This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

Digitized by Google

STANFORD·VNIVERSITY·LIBRARY

Wed. A. PIELANEN & ZOON
BOEKBINDER
RAPENBURG 15 [redacted]

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ZEVEN EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, NEGEN EN TWINTIGSTE DEEL.

STANFORD LIBRARY

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1918.

Digitized by Google

560371

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Digitized by Google

Printed in the Netherlands

INHOUD.

Blz.

A. GREEBE, Mnl. *formine* 1
G. J. BOEKENOOGEN, De geslachtsnaam *Formijne* . . . 7
J. W. MULLER, Iets over verwisseling of verwarring van persoonsnamen, naar aanleiding van *Hadewijch-Heilwijch*. 11
R. FONCKE, Bijnamen in Oud-Mechelen 27
J. VERDAM, *Verschiet* 43
„ „ , *Zondvloed* 46
„ „ , *Gletemen* 47
„ „ , Uit Bergen-op-Zoomsche Rechtsbronnen . . 48
A. SCHILLINGS, Bijdrage tot de bibliographie van Vondel's werken 59
A. GREEBE, *Ezelsbrug*. — Pons asinorum. — Eselsbrücke. — Pont aux ânes. — Asses' bridge 65
J. M. DE WAAL, Briefwisseling van Aernout Drost met Potgieter en Heye 81
Inleiding . . . blz. 81.
Briefwisseling.
Drost, Heye en Potgieter 1833. I—XXIII . . . blz. 86 vlg.
Drost — Potgieter 1834. I—XXIX . . . blz. 118 vlg.
P. LEENDERTZ JR., *Nu noch*, vs. 155 vlg. 152
C. G. N. DE VOOYS, Willem van Hildegaersberch's gedicht „Van mer" 154
R. C. BOER, Syncope en Consonantengeminatie 161
J. A. N. KNUTTEL, Brederodiana I 223
„ „ „ „ , „ II 226
P. LEENDERTZ JR., *Mariken van Nieumeghen* 241
R. FONCKE, Wie is de samensteller van *„den Nederduytschen Helicon"*? 261
C. G. N. DE VOOYS, Broeder Thomas' traktaat over natuurkennis 271

Digitized by Google

Blz.

M. BOAS, De oudste Nederlandsche vertaling van Epictetus' Enchiridion en haar auteur 279
G. J. GEERS, *Geuse-vesper* 302
C. G. KAKEBEEN, Enkele plaatsen uit de poëzie van Constantijn Huygens 308
I. *Batava Tempe*, vs. 8 . . . . . . blz. 308
II. *Batave Tempe*, vs. 104. . . . . . „ 310
III. *Scheeps-praet*, vs. 3 en 4 . . . . . „ 310
IV. *Scheeps-praet*, vs. 49 (*Weeran*) . . „ 312
V. *Scheeps-praet*, vs. 53 . . . . . . „ 313

KLEINE MEDEDEELINGEN.

72. A. VAN HERK, *Mariken van Nimw.* 841 10
73. „ „ „ , Mnl. *prose(n)* 26
74. P. LEENDERTZ JR., Cato IV, 47 61
75. G. J. BOEKENOOGEN, *Ramskooi* 62
76. C. H. PH. MEIJER, *Berzie* 64
77. C. H. PH. MEIJER, De treurende torteldhuif 64
78. F. A. STOETT, *Adam in Ballingschap*, vs. 845 . . 80
79. A. B., *Verschieting* 160
80. A. B., *Kampersteur* 222
81. J. W. MULLER, *Dollaert* 237
82. R. FONCKE, *De simme jagen* 239
83. R. FONCKE, *Keuze-neuze* = *Treusneus* 260
84. P. LEENDERTZ JR., *Kenne*, *kene*, *boye*, *kier* 269
85. F. A. STOETT, *Van onderen!* 278
86. A. BEETS, *Weeraan (Weeran)* 314
87. P. LEENDERTZ JR., *Vamdrach* . . . . , 317
88. „ „ „ *Alexander* II, 272 318

VERBETERINGEN.

Voor blz. 197; blz. 212; blz. 237 320

Digitized by Google

Mnl. *FORMINE.*

Si slacht den losen coman
Die vingherline van formine
Vercoept voer guldine.

Beatrys vs. 305.

Moet niet een oud-epische aanroep om hulp voorafgaan aan de poging om een *ἅπαξ λεγόμενον*, dat tot heden ondoordringbaar bleek voor het onderzoek, te openen en in zijn innerlijke wezen te toonen?

Is het niet gewaagd, na de omzichtige en bijna geslaagde poging van Verdam [1]) en het verlangen van Dr. Haslinghuis [2]) zijn dissertatiestelling uit vergetelheid en bibliotheekstof te redden, om afkomst en beteekenis van het woord *formine* te willen onthullen, dat in de eenvoudige verzen van de Beatrys verscholen ligt als een geheimzinnig letterslot?

Laat ik mogen uitgaan van de vooropgezette meening, dat het woord „formine" goed overgeleverd is.

Laat ik verder aannemen, dat dit *formine* oorspronkelijk geen eigennaam, maar een stofnaam is, zonder de opmerkingen van Beets [3]) onachtzaam voorbij te gaan, — dan laat zich het probleem aldus stellen:

1) Mnl. Wdb. i. v. formine.
„kan formine (formijn) een verbastering zijn van lat. ferramen, ferramentum".
2) Tschr. XXXIV, 73.
3) Tschr. XXXIV, 74.

Digitized by Google

„*Wat is de oorsprong van den stofnaam formine, die (o. a.?) de beteekenis heeft van schijngoud?*"

Twee wegen kunnen hier naar Rome leiden. Wij kunnen uitgaan van de beteekenis van het woord *formine*, dus van zijn begripsinhoud. Of wij kunnen ons uitgangspunt nemen in den woordvorm van dezen geheimzinnigen term en het klankcomplex onder het vergrootglas nemen.

Op het snijpunt der beide wegen zal — zoo er een waarheid is — de gezochte oplossing liggen.

Dus: òf een overzicht van de stoffen, die een „lose (M. E.) coman" zijn klanten voor echt goud aanpraatte en een keuze daaruit; òf een herleiding van het woord *formine* tot een begrijpelijken vorm en desnoods een analyse daarvan in meer bekende bestanddeelen.

* * *

Ik begin met het eerste.

Een surrogaat van echt goud dus moeten wij zoeken, dat den middeleeuwschen kramer bekend kon zijn en nog liever zeer bekend was. Een stof, die de onwetende met blij gelaat voor goud aannam, een goud der onwetenden, een „or de l'ignorance". Doch was het niet met dezen naam, dat de bekende 18de eeuwsche natuuronderzoeker Hauy het pyriet pleegde te noemen?

Pyriet — maar (1) lijkt dit werkelijk op goud? En (2) is het te verwerken tot sieraden en ringen?

Gelijk bekend mag heeten, werden nog in onzen tijd van dit erts, dat fraai gepolijst kan worden, allerlei galanterieën gemaakt als doozen, knoppen, kasten voor uurwerken etc. etc. en o. a. in Engeland en Rusland bestaan (of bestonden in elk geval nog voor korten tijd) fabrieken, die deze sieraden uit pyriet vervaardigden. En menigmaal vindt men in de geschiedenis der tijden vermeld, dat pyriet als edelgesteente bewerkt werd. Men behoeft daartoe niet alleen het woord pyriet na te slaan.

De stof wordt met vele namen aangeduid. Kiliaen i. v. viersteen, geeft ook den meer bekenden naam marchasita, die ook nu voor een bijna volkomen gelijke stof, waarvan zelfs de

Digitized by Google

chemische samenstelling niet ongelijk gebleken is aan die van pyriet, gebruikt wordt. Dit marchasiet of pyriet nu geleek — Hauy's geestig woord werd reeds aangehaald — zeer veel op goud. Hier volgen nog eenige uitspraken:

Woodward [Nat. Hist. Earth, IV 172 (1695)] zegt:

> A common Marcasite or Pyrites shall have the Colour of Gold most exactly;.... and yet.... yield nothing of worth, but Vitriol, and a little Sulphur.

Henckel zegt in zijn bekende werk „Pyritologie", dat geheel aan de behandeling van deze stof gewijd is en dat ik in een fra. vertaling (Paris 1760) kon raadplegen, herhaaldelijk, dat het gele pyriet de kleur van goud heeft [1]).

Girardin schrijft in zijn Leçons de Chimie Elementaire II 385 (Paris 1880), „aussi est-il bien connu des gens du monde „et des habitants des campagnes, qui le prennent pour de l'or „à cause de sa couleur et de son vif éclat métallique. Bien des „fois la découverte de pyrites jaunes dans les terrains de „craie a fait naître des espérances que j'ai eu beaucoup de „peine a détruire."

Het gebruik, dat men van dit mineraal maakte als sieraad, bewijst het Oxford-woordenboek door de volgende citaten:

1773. Goldsmith, She stoops to conquer III, 1.

> Half the ladies of our acquaintance,.... carry their jewels to town, and bring nothing but paste and marcasites back.

1877. W. Jones, Finger-ring 307.

> Two hearts surmounted by a crown... set with marcasites.

De bekende graaf de Laborde vermeldt in zijn Notice (p. 381) over de kostbaarheden van het Louvre uit de 16de eeuw:

> Ung aigle d'argent, doré en aulcunes parties, aiant entre les deux testes en hault une couronne imperialle et au milieu ung miroir de marquascite, donné à l'empereur par l'ambassadeur de Gennes.

---

1) P. 50. Souvent des Pyrites ont extérieurement la couleur de l'or.

Digitized by Google

Le Fr. v. Berkhey zegt in zijn N. H. 3, 601: „Glazen Bellen, „en soortgelijke vodden van Zwavelkiezen, Marcasieten, valsche „Steenen enz. kende men niet" (aangeh. in Wdb. d. Ndl. T. i. v. marcassiet).

Pyriet had behalve het woord marcasita nog andere synoniemen.

Henckel noemt er in zijn tweede hoofdstuk „Du vrai nom „de la Pyrite, et des différentes dénominations qui lui ont été „données par les Auteurs" heel wat [1]) zonder het aantal synoniemen uit te putten (hetgeen mijn verder betoog overbodig zou maken), of met zijn eigen woorden: „Je ne m'arrêterai „point à rapporter les noms que l'on donne aux Pyrites dans „les différens pays, ils varient quelquefois d'un village à l'autre" (p. 39). Inderdaad vermeldt Dieffenbach andere en geven moderne woordenboeken weer andere. Wij plegen het mineraal zwavelkies, ijzerkies etc. te noemen. In Duitschland zegt men ook goldkies [2]).

Algemeen bekend, dus algemeen verbreid of opvallend door eigenaardige kenmerken, was deze delfstof zeker.

Nadat de vuurwapenen in gebruik waren gekomen, werd dit harde mineraal gebruikt om vonken te slaan (pierre de carabine).

Doch reeds vroeger moet het bekend geweest zijn, ook aan den middeleeuwschen Groot-Nederlander.

Indien de gissing juist is, dat de varianten maerchant (cf. Verdam i. v.) en maersant beide teruggaan op een vorm *ma(e)rch(e)sant en met dezen naam voor een onbekenden edelsteen het bekende marchasiet bedoeld werd, dan zou het bijna voldoende zijn om een plaats als:

---

1) Cadmia fossilis, electrum minerale immaturum, magnesia, magnesia vitriolata, bismuth, mine morte, aurichalcum fossile, lapis igniarius, lapis luminis, pierre de carabine, lapis hephaestius etc. misppikkel, kiess etc etc.

2) Dat marchasiet werkelijk veel op goud gelijkt, schijnt ook de meening te zijn in Froschm. M3*a*: Sie zeigten mir ein bunten kiesz das wer roth gülden erz gewisz. Schuilt er ook zoo iets achter Hs. Cyrill 392 en Hs. Serr. 14 bl. 15 „Alsoo coomt gout van swavel"?

Digitized by Google

van een zulveren gesp mit enen margant
(Rek. d. Buurk. 129)

te citeeren.

Of indien de Arabische herkomst van het woord marchasiet, die ook het Wdb. d. Ndl. T. aanneemt, niet betwijfeld werd, zou de oorsprong van het woord desnoods voor de vroege bekendheid van de stof kunnen pleiten. Maar het betrekkelijk jonge woord marchasiet kan ons niet baten. Daarentegen is het woord pyriet en blijkens de omschrijving ook de stof Fe S_2 aan de Grieksche en Romeinsche natuuronderzoekers reeds vóór Chr. geboorte bekend; komt het vòor in de middeleeuwsche encyclopedieën, wordt het ook door Maerlant in zijn Nat. Bl. vermeld (cf. Verdam i. v. pyrites) en ging het in den ndl. volksmond over als Bertram(s-wortel) of Pertrec of pertram, zooals het vermeld staat in Herbarius Hs. N°. 14624—41 Kon. Bibl. Brussel. Cf. v. d. Berg, Mnl. Vert. Antidotarium Nicolai, Leiden 1917, blz. 254 [1]).

En men behoefde niet ver te gaan om dit mineraal te vinden. Bijna elke mijnwerker bracht het naar boven. De Dict. de Chimie v. Wurtz II 2ième partie (Paris, Hachette) i. v. pyrite, drukt zich aldus uit:

„Elle est *abondamment* répandue dans les roches de *presque* „*tous les étages géologiques.* Parmi les localités qui fournissent „les plus beaux échantillons on peut citer Traverselle (Pié- „mont), l'île d'Elbe, Alston-Moor (Derbyshire), Fahlun (Suède), „Kongsberg (Norvège); les mines de Chessy, près Lyon, en „fournissent des quantités *énormes* .... *les schistes argileux des* „*Ardennes* renferment de jolis cristaux cubiques, etc.

Henckel drukt zich bijna hyperbolisch uit in de woorden: [2])

1) Verdam, Mnl. Wdb. vermeldt het woord, als ik goed zie, niet.

2) Elders (e. g. p. 15) zegt hij:
ce Minéral se trouve si universellement répandu dans notre globe, qu(e)... il n'y a presque point de terre, de pierre, de fente, ni de filons, de couches, ou de lit de terre franche, de souterreins, ni de mines où on ne rencontre cette substance.

Digitized by Google

„il ne manque à la Pyrite que de tomber du ciel, pour pou-„voir dire qu'elle se trouve partout".

En daarover zijn de Franschen en Duitschers [1]), in wier volksmond, evenals in dien der Nederlanders het woord pyrethron overging in Berchtram en Bertram, het eens.

Laten wij dus de behandeling van het eerste punt sluiten met de overweging, dat:

een veel voorkomend, zeer veel op goud gelijkend, zeer veel voor galanterieën gebruikt mineraal, bestaat en bestond in pyriet, marchasiet, zwavelkies en ijzerkies.

* * *

En thans de tweede weg, die van den vorm uitgaat.

Ik herhaal nog even het woord ijzerkies en bekijk daarna het woord formine weer.

Bijvormen kunnen zijn: *fermine, *farmine, *vermine, *vormine, *varmine. En indien wij ons herinneren, dat in vele woorden, die aan het Fransch ontleend zijn, een tusschenvocaal is weggevallen, zou het aantal (bij)vormen weer te vertwee- of drie- etc. dubbelen zijn.

Laat ik van al deze vormen bv. feramine nemen, dan ligt het voor de hand bij dit woord aan ferrum (ijzer) te denken, ook dan, wanneer men vergeten is, dat pyriet een ijzersulphide is, ijzerkies genoemd wordt en als formule heeft Fe(rrum)S_2.

Maar is het dan niet vreemd, dat de woordenboeken, die Verdam, Haslinghuis en ik gebruikten, dit woord niet vermelden? Als antwoord zou ik willen wijzen op deze plaats in het woordenboek van den beminnelijken positivist Littré:

Feramine — nom que les fournalistes donnent à la pyrite ferrugineuse.

* * *

1) Ostwald, Grundlinien der Anorg. Chemie² Leipz. 1904. S. 597.

Das zweifache Schwefeleisen Fe S_2, heisst als Mineral Eisenkies oder Schwefelkies, auch Pyrit, und stellt messinggelbe Kristalle .... dar, die *sehr häufig* vorkommen (z. B. als Einschlüsse in fast allen Steinkohlen).

Digitized by Google

Ik meen, dat hier de wegen elkaar snijden.

1. Een veel voorkomende, op goud veel gelijkende stof, die voor sieraden gebruikt wordt, is pyriet.
2. Formine moet zijn een veel op goud gelijkende stof, die voor sieraden gebruikt wordt en kan pyriet beteekenen.

Dus hier: formine = pyriet, marc(h)asiet, ijzerkies, zwavelkies etc.

***

Nog een enkele opmerking.

Formine wordt een *ἅπαξ λεγόμενον* genoemd. Is dit echter juist?

Verdam vermeldt een woord *vermijn*(*s*), dat hij niet thuis kan brengen en dat per ton gemeten („een tonne vermijns") naast suiker en azijn staat vermeld. Hebben wij hier wellicht weer het veelvuldig voorkomende en voor allerlei doeleinden (zwavel, zwavelzuur, vitriool) gebruikte zwavel- of ijzerkies?

Den Haag. A. GREEBE.

DE GESLACHTSNAAM *FORMIJNE*.

In verband met het raadselachtige mnl. woord *formine* wordt in Tijdschrift 34, 74 terloops gewezen op den familienaam *Formijne*, doch zonder dat deze wordt verklaard.

Wil men de herkomst van geslachtsnamen ophelderen, dan moet men allerlei omstandigheden kennen en de noodige gegevens hebben omtrent de familie wier naam men zoekt te verklaren; anders blijft de verklaring onzeker en niet meer dan een losse gissing. Verder moet het toeval medewerken om den dikwijls niet te gissen oorsprong op het spoor te komen.

Zoo vond ik onlangs onverwacht een aannemelijke verklaring voor den naam *Formijne*, die mij tot dusver duister was. 't Is het ei van Columbus, want de naam blijkt een gewoon patro-

Digitized by Google

nymicum te zijn, als *Janse(n)*, *Koene(n)*, *Louwe(n)*; en nog wel een van jongen datum. Dat *Formijne* niet eerder als zoodanig is herkend komt alleen doordat de mansnaam waarvan de naam is afgeleid zeer ongewoon is en slechts in een beperkt gebied schijnt voor te komen.

Of de mansnaam *Formijn* thans nog in gebruik is weet ik niet. In de naamlijsten van Leendertz wordt hij niet vermeld, maar wel wordt daar opgegeven de vrouwennaam *Formina*, die er blijkbaar een afleiding van is.

De sleutel tot de verklaring is te vinden in het Register op de Leenaktenboeken van Gelre, kwartier Nijmegen. Aldaar wordt op blz. 508 vermeld, dat „Vermein Derxe" 6 mergen lands onder Ophemert koopt en daarmede beleend wordt op 27 Maart 1713. In 1736 gaat dit leen over op „Derk Vermeyn, erfgenaem sijns vaders Vermeyn Derx", daarna in 1776 op diens broeder „Pieter Vermeyn" en vervolgens in 1781 op „Cornelis Vermeyn, erfgenaam sijns vaders Pieter". In de leenakte zelf is deze Cornelis genaamd „Formijn".

Verder wordt op blz. 525 melding gemaakt van een erfmagescheid van 15 September 1788 tusschen de kinderen van Gobel Valkis, houder van een leen „de Kuiksche tiende op Tiele ende tot Droemt" (d. i. Drumpt). Onder deze erfgenamen vind ik: „Maria Valkis en haar man Adrianus Formijn" en „Barthold Valkis, weduwnaar van Margrita Vermijne".

Uit deze opgaven blijkt dus dat in de 18de eeuw een mansnaam *Vermeyn* of *Vermijn* in de Tielerwaard een patronymicum heeft doen ontstaan, dat afwisselend *Vermeyn*, *Formijn* of *Vermijne* wordt geschreven. Of hier sprake is van slechts één familie, of van afstammelingen van verschillende personen die den voornaam *Vermijn* droegen, heb ik niet nader onderzocht. Evenmin weet ik of de tegenwoordige familie *Formijne* (in Zuid-Holland: Gorinchem enz.) aan de genoemde personen verwant is. Maar ook zonder dat zullen we ons wel niet vergissen, indien wij thans *Formijne* als een patronymicum opvatten.

Digitized by Google

Welke is echter die mansnaam *Vermijn*, of *Formijn*, gelijk hij ook uitgesproken werd? Het kan bezwaarlijk iets anders wezen dan de heiligennaam *Firmijn*. De eerste bisschop van Amiens *Firminus* (fr. *Firmin*), als martelaar gestorven, was in ons land niet een der meest bekende Heiligen, maar komt toch in vele oude kalenders van het bisdom Utrecht voor (25 September). Dat *Firmijn* ook hier als mansnaam in gebruik is geweest, blijkt b.v. uit Van Doorninck's Catalogus der Archieven van het Groote en Voorster Gasthuis te Deventer, waar in 1546 vermeld wordt *Firmijn* van Mouwick's vrouw. Wij zagen dat hij in de 18de eeuw nog in de Tielerwaard bekend was, immers *Verm(e)yn* en *Formijn* zijn blijkbaar bijvormen van het oudere *Firmijn*. Misschien bestaat de naam in die streken nog, naast *Formina* en *Formine* (want het Rijnschip „Formine" zal als zoovele andere vrachtschepen wel naar een vrouw vernoemd zijn). In Leendertz' lijsten van na 1500 in ons land voorkomende namen wordt *Firmijn* niet opgegeven. De naam behoort dus zeker wel tot de minder gebruikelijke. Maar dat is ook met andere heiligennamen het geval; men denke b.v. aan de ook slechts gewestelijk voorkomende namen *Jerfaas* (voor *Gervasius*) en *Manglis* (voor *Magnus*, in de 14de eeuw *Manghenus*).

Formijne zal derhalve de genitiefvorm zijn van den voornaam *Formijn*, *Firmijn*, en komt dus overeen met geslachtsnamen als *Koene*, *Janne*, *Jooste*, *Floore*, *Koppe*, *Remmerde*, *Dirken*, *Marijnen* en vele anderen.

Dr. Beets deelt mij mede, dat in 1880 te Utrecht ook de naam *Vermeijne* voorkomt.

G. J. BOEKENOOGEN.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

72. MARIKEN VAN NIMW. 841.

In Mar. v. Nimw. zegt vs. 840/41 María tegen Jezus:

> Dinckt om die passie, die ghi geleden hebt,
> Dinckt om alle dbloet. dat ghi stortet in ghescille.

en deze woorden zijn de oorzaak geworden van een „ghescille" tusschen Verdam en Leendertz.

Verdam zegt: ghescille is rumoer, opschudding (Mnl. Wdb. II 1609).

Leendertz zegt: onmogelijk, want er was geen rumoer of opschudding en daarom verkies ik de beteekenis: proces, geding.

Heeft Verdam echter wel ongelijk?

Indien men in de Vulgaat naslaat *a:* Mt. 27, 39, 40 en Mc. 15, 29, 30, Ps. 21, 8, die immers naar roomsche opvatting hierop betrekking heeft; *b:* Mt. 27, 41–43, Mc. 15, 31–32a, Lc. 23, 35b en de desbetreffende plaats in de Acta Pilati; *c:* Lc. 23, 36, 37; *d:* Mt. 27, 44, Mc. 15, 32b, Lc. 23, 39, dan is daaruit, hetgeen o. a. de Kerkvaders plachten te doen [1]), wel te lezen, dat Christus bespot en gehoond is *a:* door het volk, *b:* de leden van het Sanhedrin, *c:* de soldaten en *d:* de medegekruisigden.

Dit „rumoer" of „ghescille" te noemen is toch wel niet gezocht.

Den Haag. A. VAN HERK.

---

1) Te vinden in elke uitgebreide roomsche behandeling van Christus' lijden, b.v. Belser. Die Geschichte des Leidens etc. des Herrn[2], Herder, Freiburg 1913.
Grimm-Zahn, Geschichte des Leidens Jesu. 2 dln. Pustet. 1903.

Digitized by Google

IETS OVER VERWISSELING OF VERWARRING VAN PERSOONSNAMEN, NAAR AANLEIDING VAN *HADEWIJCH—HEILWIJCH.*

Onder dezen ouderwetschen, aan de Vaderlandsche Letteroefeningen herinnerenden titel wil ik hier eenige voorbeelden bijeenbrengen van voor ons op 't eerste gezicht bevreemdende, soms kwalijk aannemelijke naamsverwisselingen, vooral in de middeleeuwen. En wel naar aanleiding van het nog steeds onbesliste geding over de eenzelvigheid van de mystieke dichteres *Hadewijch* en de kettersche *Heilwijch Bloemaerts* of *Bloemaerdinne*; in welk geding de vraag, of deze namen al dan niet eenzelvig zijn of althans verwisseld konden worden, naar men weet, van eenig gewicht is. Mr. L. Willems is „zoo gelukkig geweest de hand te kunnen leggen op oorkonden, waaruit blijkt dat (*dezelfde*) vrouwen uit de middeleeuwen in de eene oorkonde *Hadewijch* en in de andere *Heilwijch* genoemd worden", zoodat kennelijk „men in de wandeling beide namen verwarde en ... iemand die *Heilwijch* of *Hadewijch* heette, nu eens *Heilwijch* dan weder *Hadewijch* noemde" [1]); en al heeft de gelukkige vinder deze oorkonden sedert, zoover ik weet, niet nader aangewezen, wij moeten en mogen hem (voor navraag thans onbereikbaar) op zijn woord gelooven. En onlangs heeft Dr. Knuttel er op gewezen, dat *Hadewijch van Borsele* in een oorkonde van 1313, met een verder gaande wijziging, *Heylewijf* genoemd wordt [2]). Ter aanvulling wensch ik deze namen ietwat nader te beschouwen en er enkele andere verwisselingen van „paronieme" (voor)namen, d. i. die een der beide samenstellende leden gemeen hebben, aan toe te voegen.

1) Handel. v. h. 5de Nederl. Taal- en Letterk. Congres (Leiden 1908), 132.
2) Navorscher 1913, 326 (en 327), aangeh. in Tschr. XXXV 82.

Digitized by Google

Hadewijch is een Oudgermaansche (vrouwen)naam < *Haþu-wîha-*, *ô-* [1]), zoowel in zijn tautologische samenstelling als in de beteekenis zijner beide leden (strijd, kamp) 't best te vergelijken met *Hillegond(e)* < *Hildi-gunþi-* [2]). Deze naam komt bij ons, in de middeleeuwen en later, in verschillende vormen voor: met en zonder de slot-*ch* en ook met een (intervocalische) *g*, de laatste ook in de Latijnsche vormen *Hadewigis* enz. Zoo vinden wij vormen (soms in bijzonderheden moeilijk te verklaren, wellicht ook misschreven of mislezen) als: *Hathewa* (abl.), *Hathewe* (gen.) [3]), *Haduwi* (a°. 1342) [4]), *Haduwen* (gen., a°. 1344) [5]), *Haedwi* (*Jan ver Haedwien sone*, a°. 1284—5) [6]). Nog in de 17de eeuw is *Hadewy* de naam van een der personen in A. B. (de) Leeuw's klucht, De Liefdendokter (a°. 1680;

1) De *-ch* van *wijch* is ook volgens V. Helten, Aofri. Gr. § 149 i. f. de als slotmedeklinker verscherpte *g* van og. *wiga-* n. (Noreen, Ug. Lautl. § 38, 3; Falk-Torp i. v. *wih*; aldus ook Kluge in Anglia V, anz. 84), met „grammatische wisseling" naast og. *wîhan*; verg. got. *weihan*, maar ohd. ags. *wîgan* (< *wîhan* ∞ **wegan*, onr. *wega*: zie Streitberg, Ug. Gr. § 200 II). Dat echter zulk een uit *g* verscherpte *ch* als slotmkl. wegvalt, evenals de *-ch* < *-χ*, blijkt nergens. Men zal derhalve, hetzij men één oud paradigma *wîh* met *h* : *g* (gramm. wiss.), of (wat op 't zelfde neerkomt) twee daaruit ontstane of vanouds naast elkaar staande vormen *wîh* en *wîg* aanneemt, de Mnl. nom. *Hadewijch* en *Hadewi* in allen gevalle wel moeten afleiden uit een vorm op *-wîh*, waarin de *-h* (*χ*) volgens Franck, Mnl. Gr. § 85 klankwettig, volgens V. Helten, Mnl. Gr. § 93 en Tschr. XII 191—5 langs analogischen weg verdwenen is (*-wi*), terwijl omgekeerd de vorm met *-h* (*-wijch*) volgens Franck door analogie, volgens V. Helten langs zuiver phonetischen weg ontstaan is. De Latijnsche en Dietsche vormen *Hadewigis*, *-ge*, verb. *-gen* enz. zijn dan òf oude verbogen vormen met *g* (in gramm. wiss. met *h*?), òf eerst in later tijd naar den nom. met *-ch* gevormd, naar analogie van andere gevallen met *-ch*: *-g-* (verg. over verb. nv., als *hooghe*, *rughe* naast nom. als *hooch* en *ho*, *ruuch* en *ru*, o. a. Sievers in PBB. IX 256—7).

2) Förstemann, Altd. Namenbuch I² 798—9, 830.

3) Gallée, Oudnoordholl. Taaleigen in het Cartul. Egmund., in Tschr. XXIII 148 (verg. 126).

4) Rek. d. Grafelijkh. II 236. De *u* is hier e. e. zeker wel reeds jonger (verg. straks, blz. 13, noot 2), niet meer de oude stamklinker.

5) A. w. II 238.

6) Rek. v. Dordrecht, ed. Dozy, 2, 4, 8; ook *Haedinen sone* (a. w. 5) zal wel als *Haedwien* gelezen moeten worden.

Digitized by Google

in 't origineel, Molière's L'amour médecin, *Lucrèce* geheeten). En nog heden ten dage heeft Knuttel den (voor)naam *Adewij* (in Zuid-Holland) ontmoet [1]). Voorts met assimilatie, tot verdwijnens toe, der *-d-*: *Hawi* [2]): een naam, ons welbekend uit den Reinaert als naam der ooi (*dame Hawi*, Rein. I 1851), waar deze naamsvorm derhalve zeer wel zuiver Dietsch kan wezen, geen overneming behoeft te zijn van den Oudfranschen (aan 't Oudnederfrankisch ontleenden) naam *Haouis*, zooals deze voorkomt Ren. IV 314, als naam der geit (trouwens slechts bij gissing hersteld; het hs. heeft alleen: *dame H... la chievre*), en XVI 475, als naam eener vrouw (*dame Haouis de la Monioie*); al zullen deze plaatsen allicht mede als voorbeeld gediend hebben bij 't benoemen van Belijns gemalin. Naast deze vormen zonder *-ch* [3]) echter ook *Hadewijch* (verb. *-ghen*), b. v. *H. van Borsele* en herhaaldelijk in de werken der dichteres H. en in getuigenissen omtrent haar, o. a. het bekende van Jan van Leeuwen [4]). In dezen vorm, allicht vooral onder den invloed der Latijnsche vormen *Haywigis*, *-e* enz. [5]) of ook *Hauigis* (*agna*) [6]) in gebruik gekomen of gebleven, mogen wij misschien, als zoo vaak, een meer geleerden of officieelen vorm der schriftelijke overlevering zien naast den meer gebruikelijken vorm der volkstaal *Ha*(*de*)*wi*, in stukken van wereldlijken aard getrouwer weergegeven [7]). Zie nog enkele vormen (ook *Hadewijf*) beneden blz. 25, noot 4.

---

1) Tschr. XXXV 82.

2) Rek. v. Dordr. 3: kennelijk dezelfde persoon als de bovengenoemde. — Namen op *-wi* < *-wîh* zijn ook in Friesland en West-Friesland (Noord-Holland) gewoon geweest en daar later, met vocaliseering en diphthongeering van *-wi*, op *u*(*w*), eindelijk, vooral in Friesland, op *ou*(*w*) uitgegaan: *Kenou*, *Reinou* enz. (zie Gallée t. a. p.; Boekenoogen, Zaansch Idiot. XXXIII, XCIV).

3) Verg. ook omgekeerd *Wijbrand*, *Wijnand*, *Wibaut* (ook *Wiard*(*a*)?) enz. naast *Wigbold*, *Wigger*, *Wichard* enz.

4) Fredericq, Gesch. d. Inquisitie II 42, 43, 46, 54.

5) B.v. in Vercoullie, Inleid. op H.'s Werken XI—XII e. e.

6) Balduinus, Reinardus Vulpes 867 (= Rein. I 1851).

7) Verg. Muller, Crit. Comm. op Rein. 103—16. — Over den invloed der Latijnsche naamsvormen op de Dietsche zie Franck, Mnl. Gramm.¹ §§ 199—200 (in

Digitized by Google

Stellig in zijn eerste lid van dezen naam vanouds etymologisch verschillend is de naam *Heilwijch*, hetzij men het eerste lid opvat als *heil-*, of, minder waarschijnlijk, immers zonder weerga, als *hegil-*, in allen gevalle te vergelijken (niet gelijk te stellen, schoon vaak verward) met og. *Heilwidi* [1]). Ook deze naam komt in 't Mnl. voor uitgaande op *-wi* en op *-wijch* (*-wige*), het laatste allicht weder onder invloed der Latijnsche vormen. Doch hier is het tweede lid niet alleen vervormd tot *-wide*, maar reeds vroeg ook tot *-wijf*; allicht mede in verband met de in het eerste lid van dezen vrouwennaam gezochte en gevonden beteekenis (misschien vooral wanneer die gedragen werd door „godgewijde nonnen", begijnen enz.?) [2]). Derhalve: *Helawi*, *Heylawijf* (*-wive*), *Heil(e)wijf* [3]), *Heilwijf* (Assendelft, a°. 1120) [4]); maar ook *Heilwijch*. Deze laatste vorm komt o. a. herhaaldelijk voor in de stukken, betrekking hebbende op *Heilwijch Bloemaerdinne* [5]); behalve deze worden er nog drie andere vrouwen van dien naam genoemd: *H. van Meerbeke*, *H. van Everne*, *H. van Rodenbeke*: blijkbaar was deze naam toen in Brabant niet zeldzaam. Alle vier worden in de Latijnsche oorkonden in den nom. en gen. genoemd *Heil(e)wigis*, dat. *-i*, acc. *-em*; daarnaast een paar maal een dat. (en ééns een gen.?) *Heil(e)widi* (soms vlak na *-wigi*) en een abl. *-wide*; in een Dietsche oorkonde de gen. *-wigen*; eindelijk tweemaal de verkorte vorm *Heile* (*Bloemaerts*). De vormen op *-wide* zouden in later eeuwen misschien te verklaren zijn als

---

de 2de uitg., §§ 194—5, weggelaten: te recht?). Aan een dergelijken (niet zelfden) Lat. invloed danken wij immers onzen vorm *Lodewijk* < *Ludovicus* (hier vooral als koningsnaam bekend?), dat, met hetzelfde *-wih* samengesteld, in zuiver Dietsch toch *Lo(de)wij* (of *Lodewijch*) had moeten luiden?

1) Förstemann I² 729.

2) Verg. een andere, oudere vervorming van een niet meer verstaan *-wi(h)* tot *-win* bij Schönfeld, Wtb. d. agerm. Personennamen 139.

3) Gallée t. a. p.

4) T. l. a. p.; Oorkondenb. v. Holl. en Zeel. I, n°. 108.

5) Uitgeg. d. K. Ruelens achter Vercoullie's Inl. op de uitg. v. H.'s Werken, LXXXI—XCVI.

Digitized by Google

averechtsche schrijftaalvormen („graphies inverses") van den toen in den volksmond gangbaren vorm *Heilwi*; maar in ouderen tijd kunnen zij kwalijk anders ontstaan zijn dan uit een reeds vroege verwarring met andere inderdaad vanouds bestaande namen op *-widi* [1]). De verkorte vorm *Heile* is b.v. ook bekend uit de boerde van *Heile van Berseele* [2]) en leeft nog voort in den (Frieschen) vrouwennaam *Heilt(s)je*; in de Rek. d. Grafelijkh. komt hij ook als mansnaam voor. De volle vorm *Heilwijch* is trouwens in de 17de eeuw nog in Den Briel bekend. [3])

Wij zien hier derhalve vormen op *-wi*, *-wijch*, *-wige*, *-wide*, *-wijf* naast elkaar in gebruik voor ontwijfelbaar dezelfde personen. Het is alsof het tweede lid, tot een soort van suffix verloopen, er niet op aankomt. Bovendien blijkt echter uit de door Willems en Knuttel vermelde gevallen, dat soms ook het eerste lid wisselt, onverschillig nu eens *Ha(de)-*, dan weer *Heil-* luidt.

Diezelfde onvastheid, diezelfde verwisseling nu, vooral van het tweede lid, ondanks (voor ons) ontwijfelbaar etymologisch verschil, valt ook elders, en niet alleen in later tijden, op te merken. Ik laat hier eenige voorbeelden van zeer verschillende herkomst en soort, maar juist daardoor ook van grooter bewijskracht, volgen.

Het meest op *Hadewijch* = *Heilwijch* gelijkend is de vanouds voorkomende verwisseling van *Gijsbrecht* en *Gijselbrecht*: Vondel gebruikt den laatsten vorm, als 't hem in 't vers te pas

---

1) Förstemann I² 1562—3; Schönfeld 263—4; ook Romania XXIV 455, waar de afleiding van fr. *Heloïse* uit *Heilwidi* besproken is.

2) Kalff, Lett. I 463, 504, 505.

3) Zie Museum XXIV (1917) 96; ook Winkler, Friesche Naamlijst 154*a*. — Aan Dr. Boekenoogen dank ik nog de volgende gegevens: *Heilewidi* (dat., zuster v. Gerardus de Malbroc, Oost-Vlaand., c. a°. 1121—31), Cart. Eename 24; *Helewidis* (getuige, dochter v. Godescalcus de Malbruc en zuster van Gerardus, O.-Vl., 12de ee.), a. w. 358; *Heilewidis* („filia Alberti villici", Eename, a°. 1185), a. w. 67; *Helewide* (abl., eene „serva", geschonken aan de abdij Eename, 12de ee.), a. w. 354; *Heilewindis* („serva" der abdij Eename, 12de ee.), a. w. 368; „quidam Alcherus, ex consensu uxoris sue *Heilewiif*" (Yperen, a°. 1170), Cart. St.-Martin I 21.

Digitized by Google

komt, nog als een wisselvorm van den eersten [1]). Hier worden echter de twee vormen *gîs-* en *gisil-* ook voor verwant gehouden, terwijl aan een ontstaan van *heil-* uit een **hapil-* zeker niet te denken valt.

Van eenigszins anderen aard zijn de volgende gevallen.

Zekere bisschop van Utrecht wordt in het Chron. Tielense en bij Beka *Conradus* genoemd, maar in den Catal. episcop. Traject. en de Annales Tielenses (beide ouder) *Conrardus*: versmelting van *-râd* en *-hard* [2]). Een zijner voorgangers heet in het Chron. Tielense *Bernoldus*, maar in zijn grafschrift in de Pieterskerk te Utrecht (e. e.) *Bernulphus* [3]). Dezelfde tot uitgang verworden woorden *-wald* en *-wulf* loopen ook elders dooreen: zekere *magister Bertolphus Xanctensis* is naar allen schijn dezelfde persoon, die elders in Xantener oorkonden van denzelfden tijd voorkomt als *magister Bertholdus* [4]). Evenzoo wordt de heilige, die in 't Fransch *Arnoul van Soissons* heet, in 't Lat. beurtelings *Arnoldus* en *Arnulfus* genoemd [5]); desgelijks een Vlaamsche graaf, in 't Fransch *Arnoul*, maar in 't Lat. en 't Vl. *Arnold(us)* of *Arnulf(us)* geheeten [6]).

Minder zeker is het volgende geval, dat ik echter hier niet verzwijgen wil. In den Ysengrimus III 939 zegt Berfridus de ram:

> Testificor sanctum, quem sepe requiro, Botulphum.

De geleerde uitgever Voigt zegt in de noot dat van een vereering van dezen heilige in België nergens eenig gewag is (al is hij, van geboorte Angelsas, wel met zijn broeder Adulphus, bisschop van Maastricht, in België geweest). L. Willems weet met *Botulphus* hier evenmin iets aan te vangen [7]). Daarom

1) Gijsbr. v. Aemstel, vs. 342.
2) Coster, De kroniek van Joh. de Beka 45, 67.
3) A. w. 140—3.
4) Van Gils in Handel. v. h. 5de Nederl. Philol. Congres (Amst. 1907), 146—7.
5) Dom Germain Morin O. S. B. t. l. a. p.
6) Ferrant in Ann. de la Soc. d'émul. de la Flandre XLVIII (1898) 3.
7) Etude s. l'Ysengrimus 123.

Digitized by Google

heb ik indertijd de vraag geopperd, of hier soms de heilige *Bertulphus* bedoeld kon zijn, wiens reliquieën ten deele in de St.-Pietersabdij op den Blandenberg te Gent bewaard en vereerd werden, dezelfde abdij, die met de geschiedenis van den Ysengrimus en zijn dichter in nauw verband schijnt te staan [1]). Willems heeft mij destijds, in een brief, geantwoord dat een verandering van *Botulphum* (trouwens door alle hss. gegestaafd) in *Bertulphum* op die plaats van 't vers door de maat verboden werd. Ongetwijfeld. Maar ik bedoelde ook veeleer te vragen (en verstout mij hier die vraag te herhalen) — met het oog op de gepastheid van den tweeden naam, tegenover de ongepastheid van den eersten —, of hier niet op een of andere wijze een verwisseling van twee heiligennamen in 't spel kan zijn; ofschoon ik moet erkennen noch van een willekeurige wijziging door den dichter, noch van een onwillekeurige vervorming in den volksmond van den te Gent zeker populairen heiligennaam eenig bewijs te kunnen bijbrengen.

In denzelfden Ysengrimus is elders (II 67) sprake van eene heilige *Helpwara*, wier naam uit *Hildewaris* verworden schijnt.

Weer een andere bisschop van Utrecht wordt in de kronieken en oorkonden bij afwisseling *Egilbold*, *Eylbold*, *Egilbert* en *Engelbert* genoemd; bovendien schijnt hij als verdubbeld te zijn tot *Odilbald* (bedorven uit *Egilbold?*) en zoo als zijn eigen voorganger in de lijst der Utrechtsche bisschoppen te zijn ingeschoven [2]). Hier is waarschijnlijk *Egilbert* de oorspronkelijke naamsvorm, waaruit, in dit geval langs graphischen weg, eenerzijds *Egilbold*, anderzijds *Engelbert* ontstaan is.

Ik mag hier verder herinneren aan mijne opstellen over het verloopen van den heiligennaam *Brandanus* tot *Brandarius* [3])

---

1) Zie over dien heilige, behalve het in het Museum V (1897) 80 door mij aangehaalde, ook Ferrant a. w. 40, 122.

2) Coster, Beka 51; S. Muller Hzn., Egilboldus episcopus Traiectensis, in Versl. d. Kon. Ac., Lett., 5de Reeks I 148—56.

3) Tschr. XVI 274—82, XVIII 193—9, XXX 65—72; waarbij ik nu nog kan voegen de vermelding van „Brandari confessoer" in een kalender uit de dioecese

Digitized by Google

en aan de vervanging hier te lande van *St. Machutus* door *St. Macharius* [1]).

Roelant van Uutkerke, een vermaard Vlaamsch edelman in dienst van Philips den Goeden, is kennelijk dezelfde als de elders in denzelfden tijd genoemde *Roelof van Uutkerke* [2]).

Dat onze Vlaamsche *Reinaert* niet alleen bij zijn verhuizing naar Nedersassen den vriendelijken verkleinnaam *Rein(e)ke* aanneemt, maar reeds vroeger in zijn tweede vaderland Holland niet zelden — in de hss. *b* en *c*, in de prozabewerking, bij Hildegaersberch e. e. — *Reyner* (eigenlijk een andere naam, immers < *Ragin-hari* = fr. *Reinier*) of *Reyer* heet is welbekend en niet zoo verwonderlijk [3]). Ook bij historische personen komt die verwarring tusschen *Ragin-hard* en *Ragin-hari* of ook *Ragin-ward* wel voor. Zoo heet dezelfde schepene van 't Brugsche Vrije in oorkonden uit de 13de eeuw beurtelings *Reinare*, *Reynier*, *Reynaert*, *Reinvard* en *Reinverd*; zijne moeder heet *Godelieve*, *-leve*, maar ook *Godelindis* (Lat. gen.) [4]). Vreemder daarentegen is voor ons de verwarring tusschen den toch zoo volkseigenen naam *Reinaert* en *Reinout*; en toch is ook die niet zeldzaam. In een Latijnsche prozafabel noemt de kater den vos steeds *Reynoldus* [5]); evenzoo heet de vos in de Noorditaliaansche branche XXVII van den Roman de *Renart* steeds *Raynaldo* [6]). Dezelfde wisseling vinden wij ook in Vlaanderen in *Reinaertsberch* naast *Reinoutsberch*, twee middeleeuwsche namen der thans St.-Amandsberg geheeten gemeente, die vooral wegens de

---

Utrecht van c. 1470, op 18 Mei (Jaarb. d. Vl. Acad. 1913, 30, 85; zie ook a. w. 28 over „bedorven vormen van namen in meer dan één kalender").

1) Tschr. XXX 71 noot.

2) Dat Kaetspel ghemoralizeert, ed. Roetert Frederikse CX.

3) Zie mijn Crit. Comm. op Rein. 112; Boekenoogen in Tschr. XXXVI 83 noot.

4) Versl. en Meded. d. Vl. Acad. 1914, 423—4, in een opstel van E. Gailliard, „Eenige Voornamen", waarin vele dergelijke naamsverwisselingen, b.v. *Mayken* als verkleinvorm van *Margriete* (427), *Ombu(e)rghe*, *Oubu(e)rghe*, *Waulbrugghe* als vervormingen van *Walburg(is)* (430).

5) Grimm, Reinh. Fuchs 422.

6) Waar *Grimbert* tot *Zilberto*, *Cilberto* (fr. *Gilbert* < *Giselberht*?) geworden is.

Digitized by Google

nabijheid van een goed Maperteeus en van het dorp Hijfte zeer de aandacht hebben getrokken [1]).

Bij deze verwisselingen tusschen *Reinaert* en *Reinout* is wellicht de schier even groote populariteit van den jongsten der Heemskinderen in 't spel. In allen gevalle wordt omgekeerd deze, *Reinout van Montalbaen*, ook wel eens *Reinhart* genoemd: in den Duitschen prozaroman van 1535 en in den bekenden catalogus van Püterich von Reicherzhausen van 1462, waar met *Reinhart*, in één adem met Malegijs vermeld, kwalijk iemand anders dan *Reinout* bedoeld kan zijn [2]). Trouwens ook bij historische personen wisselen in Oost-Friesland en Westfalen, evenals in Vlaanderen, in de 13de, 14de en 15de eeuw *Reiner* (*Reinher*) en *Reinhard* of *Reineke* herhaaldelijk met *Reinolt*; en nog heden wordt in noordelijk Westfalen nnd. *Reinert* weergegeven met of vertaald in nhd. *Reinhold* [3]). Geen wonder dat ook in het aangrenzende Overijsel (c. 1370) zekere pastoor van Zwolle soms *Reynerus*, soms *Reynaldus van Dreynen* heet [4]); evenzoo in Gelderland *Reinalt* of *Reynert*, *Reinken van Herwen* (15de eeuw) [5]).

In beginsel hetzelfde is het, wanneer Shakespeare, natuurlijk ter wille van een zijner tallooze woordspelingen, den naam *Tybalt* gelijkstelt met *Tybert*, den naam van den kater ook in W. Caxton's vertaling onzer Hollandsche prozabewerking [6]).

Eindelijk is de aloude Germaansche naam *Dirk* < *Diederik* < *Theuda-rîka-*, in en om zijn Latijnschen vorm *Theodericus*,

1) Teirlinck, Topon. v. d. Rein. 176—8. — Hierdoor wordt echter nog niet waarschijnlijk dat met *Reynout die ries* in Rein. I 2686 (hs. *a*) inderdaad *Reinaert* bedoeld zou zijn, gelijk Logeman indertijd (Tschr. IV 187) gegist heeft; zie ook mijn Crit. Comm. 314—5.

2) Reinolt von Montelbân, hrsg. v. Pfaff 477; zie ook diens Volksb. v. d. Heimonskind. LIX.

3) Zeitschr. f. deut. Alt. L 124—5.

4) J. de Voecht, Narratio de inchoat. domus clericor. in Zwollis, ed. Schoengen, 6, noot 7.

5) Boekenoogen in Tschr. XXXVI 83.

6) Romeo and Juliet II 4. — Verg. ook mijn Crit. Comm. op Rein. 314—5, noot 1.

Digitized by Google

reeds zeer vroeg en zeer vaak verward en gelijkgesteld met den daarmede bijna gelijkluidenden Gr.-Lat. naam *Theodorus* [1]); verg. ook *Theudahathus* > *Deodatus* [2]). Dat begint al gedurende de Oudgermaansche periode, in de 6de eeuw; en die (zeer begrijpelijke) verwarring blijft in later eeuwen algemeen verbreid, ja is door de Katholieke geestelijkheid hier te lande in de 17de eeuw officieel gesanctionneerd, „zoodat onze menschen (*d. i. de Katholieken*) niet beter weten dan *Dirk* is *Theodorus*" [3]). Een paar bekende voorbeelden. *Dierick Volckertsz Coornhert* heet o. a. in het randschrift om zijn portret door Goltzius *Theodorus Cornhertius*. De befaamde *Dirk Rodenburgh* wordt in stukken van de Staten-Generaal en van de Staten van Holland, ook in een schimpvers van zijn vijand Coster nog wel eens *Dierijck* of *Dirck* genoemd, maar heet in de talrijke stukken, betrekking hebbende op zijne bemoeiingen voor onzen handel en nijverheid in Scandinavië, meestal (*ridder*) *Theodore R.*, gelijk hij zich zelf ook altijd noemt op den titel zijner tooneelstukken, op zijn portret enz. [4]). Men mag hem dit toen algemeene gebruik dus nauwelijks als een blijk van zijn opkomelingen-hoogmoed aanrekenen, alsof hij, gelijk velen later en ook nu nog — in spijt onzer zeven graven van dien naam — zijn

1) Schönfeld, a. w. 233—4.

2) A. w. 227.

3) Graaf, Onze Doopnamen, in De Katholiek CXLII 282 (verg. 113), waar het Rituale romanum contractum van 1657 wordt aangehaald. In het overigens verdienstelijke en aardige boekje van denzelfden schrijver, „Nederlandsche Doopnamen naar oorsprong en gebruik", worden verschillende onjuiste Latiniseeringen van Germaansche voornamen te recht gewraakt, maar staan toch ook weer een groote menigte niet minder naïeve, gewelddadige gelijkstellingen van Nederlandsche, vooral Friesche, volle en verkorte naamsvormen met daarop min of meer gelijkende heiligennamen te lezen, die iemand met eenig germanistisch besef een rilling aanjagen! Hetzelfde geldt van de even verdienstelijke als geriefelijke lijst van „Middelnederlandsche Doopnamen" in het Jaarb. d. Vl. Acad. 1901, 33—54. Iedereen moest nu eenmaal zijn naamheilige hebben, met wiens Latijnschen naam de priester den gedoopte in het Latijnsche doopregister inschreef.

4) Zuidema in Tschr. XXV 257; Kernkamp, Verslag zijner Scandin. reis en in Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXIII 189—257, passim.

Digitized by Google

oud-Hollandschen naam *Dirk* te „burgerlijk", te „gemeen" vond: algemeen stelde men toen blijkbaar *Dirk* en *Theodoor* volkomen gelijk. Schreef niet Huygens, beter kenner van Grieksch dan van Germaansch, op den naam „Dirckje" een sneldicht (ed. 1672, II 375):

> Jan seght, sijn Wijf heet Dirckje; en wat 's dat? Theodore:
> Ick magh dien naem wel hoore:
> Maer wat is Theodoor? een gave Gods: voor 't lest,
> Wat 's gave Gods? de Pest.

Omgekeerd wordt b. v. *Theodore de Bèze* bij onze zeventiendeeuwsche schrijvers wel *Dirk Beza* genoemd [1]).

Met de bovenstaande voorbeelden uit geschiedenis of literatuur te vergelijken zijn voorts die andere talrijke gevallen, dat in middeleeuwsche sagen en legenden twee eigenlijk verschillende namen vereenzelvigd, of wel de eene naam in een anderen „paroniemen" veranderd is. Zoo bestaat er een onmiskenbaar verband tusschen *Hardré*, „na Ganelon wel de meest algemeene naam voor een verrader, dien het Karel-epos kent" [2]), *Hartrad*, volgens Einhard den grootvader van *Eggideo*, den samenzweerder tegen Lodewijk den Vromen — welke *Eggideo* weer aan onzen *Eggheric* herinnert — en *Hardericus* (> *Hardri*), volgens Albericus Triumfontium den aanlegger der soortgelijke samenzwering tegen Karel den Grooten. Ook is blijkbaar het kasteel *Egghermont* < fr. *Aigremont*, maar tevens stafrijmend met den naam van zijn heer *Eggheric* — welk kasteel „ook van nabij is betrokken in de sage der Heems- of Aymonskinderen" [3]) — nog in de 16de eeuw, dank zij der populariteit van onzen Carel ende Elegast, in Vlaanderen zóó vermaard geweest, dat daar de roemruchte Hollandsche naam van *Lamoraal van Egmont* in volkslied en pamflet meer dan eens

1) B.v. bij De Brune, Wetsteen I (ed. 1658) 207.
2) Kuiper, Inl. op Karel ende Elegast, blz. 33.
3) Bergsma, Opmerk. op Karel ende Elegast, blz. 44.

Digitized by Google

in *Egghermont* veranderd is [1]). Ten slotte verwijs ik naar de gevallen, door mij besproken of aangestipt in Tschr. XXX 65, 76—8.

Maar ik zou gaandeweg afdwalen. Wat bewijst nu echter, vraagt wellicht deze of gene, dit bont allegaartje van zeer onderscheiden naamsverwarringen, waaraan ieder, die maar even gesnuffeld heeft in middeleeuwsche geschiedenis, sagen, personen- en plaatsnamenkunde, allicht nog vele andere voorbeelden zou kunnen toevoegen? Wat anders, dan dat men in de middeleeuwen en nog zeer lang daarna — ook heden nog wel — niet alleen in de spelling en de uitspraak der geslachts- en der plaatsnamen (voor zoover de eerste reeds als zoodanig bestonden) uiterst onvast was, maar zelfs, alle besef van de beteekenis der samenstellende leden van de eigenlijke (voor)namen reeds lang geheel kwijt, vooral de in hun jongeren vorm minder beklemde en daardoor afgesleten, min of meer aan elkaar gelijk of op elkaar gelijkend geworden tweede leden (a. h. w. uitgangen) niet scherp meer onderscheidde, ze niet zelden verwarde en verwisselde; kortom dat men in de middeleeuwen en ook later nog geen Burgerlijken Stand kende en nog geen Oudgermaansch studeerde! Zoo zullen b.v. *Reinĕrt* (< *Ragin-hard*), *Reinĕr* (< *Ragin-hari*) en *Reinĕlt* (< *Ragin-wald*) onwillekeurig vereenzelvigd zijn. Bovendien bedenke men vooral dat een vleivorm als *Rein*(*e*)*ke*, waarin alleen het eerste lid nog voorkomt, inderdaad bij alle drie namen dienst kon doen en men dus, zulk een in 't dagelijksch leven veelvuldig voorkomenden, soms alleen bekenden vorm in zijn vollen officieelen vorm moetende herstellen, allicht mistastte. Iets dergelijks geschiedt nog heden, wanneer b.v. het petekind eener *Neeltje* (< *Cornelia*) in den omgang *Nelly* wordt genoemd of zelfs aanstonds bij hare geboorte, met een averechtsch vervolledigen van dezen laatsten vleinaam, officieel als *Petronella*

1) P. Fredericq, Onze histor. Volksliederen 100; Dez., Het Nederl. Proza in de zestiendeeuwsche pamfletten 122.

Digitized by Google

wordt ingeschreven [1]). Doch niet alle bovenstaande verwisselingen zijn over één kam te scheren. Sommige als b.v. *Roelant—Roelof* of *Bertolphus—Bertholdus* (—*Botulphus?*) zullen veeleer te wijten zijn aan het averechtsch oplossen en voluit schrijven van verkortingen (*Roel'*, *B'tulph⁹*) of het mislezen van onduidelijk geschreven namen in handschriften; zulke vormen hebben dus wellicht alleen of vooral op 't perkament of papier, niet in de levende taal bestaan. Hoe 't zij, het heeft wellicht eenig nut, eens op deze en dergelijke naamsverwisselingen te wijzen, ook ter waarschuwing tegen een al te strenge onderscheiding in 't verleden van historisch-etymologisch verschillende namen en hunne dragers.

En hiermede keeren wij nog even terug tot het vraagstuk: Hadewijch = Heilwijch Bloemaerdinne, waarin de verscheidenheid dezer beide namen tot dusverre een der krachtigste wapenen van de tegenstanders der vereenzelviging van beide personen was of althans scheen. Over die vereenzelviging, die zooveel pennen in beweging heeft gebracht, die bepleit is door Ruelens, Fredericq, Willems en laatstelijk Knuttel, maar geloochend en, soms met groote kracht en scherpzinnigheid, bestreden door Van Even, Auger, Vercoullie, De Vreese, Kalff, Brom, Snellen, Van Mierlo, zij mij ten slotte slechts een enkele bescheiden opmerking of vraag vergund; waardoor ik echter evenmin als door bovenstaande ontzenuwing van een der argumenten tegen de vereenzelviging geacht wil worden partij te kiezen in deze netelige zaak, waarin men veelal geneigd is 't eens te zijn met het laatst gelezen pleidooi.

Een der voorname argumenten tegen de stelling: Hadewijch = Heilwijch Bloemaerdinne is steeds geweest dat Ruusbroec

1) In de verte te vergelijken is ook het bekende gebruik van vele hedendaagsche Israëlieten om hunne Hebreeuwsche namen — opzettelijk — te vervangen door Germaansche of Latijnsche, die er op gelijken of althans met dezelfde letter aanvangen; met behoud echter veeltijds, daarnaast, van den ouden Hebreeuwschen naam voor den dienst in de synagoge.

Digitized by Google

tegen de kettersche Bloemaerdinne gepreekt en geijverd heeft, terwijl zijn leerling Jan van Leeuwen, „de goede coc van Groenendale", de dichteres Hadewijch juist roemt als een overheylich wijf, die hiet hadewijch". Zou men nu hiertegen niet kunnen aanvoeren dat diezelfde Jan van Leeuwen, omgekeerd, geschreven en geijverd heeft tegen „meester eggaert", die toch waarschijnlijk niet zonder invloed op zijn vereerden meester Ruusbroec gebleven of althans zoozeer met dezen in den geest verwant geweest is [1])? Heeft men dan wel het recht ook in zake Hadewijch zóó strenge eensgezindheid en consequentie tusschen meester en leerling te verwachten en te eischen? Ja, ik zou zelfs haast durven vragen, of in diezelfde woorden van Jan van Leeuwen, „een overheylich wijf, die hiet hadewijch", waarin men tot dusverre alleen een duidelijke aanwijzing der dichteres heeft gelezen, niet tevens een bedekte toespeling op wisselvormen van den naam der (zelfde kettersche) dichteres (*Heilwijch*, *-wijf*) verscholen kan zitten. Dat een dergelijke woord- en klankspeling in strijd ware met den stijl en de gewoonten van mystieke schrijvers zal men zeker niet kunnen beweren.

Ten slotte wil ik niet verzwijgen dat die andere gissing, de vereenzelviging der dichteres Hadewijch met Hadewijch, abdis der Waalsche abdij Aywières († 1248) — op grond waarvan Kalff aan de dicht- en prozawerken der eerstgenoemde in zijn tafereel onzer middeleeuwsche letterkunde een plaats heel vooraan heeft gegeven, als behoorende tot de eerste helft der 13de eeuw, vóór Reinaert en Maerlant, vóór Ruusbroec en de overige mystici — mij toch zeker nog minder aannemelijk dunkt dan de vereenzelviging der dichteres met de veertiendeeuwsche ketterin. Immers het schijnt zeer hachelijk deze lyrische gedichten van zóó hooge formeele schoonheid en volmaaktheid, welker stijl het vooraf bestaan eener ontwikkelde wereldlijke hoofsche lyriek als voorbeeld onderstelt, maar bovenal dit eveneens gestileerde proza meer dan een eeuw ouder te achten dan b.v. Ruusbroec en ze te plaatsen

1) Kalff, Lett. I 391—3, De Vooys in Ned. Arch. v. Kerkgesch. III 52 vlgg.

Digitized by Google

in een zóó vroeg tijdperk als het begin der 13de eeuw althans in ónze letterkunde is. Men vergete hierbij niet dat 1° H.'s geschriften grootendeels, zoo niet geheel, waarschijnlijk eer het werk harer jeugd dan van haren ouderdom zijn [1]), zoodat wij deze werken omstreeks 1200 zouden moeten plaatsen, en 2° letterkundig proza uit zóó ouden tijd in onze letterkunde in 't geheel niet bekend is. Vercoullie meent dat „de taal ouder schijnt dan van het midden der 14de eeuw"; of zij echter oud genoeg is om het begin der 13de eeuw te vertegenwoordigen? Trouwens ook Pater Van Mierlo, zeker een der beste kenners, acht in zijn grondige bespreking van het geheele vraagstuk de gelijkstelling der dichteres Hadewijch met de abdis van Aywières († 1248) „zoo onmogelijk als de andere" [3]), t. w. de gelijkstelling met de kettersche Heilwijch Bloemaerdinne († c. 1335). Zullen wij in dezen ooit volledige zekerheid krijgen? [4])

Leiden, September 1917. J. W. MULLER.

---

1) Knuttel in Tschr. XXXV 93—4; verg. voor 't overige hetzelfde bij Anna Bijns.

2) Inleiding XVII.

3) Dietsche Warande en Belfort 1908 II 286; verg. 270, noot 3.

4) Aan de vriendelijkheid van Dr. Boekenoogen dank ik, behalve de boven, blz. 15, noot 3 vermelde, nog de volgende plaatsen: *Haduen* (gen.: „G. Dierix s. veren Haduen zoen", a°. 1318), Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXII 249; *Hadewigis* (nom., a°. 1 218), Oorkdb. v. Holl. I 264; *Hadewyen* (a°. 1290), a. w. II 760, 930; *Hadewijf* (van Rincuort, te Lier in Brabant, a°. 1377), Cod. dipl. Neerl. II S. IV¹ 226.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

73. Mnl. PROSE(N).

Franc. 7227. Ooc waren somege cardenale...., die.... maecten van dien helegen wonden.... ymne, zanghe ende *prosen*, teerne den vercornen man.

Het Mnl. Wdb. zegt: „iets, dat in proza vervat is of opgesteld" met de toevoeging: „hier in het mv. gebruikt".

Nu is mlat. prosa [1] (of mnl. *prose*) ook de naam voor een reeks van woorden, die gezongen werden op een jubelmelodie, volgens welke de *a* van alleluia aangehouden werd. En de uitdrukking is dus een synoniem van den mlat. term *sequentia*, die op zijn beurt weer teruggaat op den mgr. terminus technicus uit de muziek ἀκολουθία. (vgl. b.v. Riemanns *Katechismus der Musikgeschichte 147*, *Musiklexicon i. v.*).

Den Haag. A. VAN HERK.

1) Du Cange i. v. Prosam: e. g. Prosa, quod alii sequentiam vocant, non cantatur nisi in quinque festis principalibus, Udalricus in Consuet. Cluniac. lib. 1 cap. 11. En b.v. een titel als Hymni et prosae eccl. vulgo Sequentiae dictae, Col. 1541, Antw. 1562; c. f. ook Moll, Hymnen en Sequentiën (Stud. en Bijdr. Hist. Theol. I 354) en Dreves, Die Kirche der Lateinen in ihren Liedern, 1908 S. 60. In verschillende moderne talen komt het woord voor in de beteekenis „sequentia".

Het Fransch spreekt van la prose du Dies irae. De Oxford Dict. geeft voorb. voor het Eng., Grimm's Wtb. voor het Duitsch, beide i. v. prose, prosa.

Men vgl. ook Riemann t. a. pl.

Ook in 't Ned. kent men het woord in deze beteekenis. Pater Kronenburg gebruikt in zijn, misleidend getiteld, werk *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, op welks verdienste Kruitwagen onlangs met nadruk wees (Mus. Maart 1917), het woord herhaaldelijk (dl. V, p. 402 vlgg.).

Digitized by Google

BIJNAMEN IN OUD-MECHELEN.

Op het groote belang van de namenkunde voor de taalstudie moet niet meer gewezen worden. En onder de namen zijn voorzeker de oude bijnamen die aandacht overwaard. Zij [illegible] den grondslag van zeer vele familie- en geslachtsnamen. Daarenboven [illegible] zij aan de [illegible] vast: in den [illegible] het volksvernuft zich [illegible] aan den [illegible] de [illegible] zich [illegible].

Wie zou zich aan den tijd of de moeite beklagen, die het opschrijven van enkele duizenden van bijnamen vergt, terwijl men, om ander werk, in vergeelde papieren en [illegible] bezig is? Niet ik! Wel integendeel heb ik [illegible] gedaan. Schaars en gemakkelijk heb ik [illegible] de lijst samengekregen. Die [illegible] volgen zal: [illegible] dat het wel de moeite loont ze breeder bekend te maken.

Allereerst moet men er uit afleiden, dat de menschen van honderden jaren her op zijn minst even graag naar bij- en spotnamen grepen, als wij heden nog voortdurend hooren gebeuren. In geen geval heb ik mijn bijnamen speciaal nagejaagd: [illegible] beperken zich mijne aanteekeningen bij den [illegible] tijd van een paar eeuwen in een enkele stad. Dit zijn de [illegible] namen, die voornamelijk in de 15de en in de 16de eeuw [illegible] hebben te Mechelen — ge weet wel, het oude aartsbisschoppelijke Vlaamsche stede aan de Dijle op de grens van de huidige provincies Antwerpen en Brabant.

Waar [illegible] zij deze, als uit het [illegible] en het [illegible] op? In de duisterste hoeken der maatschappij. Dat spreekt bij het volkje aan den zelfkant der samenleving. [illegible] heb ik voornamelijk [illegible] in de vonnisboeken der schepenbank en in de registers van het [illegible]. Maar daarnaast haalde ik typische vermeldingen uit [illegible], waarin [illegible]

mannen en vrouwen van zoo onbesproken gedrag als niet te betwijfelen welstand te spraak kwamen: dat zijn de rekeningen van de vroegere stedelijke Weeskamer; cijns- en renteboeken van de armmeesters der onderscheiden parochies; de verslagen van vendities binnen sterfhuizen uit de eerste helft der 16de eeuw, opgenomen in de zes dikke deelen der Inventaria mobilium bonorum [1]). Deze laatste berusten te Mechelen op het archief van het aartsbisdom en van het Kapittel; de andere, voor zoo ver niet in eigen bezit, worden op het Stadsarchief bewaard.

Ik mag, dunkt me, niet over bijnamen beginnen, zonder eerst en vooral te gewagen van enkele treffende familienamen binnen ons Oud-Mechelen. Hadt ge daar niet een advokaat, die „meester Julius Cesar" heette (Weesc. I, 34; f° 10: 1625)? Leefde er geen deftig poorter, die naar „Nicolaes van Drijweken" luisterde (Weesc. I, 50; f° 205 v°: 1642) evenals een sukkelaartje naar „Jan Cleyngebeijnt" (Rek. O. L. Vr. 1618—23, f° 64)? Hoever stonden deze familienamen wel van louter bijnamen? Nog meer moet een Mechelaar van toen hebben geglimlacht om „Lisen Pontkees" (Rek. St. Jans, 1454) en om „Ian Pannesteert" (Weesc. I, 50; f° 155 v°). En nog veel meer om den naam van dien „armen schoenlappere inde vrouwestraete" welke als „Fivelamoer" opgeschreven staat (Rek. O. L. Vr. 1618—23, f° 65). Nu nog immers zegt men onder Sint-Romboutstoren: „Kom, 'k geef u een vive l'amour", als men met een smoutpeer dreigt.

Ons Mechelen is u wellicht bekend als een stille stad met ongeveer zestig duizend inwoners: er leeft nog een vage herinnering voort van oude glorie, de afglans van getaand schoon bedrijf harer hooggeboren poorters en edele vrouwen. Want die heeft Mechelen weten wonen binnen hare ruime huizen en zien

1) De volgende afkortingen hebben wij gebezigd in onze lijst: *Invent. A, B,...* = Inventaria mobilium bonorum, register A, B,...; — *Weesc. I, II... nr.* 1, 2... = Weeskamer, Reeks I, II... bundel 1, 2...; — *J. E.* = Judicature des Echevins = Vonnissen der Schepenbank; — *G. H.* = Rekeningen der Superintendenten der „gemeijnen huijsarmen"; — *Rek. St. Jans,... O. L. Vr.* = Rekeningen van de H. Geesttafel van St. Jansparochie;... van O. L. Vrouweparochie.

Digitized by Google

tiegen langs de weidsche straten, toen het de hofstad was waar keizer Karels moei, de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, haar verblijf gekozen had. Toch was Mechelen toen veel minder uitgestrekt dan nu en naar de beste schatting kunnen er niet meer dan omtrent twintig duizend zielen thuis geweest zijn tusschen de sterke omwaterde stadswallen.

Deze beperkte ruimte en dit beperkt aantal verklaren de gangbaarheid van zekere bijnamen van bizonderen aard. De naam van de woning, de herkomst, het bedrijf of het beroep dienen thans nog beter dan de familienaam ter onderscheiding in dorpen en bepaalde stadswijken. In Oud-Mechelen was het niet anders, en wel even goed voor hoog als voor laag.

1. ... van Heinric Rijers weghen alias inde waghe (Rek. St. Jans, 1461).
2. ... Lysbet Bruynbaerts buyten der hanswyepoorten inden Bruynenbaert (J. E. I. 1. f° 11: 30 Juli 1466).
3. Her Jan inden ancker (Rek. St. Jans, 1505).
4. Berthelmeus Verhoeven alias inden ancker (Rek. St. Jans, 1521).
5. ... Henryc Coenraets alias inden torf (Rek. St. Jans, 1522).
6. Rommondt inden carpere } (J. E. I. 1. f° 16 v°: 12 Dec. 1509).
7. Lambrecht vanden Horicke alias inden teems }
8. Jerome ende Lambrecht Ghuens, gebroeders, die men onder den wijngaert heet (J. E. I. 1. f° 165: 16 December 1513).
9. Cornelis inden paternoster, apotecaris (Chysboek St. Jans 1530).
10. Jan Kennens alias Kalverendans (Rek. St. Rombouts, 1592). Verg. 13.
11. ... een doghter, die woonende is bij eenen herenwefer [1])

1) Tapijtwever.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

73. Mnl. PROSE(N).

Franc. 7227. Ooc waren somege cardenale ...., die .... maecten van dien helegen wonden .... ymne, zanghe ende *prosen*, teerne den vercornen man.

Het Mnl. Wdb. zegt: „iets, dat in proza vervat is of opgesteld" met de toevoeging: „hier in het mv. gebruikt".

Nu is mlat. prosa [1]) (of mnl. *prose*) ook de naam voor een reeks van woorden, die gezongen werden op een jubelmelodie, volgens welke de *a* van alleluia aangehouden werd. En de uitdrukking is dus een synoniem van den mlat. term *sequentia*, die op zijn beurt weer teruggaat op den mgr. terminus technicus uit de muziek ἀκολουθία. (vgl. b.v. Riemanns *Katechismus der Musikgeschichte 147*, *Musiklexicon i. v.*).

Den Haag. A. VAN HERK.

1) Du Cange i. v. Prosam: e. g. Prosa, quod alii sequentiam vocant, non cantatur nisi in quinque festis principalibus, Udalricus in Consuet. Cluniac. lib. 1 cap. 11. En b.v. een titel als Hymni et prosae eccl. vulgo Sequentiae dictae, Col. 1541, Antw. 1562; c. f. ook Moll, Hymnen en Sequentiën (Stud. en Bijdr. Hist. Theol. I 354) en Dreves, Die Kirche der Lateinen in ihren Liedern, 1908 S. 60. In verschillende moderne talen komt het woord voor in de beteekenis „sequentia".

Het Fransch spreekt van la prose du Dies irae. De Oxford Dict. geeft voorb. voor het Eng., Grimm's Wtb. voor het Duitsch, beide i. v. prose, prosa.

Men vgl. ook Riemann t. a. pl.

Ook in 't Ned. kent men het woord in deze beteekenis. Pater Kronenburg gebruikt in zijn, misleidend getiteld, werk *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, op welks verdienste Kruitwagen onlangs met nadruk wees (Mus. Maart 1917), het woord herhaaldelijk (dl. V, p. 402 vlgg.).

Digitized by Google

BIJNAMEN IN OUD-MECHELEN.

Op het groote belang van de namenkunde voor de taalstudie moet niet meer gewezen worden. En onder de namen zijn voorzeker de oude bijnamen alle aandacht overwaard. Zij toch liggen ten grondslag van zeer vele familie- en geslachtsnamen. Daarenboven houden zij aan de folklore vast: in hen heeft het volksvernuft zich gescherpt, aan hen heeft de sappige volkshumor zich te goed gedaan.

Wie zou zich dan den tijd of de moeite beklagen, die het opschrijven van enkele tientallen van bijnamen vergt, terwijl men, om ander werk, in vergeelde papieren en bestofte bundels bezig is? Niet ik! Wel integendeel heb ik dit steeds volgaarne gedaan. Stilaan en gemakkelijk heb ik aldus de lijst samengekregen, die onderaan volgen zal: me dunkt, dat het wel de moeite loont ze breeder bekend te maken.

Allereerst moet men er uit afleiden, dat de menschen van honderden jaren her op zijn minst even graag naar toe- en spotnaam grepen, als wij heden nog voortdurend hooren gebeuren. In geen geval heb ik mijn bijnamen speciaal nagejaagd: anderzijds beperken zich mijne aanteekeningen bij den niet langen tijd van een paar eeuwen in één enkele stad. 't Zijn al toegeworpen namen, die voornamelijk in de 15de en in de 16de eeuw gefloreerd hebben te Mechelen — ge weet wel, ter oude aartbisschoppelijke Vlaamsche stede aan de Dijle op de grens van de huidige provincies Antwerpen en Brabant.

Waar schoten zij toen, als nu, het gretigst en het grilligst op? In de onderste lagen der maatschappij, dat spreekt, bij het volkje aan den zelfkant der samenleving. Diensvolgens heb ik voornamelijk gegrasduind in de vonnisboeken der schepenbank en in de registers van het armbestuur. Maar daarnaast haalde ik typische vermeldingen uit fraaie bundels, waarin uitsluitend

Digitized by Google

mannen en vrouwen van zoo onbesproken gedrag als niet te betwijfelen welstand te spraak kwamen: dat zijn de rekeningen van de vroegere stedelijke Weeskamer; cijns- en renteboeken van de armmeesters der onderscheiden parochies; de verslagen van vendities binnen sterfhuizen uit de eerste helft der 16de eeuw, opgenomen in de zes dikke deelen der Inventaria mobilium bonorum [1]). Deze laatste berusten te Mechelen op het archief van het aartsbisdom en van het Kapittel; de andere, voor zoo ver niet in eigen bezit, worden op het Stadsarchief bewaard.

Ik mag, dunkt me, niet over bijnamen beginnen, zonder eerst en vooral te gewagen van enkele treffende familienamen binnen ons Oud-Mechelen. Hadt ge daar niet een advokaat, die „meester Julius Cesar" heette (Weesc. I, 34; f° 10: 1625)? Leefde er geen deftig poorter, die naar „Nicolaes van Drijweken" luisterde (Weesc. I, 50; f° 205 v°: 1642) evenals een sukkelaartje naar „Jan Cleyngebeijnt" (Rek. O. L. Vr. 1618—23, f° 64)? Hoever stonden deze familienamen wel van louter bijnamen? Nog meer moet een Mechelaar van toen hebben geglimlacht om „Lisen Pontkees" (Rek. St. Jans, 1454) en om „Ian Pannesteert" (Weesc. I, 50; f° 155 v°). En nog veel meer om den naam van dien „armen schoenlappere inde vrouwestraete" welke als „Fivelamoer" opgeschreven staat (Rek. O. L. Vr. 1618—23, f° 65). Nu nog immers zegt men onder Sint-Romboutstoren: „Kom, 'k geef u een vive l'amour", als men met een smoutpeer dreigt.

Ons Mechelen is u wellicht bekend als een stille stad met ongeveer zestig duizend inwoners: er leeft nog een vage herinnering voort van oude glorie, de afglans van getaand schoon bedrijf harer hooggeboren poorters en edele vrouwen. Want die heeft Mechelen weten wonen binnen hare ruime huizen en zien

---

1) De volgende afkortingen hebben wij gebezigd in onze lijst:
Invent. A, B,... = Inventaria mobilium bonorum, register A, B,...; — *Weesc. I, II... nr.* 1, 2... = Weeskamer, Reeks I, II... bundel 1, 2...; — *J. E.* = Judicature des Echevins = Vonnissen der Schepenbank; — *G. H.* = Rekeningen der Superintendenten der „gemeijnen huijsarmen"; — *Rek. St. Jans,... O. L. Vr.* = Rekeningen van de H. Geesttafel van St. Jansparochie;... van O. L. Vrouweparochie.

Digitized by Google

tiegen langs de weidsche straten, toen het de hofstad was waar keizer Karels moei, de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, haar verblijf gekozen had. Toch was Mechelen toen veel minder uitgestrekt dan nu en naar de beste schatting kunnen er niet meer dan omtrent twintig duizend zielen thuis geweest zijn tusschen de sterke omwaterde stadswallen.

Deze beperkte ruimte en dit beperkt aantal verklaren de gangbaarheid van zekere bijnamen van bizonderen aard. De naam van de woning, de herkomst, het bedrijf of het beroep dienen thans nog beter dan de familienaam ter onderscheiding in dorpen en bepaalde stadswijken. In Oud-Mechelen was het niet anders, en wel even goed voor hoog als voor laag.

1. ... van Heinric Rijers weghen alias inde waghe (Rek. St. Jans, 1461).
2. ... Lysbet Bruynbaerts buyten der hanswycporten inden Bruynenbaert (J. E. I, 1, f° 11: 30 Juli 1466).
3. Her Jan inden ancker (Rek. St. Jans, 1505).
4. Berthelmeus Verhoeven alias inden ancker (Rek. St. Jans, 1521).
5. ... Henryc Coenraets alias inden torf (Rek. St. Jans, 1522).
6. Rommondt inden carpere
7. Lambrecht vanden Horicke alias inden teems
   } (J. E. I, 1, f° 16 v°; 12 Dec. 1509).
8. Jerome ende Lambrecht Ghuens, gebroeders, die men onder den wijngaert heet (J. E., I, 1, f° 165: 16 December 1513).
9. Cornelis inden paternoster, apotecaris (Chysboek St. Jans 1530).
10. Jan Kennens alias Kalverendans (Rek. St. Rombouts, 1592). Verg. 13.
11. ... een doghter, die woonende is bij eenen herenwefer [1])

1) Tapijtwever.

aghter den crommenellenboghe [1]).... zeer naer blindt, teghenwoordigh gemeestert by meester Dirick int rat, by den voirs. meester Dirick gepromoveert om te cleeden, overmidts de couwe tenemael contrarie is om de ooghen te genesen, principalyck, zoo hij zeydt, aen de voeten..... (Rek. G. H., December 1593).

12. Item besteedt een vrouwepersoon, woenende op den hoeck van [de] ravenberchstraet, om te doen geneesen van het water by den Meester inden draeck.... (Ibid., October 1595).
13. Jan Hennens alias calverendans (Weesc., I, 22, f° 192 v°: 1611).

Even graag werden vreemdelingen gemerkt met den naam van hun vaderland of geboorteplaats, en een enkel keer zelfs met den historischen spotnaam hunner stad: (Nr. 22).

14. Jan Pierssone, die men heet zeeuken. 15. Jorijs, die men heet de bontwercker van Deventer. 16. Loyken, die men heet meester Henrick van Bruessele	(J. E., I, 1, f° 11 v°: 30 Juli 1466).

17. Peter Thoms, alias de Hollandere (Ibid., f° 150 v°: 22 November 1499).
18. Pauwels Heck, in de wandelinge Pauwels van coelene (Ibid., f° 176 v°: 23 Meert 1531).
19. Mertten den osterlinck, in den roelant (Invent., V, 10 Februari 1533).
20. Jan Delva, in de wandelinge geheten Hans van tongeren (J. E., I, 1, f° 188: 2 Oogst 1539).
21. Hennen Cobys, in de wandelinge Ingelsmenneken (Ibid., f° 190: 26 Nov. 1541).

1) De huidige *Krommestraat*. — Cf. Kanunnik W. van Caster: Namen der Straten van Mechelen en korte Beschrijving hunner vorige of nog bestaande oude Gebouwen, blz. 166.

Digitized by Google

22. Iooris Vrancx, alias quekerken van thienen (Ibid., f° 191: 7 Sept. 1543).
23. Martyne de Walinne op Tisselt wonende (Weesc., I, 32, f° 115 v°: 1623).
24. Mayken den Spaenschen stoelmaeckers vrouwe (Ibid., 35, f° 461 v°: 1626).
25. Jaecques Gooris alias de wael (Ibid., 38, f° 232 v°: 1630).

Voorzeker waren de aanduidingen naar den uitgeoefenden stiel of het bekleede ambt de gebruikelijkste. Toenamen van dit soort hebben wij onder onze nota's reeds te vele om hier meer dan de merkwaardigste te laten volgen. Bijna alles in Oud-Mechelen verliest in den dagelijkschen doen zijn familienaam: Gielis Vanderheyden „onder den Beyaert", die de eerste goedbekende onzer boekhandelaars was en buitendien ook boekbinder en onderwijzer, wordt veel liever naar zijn drie beroepen betiteld, dan met zijn overgeërfden naam genoemd. Barbiers ofte chirurgijnen heeten eenvoudig weg meester Jan of Willem en zelfs de vermaarde Dodoens blijft maar „Meester Rembert" gelijk de vader van zijn eveneens beroemden vriend, Joachim Roelants, als „meester Cornelis, medecijn" onder zijn medeburgers bekend staat. Hoezeer deze benamingen in het volk gedrongen zijn, blijkt reeds hieruit, dat zij doorloopend vermeld worden bij de grootste en belangrijkste verkoopingen, als wanneer nochtans de klaarste aanduiding van noode was. Zij grijpen niet alleen tot in den hoogsten stand, maar tevens in 't geestelijke als in het wereldlijke; en „meester Bernard" uit de Latijnsche school luidt het mondgemeen voor den kanunnik-scholaster Huysmans:

26. Jan de perkementer (Rek. St. Jans, 1419).
27. Lysbeth de latersse, stoefvrouwe achter den Ram (J. E., I, 1, f° 79: 1452).
28. Willem, lanterenmakere (Rek. St. Jans, 1453).
29. Gheerde den ghevangenen (Ibid., 1459).

Digitized by Google

30. Jan Scholier, die dryakele plege te vercoopen (J. E., I, 1, f° 110: 1466).
31. Bouden de schilder (Rek. St. Jans, 1471).
32. Hennen de clocghieter (J. E., I, 1, f° 124 v°).
33. Willem de huysheere (Ibid., f_0 127 v°: 1476).
34. Meester Claes scheerslipers wive (Rek. St. Jans: 1479).
35. Heer Laureys organiste (Invent., A: 6 Maart 1499).
36. Jan Smet, die men heet scipper (J. E., I, 1, f° 150 v°: 22 Nov. 1499).
37. Willem tenorist (Invent., A: 2 Oogst 1502).
38. Philips de orgelyst (Ibid., 23 Maart 1508).
39. Roelen de sangmeestere (Invent., B: 1509).
40. Jan Loys, sanghere van den capellen tot my vrouwen van ville [1]) (Ibid.; 16 December 1510).
41. Cornelis de borduerwerker op die vemert (Ibid., 1514).
42. Digne Meys, naest meester Cornelis, medicijn (Ibid., 1514).
43. Oriaen de verlichtere (Ibid., 1514).
44. Heer Willem vande neghen ure misse (Ibid., ± 1514).
45. Mester Jan, pockmester (Ibid., 1516).
46. Anthonis, stadtpiper (Ibid., ± 1516.
47. Meester Jorys de clocgietere (Rek. St. Jans, 1522).
48. Matheus de erdenpotmakere in de scepstrate (Invent., C: 10 Mei 1524).
49. Hendrick die herpenere, in den olifant... aen steelen bruxken (Ibid., 1524).
50. Germayn, sangere van onser vrouwen (Ibid., 1525).
51. Heer Joachim, de hoochmesheere van sinte rombouts (Ibid., 1525).
52. Steven, de violeur van my vrouwen, wonende by onse lieve vrouwe bruers (Ibid., 1530).
53. Meestere Joorys de homesheere (Ibid., 1530).
54. Die dochter van Jan de luyere sinte Rombouts (Ibid., E: 1535).

1) Misschien „Mevrouw van Villain" die op de Melaan woonde.

Digitized by Google

55. Meestere Dierick de choraelmeestere (Ibid., 1535).
56. Anthonis de albestbreekere (Ibid., F: 1539).
57. Meestere Jacop, schielder van de keyserlicke majesteit (Ibid., F: 1545).
58. Heer Cornelis, prochiaen van Neckerspoele (Weescamer, II, 2, f° 31 v°: 1556).
59. Merten den knaep van theylich sacrament (Rek. St. Rombouts: 1585).
60. Maijcken de schoolmeesterse (G. H., Oogst 1592).
61. Meester Peeter, schoelmeestere (Chysboeck, O. L. Vr. 1592).
62. Meester Bernaerdt inde groot schoel (Ibid.).
63. Jan den sondaeghschen schoelmeester (G. H. Januari 1594).
64. Jenneken de vondelinge vrouwe (Ibid., Mei 1599).
65. Meester Jan den stadtmeester (Ibid., Juli 1599).
66. Bonaventura den gevangenknaep (Ibid. Juni 1603).
67. Mayken de religieuse (Ibid.).
68. Iooris den corporael in den valck (Weesc. I, 22, f° 176 v°; 1611).
69. Suster Cleerken de cluysenersse (Rek. O. L. Vrouw: 1618—23, f° 51 v°).
70. Malewyn, den kreael (Ibid., f° 59).
71. De weduwe van mattheus den bode van Loeven (Ibid., f° 65).
72. Suster Cathelyne vander Gouwen, die men in de wandelinge noemde Lijn de bagyne, woenende in de bogaerde strate (G. H., 8 Oogst 1622).
73. Lysken de styversse (Weesc., I, 32, f° 172 v°: 1623).
74. Bastiaen den speelman (Ibid. f° 382: 1623).
    Verg. ook: guijgelere (beneden 204)?

Thans komen wij dichter bij de bijnamen-spotnamen. De minste eigenaardigheid in 's medeburgers doen en laten — en zijn kennissen waren er als de kippen bij om hem van nieuws te doopen. Ze gluurden te dien einde zoowaar tot binnen in het eigen huis van hunne slachtoffers en speurden na wie met hen woonde.

Digitized by Google

75. Lincken mette keesen, een aerme oude weduwe in de lange nieffstrate (Rek. O. L. Vr., 1618—23, f° 59).
76. Gielis metten voghelen (Rek. St. Jans, 1477).
77. Katlyne Nagelmans, die geheeten wert linken metter geyten, woenende buyten de kercofporte (Ibid., 1520).
78. Lysken metten catten (Rek. St. Rombouts, 1530).
79. Margriet, lisen metten twine zuster (Rek. St. Jans, 1453).
80. Jouffrouwe daer die moriaen mede woent (Invent., B, ± 1516).

Dikwerf tornt het volk, dat de familienamen niet met rust kan laten, zelfs nog aan den voornaam, die dan een vervormd uitzicht krijgt:

81. Mathys, die men heet mats (I. E. I, 1, f° 133 v°: 6 April 1478).
82. Jan van Elsmoirtere, alias zanen (Ibid. f° 166 : 23 Mei 1516).
83. Jooris Daneel, in de wandelinge valentynken (Ibid. f° 186: 31 Oogst 1537).
84. Hans Valentyn, alias Veltelijn (Weesc., I, 24, f° 219: 1615).

Meer voor de hand liggen echter de bijnamen, die 't een of 't ander uitzonderlijk merk aan 's menschen lichaam nateekenen. Vooral op dit gebied mag men beweren, dat het volk een zeer scherp oog bezit, aan wiens waarneming niets ontsnapt. Het minste gebrek wekt zijn aandacht en dringt hem den schilderenden spotnaam op de lippen; zoodat deze reeks van schertsende betitelingen een heele reeks van misvormden doet aanschouwen, met een paar schoone of mooi-gebouwde menschen tusschen-in.

85. De doeve vrouwe ... in de wigaertstrate (Rek. St. Jans, 1419).
86. Marie Hildemet van Zierixee, die men heet metten staende vinger (J. E., II, 1 : September 1448).
87. De groote dicke Marie geheeten Marie Stercx (J. E. II, 1, f° 68). Verg. 90.

Digitized by Google

88. Margriete van Bruessel metter eender oeghen (Ibid. f° 69 v°).
89. Magriete vander capellen, die men heet griete metten keelkrue (Ibid., f° 70).
90. Marie sclercx, tgroot wyf (J.E., I, 1, f° 74 v°: 23 Dec. 1451).
91. Katheline metten mammen, stoefwyf achter sint Ians (Ibid., f° 74: 1452).
92. Zeuken metter eender hand (Ibid., f° 79: 1452). Verg. 94.
93. Ian Roelofs, alias platvoet (Ibid., f° 79 v°: 1453).
94. Theeuken de portere, geheeten metter eender hand (Ibid., f° 97 v°: 1460).
95. Lysbet mommaerts metter vuyst (Ibid., f° 102: 1462).
96. Aert van boeshout, die manck gaet (Ibid., f° 107: 1465).
97. Lysbet van lyere, alias metten mammen (Ibid., f° 111 v°: 1466).
98. Gertruyd, die men heet de lange truye (Ibid., f° 121: 1470).
99. De lange Jan (Rek. St. Jans: 1471).
100. Lysbet van waerloos, alias langneese (J. E., I. 1 f° 128 v°: 1472).
101. De grau kateline } (Rek. St. Jans, 1474).
102. Neel de cropel }
103. Dieric claes, alias metten langen hare (J. E., I, 1, f° 129 v°: 1476).
104. Henneken metter lepen oghen (Rek. Cramers, II, 1, 1467).
105. Willem de huysheere, die men heet huysheerken (Ibid., f° 127 v°: 1476).
106. De zwerte berble (Rek. St. Jans, 1477).
107. De swerte Jehanne (J. E., I, 1, f° 130 v°: 1478).
108. Barbele shangdiefs, alias de hoepsche [1]) barbele (Ibit., f° 134 v°: 1480).
109. De vrou die op twee crucken gaet oft ginc (Rek. O. L. Vr., 1488).
110. Heijne vanden venne, alias blauwe (J. E., I, 1, f° 151: 1499).

1) hupsch = schoon.

Digitized by Google

111\. .... van der vrouwen mette pocken ontfaen.... (Rek. St. Jans: 1505).
112\. Jan die metten hoode scudde (Ibid., 1506).
113\. Joos die men heet de witte Joos (J. E., I, 1, f° 158 v°: 1508).
114\. Marie metten crucken (Rek. St. Jans, 1512).
115\. Peter metten twee duijmen (J. E., I, 1, f° 168 v°: 1519).
116\. Den sotten giele in de clocke (Rek. St. Jans, 1516).
117\. Heynken poelmans, alias cleyn heynken (J. E., I, 1, f° 171 v°: 1527).
118\. Gillis metten hersenen (Invent., D: 5 Oogst 1528).
119\. Die groote marie, nayersse (Ibid., E: 21 November 1531).
120\. Romment de moelder, die men heet sceef (Rek. St. Rombouts, 1532).
121\. Henneken vanden Dycke, alias buycxken (J. E., I, 1, f° 190: 1540).
122\. Ian vyt oft zyn vette zuster (Invent., D: 28 Maart 1542).
123\. Pauwel cleynaert, alias metten baerde (J. E., II, 2, f° 6: 1574).
124\. Cornelis van Coedoegem, alias claes die men heet lange boeye (Ibid., f° 15 v°: 1574).
125\. Anna vyts de cruepele (Chysboek O. L. Vr., 1592: f° 16).
126\. Peeter timmermans, alias crommen (Ibid., f° 21 v°).
127\. Jos metter vuyst (Ibid., f° 53 v°).
128\. Langen pauwen (G. H., Oogst 1593).
129\. Den dooven Italiaen (Ibid., Januari 1600).
130\. Willeken Janssens, alias Platvoet (Weesc., I, 22, f° 167: 1604).
131\. Josynken metten quaden neuse (G. H., 1615).
132\. Lincken in den hoff, die met krucxken ghonck (Rek. O. L. Vr. 1618—23, f° 41 v°).
133\. Kreupelen Slemp (Ibid., f° 53 v°).
134\. Margrite metten dicken haere (Ibid., f° 53 v°).
135\. Cleyn styncken (Ibid., f° 57).
136\. Jenneken den doovens dochtere (Ibid., f° 60).
137\. Maeyken Verheyen mette lange lippe (Ibid., f° 64).

Digitized by Google

138. Het cleyn meesterken (Weesc., I, 34, f° 156 v°: 1625).
139. Henneken aerdt, alias hackelere van oosterhout (J. E., I, 1, f° 183: 1535).
140. Cornelis de Vriese, alias crocherken (Ibid., f° 172 v°: 1527).

Natuurlijk kwamen ook de geestelijke vermogens en de innerlijke aard ter bespreking.

141. Henric de witte, alias splyt myte [1] (J. E., I, 1, f° 160: 1509).
142. Den beseten man van Neckerspoele } (Rek. St. Rombouts, 1530).
143. Den sotten coppen de wint }

Daarbij gaf elke overdreven gewoonte oorsprong aan een kenschetsenden bijnaam, zooals uit dit paar voorbeelden blijkt:

144. Merten Steechmans, alias de cletser (J. E. II, 4, f° 9 : 1646).
145. Joos sonder stoc, die men heet de floyter (J. E., I, 1, f° 128 v°: 1476).
146. Jan, die men heet coopal (Ibid., f° 149: 1498).
147. Jacob Bellens, alias lachere (J. E., II, 2, f° 32 v°: 1581).

Overdadig drankgebruik kon voorzeker niet aan der bijnamen critiek ontsnappen en zoo ontstaan toegeworpen namen, die op drinken en dranken terugvoeren:

148. Gheert van Doirne, die men heet poijt (J. E. I, 1, f° 148: 1496).
149. Gielis van vossele, de jonge, alias suerbier (Ibid., f° 148 v°: 1496).
150. Lodewyck de Vleeschouwere, alias droncken luieken (Ibid., f° 165 v°: 1515).
151. Heyne Beelen, alias gebrant wijnken (Ibid., f° 170 v°: 1524).
152. Floris, die men heet muechbier (St., 1599—1600: f° 175).

Minder vaak troffen wij kozenaampjes uit den kleinen familiekring aan, naderhand in ruimer midden verspreid:

1) Zal wel „gierigaard" beteekenen.

Digitized by Google

153. Cornelie mertenzoeters dochter, die men heet zuster nele (J. E. I, 1, f° 89 v°: 1458).
154. Marie Havens, genaempt peerteken [1] (Weesc., I. 38, f° 205: 1630).

Vaker zagen wij vreemdsprakige bijnamen, die franskiljonneerden in onze zuiver Vlaamsche Dijlestad:

155. Jan ende Rombout verberct, die men monsieur heet (J. E. I, 1, f° 158 v°: 1508).
156. Colijn, die men pouvere creature heet (Ibid., 159: 1508).
157. Jan Le fevre, alias grandt Jan (Weesc., I, 22, f° 126 v°: 1610).
158. Rombout, in de wandelinghe geheeten parmi (Ibid., 34: 1625).

Vaker ook bijnamen die als een heiligschennis of als majesteitsschennis klinken. Maar wat stoort zich daaraan het volkje met zijn radde tong? En voor „den duivel" leek het in de eerste plaats voorliefde aan den dag te leggen:

159. Ian vanden kerchove, alias de duvel van diest (J. E. I, 1: losliggend blad bij f° 104).
160. M. peter, die men heet de Duvele (Ibid., f° 146: 1491).
161. Den heylige mertten (*Invent.*, E: 10 Maart 1533).
162. Claes Gheraerts, in de wandelinghe buscop van pop[er]ingen (J. E., I, 1, f° 183: 1535).
163. Rogier Labbaye, van Derremonde, hoeymaker, oudt 50 jaer, in de wandelinge god (Ibid., f° 183 v°: 1535).
164. Hans corts, in de wandelinghe keyser (Ibid., f° 190: 1541).
165. Peeter van Winsele, die men noemt den geestelycken Peeter (J. E., II, 2, f° 21 v°: 1575).
166. Rombout vanden Sande, alias de duijvel (Weesc., I, 24, f° 99 v°: 1614).

---

1) Dit beschouw ik als een „geleerde" foutieve schrijfwijze voor „peteken", d. i. *meter* (marraine).

Digitized by Google

Volgaarne eveneens bestempelde men vriend en kennis met de namen van onze broeders de dieren of heette ze doodgewoon naar 't een of 't ander voorwerp van dagelijksch gebruik:

167. Jacop Jacopssone, alias kevere (J. E., I, 1, f° 140; 1485).
168. Jan vander eijken, alias crane (Ibid., f° 154 v°: 1501).
169. Lemmen Ioosselingen, in de wandelinge Het scaep (Ibid., f° 178: 1532).
170. Jan selliers, straetwagenere, geheeten vossesteert (Invent., E: 1533).
171. Claes de bontwercker, in de wandelinge het vercken (J. E., I, 1, f° 181: 1533).
172. Philips verhaegen, alias swaentken (Weesc., I, 24, f° 99 v°: 1614).
173. Iacop de valckenere, alias de man metten mijten [1] (J. E., I, 1: losliggend blad bij f° 104).
174. Jan vander straten, die men heet vijlken (Ibid., f° 94: 1460).
175. Jan de wynter, alias borsseken (Ibid., f° 120 v°: 1470).
176. Vrouw Wyghmans, alias spelleken (Ibid., f° 128: 1476).
177. Jan versteveren, alias nagelken (Ibid., f° 137: 1482).
178. Rommondt van steynemoelen, alias poortken (Ibid., f° 154 v°: 1501).
179. Jennijn, die men Hamer heet (Ibid., f° 159: 1508).
180. Michiel sgroots, in de wandelinghe geheten casken (Ibid., 181 v°: 1534).
181. Peerken den nouwen, alias lappeken (Ibid., 194 v°: 1548).
182. Matheus Boels, in de wandelinge ghenoempt Cobbas (J. E., II, 2, f° 13 v°: 1573).
183. Francen becx, alias vlas (G. H., 1604—5).

Niet meer dan in eenig ander opzicht nam het volk bij de keus der betitelingen een blad voor zijn mond, greep integendeel, zoo 't hem lustte, naar de platste bijnamen:

1) Met het geld. Verg. den geslachtsnaam Metdepenningen.

Digitized by Google

184. Coppen van Bruessel, geheeten Vuyleers, scipknecht (J. E., II, 1, f° 70).
185. Hennen, die men heet in de wandelinge cacpot (J. E., I, 1, f° 110: 1466).
186. Lieven spaupere, van sinte truyen, in de wandelinge sceetken [1]) (Ibid., f° 113 v°: 1535).
187. Coppen Heindricxzone, alias al bedorven oft stront (Ibid., f° 186: 1537).
188. Nicolaes vanden bossche, in de wandelinghe genaempt vuylenbaert (Weesc., I, 32, f° 182: 1623).

Maar daartegenover kan men er andere plaatsen, die iets dichterlijks aan zich hebben en zeer zoetjes klinken:

189. Paulus, dictus der minnen bode (Schepenbrieven St. Jans, 1520: „Coestrate" anno 1312).
190. Johannes, dictus smale Jonchere [2]) (Ibid. „Aedeghem strate", anno 1352).
191. Hennen buekens, die men heet deughdelic (J. E., I, 1, f° 122 v°: 1472).
192. Jan Joordaens, die men heet Ioncheyt (Ibid., f° 145: 1491).

Bovendien hebben wij een heele reeks toenamen voor ons, die vermoedelijk spotnamen zullen zijn geweest en in elk geval den schijn hebben, dat ze erg plezierig klonken. Mogelijk hebben zij de tijdgenooten wel hartelijk doen lachen, maar ons zijn zij minder verstaanbaar gebleven:

193. Margriete vernyelen, die men heet picsuverlic (J. E., I, 1, f° 79: 1452).
194. Jan vander hoeven, die men heet wulpen pauwels sone van Hevere (Ibid., f° 94: 1460).
195. Jan van conteke, alias metseloreyn [3]) (Ibid., f° 120 v°: 1470).

---

1) Een „scheetje" beteekent thans nog te Mechelen een zeer klein persoon.
2) Arme jonker; jonker zonder have.
3) Metz (in) Lotharingen? Verg. Bergen-Henegouwen [C. J. B.].

Digitized by Google

196. Jorys wervere, alias pick (Ibid., f° 130: 1477).
197. Hennen bollens, die men heet stuefken (Ibid., f° 139: 1485).
198. Willeken nys, die men heet plonsus (Ibid., f° 148: 1496).
199. Jan vanden broeke, alias pleckaert (Ibid., f° 150: 1499).
200. Jan van Druegenbrouck, alias spuc (Ibid., f° 151: 1499).
201. Tabbac, alias speeltien (Ibid., f° 168: 1518).
202. Jannen vanden necke, die men heet papeloer (Rek.St.Jans: 1520). Verg. papelo(e)riken, Dl. XXXVI, 197, Deventer, 14de eeuw.
203. Cort Jan, alias Halleman }
204. Gielis de bode, alias guijgelere } (J. E., I, 1, f° 169: 1522).
205. Francen Wagemans, alias molle cops (Ibid., f° 182 v°: 1535).
206. Haymy meralles van brakele ... in de wandelinge craytesschen (Ibid., f° 183 v°: 1535).
207. Hennen van Hole, alias scorste blaze (Ibid., f° 191: 1543).
208. François blieck, in de wandelinghe hertmanneken (J. E., II, 4, f° 19: 1550).
209. Gielis schindert, alias knockemeestere (Chijsboek O.L.Vr., 1592: f° 43 v°).
210. Zekere vrouwepersoon, genaempt goidts cruijeken (St., 1600—1: f° 214 v°).
211. Jan vander Weijden, alias dunpeper (Weesc., I, 24, f° 207: 1615).
212. Merten van soele, alias crijwijff (Ibid., f° 232 v°: 1630).

De meeste dezer namen munten uit door hunne bondigheid: „la loi du moindre effort" gereedelijk in toepassing bij het volk! Doch aan den anderen kant zag men er dan weer niet tegen op iemand een halven volzin meê te geven en aldus geraakte men aan de schilderachtigste epitheten:

213. Jan maect mij droncken (Rek. Cramers, II, 1, f° 136 v°).
214. Lisen loep alomme (Rek. St. Jans, 1457).
215. Ott van susteren, alias slueter onder de huerster (J. E., I, 1, f° 188: 1539).

Digitized by Google

216. Robben van Lyst, in de wandelinge dmoeleken draeye (Ibidem., f° 194 v°: 1548).
217. Francen laet de scheer vallen (G. H., 1615—16).
218. Mathys, in de wandelinghe myn lief getrou (Weesc., I, 32, f° 181: 1623).

Op zijn minst zoo sterk teekenend zijn ten slotte:

219. Dierick van Erckeleyns, in de wandelinge xj vingeren (J. E., I, 1, f° 190: 1541).
220. Een aerme vrouwe, die men heet Madammens dochtere (Rek. O. L. Vr., 1618—23, f° 65 v°).
221. Jan Verbiest, den jonghen, die men goethert nompt (Ib., 1627: f° 34 v°).
222. Philipe de Grove, in de wandelinge genaempt Boerenverdriet (J. E., IX, 1, f° 178 v°: 1643).

Want deze krachtige uitdrukkingen keeren zoo waar de innerlijkheid der betroffen personaadjes naar buiten: zij wijzen op den dief, die meer dan tien lange vingeren bezat, zij vertellen alles ineens van het levensdrama der klante bij de liefdadigheidsinstelling, waarvan de moeder nog een „madame" was geweest; zij vertellen van het verdriet, dat de boeren ondervonden van wege den Bonheidenaar, als strooper en deserteur tot den strop verwezen.

Maar al de bijnamen, zonder onderscheid, hebben recht op belangstelling. Dat zij waarde hebben voor taal- en volkskunde, zeiden wij reeds; wie zich met locale geschiedenis bezighoudt, kan er wis en zeker ook zijn voordeel meêdoen: zij dragen namelijk bij tot de kennis van burgers, bedrijven en eigenaardige gewoonten binnen onze oude steden.

Molenbeek/Brussel. ROBERT FONCKE.

Digitized by Google

VERSCHIET.

Dit eigenaardige Nederlandsche woord, thans zoo gewoon, wordt nog niet vermeld door Kiliaan en Plantijn, en is ook niet gevonden bij Van Mander, hetgeen eenigszins vreemd is, omdat het woord hoogstwaarschijnlijk oorspronkelijk een schildersterm is geweest. Dit blijkt uit de omschrijvingen er van in de woordenboeken der 18de eeuw, waarin het woord het eerst is opgeteekend. Bij Halma lezen wij: „verschiet, *éloignement*, *lointain*, *perspective*; „men zag de stad in 't verschiet"; „het verschiet in eene schilderij, *la perspective dans un tableau*". En bij Marin: „verschiet, dat het verafgelegenst schijnd in een schilderij, *éloigne*, *lointain*; in 't verschiet ontdekt men herders en schapen, *dans l'éloignement*, *dans le lointain*, *on voit des bergers et des moutons*". En zoo ook Weiland: „dat gedeelte eener schilderij dat met verschietende kleuren gemaald of zwakker dan het overige gekleurd wordt, hetgeen op zulk eene wijze afgeschilderd pleegt te worden, omdat het op eenen verderen afstand geplaatst is dan het overige; deze landstreek heeft een bevallig verschiet; men ziet door eene poort in 't verschiet".

Doch dat het ook reeds in de 17de eeuw bekend was, bewijzen een paar bekende plaatsen uit Brederoo en Vondel. Men herinnert zich Brederoo's zangerig liedje:

> Het zonnetjen steeckt zijn hoofjen op
> En bestraalt der bergen top
> Met zijn lichjens.
> Wat ghezichtjes,
> Wat *verschietjes* vert en flaeuw
> Dommelter tusschen tgraeu en 't blaeuw;

En uit Vondel's *Palamedes*, vs. 1383:

> Een slot wil in 't *verschiet* verflaeuwen
> En hoogerop 't geberghte blaeuwen.

Digitized by Google

Men ziet, dat bij de beide dichters het woord onbewust in verband wordt gebracht met de beteekenis „verflauwen van kleur", waarin het nog heden in algemeen en gewoon gebruik is, en dat Weiland dit met bewustheid doet. En zoo zou men ook thans geneigd zijn te doen, wanneer men uitgaat van het hedendaagsche taalgebruik, doch om tot een juist inzicht in de oorspronkelijke beteekenis van *verschiet* te komen, moet men natuurlijk een anderen weg inslaan.

Laat ons beginnen met op te merken, dat Halma en Marin eene andere beteekenis van *verschiet* op den voorgrond stellen, nl. het zich verwijderen of „ververren" van hetgeen men op den achtergrond ziet. En dat dit het juiste gezichtspunt is, blijkt duidelijk uit een paar plaatsen, mij medegedeeld door Dr. R. Jacobsen te Rotterdam, den schrijver van een uitnemend proefschrift over Karel van Mander.

In Mander's *Schilderconsten grondt* VIII, 8 lezen wij de volverzen:

Siet al 't verre Landschap gedaente voeren,
Der Locht, en schier al in de Locht verflouwen,
Staende Berghen schijnen wolcken die roeren,
Weersijdich op 't steeck [1]), als plaveyde vloeren;
In 't veldt sloten, voren, wat wy aenschouwen,
Oock achterwaert, al inloopen en nouwen;
Dit acht te nemen laet u niet verdrieten,
Want 't doet u achtergronden seer *verschieten.*

Het is een strofe uit het begin van het hoofdstuk over het landschap. In de drie eerste regels spreekt Van Mander over het luchtperspectief, in de drie volgende over het lijnenperspectief en de slotregels wijzen zeer duidelijk alleen op het laatste. De vertaling dezer regels moet, naar Dr. Jacobsen de vriendelijkheid heeft mij mede te deelen, luiden: „ziet hoe het geheele landschap in de verte luchtvormig gaat worden en schier geheel in de atmosfeer wegdommelt: staande bergen lijken be-

1) Eig. „punt"; hier „het in den horizon gelegen verdwijnpunt".

Digitized by Google

weeglijke wolken. Ter weerszijden, als bij geplaveide vloeren [1]), loopen sloten en voren, alles wat wij in het veld aanschouwen, ook achterwaarts en steeds nauwer op het verdwijnpunt toe. Laat het u niet verdrieten dit in acht te nemen, want uwe achtergronden komen er zeer door te *verschieten*", d. i. „achteruitschieten, achteruitwijken", niet „verkleuren of verbleeken". Nog heden zegt men van een landschap, dat het „goed schuift", eene uitdrukking, die binnen denzelfden gezichtskring ligt.

Nog duidelijker spreekt de andere mij door Dr. Jacobsen medegedeelde plaats uit Floerke (*Das Leben der niederländischen und deutschen Maler des Carel van Mander*, I, 100 [2]), waar hij, sprekende van het luchtperspectief, het woord *verschieten* gelijkstelt met „ververren" (hij verbindt ze met „ofte"). Deze opvatting, dat *verschiet* eigenlijk beteekent „het achteruitwijkende", wordt bevestigd door hetgeen het Mnl. ons leert aangaande de oudere beteekenissen van *verschieten*. Het beteekent daar met eene zaak als ondw. „zich met meer of minder kracht van zijne plaats bewegen, verschieten, verschuiven"; van het hart „verspringen, van zijne plaats gaan, ten gevolge van eene sterke aandoening"; van water „wegstroomen".

Te recht heeft dus Van Wijk in zijn *Etym. Wdb.* ter kenschetsing van het woord, de termen „het verspringende, het verdwijnende" gebezigd. En het is zeker geen toeval, dat in de beide bewijsplaatsen uit de 17de eeuw van Brederoo en Vondel het woord met het begrip „flauw" en „verflauwen" wordt verbonden (bij Brederoo „vert en flaeuw"), waardoor minstens evengoed „het door den afstand minder duidelijk zichtbare" als „het verbleekende" kan worden uitgedrukt. De beteekenis *verbleeken*, oorspronkelijk van schrik, is eene secundaire, uit die van „schrikken" voortgevloeid, en in het Mnl. nog uiterst zeldzaam, en alleen met het subject van een persoon. Zij is alleen

1) „Mander herinnert hier aan de perspectievische constructie van paleisvloeren in schilderijen met architectuur naar z. g. antieken trant" (Jacobsen).

2) Textabdruck nach der Ausgabe von 1617. Uebersetzung und Anmerkungen von Hanns Floerke, 2 Bde. München und Leipzig bei Georg Müller, 1906.

Digitized by Google

opgeteekend uit *Rose* 383: „versoft, *var.* verscoten was si (*Outheit*) in hare gedane". In *Ferg.* 1360: „Si *verscoot* dicke ende versochte (*verzuchtte*)" kan evengoed de bet. bedoeld zijn: „eene plotselinge voor anderen zichtbare beweging maken, door eene rilling bevangen worden" (*Mnl. Wdb.* 8, 2359). En zelfs al ware deze opvatting in het Mnl. minder zeldzaam dan zij in werkelijkheid is, dan nog zou men het ww. alleen kunnen verwachten met een persoon als ondw.; de overdracht op zaken, die verbleeken van kleur, flets worden, zooals van de dingen, die men op een afstand ziet, en van stoffen, dagteekent eerst van een lateren tijd. Vgl. ook verschieten, 3) in *Mnl. Wdb.* 8, 2359.

ZONDVLOED.

In het *Mnl. Wdb.* is dit woord opgenomen, omdat ik meende, dat het in het Mnl. althans in sommige tongvallen bekend moet zijn geweest, hoewel het op het oogenblik, waarop ik het artikel schreef, nog nergens was aangetroffen. Ik heb dit in dergelijke gevallen meer gedaan, en somtijds werd later op eene welkome wijze mijn vermoeden bevestigd door het vinden eener bewijsplaats, al kon dit ook zeer lang uitblijven; ik herinner als voorbeeld aan belinnen (*Tijdschr.* 30, 294). Hetzelfde is het geval met het woord *zondvloed*, dat zich meer dan dertig jaar aan ons oog heeft onttrokken [1]), maar eindelijk ontdekt is, en wel in een hs., een *Proza-Lucidarius* [2]) bevattende en berustende in het Britsch Museum te Londen. Aldaar lezen wij *f*°. 7*a*: „daer by leyt een bosch [3]), die heet Delos, die was die eerste

1) Het gewone woord voor het begrip was in het Mnl. het romaansche *dilovie* of *lovie*.

2) Het hs. berust in photographischen afdruk op de Universiteits-bibliotheek te Leiden.

3) Hoe vreemd, dat hier *bosch* staat in de beteekenis „eiland". Tot heden zoek ik te vergeefs naar eene verklaring. Zou het heilige woud op het eiland (*lucus*) met den naam van het eiland verward zijn?

Digitized by Google

die na der *sintvloet* in den mere lach". Het hs. heeft een Oost-Middelnederlandschen of eerder nog Hoogduitschen stempel: men vindt er o. a. *wester* voor „doop"; *scure* voor „hagelbui"; *snicke* voor „slak"; *venster* voor „verduistering"; *wisage* voor „profeet", en er is dus alle reden voor het vermoeden van Van Wijk, die in zijn *Etym. Wdb.* het woord houdt voor aan het Hd. ontleend, evenals andere woorden voor oud- of nieuw-testamentische begrippen, o. a. *heiland.*

Een tweede voorbeeld, uit de 16de eeuw, eveneens in den vorm *sintvloet*, is te vinden in de ndl. vertaling van het hd. volksboek van Christoffel Wagenaar (den bediende van Faust); aldaar leest men op bl. 165 van de uitgave [1]): „desen geest heeft Cham, den sone van Noë, die swarte const geleert, welcke die eerste is geweest na die *sindtvloet*, die de tooverie geoeffent heeft".

GLETEMEN.

Een oude kennis uit het Oudgermaansch wedergevonden, is het boven deze regelen staande mnl. tot heden onbekende werkwoord, dat gevonden is in eene variant van het door Dr. J. Munk in zijn academisch proefschrift (1917) uitgegeven en toegelichte hs., bevattende eene mnl. „leringe van orinen". Er worden daar de verschillende kleuren der urine opgesomd, en eene daarvan wordt door de volgende woorden verduidelijkt: „ene varwe, die men heet „glaucus color": dese varwe es ghelike enen witten horne van enen osse, die *gletemt*" (ald. bl. 57). Dit merkwaardige woord is nauw verwant aan het ons uit het Gotisch bekende *glitmunjan*, „glanzen, schitteren". Was het ww. identisch met het gotische, dan zou het **gletemenen* moeten luiden, en het kan daaruit samengetrokken zijn, zooals mnl.

---

1) Nederlandsche Volksboeken XII, uitgegeven door Dr. Josef Fritz, vanwege de MIJ der Ndl. Letterkunde (1915).

Digitized by Google

wapen, *beteeken*, ndl. *beamen*, uit „wapenen, beteekenen, *beamenen". Maar *gletemen* kan ook een denominatief zijn van **gleteme* (evenals b. v. *blixemen* uit mnl. *blixeme*), dat in het Ohd. bestaat, nl. *glizemo* (Feist, *Etym. Got. Wtb.* 115), zooals ook got. *glitmunjan* een denominatief moet zijn van **glitmuni*; vgl. *lauhmuni*, „bliksem". Het ww. *glitten*, waarvan t. a. pl. „gletemen" de variant is, was in het Mnl. reeds vroeger gevonden, en is in het *Mnl. Wdb.* met voorbeelden gestaafd.

UIT BERGEN-OP-ZOOMSCHE RECHTSBRONNEN.

In het 7de deel der Verslagen en Mededeelingen van de serie werken der „Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oudvaderlandsche recht" is eene verzameling Bergen-op-Zoomsche rechtsbronnen gedrukt, die ook uit een taalkundig oogpunt allerlei belangrijks bevat. Het hs. schijnt zeer onduidelijk geschreven en de uitgever blijkt niet met voldoende kennis van het Middelnederlandsch toegerust te zijn, althans de teksten wemelen van fouten, en op geene enkele plaats is eene poging gedaan om de juiste lezing te herstellen; slechts een paar malen is achter een woord een vraagteeken geplaatst ten bewijze dat de uitgever zelf aan de juistheid van den overgeleverden tekst twijfelde. Men zou zoo zeggen, dat men bij de uitgave van een Middelnederlandschen — ook een juridischen — tekst het Middelnederlandsch Woordenboek raadpleegde, en dat men, wanneer men een woord, hetwelk men meent voor zich te hebben, er niet in vond, ging twijfelen aan de juistheid der lezing en inlichtingen trachtte te verkrijgen ter plaatse waar men daarvoor met hoop op goed gevolg zou kunnen aankloppen. Ik wil aannemen dat een deel der fouten gesteld moet worden op rekening van den slechten toestand van het hs., maar met een ander deel is dit zeer zeker niet het geval. De uitgave bevat een groot aantal vergissingen, waaraan ieder ongeoefend kenner van het Mnl. blootstaat, *u* voor *n* en *n* voor *u* (*v*),

Digitized by Google

c voor *t* en *t* voor *c*, *f* voor *s* en *s* voor *f*, *r* voor *e*, *v* voor *b*, *m* voor *nr* enz., doch om een mnl. juridischen tekst uit te geven, moet men niet alleen rechts-, maar ook taalkennis hebben, en dat is bij deze uitgave tot hare schade over het hoofd gezien. Het doet mij leed dit oordeel te moeten uitspreken; mijne bedoeling is in het minst niet een jong rechtsgeleerde af te schrikken van verdere wetenschappelijke nasporingen, maar alleen hem en zijne vakgenooten te herinneren aan de eenvoudige, toch, naar nu blijkt wel eens vergeten, waarheid, dat ook voor hen zoogoed als voor een litterator grondige taalkennis een vereischte is voor de uitgave van mnl. teksten. De Redactie van de Vereeniging tot uitgave van mnl. rechtsbronnen heeft in de laatste aflevering (n°. 2 van dl. 7) een lijstje gelegd van verbeteringen, doch de daar genoemde zijn op verre na niet voldoende om de teksten leesbaar en verstaanbaar te maken. Het kan mijne bedoeling niet zijn, dit werk de Redactie of den uitgever dier rechtsbronnen uit de hand te nemen. Ik zal mij hier bepalen tot het bespreken van die woorden, waaronder ook eenige, die, verkeerd gelezen of overgeleverd, in het eene of andere opzicht uit een taalkundig oogpunt van belang zijn.

Op bl. 15 lezen wij: „behoudelick dat men denghenen, die de voorsz. torven int hof alhier leveren, van ons voorsz. lieffs heeren weghen gheven sal voir heuren *muabijt* van elcken voeyer een blancke". Het onderstreepte woord, dat vreemd genoeg in het lijstje der verbeteringen ontbreekt, is een monstrum, dat indertijd eene plaats had verdiend in De Vries' *Taalzuivering*, doch het is met eenige moeite te herstellen in een woord, dat in het Mnl. bestaat, nl. *innebijt* [1]), „ontbijt", hd. *imbiss*. De voorbeelden van het woord, in het *Mnl. Wdb.* bijgebracht, zijn niet zoo talrijk, dat niet eene nieuwe bewijsplaats ons welkom zou zijn. Vgl. het artikel i n b ij t, waar geen voor-

1) De *e* is waarschijnlijk onduidelijk geschreven: *e* en *a* zijn anders in de hss. genoegzaam onderscheiden.

Digitized by Google

beeld van den vorm *innebijt* gegeven wordt, doch dit is geen bezwaar tegen mijne verbetering, want het woord is eene afleiding van *inbiten*, waarnaast men het recht heeft een vorm *innebiten* aan te nemen: *inne* is nl. de vorm van het bijwoord, die voor samenstelling met een ww. juist de vereischte is.

Voor het „verbreken van den huisvrede", zeker een niet zelden voorkomend geval, is het Mnl. verscheidene woorden rijk. Behalve door *huussoekinge*, *-stekinge*, *-vechtinge*, *-winninge*, *-stokinge*, die in de Bergen-op-Zoomsche teksten niet voorkomen, werd het begrip ook uitgedrukt door *huusstotinge*, waarvoor op bl. 52 verkeerdelijk staat *huyslotinge* („so wie „huyslotinge" doet bij daghe, xx oude scilde"); door *huusstoringe*, dat hier drie malen voorkomt, en zonder fouten is gedrukt (bl. 95) en eindelijk door het nog niet uit het Mnl. opgeteekende *huusstorminge* (bl. 74: „so wat man „huysstormige" *l.* „huysstorminge") dade binnen der vrijheit van Ossendrecht sal staen tot correctiën ende rechte van der hogher heerlicheit").

Ook voor het begrip „smadelijke of beleedigende taal" was het Mnl. zeer goed gesorteerd; men kon niet alleen „schelden met variatie" [1]), maar ook het begrip „scheldwoord" zelf kon men afwisselen. Behalve de woorden of uitdrukkingen *hoonwoort*, *hoonsprake*; *smalike* (*smelike*, *versmadelike*) *woorde*, die in onze teksten, zoover ik mij herinner, niet voorkomen, vindt men daarvoor hier *schampelike* (*schempelike*) *woorde* (bl. 72), en *onstantelike woorde* (bl. 125: „of d'yemant (*l* daer yemant) van den veerluyden ware, die den varenden man eenige *onstantelike* woirde gave buten sculden of buten redenen, die soude verbueren enz."; zoo ook bl. 129). Vergelijkt men daarmede de op blz. 96 voorkomende woorden: „soo wije yemande gave *ontscaende* oft overlastinge (*l.* overlastige) woorden om rechtdoens wille, . . die sal verbueren v k. (?) zwerten", dan ziet men duidelijk, dat voor

1) Zie een lijstje uitsluitend van aan het Fransch ontleende scheldwoorden in mijn boekje: „*Uit de Gesch. d. Ndl. Taal*" [2] bl. 204. Het behoeft geen betoog, dat er ook in het Mnl. zelf ettelijke waren.

Digitized by Google

het onverstaanbare „ontscaende" gelezen moet worden *ontstaende*, een onorganische vorm van *onstaende* [1]), van *staen* in de bet. „passen, betamen". „Ongepast, onbetamelijk" is het in den samenhang vereischte woord, en het is een klein bezwaar dat het in deze bet. uit het Mnl. nog niet is opgeteekend, althans in het *Mnl. Wdb.* wordt het niet vermeld. Maar op de eenige bewijsplaats, aldaar bijgebracht, past minstens evengoed de opvatting „ongepast, onbetamelijk", als de daar gegevene „snoevend, pochend", die bovendien alleen op eene gewrongen wijze met „staan" in overeenstemming kan worden gebracht. Er is dus in het geheel geen bezwaar tegen de boven gegeven verklaring van *onstaende*.

Ook het bovengenoemde adj. *overlastich* is een niet onbelangrijke aanwinst voor den mnl. woordvoorraad. Het is eene afleiding van *overlast*, dat in het Mnl. en ook nog in de 17de eeuw eene veel sterkere beteekenis had dan in het hedendaagsche Nederlandsch. Het was het woord ter uitdrukking van alle onrecht, door woorden of daden iemand aangedaan, als: onderdrukking, afpersing, knevelarij en: smaad, hoon, beleediging. Hier kan men het woord het best weergeven door „eerroovend, beleedigend", in welken zin het wel door Plantijn, maar niet uit het Mnl. is opgeteekend [2]).

Weer een ander woord voor hetzelfde begrip vinden wij op bl. 76 „*onverbonden* woorde" („waert zake dat enich vrouwepersoon deen den anderen *onverbonden* woirde gave, sal staen ter correctiën enz."). De eigenlijke beteekenis van het woord, waarvan onder II, 2) in het *Mnl. Wdb.* enkele voorbeelden zijn bijgebracht, is „ongebonden", d.i. „niet gebonden" (door eer- of plichtsgevoel), van *verbinden*, dat als versterking van „binden" kan worden opgevat: omgekeerd staat *binden* met ons „verbinden" gelijk in mnl. *wondenbinder*, d.i. „heelmeester". En

---

1) *On-* en *ont-* worden in de hss. herhaaldelijk door elkaar gebruikt; vgl. *Tijdschr.* 19, 250.

2) Zie *Mnl. Wdb.* op o v e r l a s t, 2).

Digitized by Google

eindelijk wordt er in onze teksten voor gebruikt het woord *onredelijc* op blz. 40 („so wie den scutter (*van vee*) oploop dede met *onredeliken* woirden ofte misdede, dat sal staen ter correctiën enz."); vgl. *Mnl. Wdb.* op onredelijc, 2, *b*).

Voor „de voorvaderen" of „het voorgeslacht" was in het Mnl. het gewone woord *vorders*; minder gewoon was *voorouderen* en *voorvaderen* en door versmelting *voorvorders* (blz. 68 en 77). Een vierde term er voor was *voorvaren*, dat men in een onbewaakt oogenblik geneigd zou zijn te houden voor een samengetrokken vorm van „voorvaderen", doch deze syncope der intervocalische *d* is voor het Mnl. niet aan te nemen. En ook het Hd. heeft hetzelfde woord *vorfahren*. Het is eene samenstelling met een woord van den stam vau *varen*, „gaan", dat in het Mhd. ook in het enkv. *vorvar* bestaat, en eigenlijk „voorganger" beduidt. De woorden, die oorspronkelijk „voorvader" beteekenen, hebben in het Mnl. en nog later ook den zin van „voorganger in een ambt of waardigheid" en omgekeerd. Zoo wordt „voorvaderen" o. a. herhaaldelijk gebezigd van geestelijke waardigheidbekleeders. Ook in onze teksten komt het woord *voorvaren* eenmaal voor, maar in een verminkten vorm, nl. blz. 63: „(si) sullen gehouden sijn onse bamisschot jaerlicx te betalene tot alle sulcken dagen, dat zij dat onsen *voirwaeren* (l. *voirvaren*) zalger gedachten betaelt hebben". Op blz. 70 vinden wij een onjuist weergegeven woord van het middeleeuwsche dijkwezen, nl. *verstoelen*, d. i. „den dijklast over de dijkplichtigen omslaan". Het woord is in de volgende regels (bl. 70) verkeerd gelezen: „als die dijcgrave metten scepenen oft gezworen opten dijck comt, ende den dijck dan niet gemaect en is, ... so sal den yersten ganc (*schouw*) wesen op éénen grooten, den anderen ganc op twee grooten ende den derden ganc op drie groote, ende dan voort altoos te *verscolen* (*l.* verstolen, *d. i.* verstoelen; *de stoeling vernieuwen*, zie *Mnl. Wdb.*) bi den scepenen" [1]).

1) Of staat hier het in het *Mnl. Wdb.* vermelde *verscolen*, waaraan met eenige aarzeling de bet. „verpanden, verbinden" is toegekend?

Digitized by Google

Een audere vermeldenswaardige term op het dijkwezen betrekking hebbende, is *tempelen*, dat men vindt op blz. 32: „dese voirsz. sluyse en sal men niet moogen *tempelen* noch staende gebouwen zetten op een roede nae, bynnen noch buytendijcx" (ook 67). Ik vermeld deze plaats ook, omdat in het *Mnl. Wdb.* verzuimd is te verwijzen naar het Wdb. van Beekman, die het woord omschrijft (blz. 1499) door: „door *tempels*, d. i. houten balken of stutten, de sluisdeuren schoren, zoodat zij niet kunnen opengaan of sluiten".

Op blz. 25 worden bepaalde personen, die op een zeker goed wonen, vrijgesteld „van alle settinghe (van beden ende van alrehande onghelde)", behoudens enkele meer voorkomende uitzonderingen, „het en ware dat wise riepen tot ghemeenen harvaerde, ... ofte tot onser lantwere ofte te *remeninge* van vanghenissen, ofte te ridderscepe van onsen outsten sone ofte toe huwelike (t)onser outster dochter". Voor „remeninghe" moet natuurlijk gelezen worden „remeringhe" of „reimeringhe", d. i. het betalen van een losprijs voor een (krijgs)gevangene. Voorbeelden zijn in het *Mnl. Wdb.* op reimeren en reimeringe in overvloed te vinden.

Op blz. 47 vinden wij een onverklaarbaar woord *vinaegen*, dat in het lijstje der verbeteringen vragenderwijs met hetzelfde woord verklaard wordt. Wij lezen daar: „alle alsulcke beheynde goeden oft onbeheent, als binnen den voirz. anderen arven ende *vinaegen* gheleghen sijn". Men leze *biuangen*, d. i. *bivangen*. *Bivanc*, de nominale afleiding bij *bevaen*, „omvangen", nog heden als geslachtsnaam bekend, was in het Mnl. het gewone woord voor „iemands erf, het gebied waarop bij den huisvrede geniet, zijn rechtsgebied", ook „de stadsvrijheid". Hier staat het eerder in den zin van fra. *enclave*, *enceinte*, „eene op eene bepaalde wijze omsloten gebied of terrein", eene opvatting, die zich evengoed uit den vorm van het woord laat verklaren. Zoo beteekent het b. v. ook „het kerkhof, het bij eene kerk behoorende gewijde en afgezette grondgebied" (*Mnl. Handwdb.*).

Digitized by Google

Der vermelding waard zijn voorts eenige merkwaardige woorden, waarvan uit het Mnl. òf slechts enkele, òf in het geheel geene bewijsplaatsen, maar wel uit een lateren tijd, waren gevonden. Wij vinden hier vooreerst voorbeelden van *bocht*, vooral bekend uit de samenstelling „melkbocht", dat in het *Ndl. Wdb.* vermeld en beschreven is, o. a. in de beteekenis „eene met een staketsel omheinde ruimte, een perk waarin dieren worden bijeengehouden" (op b o c h t, II). Op bl. 42 lezen wij: „een yegelick zal moogen schutten (nl. *vee van anderen*) op sijns selffs genootte bezaeyde lant ende weye ende bringen die opten *bocht*, dairtoe geordonneert"; bl. 43: „zoo verde de schutter ... geschut hebbende op zijns selfs goet zulcke beesten... ende hij noch zij opten *bochte* nyet en costen gebringen, tware dat zij ontliepen oft ontweldichden [1]), dat den schutter nochtans dairvan zal hebben zijn schutgelt"; en zoo op bl. 76 en 95 nog viermaal. Door deze vondst is de ouderdom van het woord in het Nederlandsch met minstens eene eeuw verhoogd. Voor oorsprong en verwanten kan worden volstaan met eene verwijzing naar het uitvoerig en zaakrijk artikel in het *Ndl. Wdb.*

Voor „het kappen of afsnijden van boomtakken" wordt een tot heden uit het Middelnederlandsch nog niet opgeteekend ww. *slonen* gevonden op twee plaatsen, nl. op bl. 53, art. 41: „soo wye [yemande] bevonden werde in yemants bosschen oft hout gesneden hebbende, enich besem, rijs (*l.* besemrijs) of van enige getroncte [2]) boomen hout afgehouden hebbende, oft ooc enighe bomen geslont (*l.* gesloont) te hebbene, om meyer (*l.* meyen) oft elder toe te verbooren (*l.* oerbooren); ende oick oft yemant bomen uutpluct, ende ingelijcx rapen, appelen, fruyt, hauwen [3]), eerweten e. d. namen, die sal verbueren 1 oude scilt". Op bl.

1) D. i. „losbreken"; in denzelfden zin ook blz. 88. Van deze opvatting heeft het *Mnl. Wdb.* slechts ééne bewijsplaats.

2) D. i. „geknotte". Vgl. *Mnl. Wdb.* op t r o n k e n, 1).

3) D. z. „peulvruchten, vruchten met scheeden"; zie *Mnl. Wdb.* op h o u d e, 1e Art., 4). Het woord komt in dezen vorm herhaaldelijk voor bij Dodonaeus en in het Herbarium van Fuchs van 1530.

Digitized by Google

95, art. 19 staat in hoofdzaak dezelfde verordening, doch het woord is daar onjuist gelezen of overgeleverd: voor *gestoent* moet aldaar gelezen worden *gesloent* [1]).

Het woord was ons tot heden alleen bekend uit het niet genoeg te waardeeren woordenboek van Kiliaen: hij geeft „slonen j. sleunen, frondare; sleunen, frondare arborem, surculos ramis adimere, supputare, sucsecare, interlucare.” Nog heden is het woord in Vlaamsche tongvallen bekend, ook in ruimere beteekenissen. Zie Schuermans 621, die het ook opgeeft in den zin van „wegnemen, stelen, rooven” en „afwinnen (geld)”; Tuerlinckx 564 op sleenen. sleunen; Rutten 218 op sleenen.

Verder vinden wij hier nog voorbeelden van de zeldzame woorden aenboort, d. i. „het op aangeborenschap of bloedverwantschap berustende recht van voorkeur of naasting” (bl. 38: „yegelijc mach zijn *aanboort* hebben in dat voorsz. lant also als rechte is”; hulde, verbogen naamval van hout, d. i. „bewijseed” (*Mnl. Wdb.* op hout, 2de Art.; bl. 59: „die waerheyt proeven bij *hulde* ende bij eeden”); hevenmeester, „den persoon belast met het regelen der zettingen en omslagen, zetter” (bl. 40: „item sullen dijcgrave, scepenen ende *evemeesters* stellen ende setten eenen scutter (nl. *van vee*) ende die sal scutten op alsulcken ordinancie ende foet, als men by dijcgrave, scepenen ende *evemeesters* ende der meester menichten van den spaesluiden breedts (*d. i.* breedtst) gheërft [2])

1) Vrij talrijk zijn in deze teksten de woorden, die op ééne plaats goed, op eene andere verkeerd zijn gelezen of overgeleverd; zoo b. v. op bl. 56 *mesbz* (l. *meswz*, d. i. *mesuuz*), bl. 117 *mesuus*; bl. 50 *statsculden*, bl. 83, 85, 87 *scatsculden* (zie *Mnl. Wdb.* op schatschout); bl. 46, 47, 79 *willaert*, bl. 78 *wildert*; bl. 38 tweemaal *twistat*, bl. 39 en 40 *tweescat*; bl. 52 *stutbaer*, bl. 96 *strijtbaer*; bl. 41 *derre*, bl. 51 *derfve*; bl. 40 *onttaechde*, bl. 42 e.e. *ontjaechde*; bl. 53] *verboeren*, bl. 95 *oerboeme*, bl. 68 *oirbooren*; bl. 12 *over* („erfgenamen”), bl. 24 *oyer*; bl. 25 *oor*; bl. 25 „in *ghevoeliken* daghen”, bl. 99 „ten *ghewoenliken* tiden”; bl. 68 *menichsten*, bl. 67 *menichten*; bl. 24 *lovende* en *lovensce*; bl. 67 „erven ende *ontverven*”, bl. 68 „erven ende *onterven*” enz.

2) Zie over spaesluiden beneden.

Digitized by Google

ordineren sal"), en van het in het *Mnl. Wdb.* alleen uit Stallaert aangehaalde custbaerlike, d. i. „in goeden staat" (bl. 108: „welck gelt niet wederom en sal mogen comen in handen van onsen voorsz. dorpe voor ander tijt dat tvoorsz. hoot (*hoofd*) „*cusbaerlijcken*" gemaeckt sal wesen gelijck alst behoort").

Ook vestig ik de de aandacht op eene interessante alliteratie, waarvan tot heden maar een enkel voorbeeld was opgeteekend [1]), nl. bruken ende banen, d. i. „een land gebruiken en bearbeiden (eig. gelijk maken, effenen), d. i. er de vrije beschikking over hebben", welke hier op bl. 86 driemalen voorkomt („ende sullen de partijen, die de rente derop he(e)ffende zijn, schuldich zijn te wachtene oft te doen wachten oft men dat goet, contrarie den gewijsden „bruyckt oft baent"; ende in gevalle dat zij dat bevonden „bruyckende oft banende", ende dat soude(n) moighen thoonen met II goede mannen, sullen zij dan gehouden sijn... voor schoutet ende scepenen te comen ende datselve „bruycken ende banen" te kennen gevende ende daerover clagende").

Vooral merkwaardig zijn de drie volgende woorden, waarvan er twee geheel onbekend waren, en een slechts uit een lateren tijd, doch hier gevonden in eene andere beteekenis. Het zijn vooreerst spademan, dat noch in het Wdb. van Beekman noch in het Mnl. Wdb. is opgeteekend, met de beteekenis „ingeland". Het komt hier voor op verscheidene plaatsen en in verschillende vormen, die uit de voorbeelden zullen blijken. Op bl. 66: „wij willecoren soo wanneer dit voirsz. land gedijct ende opgelevert is, dat... die *spadeluden* haren dijck, sluysen, sluysvliete leggen, maken ende vermaken moogen alsoo groot ende alsoo cleyne als zij willen ende daert hem gelieven sal"; zoo ook op bl. 67 *viermaal*; ald. ook: „dit voirsz. landt sal bij ons heerscappen ende *spadeluden* geordineert woirden"; „alle des dairane cleeft bewintenen (*l.* bewinden) ende regieren, coren ende rechten bi der meester menichten van den *spay-*

1) Uit Matthijszen, *Beschr. v. d. Briel*; zie *Mnl. Wdb.*

Digitized by Google

luden maken sullen mogen tot des lants proffijt; zoo nog eens op bl. 68; ald. ook tweemaal *spadeluyden*, bl. 69 *spaedluyden* en *spaedsluyden*. De „spademan int voirsz. landt breedst geërft" (bl. 67), de „spaesluyden breedts (*d. i.* breedst) geërft" (bl. 40) is een naam voor hetgeen thans „hoofdingeland" heet. Over den oorsprong der benaming in verband met de beteekenis bestaat geen zekerheid.

Eveneens tot heden onbekend, en nog belangrijker is het tweede woord, omdat wij dat in het Oudgermaansch terugvinden, nl. *weelje*, dat hier tweemaal gevonden wordt; op bl. 121: „dat nyemandt en sal in de sluys visschen met geenen *weeljen*, fuycken oft rijsen te steken" en 122: „so en sal oock niemant liggen (*d. i.* leggen) in den loop van der sluys, als die sluys uutgaet [1]),... hetsij corven, *weeljen* oft houweren" [1]). Het is nl., zooals mijn vriend Uhlenbeck mij mededeelt, hetzelfde woord als ags. *wilige*, „mand", eene afleiding van den stam van *wilg*, en beteekent dus eigenlijk „van wilgeteenen gemaakt"; vgl. got. *tainjo*, „mand" van *-tains*, „teen", en zie Franck-Van Wijk op w i l g. Er zullen dus aalkorven of een dergelijk voorwerp mede bedoeld zijn; op de tweede plaats wordt het woord ook met „corven" in één adem genoemd. Voor „weelje" zal men wel een ouderen vorm „weelge" en een oorspronkelijken „welige" mogen aannemen.

De belangrijkste vondst van alle schijnt mij toe het derde en laatste woord, dat ik bespreken zal, nl. het op bl. 96 voorkomende ww. *eeuwen*, aldaar verbonden met *etten*, causatief van *eten*, zoodat wij al van te voren mogen vermoeden, dat het de beteekenis „weiden, doen grazen" moet hebben. De plaats luidt aldus: „dat niemant en sal moighen houden zijne peerden om te *eeuwen* ofte te etten in de dilve [2]) tus-

1) D. i. *opengaat*, d. i. aan de buitenzijde van de *sluisdeuren*? (= *ten uutgange van den watre*, Beekman 497). In het *Mnl. Wdb.* wordt dit gebruik niet vermeld; verscheidene voorbeelden heb ik eerst later gevonden in *Keuren v. Schieland* I6, 45 (*Rotterd. Jaarb. v.* 1899).

2) De gewone beteekenis „gracht, sloot" (*Mnl. Wdb.*) past hier niet. Waarschijnlijk

Digitized by Google

schen ander luyden erve op de verbuerte van enz." Om eene dubbele reden is dit woord eene welkome aanwinst te noemen. In de eerste plaats, omdat het uit het Mnl. niet was opgeteekend. Wèl kenden wij het door plaatsen uit de 16de eeuw, maar in eene andere opvatting. Het is alweer Kiliaen, die het opgeteekend heeft, maar in de bet. *iemand voeren*, *hem eten in den mond geven* („pascere, cibum in os indere, ingerere cibum in os alicujus"), en in dezen zin is het ook gevonden in den Liesveldschen bijbel in een voorbeeld, medegedeeld in het *Mnl. Wdb.* op eeuselinc. Doch nu is het woord bewezen door eene oudere plaats en in de bet. „weiden", waardoor ook het middeleeuwsche en nog heden in het Vlaamsch bestaande *eeuselinc*, „weide" wordt verklaard.

In de tweede plaats is het ww. *eeuwen* merkwaardig, omdat het ook in het Ogerm. is aan te wijzen; het bestaat nl. in het Oudnoorsch, zooals Uhlenbeck mij heeft medegedeeld. Hij schrijft mij: „Mnl. *eeuwen* is gelijk te stellen met onr. *ǽja*, „etten" uit **aiwjan*. Men plaatst het object van *ǽja* in den datief, b. v. „*ǽja* hestum sínum", d. i. „zijn paarden etten". Maar dikwijls wordt *ǽja* absoluut gebruikt, b. v. „eigi skal maðr *ǽja* í engi manns", d. i. „men mag niet *etten* op iemands weide". Het vocalisme van *ǽja* moet verklaard worden uit de vroegere aanwezigheid der *w*; vgl. zonder proleptische mutatie of umlaut het praeteritum *áða*".

Raadselachtig zijn mij gebleven dorlicht (bl. 23 Opschr. „Vidimus tot *dorlicht* van den moere, die vercregen hadde G.... jegen here H."); moeten (bl. 31: „dat dan die gegoedde int voirsz. landt altoos tot huer *moeten* ende meesten oirboir tvoirsz. landt wederom sullen moogen aenvaerden"); bl. 46 tsuden („die wij alle wege *tsuden* (l. *thuden*, „tot heden" of *(t)sinden*, „van dien tijd af"?) voir onse propre erfgoede gehouden hebben") en bl. 75 zonde („waert sake dat

---

is zij hier: „aan eene sloot gelegen weiland". Vgl. Boekenoogen op Delft. Bij Beekman staat geene andere bet. opgegeven dan de boven genoemde.

Digitized by Google

yemant eens andermans erve *zonde* buyten sinen wille, het en waere metter ploech, sal staen ter correctiën enz."). Misschien is een mijner vakgenooten zoo gelukkig hier de juiste verbetering te vinden.

Leiden. J. VERDAM.

BIJDRAGE TOT DE BIBLIOGRAPHIE VAN VONDEL'S WERKEN.

Onder n° 141 van zijne *Bibliographie van Vondels werken* bespreekt Unger een der zoogenaamde Amersfoortsche uitgaven van *Palamedes*, gedateerd 1707.

Voor zijne meening, dat deze dateering niet in orde is, heb ik een overtuigend bewijs gevonden. Op blz. 71 verwijst de bezorger van dezen druk naar de aanteekeningen op bladzijden 242 en 253, die in *G. Brandts Historie van de Rechtspleging gehouden in de jaaren 1618 en 1619 omtrent de dry gevangene heeren mr. Johan van Oldenbarnevelt, mr. Rombout Hoogerbeets, mr. Hugo de Groot. De tweede druk*, voorkomen. Die aanteekeningen opslaande vond ik op blz. 252 en vlg. (de aanwijzing is dus niet geheel juist!), een noot van Geeraardt's zoon, Johannes Brandt, waarin hij meedeelt, dat het 't plan van zijn vader was het sterven van Prins Maurits in het vervolg van zijne historie der Reformatie te boek te stellen, wat zijn ontijdige dood echter verhinderd had. Daarom gaf hij nu zelf de bekende bizonderheden naar eene copie van een memorie, „geschreven met d'eige handt van Uitenbogaerdt" en ook nog eene aanteekening van een andere hand.

Digitized by Google

Met een onbeduidende wijziging nu staat een deel van die noot aangehaald op blz. 71 der bewuste Palamedes-uitgave.

De conclusie ligt derhalve voor de hand, dat de bezorger de *Rechtspleging* met de aanteekeningen van J. Brandt moet gekend hebben, maar dan kan zijn uitgave althans zeker niet vóór 1710 ter perse zijn gegaan, het jaar waarin de tweede druk der Rechtspleging, „Met aanteekeningen vermeerdert" verschenen is. Een belangrijke noot bevat de druk bovendien op blz. 260; Johannes zegt daar het volgende:

„De Palamedes is nevens de Hekeldichten van Vondel in den jare 1705 in 't licht gegeven met aanteekeningen, waarvan men het grootste gedeelte aen d' arbeitzaemheit van den heere G. Brandt verschuldigt is; echter zijn vele plaetsen niet aengeroert, die aenmerking verdienen om 's dichters meininge des te klaerder in den dagh te zetten. Deze ben ik voornemens (indien Godt my leven en ledigen tydt vergunt) by gelegenheit aen de werelt mede te deelen met een' netter druk van den Palamedes en de hekeldichten, dewyl d' eerste vry gebrekkelyk is."

Brandt kende dus in 1710 *slechts* de uitgave (n) van 1705, die door zijn vader met aanteekeningen voorzien was. Dat feit wekt bij mij twijfel of er wel verschillende edities van 1707 bestaan. Zelf bezit ik er een met 1707 op het titelblad, die een zeer eigenaardige pagineering heeft en waarvan de signatuur, evenmin als de pagineering, door Unger vermeld wordt. Wat Palamedes betreft, komt ze overeen met de beschrijving van Unger n° 441, maar niet wat aangaat de er op volgende hekeldichten (Unger n° 17). De pagineering is doorloopend van 1 tot 246; de signatuur van A tot Q_3.

Bladwijzer met het „Bericht aan den Binder om de platen na zetten" en een „Bijvoegsel" ontbreken. Op blz. 246 is te vinden „De Vertroosting over de doodt van zyn Hoogheit". (2 strophen). Het was echter door den binder verdonkeremaand [1]).

1) Zie mijn proefschrift: Vondel en de Regeerders van Amsterdam, Amsterdam 1917, blz. 58, noot 3.

Digitized by Google

Bij het gedicht „Uitroep des verloren Vryheits tot Leiden" staat in een noot o. a.: „'t geen naer alle waerschynlykheid niet van Vondels maeksel is."

Het voorbericht „De Boekverkooper Aen den Lezer", door Unger vermeld onder n^{0} 18 (der Hekeldichten), waar hij eene editie van 1736 bespreekt, komt ook hier voor, terwijl de uitgave tevens de prenten bevat, voorstellende Desiderius Erasmus en de Begraevenis van den Hont van Schout Bont, waarop de „Boekverkooper" in het voorbericht wijst.

Wij kunnen *dus wel met zekerheid* zeggen, dat de besproken uitgave *na* 1736 valt en het ligt voor de hand te veronderstellen, dat de uitgever met opzet 1707 op den titel heeft geplaatst, waarschijnlijk, omdat de uitgave van dat jaar nog steeds meer gevraagd werd, dan die van 1736.

(Unger vermeldt er 4 met 1707 op den titel; 2 met 1736).

Alkmaar. ANDRÉ SCHILLINGS.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

74. CATO IV. 47.

In *Tijdschrift* 32.130 noemt Boas dit distichon „moeilijk te interpreteeren" en toont aan, dat velen het zoo gevonden hebben.

Het kan zijn, dat ik niet goed zie, maar het lijkt mij volstrekt niet moeilijk. Ik vertaal: „Als gij eene vrouw hebt, moet gij, opdat niet uw goed en uw naam last lijden, vermijden, dat gij een vriend als uw vijand uwe woning binnenvoert". Of korter: „Breng geen huisvriend bij uwe vrouw: hij verteert uw goed en zet u horens op".

Voor *nomen amici* = *amicus* vgl. *nomen nostrum*, *nomen Latinum* etc.

Blijkbaar heeft Boendale in het distichon iets dergelijks gezien.

P. LEENDERTZ JR.

Digitized by Google

75. Ramskooi.

„Van dezen eigenaardigen naam is geen juiste verklaring te geven" zegt Mej. A. M. van Gelder in haar boekje over de Amsterdamsche Straatnamen. De gissing van Ter Gouw, die denkt aan een ramskooi waarbinnen de aan de Tesselschekaai aangevoerde Tesselsche rammen gedreven werden (Amstelodamiana 1, 188 vlg.), laat zij ter zijde, want haar was gebleken dat de straat in de 15de en 16de eeuw niet *Ramskooi* (of *Raamskooi*), maar *Ranskoy* heet. Onder invloed van Ter Gouw, die ook het denkbeeld oppert dat *Ramskooi* de verbasterde naam zou zijn van een of andere Noorsche stad, die hier aan een luifel of houttuin stond, maakt zij echter melding van de houttuinen en de Noorsche kooplieden in deze buurt en voegt daar aan toe: „Wellicht heeft zulk een Noorsch handelaar in den gevel van zijn huis een steen geplaatst met het onderschrift „Ranskoy", de beteekenis echter is onbekend".

De buurt waartoe de *Ramskooi* behoort lag in het begin der 15de eeuw nog buitendijks: de Nieuwendijk was toen nog de zeedijk tegen het IJ. De toestand en de benamingen dezer buitendijksche landen mogen dus vergeleken worden met die aan den overkant van het IJ. Naar ik meen kunnen wij op deze wijze eene verklaring van *Ranskoy* vinden.

Buiten den Hoogendijk te West-Zaandam lag een strook lands, eveneens op het IJ, die in de middeleeuwen en later de *Kooien* werd genoemd. Volgens Soeteboom waren hier oudtijds de kooien waar men het gevogelte (eenden, zwanen, enz.) voor de Heeren van Zaanden hield; het slot vån Zaanden lag niet ver daar vandaan. Deze oorspronkelijke beteekenis schijnt in het midden der 17de eeuw nog algemeen bekend te zijn geweest, immers Soeteboom spreekt van „de landen die men de *Koyen*

Digitized by Google

ofte wel de *Vogelkoyen* noemt" en gebruikt die benaming *Vogelkooien* meermalen; in de maatboeken van den banne van Westzaanden, waarvan het oudste dat bewaard is uit 1588 dagteekent, vond ik echter alleen de *Kooien*. Deze landen behoorden tot de goederen van Heer Willem van Zaanden, die na den moord op Graaf Floris V verbeurd verklaard werden, en kwamen later, in een aantal perceelen gesplitst, in verschillende handen.

Zulke perceelen in de *Kooien* worden dan natuurlijk in de wandeling op allerlei wijze van elkaar onderscheiden, om te weten welke of wiens *Kooi* men bedoelde; ook elders in de Zaanstreek en verderop in Noord-Holland vindt men ettelijke stukken land die de *Kooien* heeten. Het ligt voor de hand dat ze in den regel naar den naam van den eigenaar (of van een voormaligen eigenaar) werden onderscheiden. Voorbeelden daarvan, reeds uit de middeleeuwen, kan men bijeenvinden in mijn Zaansch Idioticon, kol. 491, op *kooi*.

Nu blijkt uit de mededeelingen van Mej. van Gelder dat de Amsterdamsche straatnaam in 1585 *Ranskoy* luidt, maar dat dit niet de oudste vorm van de benaming is, aangezien een aanteekening van Mr. de Roever melding maakt van een huis genaamd Toornenburch „in *Jan Ranskoy*" (in de 15de eeuw?). Het land waarop de straat die nu de *Ramskooi* heet is gebouwd droeg dus den naam van *Jan-Ranskooi* (d. i. de kooi die het eigendom was van Jan Ran), en *kooi* zal in dezen landnaam wel dezelfde beteekenis hebben als in de buitendijksche *kooien* aan de andere zijde van het IJ.

Of het in de 15de eeuw aan Jan Ran toebehoorende land vroeger deel heeft uitgemaakt van de vogelkooien der Heeren van Amstel gelijk de Zaandammer *Kooien* van die der Zaanden's, is niet meer na te gaan, maar het is geenszins noodzakelijk; evengoed kunnen gewone Amsterdamsche poorters van het buitendijksche land kooien hebben gemaakt, gelijk men er later, toen de houthandel behoefte aan terreinen kreeg, houttuinen en scheepstimmerwerven heeft aangelegd.

Digitized by Google

De naam *Ranskooi* is derhalve op dezelfde wijze verbasterd en onherkenbaar geworden als het *Rusland* (dat oorspronkelijk *Willem Ruussenland* of het *Ruyssenlandt* heeft geheeten). Beide namen heeft men, toen de oorsprong vergeten was, in verband gebracht met een algemeen bekend woord.

G. J. BOEKENOOGEN.

76. Berzie.

Als aanvulling op het art. *Berzie* in het Ned. Wdb. wil ik hier opgeven twee daar nietgenoemde, en mij bekende samenstellingen: *berzieboel* en *wanberziebo l*, waarbij de *zie* wordt uitgesproken als *zje* (een verwisseling, die men meer omgekeerd waarneemt, hoewel ook *ruzje* naast *ruzie* gehoord wordt bij 't volk). Het eerste is een pleonastische versterkingsvorm, met bet.: erge boel, vreeslijke rommel; het tweede, van een werkman gehoord, is waarschijnlijk nog eens versterkt door *wan*, door verkeerde analogie; daar men dacht aan *wanorde* of *wanhopige boel.*

C. H. PH. MEIJER.

77. DE TREURENDE TORTELDUIF.

Ter vergelijking met de bekende woorden uit een van Vondels reizangen in den *Gysbreght v. Aemstel* zijn dunkt me niet onbelangrijk de volgende regels:

D'eerbare Tortelduyf dy met een droef geween
Haers gaykens dood beclaeght hier ende daer alleen
Op eenen dorren tack, end kent geen tweede trouwe,
Maer over d'eerste liefd draeght een gestaeghen rouwe.

Men vindt ze in Ph. v. Borsselen's *Binckhorst,* het oudste der hofdichten, dat verscheen in 1613, en wel op bl. 14.

Vgl. VERDAM, Mnl. Wdb. op *Tortelduve,* en diens opstel over *Volksgeloof in taal- en letterk.*, in *Hand. en Med. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1900—1901, blz. 83 vlg.

C. H. PH. MEIJER.

Digitized by Google

EZELSBRUG.

PONS ASINORUM. — ESELSBRÜCKE. — PONT AUX ÂNES. — ASSES' BRIDGE.

Et la troisième, de bien tirer une conséquence par le moyen des figures, *Barbara, celarent, darii, ferio, baralipton,* etc.
MOLIÈRE, *Le Bourgeois Gentilhomme* Acte II, sc. 6.

„Nous ne faisons que nous entreglosser", heeft Montaigne ietwat sceptisch gezegd. En ik voel in volle kracht het bittere verwijt, nu ik een paar grauwe boeken afgestoft en de oude wijsheid in nieuwe zakken gegoten heb.

Litteratuur:
Prantl, Gesch. der Logik IV S. 201 anm. 129 en S. 206 (Leipz. 1870, het beste).
Eisler, Wörterb. d. Phil. Begriffe.[3] 1910 S. 340 (afwijkend van Prantls figuur; voor mij aanvankelijk onbegrijpelijk, en naar ik meen niet geheel juist).
Ueberweg Heinze, Grundriss d. Phil.[10] Berlin 1915. S. 620, 634.
Over den ezel van Buridan cf. Ueberweg Heinze l. c. S. 620 en Schopenhauer (Die beiden Grundprobleme der Ethik 2 Aufl. S. 58), Bayle, Dict. i. v. Buridan en vooral Prantl, Gesch. d. Logik. Zie ook beneden.
Over het syllogisme zijn te raadplegen: Bain, Mill, Jevons, Heymans, Land. etc.
Stoett: een hulpmiddel (ook met de lat. benaming pons asinorum genoemd), waardoor een werk al te gemakkelijk wordt gemaakt; .... Waar een vlugge jongen zelf overheen komt, heeft de domoor een brug noodig evenals een paard springt over een kuil of ondiepte, waar de ezel een bruggetje noodig heeft.

Daarbij wordt op het Zuidnederlandsch gebruik gewezen, volgens hetwelk ezelsbrug = het theorema der meetkunde, waarin bewezen wordt, dat het vierkant van de hypotenusa gelijk is aan de som der vierkanten op de twee andere zijden [theorema v. Pythagoras).
Grimm, i. v. Eselsbrücke.
inertiae adjumentum, fr. le pont aux ânes; der ausdruck soll durch Johann Buridan im 14 jh. aufgekommen sein, der spöttisch asinus Buridanus und dessen schrift super summulas „asini pons" genannt wurde. Ritter gesch. d. philosophie 8,

Digitized by Google

Ik besef, dat ik slechts den wijsgeer ontnomen heb, wat, naar ik meende, de taalgeleerde miste. Maar het heeft misschien toch nut te zeggen, dat de omschrijving van „ezelsbrug" bij Stoett etc. eigenlijk niet geheel juist, of niet geheel volledig is en eenigszins bij verrassing daaraan toe te voegen:

„car voici le pont aux asnes de Logicque"

RABELAIS, *Garg. et Pant.* Liv. II c. 28.

Indien deze ingewikkelde zeshoek ook voor den lezer een surprise is, mag ik wel bekennen, dat zij, na de eerste verrassing, die immers noodzakelijk was als het begin van elke wetenschappelijke naspeuring, mij eenigszins een geestelijk zoetzuur toescheen en ik bijna vermoedde, dat Grimm's Wtb. eigenlijk op deze pons doelde, toen het schreef: eine Schwierigkeit, wovor unwissende stutzen, wie der Esel vor der Brücke. Het onaangename toch was, dat de bekende Scotist Petrus Tarta-

---

606, andere verstehen darunter eine schwierigkeit, wovor unwissende stutzen, wie der esel vor der brücke.

Paul, Dtsch. Wtb. S. 153, i. v. (1908[2]).

Eselsbrücke „bequemes Hilfsmittel, namentlich zum Verständnis eines Schriftstellers", früher dagegen „Schwierigkeit, wovor dumme Leute stutzen".

Oxford-Dictionary — Asses' bridge.

Asses' Bridge or Pons Asinorum: a humorous name now given to the fifth proposition of the first book of Euclid's Elements.

1780. Epigram. If this be rightly called the bridge of asses,
He's not the fool that sticks, but he that passes.

Littré, i. v. pont.

Le pont aux ânes, le pont où passent les ânes et qu'on les décide à passer à coups de bâton; dans une vieille farce, on conseille à un mari de prendre exemple sur ce procédé pour morigéner sa femme; le remède était facile et à la portée de tout le monde; de là le pont aux ânes.

Fig. et familièrement. Le pont aux ânes, une chose facile, ce que tout le monde sait, banalité.

8 Mars 1762. Voltaire. Lettre d'Argental.

Pourquoi un bûcher [dans une tragédie] ne vaudrait-il pas le pont aux ânes du coup de poignard.

15de eeuw. Dea, j'ay esté au pont aus asnes, Je sçay comme il les faut conduire. Farce du pont aux asnes. Génin. Récréat. t. II. p. 57.

O. Ladendorf. Hist. Schlagwörterbuch, Strassburg u. Berlin 1906, i. v. baat niet.

Gombert in Z. f. d. W. VII 139 volgt het woord terug tot het laatste kwartaal van de 18de eeuw. Voor mededeeling, waarvan ik Dr. A. Boets dank.

Digitized by Google

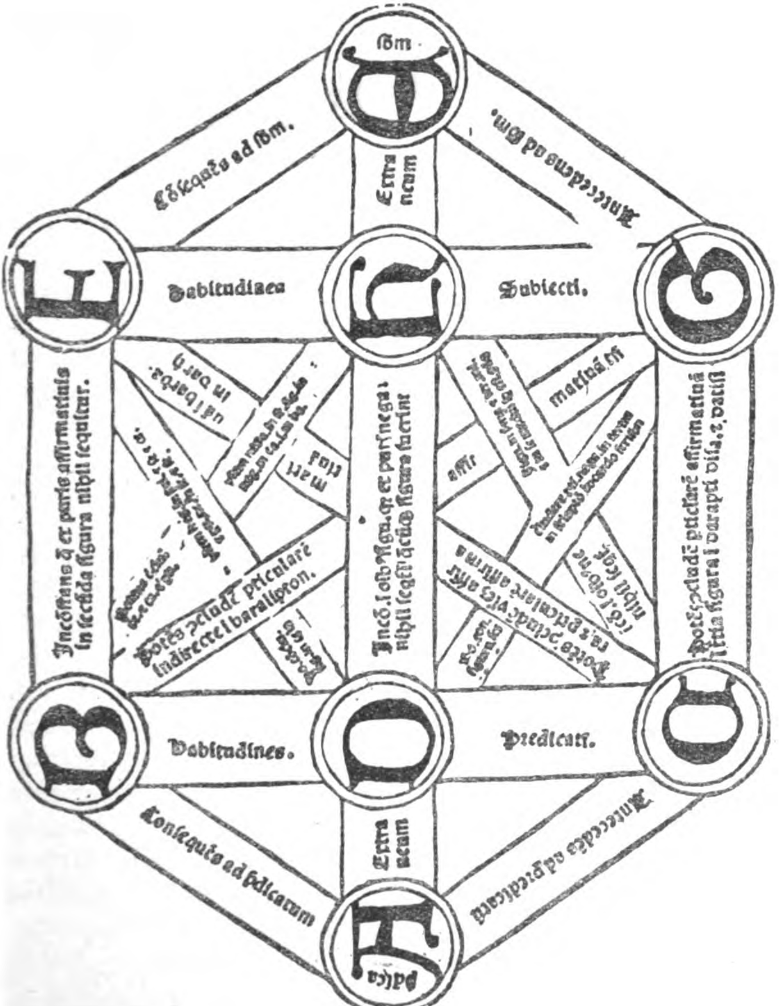

Uit de Venetiaansche ed. van 1503/04.

retus, in wiens commentaar op het Organon van Aristoteles zich deze figuur bevindt [1]) daaraan vooraf doet gaan deze opmerking:

„Ut ars inveniendi medium *cunctis* sit *facilis plana* atque „*perspicua* ad manifestationem ponitur sequens figura".

Maar het zoete was de vreugde van het vinden, toen daarop onmiddellijk volgde: „que communiter propter eius apparentem (!) difficultatem *pons asinorum* dicitur."

Dit is gezegd in....

Ja, niet in de oudste drukken van Tartaretus, maar wel in de uitgaven van zijn werk, die in het begin van de 16de eeuw verschenen. En daar het sterfjaar van Tartaretus niet bekend is, blijft het mogelijk, dat hijzelf deze zinnen niet ingevoegd heeft.

Maar een hou-vast hebben wij verkregen en wij weten thans:

± 1500 wordt pons asinorum gebruikt als een middel om eenige moeilijkheden bij de studie der logika te boven te komen.

En nauwkeuriger gezegd:

± 1500 is een pons asinorum een middel „inveniendi medium".

Letten wij thans op de vroegste bewijsplaatsen, die de verschillende taalkundige woordenboeken geven, dan blijkt dat ezelsbrug niet aangewezen is in een tekst, die met absolute zekerheid ouder is dan Tartaretus. Of beter: dat de plaats, die Littré aanhaalt, niet buitensluit, dat pons asinorum oorspronkelijk een mnemotechnisch hulpmiddel der syllogistiek was.

Volgt daaruit, dat pons asinorum oorspronkelijk en uitsluitend een hulpmiddel is bij de studie der logica? Zeer zeker niet. Doch deze vraag moge voorloopig ter zijde geschoven worden en een nieuw vraagteeken geplaatst achter de volgende zinnen:

Welke is de juiste beteekenis van deze puzzle!? Wat te verstaan onder inventio medii en hoe deze inventio medii te doen plaats hebben met behulp van dezen zeshoek!?

De lezer veroorloove mij een kleine herinnering.

---

1) Het boek heet soms Commentarii en soms Expositio en is verschillende malen herdrukt. Vóór 1500 verscheen het zonder plaats of jaar tweemaal, dan zonder plaats 1500 en 1503; verder Parijs 1494, Leiden 1500 en 1509, Basel 1514, Venetie 1504, 1514, 1591 en zelfs nog 1621. Ik citeer de Venetiaansche 1503/04 editie.

Digitized by Google

Wanneer men een bevestigende of ontkennende bewering (koningen zijn sterfelijk, koningen zijn niet onsterfelijk) wil toetsen op haar juistheid, kan men daartoe een algemeene stelling te hulp roepen en de redeneering in een vorm geven, die het gemakkelijker maakt de juistheid, gedeeltelijke juistheid of onjuistheid van de bewering vast te stellen. Indien men b.v. betoogt, dat de wiskunde nuttig is als een hersengymnastiek, en indien men als bewijs daarvan de algemeene stelling geeft, dat alle exacte vakken in dezen zin nuttig zijn, veronderstelt deze redeneering, die in dit geval deductief is, twee voorop gezette meeningen:

1. Alle exacte vakken zijn nuttig als hersengymnastiek.
2. De wiskunde is een exact studievak.

Gevolgtrekking:

De wiskunde is nuttig als hersengymnastiek.

Een dergelijke deductieve redeneering heet een syllogisme, wanneer zij formeel en volledig is uitgedrukt. Dus de zooeven genoemde redeneering was een syllogisme en ik voeg er een ander voorbeeld bij:

Menschen zijn feilbaar } — praemissen
Koningen zijn menschen }
Koningen zijn feilbaar — conclusie.

Elk syllogisme nu bevat drie termen: (1) het subject (S; i.c. koningen) en (2) het praedicaat (P; i. c. feilbaar) van de conclusie — ik herhaal even het woord conclusie — en (3) een anderen term, die in beide praemissen voorkomt, den middenterm (M; i. c. menschen) [1]).

Het laatste syllogisme zou dus ook in dezen vorm geschreven kunnen worden:

---

1) Om nu subject (S) en praedicaat (P) der conclusie duidelijk te onderscheiden van subjecten en praedicaten der praemissen, kunnen wij ook andere namen geven, en het subject der conclusie = den kleinen term (terminus minor) en het praedicaat der conclusie = den grooten term (terminus maior) noemen.

Digitized by Google

M (= menschen) zijn P (= feilbaar)
S (= koningen) zijn M (= menschen)
———————————————
S (= koningen) zijn P (= feilbaar)

Men vergete niet, dat er alleen sprake was van het subject en praedicaat der conclusie, dus van: *S is P*. Want in de praemissen is het anders gesteld. Daarin is P wel praedicaat van M, maar M praedicaat van S.

Het middenbegrip M kan dus in de praemissen voorkomen als subject en als praedicaat.

De middenterm M komt nooit in de gevolgtrekking, doch slechts in de praemissen voor, en dient om als een middelbegrip, als een soort brug, den grooten en den kleinen term, die in de praemissen gescheiden zijn, in de conclusie te vereenigen. Dus:

Menschen (M) zijn feilbaar (Groote term)
Koningen (Kl. term) zijn menschen (M)
———————————————
Koningen (Kl. t.) zijn [menschen (M) en dus] feilbaar.

Eén syllogistischen vorm leerden wij hiermee kennen:

M is P (Gr. t.)
S (kl. t.) is M
———————
S (Kl. t.) is P (Gr. t.).

Maar er zijn meer syllogistische vormen en deze worden in groepen ingedeeld naar de plaats, die de middenterm M inneemt.

M nu kan voorafgaan aan den grooten term (Terminus maior d. w. z. het praedicaat der conclusie) of er op volgen. En eveneens kan M voorafgaan aan of volgen op den kleinen term (Terminus minor, subject der conclusie). Er ontstaan dus vier groepen t.w.

M P	P M	M P	P M
S M	S M	M S	M S
S P	S P	S P	S P

Digitized by Google

Laten wij eerst ons rekenschap geven, welke beteekenis de plaats van het middelbegrip M heeft en daarna onze aandacht richten op de middeleeuwsche mnemotechniek.

MP

De eerste groep S M worde het eerst behandeld.

SP

Als S onder P zal vallen, of anders gezegd het begrip S ondergeschikt zal zijn aan P, zal S ondergeschikt moeten zijn aan M en M aan P. Wij beschouwen het voorbeeld:

Menschen (M) zijn sterfelijk (P)
Koningen (S) zijn menschen (M)
Koningen (S) zijn sterfelijk (P)

In de conclusie staat, dat het begrip *koningen* (S) in het begrip *sterfelijk* (P) is vervat, dus moet *koningen* (S) vervat zijn in het begrip *menschen* (M) en het begrip *menschen* (M) weer in het begrip *sterfelijk* (P).

Hieruit blijkt, dat bij een bevestigende conclusie en daaraan voorafgaande bevestigende praemissen het middelbegrip M aan het praedicaat P moet voorafgaan, en op het subject S moet volgen.

De plaats van den middenterm is dus van invloed op den aard der conclusie en deze hangt af van de plaats van M.

Nu kan een oordeel bevestigend en ontkennend en wel algemeen en bijzonder bevestigend, algemeen en bijzonder ontkennend zijn [1]).

Daarom moge een voorbeeld volgen van een bijzonder bevestigend en een bijzonder ontkennend oordeel. De derde groep kan daarvoor dienen, waarin, zooals boven aangegeven werd, de middenterm (M) aan den kleinen term (S) en aan den grooten term P gesubordineerd was. Twee gevallen zijn te onderscheiden:

1) b. v. *Alle* menschen zijn sterfelijk (algemeen bevestigend).
Sommige menschen zijn geleerden (bijzonder bevestigend).
Menschen zijn *niet* onsterfelijk (algemeen ontkennend).
Sommige menschen zijn *niet* betrouwbaar (bijzonder ontkennend).

Digitized by Google

$M < P$ Alle menschen zijn omnivoren
$M < S$ Alle menschen loopen rechtop

$S\ P$ Eenige rechtoploopenden zijn omnivoren

of

$M < -P$ Vier is geen drievoud
$M < S$ Vier is een getal

$S < -P$ Sommige getallen zijn geen drievoud.

In het eerste geval kunnen wij zeggen: wanneer een begrip (i.c. M) onder twee andere valt, hebben deze natuurlijk een deel gemeen, nl. dat deel, dat ook vervat is in het derde gemeenschappelijke begrip, d. w. z. M. Of anders: wanneer het begrip menschen (M) onder *omnivoren* en *rechtoploopers* valt, hebben de beide laatste natuurlijk het begrip *menschen* gemeen.

In het tweede geval ligt een begrip binnen een ander, maar wordt door een derde buitengesloten. De beide laatste begrippen zullen dan natuurlijk één deel niet gemeen hebben, en wel het deel, dat wel onder het eene, niet onder het andere valt.

Of anders gezegd: in beide gevallen is de conclusie bijzonder bevestigend of ontkennend en de plaats van M vóór den grooten en vóór den kleinen term.

En nu de mnemotechniek!

In plaats van P en S kunnen andere letters geplaatst worden en wel *e* in plaats van het subject der conclusie en *a* in plaats van het praedicaat der gevolgtrekking. Wij zouden dus kunnen schrijven

$MP = Ma$	$MP = Ma$
$SM = eM$	$MS = Me$
$PM = aM$	$PM = aM$
$SM = eM$	$MS = Me$

Gesteld verder, dat eenige consonanten gekozen werden om daarmee aan te geven of de middenterm (M) aan S of P voorafgaat of daarop volgt, of buiten S of P valt; b. v. de consonant

B wanneer de middenterm M volgt op het praedic. a.
C „ „ „ „ aan het praedic. a. voorafgaat.

Digitized by Google

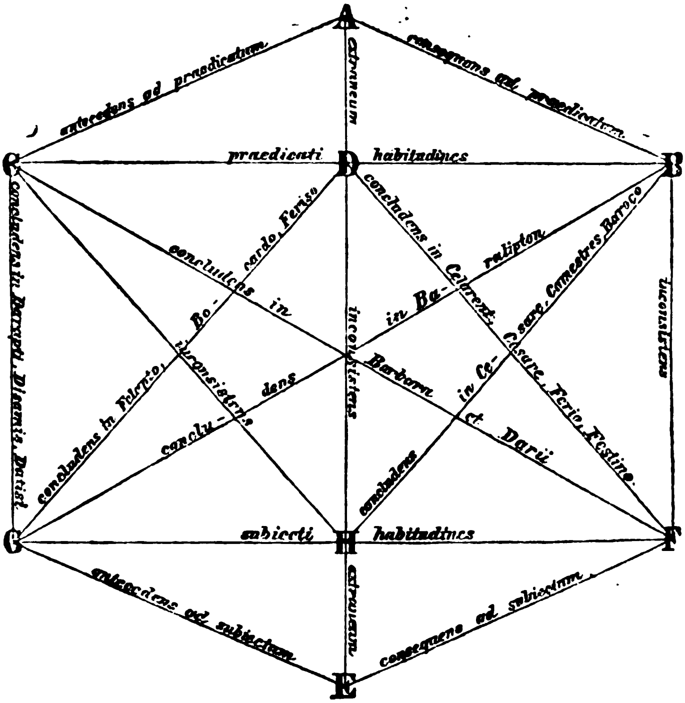

Uit Prantl, Geschichte der Logik, l. c., zie pag. 65.

De figuur is eenigszins gewijzigd overgenomen uit Tartaretus en waarschijnlijk uit de Baseler uitgave.

Digitized by Google

D wanneer de middenterm M niet valt onder het praedic. a.
F „ „ „ „ op het subject (e) volgt.
G „ „ „ „ aan het subject (e) voorafgaat.
H „ „ „ „ niet valt onder het subject (e).
dan kunnen memoriaallettergrepen of woorden gevormd worden:

b. v. Ba = P M
Ca = M P
Da = M buiten P

en

Fe = S M
Ge = M S
He = M buiten S.

In plaats van M P
S M zou dus geschreven kunnen worden: Feca.

In plaats van M P
M S — *1.* Cage of *2.* Geda.

Bekijken wij thans nogmaals de pons asinorum, dan is reeds veel duidelijk geworden. In het geval Feca wijst de diagonaal F C den aard der conclusies uit Fe en Ca te trekken aan. In het geval Cage wijst de zijde C G de conclusies uit Ca en Ge te trekken aan. En in het geval Geda wijst G D den aard der conclusies aan.

Nu moet ik helaas nog even verder gaan en de uiteenzettingen nog iets ingewikkelder maken.

Boven werd onderscheid gemaakt tusschen algemeen of bijzonder bevestigende, en algemeen of bijzonder ontkennende oordeelen. Indien ook ter aanduiding van deze eigenschappen der oordeelen letters gebruikt worden b. v.

voor algemeen bevestigend — de a van affirmo
„ bijzonder „ — „ i „ „
„ algemeen ontkennend — „ e „ nego
„ bijzonder „ — „ o „ „

dan kunnen ook hier weer memoriaalwoorden gemaakt worden, op de klinkers waarvan alleen dient gelet: b.v.

Digitized by Google

Barbara d.w.z.	eerste	praemisse	algemeen	bevestigend
	tweede	„	„	„
	conclusie		„	„
Darii d.w.z.	eerste	„	„	„
	tweede	„	bijzonder	„
	conclusie		„	„

Beschouwen wij thans nogmaals onze pons asinorum — dat „asinorum" schijnt werkelijk een beetje stuitend — dan zien wij, dat in het geval Feca zich twee gevallen kunnen voordoen [1]).

De conclusies SP uit $\frac{M\,P}{S\,M}$ kunnen zijn (Barbar)a = algemeen bevestigend of (Dari)i = bijzonder bevestigend.

In het geval Heba zijn de conclusies algemeen of bijzonder ontkennend, enz. enz.

Wij merkten boven op, dat de aard van de conclusie afhing van de verhouding der drie begrippen, M, P, S, welke verhouding, weer uitgedrukt kon worden door de plaatsing van M. Omgekeerd kunnen wij in tegenovergestelde richting uit den aard der conclusie een gevolgtrekking maken op de plaats van den middenterm M, dus: invenire medium (inventio medii).

Dus b.v. Barbara (diagonaal CF):

eerste	praemisse	algemeen	bevestigend
tweede	„	„	„
conclusie		„	„

En wat de plaats van den middenterm betreft

Ca dus MP
Fe dus SM

of anders gezegd: P omvat den middenterm en de middenterm omvat S.

En hiermee moge de „pont aux asnes de Logicque" toegelicht zijn.

Nu voor het laatst de proefbalans of alles klopt.

Laten wij een 15de eeuwschen dreumes nemen, die van den

1) Men versta echter wel, dat ik niet onvoorwaardelijk al hetgeen uit de pons te lezen is voor juist aanneem. Het wordt echter te omslachtig om telkens te zeggen: volgens of naar de meening van Tartarctus zou . .

Digitized by Google

eerwaarden heer scholaster de opdracht heeft gekregen om den middenterm te zoeken in de conclusie:

Koningen zijn sterfelijk.

Wat zal hij doen?

Hij neemt zijn pons en redeneert als volgt:

1. de conclusie is algemeen bevestigend of a;

2. op welke lijn vind ik een conclusie a; op de lijn C F, waarop Barbara staat;

3. in het hoekpunt C komt met de diagonaal samen de zijde C A, waarlangs staat dat M antecedens is aan het praedicaat (sterfelijk) dus M P.

4. in het hoekpunt F komt met de diagonaal samen de zijde F E, waarlangs staat dat M consequens is ten opzichte van het subject (koningen), dus S M. Hier doet zich dus het geval Feca voor, dat ik mij ook als een memoriaal vers herinner [1]).

5. de middenterm moet dus in P (= sterfelijk) vervat zijn en zelf omvatten S (= koningen), want de beide praemissen waren ook a.

6. Welk begrip is dat?

Een glimlach moet het gelaat van onzen jeugdigen voorvader verhelderd hebben, als hij vond: dat *menschen* binnen *sterfelijk* viel, omdat ook andere schepselen dan menschen sterfelijk waren, en *menschen* een ruimer begrip was dan koningen, omdat er ook nog andere redelijke wezens dan koningen onder het begrip menschen vielen.

Laat ik thans den taalkundigen kant nog even samenvatten.

Tot nu toe bleek slechts, dat ± 1500 in een boek van Tartaretus de pons asinorum een figuur was, die de inventio medii vergemakkelijkte. Het bleek evenwel niet, of het een particuliere liefhebberij van Tartaretus was om deze figuur zoo te noemen of een gewone benaming. Wel is waar stond er bij

1) Eisler veranderde ten onrechte de letters van de pons, daar deze op memoriaalverzen betrokking hebben.

Digitized by Google

„communiter", maar welke kracht aan dit woord gegeven moest worden, was niet duidelijk.

Gelukkig zijn er nog eenige schrijvers, die over de ezelsbrug der logica spreken van wie vier haar een hulpmiddel voor de inventio medii noemen.

Nic. Clenard (Belgisch linguist, gest. 1542) Epistolae I 20 (ed. Hannov. 1606, p. 123) zegt:

„Eam portionem dialecticae amplectar, quae est de inven-„tione, i. e. libros Topicorum, qui docent invenire argu-„menta; .... sum igitur totus in ista dialectica; faciat deus, „ut hic feliciter inveniamus medium, non *in ponte asinorum*, „sed in thesauris Lusitanicis etc."

Rabelais (gest. 1553) l. c.

„O qui pourra maintenant racompter comment se porta Pan-„tagruel contre les trois cents géants? O ma Muse! ma Cal-„liope, ma Thalie, inspire moy à ceste heure! restaure moy „mes esprits! Car voici *le pont aux asnes de Logicque*, voici „le trebuchet, voici la difficulté de povoir exprimer l'horrible „battaile que feut faicte".

Als Brucker in het derde deel van zijn Historia Critica Philosophiae (Leipz. 1766) pag. 854 den bekenden Joannes Buridanus behandelt, zegt hij pag. 855: In logicis nomen sibi fecit certa regula inveniendi medium terminum, qui pons asinorum dicitur, et definiente nonnemine (in een noot staat Sancrucius dialect. Scoti L. I, c. 3, § 11 n. 94, waarmede Brucker schijnt te doelen op: Sancrusius Dialectica ad ment. Scoti, Londini 1677) ex Scholasticorum recentiorum numero est:

„Ars inveniendi medium syllogisticum sive modus idealiter „ostendens, quo pacto extrema per negationem disiuncta co-„pulentur, diciturque pons, quod sicut ponte ripae fluminis, sic „medio extrema per negationem intercisa uniantur, diciturque „asinorum, quia ex I Post. 27 ea arte solertes a tardis discer-„nuntur".

Ab hoc asinorum ponte Buridani asinus distinguendus esse videtur, quem inter duos vel plures aeque distantes et similes

Digitized by Google

per omnia acervos foeni propter arbitrii defectum vel aequilibrium fame periturum finxit, ...

In het werkje van Petrus Ramus, die in den Bartholomaeusnacht het leven verloor na zelf de nagedachtenis van Aristoteles sinds 1543 (Dialecticae institutiones, Parijs 1543) gemarteld te hebben, staat pag. 277 (P. Rami, Dialecticae Libri Duo, Audomari Talaei praelectionibus illustrati, Parisiis, Apud Andream Wechelum, 1566):

Medii autem illius inventio, jam communiter exposita est: neque in doctrina syllogismi est confundenda, ut Aristoteles vicesimonono capite primi Pr. confundit, novo quodam inventionis et mirifico genere, ubi e definitionibus syllogismorum ipsorum, locos inventionis illic effecit: et *quidem tanta obscuritate, ut illic pons asinorum a scholarum nostrarum doctoribus vulgo appelletur.* Figuram quadratam Aristoteles illic instituit, variis triangulis incisam, quibus syllogismi recti et vitiosi notantur: *quam qui retexere non possit, Asinus videlicet habeatur.*

Ik twijfel niet of deze plaatsen zullen met vele andere te vermeerderen zijn, wanneer de paragraphen over syllogisme of inventio medii nageslagen worden in 16de eeuwsche boekjes over logica.

Het Lexicon logicae, dat deel uitmaakt van het Compendium Lexici Philosophici, studio Johannis Henrici Alstedii (Herborne, 1626) voegt zelfs aan eenige opmerkingen over de inventio medii termini op pag. 3380 als de gewoonste zaak ter wereld toe: facultas faciendi syllogismum, *scholasticis pons asinorum* & umbilicus philosophiae.

Het communiter mogen wij dus in zijn volle kracht nemen.

Wij zagen dus, dat:

1. *in de scholastiek een pons asinorum een middel inveniendi medium is*, en bovendien
2. naar de meening van Sancrusius en Petrus Ramus zeker, en naar die van Tartaretus waarschijnlijk (zie naschrift), een pons asinorum niet alleen een middel is inveniendi medium, maar *ook inveniendi asinum.* Door de apparens

Digitized by Google

difficultas (Tartaretus), tanta obscuritas (Petrus Ramus) toch is het mogelijk de schrandere en ijverige leerlingen te onderscheiden van de minder begaafde en luie.

De figuur is dus volgens sommigen *niet een pons voor ezels*, maar wel *een pons*, *die de ezels afschrikt* en door hen niet te overschrijden is.

Waarmee in overeenstemming is het pag. 66 gegeven epigram van 1780:

If this be rightly called the bridge of asses
He 's not the fool that sticks, but he that passes.

De vragen bleven echter onbeantwoord: wanneer kwam het eerst deze uitdrukking in de syllogistiek? Is de pons nooit iets anders geweest dan een middel inveniendi medium? En: was de uitdrukking pons asinorum toen wellicht reeds in gebruik voor andere hulpmiddelen om moeilijkheden te boven te komen? Het zou b. v. kunnen zijn, dat in de planimetrie (zie Stoett en Oxford Dict.), ik noem slechts een enkele mogelijkheid, een ander mnemotechnisch hulpmiddel dezen naam had. Misschien mogen wij op het gezag van Petrus Ramus zeggen, dat de pons-figuur niet altijd een zeshoek maar *ook wel een figura quadrata variis triangulis incisa* is geweest.

Den Haag. A. GREEBE.

NASCHRIFT.

In eenige lat. verzen, boven en beneden de pons gedrukt, spreekt Tartaretus(?) van een ezel, die over een brug strompelend valt en over een paard, dat er flink over heen schrijdt. Kan dit op een fabel of exempel betrekking hebben?

Digitized by Google

78. Adam in Ballingschap vs. 845.

Danssenwe, Godts naem ter eere,
Die gelieven t'zamenvoeght,
Zoo gezalight, en vernoeght.
Laetze beide, keer in keere,
In het midden van den rey,
Op kornet en hofschalmey,
Harpen, fluiten, luiten, veelen,
En de bevende orgelkeelen,
Trippelende zwey in zwey,
D'eene ronde in d'andre mengelen,
Tegens stroom, en dan voor stroom,
Binnen menschen, buiten engelen,
Luister scherp naer wet en toom.

In den laatsten regel is de plotselinge overgang in een imperatief ongemotiveerd; deze past hier niet. Ook zou men, indien een gebiedende wijs bedoeld was, *luistert* verwachten (vgl. *gunt* in vs. 861). In alle mij bekende uitgaven staat *luister scherp*, doch eene kleine verandering, namelijk de verbinding der twee woorden tot één, neemt het bezwaar weg. Ik vermoed dus, dat Vondel geschreven heeft *luisterscherp*, een bnw. met de beteekenis scherp luisterend naar, nauwkeurig lettend op [1]). Dit bnw. komt o. a. voor bij Vondel, *Kruisbergh aan Magdalena Baeck*, 53: Toen David stelde luisterscharp, op dat geruisch sijn schelle harp; *Harpoen*, vs. 78: Hoe edel is uw ziel, hoe luisterscharp uw oor, op 't rollen van het wiel! Ook in later tijd was dit adjectief bekend; vgl. Halma, 329: *luisterscherp*, scherp in 't luisteren. Een voorbeeld uit onzen tijd vindt men bij Soera Rana, *Door schroeiende zanden*, vs. 9: Daar ruischen de bronnen.... de luisterscherpe ooren vernemen 't gerucht. Synoniem was *luisternauw*, dat voorkomt bij P. C. Hooft, *Ger. v. Velzen* vs. 1695: 't Waelen vande Naeld aen 't luysternauw Compas.

1) Een soortgelijke verandering heeft Vondels *Leeuwendalers*, vs. 230 opgehelderd, waar voor *avontlicht* moet worden gelezen *avont licht* (zie Eymael in *Noord en Zuid* XIII).

Amsterdam. F. A. STOETT.

Digitized by Google

BRIEFWISSELING VAN AERNOUT DROST MET POTGIETER EN HEYE.

INLEIDING.

Onder Potgieter's papieren, die door de familie geschonken zijn aan de Amsterdamsche Universiteits-bibliotheek, bevindt zich de briefwisseling, door hem gevoerd met Drost en door deze met Heye en omgekeerd, in het geheel 52 stuks [1]). Groenewegen en na hem Verwey maakten er reeds gebruik van, respectievelijk voor hun: *Potgieter* en *Leven van Potgieter*, terwijl deze zelf ze raadpleegde bij het schrijven van zijn: *Leven van Bakhuizen van den Brink*. Toen ik, bij het bewerken van mijn proefschrift over Aernout Drost herhaaldelijk de beteekenis van deze correspondentie opmerkte, leek mij een volledige uitgave gerechtvaardigd. Een volledige uitgave: immers, al lijkt het soms, dat een bekorting in een minder belangrijken brief het geheel niet onduidelijk maakt, zoodra een derde — in dit geval, wie den inhoud kort weergeeft — zich er in mengt, is het juiste verband weg. En hoe kan trouwens het beeld van de samenwerking, waarom het ons juist te doen is, volledig zijn, wanneer wij niet voluit hun schriftelijke gesprekken hooren.

1) Behalve deze heb ik door vriendelijke tusschenkomst van mr. N. Beets te Amsterdam ook kunnen raadplegen een brief van Drost aan Heye (1832, 4 December) dien ik hier eveneens weergeef. Het was een geschenk van Heye aan Beets, toen deze na Drost's dood zoo diep geschokt was en een herinnering aan hem zoozeer op prijs stelde.

Digitized by Google

Zoo was, met het bewerken van de enkele gegevens, die de biographen gebruikten, om Potgieter te teekenen, de schat — de rijke schat — niet uitgeput. Wanneer men de gansche brieven-rij doorleest, krijgt men een veel duidelijker indruk van de ontwikkeling, de belangstelling, de samenwerking ten slotte der „bentgenooten": Potgieter, Drost, Heye èn Bakhuizen — want al treedt deze niet direct op, veel spreekt en schrijft men over hem — dan een der genoemde werken geeft. Daarom, omdat elk dezer, toch op zich zelf belangrijke personen in „het gemeenebest der letteren", het best gekend wordt, als men zijn eigen geluid hoort en het bovendien een periode geldt, waarin schier op elk gebied der letterkunde, voornamelijk in de critiek, nieuwe banen gezocht èn gevonden werden, leek het mij niet ondienstig voor hun levensgroot portret een plaats in dit tijdschrift te vragen. Zoo ergens, dan geldt hier: „Le style c'est l'homme". Immers, hoe teekenen de vrienden zich zelf in hun brieven, in hun liefde voor de buitenlandsche letterkunde, in hun streven naar oorspronkelijkheid en waarheid, in hun verwerpen van oude goden en niet lichtvaardig knielen voor nieuwe. Hoe zien wij dit Jong-Holland groeien — ik houd dit woord, al moet ik bedenken dat de brieven dateeren van najaar 1832 tot October 1834 — in zekerheid, bewuste voorkeur, in critisch gezag, in hun eigen werk bovenal. Maar bij veel gelijkheid, buigen zij zich toch naar verschillende richtingen. Heye „doet" het eerst aan letterkunde, hij, de medische student: veel zet hij op touw, dat niet afgewerkt wordt, hij moet zich trouwens terugtrekken, als grootere geesten, door hem ingeleid in het werk, weliswaar, het woord nemen, èn als zijn praktijk beslag op hem gaat leggen. Dan eerst Drost de echte zoeker, de jonge theoloog, die al gauw tot het besef komt, dat de Hollandsche critiek op een laag peil staat en constateert, dat er „een flauwe, droomerige geest in onze letterkunde geslopen" is; de jonge romanticus, die bewust zijn weg en zijn plicht weet, en anderen, wellicht grooteren, voorgaat en bezielt, en *De Muzen* opricht. Dan zien wij Potgieter zuchtend aan het werk trekken, aangezet door

Digitized by Google

Drost: het critische handwerk voldoet hem gansch niet. Maar wacht maar, ook hij vindt zichzelf en zijn werk, en we zien hem tenslotte als volslagen criticus en auteur zijn eigen onafhankelijke plaats innemen. En Bakhuizen? Zooals ik zei, wij hooren hem zelf niet: toch kennen wij hem door de uitlatingen der bewonderende vrienden: hem, den geniale, die kan, wat hij wil, maar de „luie Bakkes" blijkt. „Sous notre ciel, celui qui peut faire plus que des riens, ne doit pas rien faire", klaagt Potgieter over hem [1]).

Tot de belangrijkste brieven behooren de volgende:

1. Voor de wijze, waarop de vrienden elkaar onderling critiseerden en terecht wezen, zijn kenschetsend:

br. VI 16 Juli, XII 9 Aug. 1833
VI 30 Jan., VII, VIII 4 Febr. 1834

De laatste is tevens onze belangstelling waard, omdat wij daardoor een blik kunnen werpen in „het atelier" van den kunstenaar.

2. Hoe komt Potgieter's eerste critiek tot stand? en wie staat hem met raad en daad bij en hoe?

br. XII 2 April, XIII ± 3 April, XVI 29 April, XVII 31 April 1834.

3. De voorgeschiedenis van *Europa* — *De Muzen*, bevatten hoofdzakelijk:

br. X 25 Febr., XI 1 Mrt., XX 23 Juni 1834.

4. Hun bestudeeren en bewonderen van de buitenlandsche letterkunde vindt men passim natuurlijk, maar kenschetsend in:

br. XXIII, XXIV 25 Juni 1834.

1) Brief van ± 15 Nov. 1833 (XIX).

per omnia acervos foeni propter arbitrii defectum vel aequilibrium fame periturum finxit, ...

In het werkje van Petrus Ramus, die in den Bartholomaeusnacht het leven verloor na zelf de nagedachtenis van Aristoteles sinds 1543 (Dialecticae institutiones, Parijs 1543) gemarteld te hebben, staat pag. 277 (P. Rami, Dialecticae Libri Duo, Audomari Talaei praelectionibus illustrati, Parisiis, Apud Andream Wechelum, 1566):

Medii autem illius inventio, jam communiter exposita est: neque in doctrina syllogismi est confundenda, ut Aristoteles vicesimonono capite primi Pr. confundit, novo quodam inventionis et mirifico genere, ubi e definitionibus syllogismorum ipsorum, locos inventionis illic effecit: et *quidem tanta obscuritate, ut illic pons asinorum a scholarum nostrarum doctoribus vulgo appelletur.* Figuram quadratam Aristoteles illic instituit, variis triangulis incisam, quibus syllogismi recti et vitiosi notantur: *quam qui retexere non possit, Asinus videlicet habeatur.*

Ik twijfel niet of deze plaatsen zullen met vele andere te vermeerderen zijn, wanneer de paragraphen over syllogisme of inventio medii nageslagen worden in 16de eeuwsche boekjes over logica.

Het Lexicon logicae, dat deel uitmaakt van het Compendium Lexici Philosophici, studio Johannis Henrici Alstedii (Herborne, 1626) voegt zelfs aan eenige opmerkingen over de inventio medii termini op pag. 3380 als de gewoonste zaak ter wereld toe: facultas faciendi syllogismum, *scholasticis pons asinorum* & umbilicus philosophiae.

Het communiter mogen wij dus in zijn volle kracht nemen.

Wij zagen dus, dat:

1. *in de scholastiek een pons asinorum een middel inveniendi medium is*, en bovendien
2. naar de meening van Sancrusius en Petrus Ramus zeker, en naar die van Tartaretus waarschijnlijk (zie naschrift), een pons asinorum niet alleen een middel is inveniendi medium, maar *ook inveniendi asinum.* Door de apparens

Digitized by Google

difficultas (Tartaretus), tanta obscuritas (Petrus Ramus) toch is het mogelijk de schrandere en ijverige leerlingen te onderscheiden van de minder begaafde en luie.

De figuur is dus volgens sommigen *niet een pons voor ezels*, maar wel *een pons*, *die de ezels afschrikt* en door hen niet te overschrijden is.

Waarmee in overeenstemming is het pag. 66 gegeven epigram van 1780:

If this be rightly called the bridge of asses
He 's not the fool that sticks, but he that passes.

De vragen bleven echter onbeantwoord: wanneer kwam het eerst deze uitdrukking in de syllogistiek? Is de pons nooit iets anders geweest dan een middel inveniendi medium? En: was de uitdrukking pons asinorum toen wellicht reeds in gebruik voor andere hulpmiddelen om moeilijkheden te boven te komen? Het zou b. v. kunnen zijn, dat in de planimetrie (zie Stoett en Oxford Dict.), ik noem slechts een enkele mogelijkheid, een ander mnemotechnisch hulpmiddel dezen naam had. Misschien mogen wij op het gezag van Petrus Ramus zeggen, dat de pons-figuur niet altijd een zeshoek maar *ook wel een figura quadrata variis triangulis incisa* is geweest.

Den Haag. A. GREEBE.

NASCHRIFT.

In eenige lat. verzen, boven en beneden de pons gedrukt, spreekt Tartaretus (?) van een ezel, die over een brug strompelend valt en over een paard, dat er flink over heen schrijdt. Kan dit op een fabel of exempel betrekking hebben?

Digitized by Google

78. Adam in Ballingschap vs. 845.

Danssenwe, Godts naem ter eere,
Die gelieven t'zamenvoeght,
Zoo gezalight, en vernoeght.
Laetze beide, keer in keere,
In het midden van den rey,
Op kornet en hofschalmey,
Harpen, fluiten, luiten, veelen,
En de bevende orgelkeelen,
Trippelende zwey in zwey,
D'eene ronde in d'andre mengelen,
Tegens stroom, en dan voor stroom,
Binnen menschen, buiten engelen,
Luister scherp naer wet en toom.

In den laatsten regel is de plotselinge overgang in een imperatief ongemotiveerd; deze past hier niet. Ook zou men, indien een gebiedende wijs bedoeld was, *luistert* verwachten (vgl. *gunt* in vs. 861). In alle mij bekende uitgaven staat *luister scherp*, doch eene kleine verandering, namelijk de verbinding der twee woorden tot één, neemt het bezwaar weg. Ik vermoed dus, dat Vondel geschreven heeft *luisterscherp*, een bnw. met de beteekenis scherp luisterend naar, nauwkeurig lettend op [1]). Dit bnw. komt o. a. voor bij Vondel, *Kruisbergh aan Magdalena Baeck*, 53: Toen David stelde luisterscharp, op dat geruisch sijn schelle harp; *Harpoen*, vs. 78: Hoe edel is uw ziel, hoe luisterscharp uw oor, op 't rollen van het wiel! Ook in later tijd was dit adjectief bekend; vgl. Halma, 329: *luisterscherp*, scherp in 't luisteren. Een voorbeeld uit onzen tijd vindt men bij Soera Rana, *Door schroeiende zanden*, vs. 9: Daar ruischen de bronnen.... de luisterscherpe ooren vernemen 't gerucht. Synoniem was *luisternauw*, dat voorkomt bij P. C. Hooft, *Ger. v. Velzen* vs. 1695: 't Waelen vande Naeld aen 't luysternauw Compas.

1) Een soortgelijke verandering heeft Vondels *Leeuwendalers*, vs. 280 opgehelderd, waar voor *avontlicht* moet worden gelezen *avont licht* (zie Eymael in *Noord en Zuid* XIII).

Amsterdam. F. A. STOETT.

BRIEFWISSELING VAN AERNOUT DROST MET POTGIETER EN HEYE.

INLEIDING.

Onder Potgieter's papieren, die door de familie geschonken zijn aan de Amsterdamsche Universiteits-bibliotheek, bevindt zich de briefwisseling, door hem gevoerd met Drost en door deze met Heye en omgekeerd, in het geheel 52 stuks [1]). Groenewegen en na hem Verwey maakten er reeds gebruik van, respectievelijk voor hun: *Potgieter* en *Leven van Potgieter*, terwijl deze zelf ze raadpleegde bij het schrijven van zijn: *Leven van Bakhuizen van den Brink.* Toen ik, bij het bewerken van mijn proefschrift over Aernout Drost herhaaldelijk de beteekenis van deze correspondentie opmerkte, leek mij een volledige uitgave gerechtvaardigd. Een volledige uitgave: immers, al lijkt het soms, dat een bekorting in een minder belangrijken brief het geheel niet onduidelijk maakt, zoodra een derde — in dit geval, wie den inhoud kort weergeeft — zich er in mengt, is het juiste verband weg. En hoe kan trouwens het beeld van de samenwerking, waarom het ons juist te doen is, volledig zijn, wanneer wij niet voluit hun schriftelijke gesprekken hooren.

1) Behalve deze heb ik door vriendelijke tusschenkomst van mr. N. Beets te Amsterdam ook kunnen raadplegen een brief van Drost aan Heye (1832, 4 December) dien ik hier eveneens weergeef. Het was een geschenk van Heye aan Beets, toen deze na Drost's dood zoo diep geschokt was en een herinnering aan hem zoozeer op prijs stelde.

Digitized by Google

Zoo was, met het bewerken van de enkele gegevens, die de biographen gebruikten, om Potgieter te teekenen, de schat — de rijke schat — niet uitgeput. Wanneer men de gansche brieven-rij doorleest, krijgt men een veel duidelijker indruk van de ontwikkeling, de belangstelling, de samenwerking ten slotte der „bentgenooten": Potgieter, Drost, Heye èn Bakhuizen — want al treedt deze niet direct op, veel spreekt en schrijft men over hem — dan een der genoemde werken geeft. Daarom, omdat elk dezer, toch op zich zelf belangrijke personen in „het gemeenebest der letteren", het best gekend wordt, als men zijn eigen geluid hoort en het bovendien een periode geldt, waarin schier op elk gebied der letterkunde, voornamelijk in de critiek, nieuwe banen gezocht èn gevonden werden, leek het mij niet ondienstig voor hun levensgroot portret een plaats in dit tijdschrift te vragen. Zoo ergens, dan geldt hier: „Le style c'est l'homme". Immers, hoe teekenen de vrienden zich zelf in hun brieven, in hun liefde voor de buitenlandsche letterkunde, in hun streven naar oorspronkelijkheid en waarheid, in hun verwerpen van oude goden en niet lichtvaardig knielen voor nieuwe. Hoe zien wij dit Jong-Holland groeien — ik houd dit woord, al moet ik bedenken dat de brieven dateeren van najaar 1832 tot October 1834 — in zekerheid, bewuste voorkeur, in critisch gezag, in hun eigen werk bovenal. Maar bij veel gelijkheid, buigen zij zich toch naar verschillende richtingen. Heye „doet" het eerst aan letterkunde, hij, de medische student: veel zet hij op touw, dat niet afgewerkt wordt, hij moet zich trouwens terugtrekken, als grootere geesten, door hem ingeleid in het werk, weliswaar, het woord nemen, èn als zijn praktijk beslag op hem gaat leggen. Dan eerst Drost de echte zoeker, de jonge theoloog, die al gauw tot het besef komt, dat de Hollandsche critiek op een laag peil staat en constateert, dat er „een flauwe, droomerige geest in onze letterkunde geslopen" is; de jonge romanticus, die bewust zijn weg en zijn plicht weet, en anderen, wellicht grooteren, voorgaat en bezielt, en *De Muzen* opricht. Dan zien wij Potgieter zuchtend aan het werk trekken, aangezet door

Digitized by Google

Drost: het critische handwerk voldoet hem gansch niet. Maar wacht maar, ook hij vindt zichzelf en zijn werk, en we zien hem tenslotte als volslagen criticus en auteur zijn eigen onafhankelijke plaats innemen. En Bakhuizen? Zooals ik zei, wij hooren hem zelf niet: toch kennen wij hem door de uitlatingen der bewonderende vrienden: hem, den geniale, die kan, wat hij wil, maar de „luie Bakkes" blijkt. „Sous notre ciel, celui qui peut faire plus que des riens, ne doit pas rien faire", klaagt Potgieter over hem [1]).

Tot de belangrijkste brieven behooren de volgende:

1. Voor de wijze, waarop de vrienden elkaar onderling critiseerden en terecht wezen, zijn kenschetsend:

br.	VI	16 Juli	1833
	XII	9 Aug.	1833
	VI	30 Jan.	1834
	VII, VIII	4 Febr.	1834

De laatste is tevens onze belangstelling waard, omdat wij daardoor een blik kunnen werpen in „het atelier" van den kunstenaar.

2. Hoe komt Potgieter's eerste critiek tot stand? en wie staat hem met raad en daad bij en hoe?

br.	XII	2 April	1834.
	XIII	± 3 April	1834.
	XVI	29 April	1834.
	XVII	31 April	1834.

3. De voorgeschiedenis van *Europa* — *De Muzen*, bevatten hoofdzakelijk:

br.	X	25 Febr.	1834.
	XI	1 Mrt.	1834.
	XX	23 Juni	1834.

4. Hun bestudeeren en bewonderen van de buitenlandsche letterkunde vindt men passim natuurlijk, maar kenschetsend in:

br.	XXIII, XXIV	25 Juni 1834.

1) Brief van ± 15 Nov. 1833 (XIX).

5. Hoe stonden zij tegenover de nationale romantiek: van Lennep's, Drost's eigen werk en dat van Mej. de Neufville?

br. I 15 Oct. °32
XVI 1 Nov. °33
III 13 Febr. '33
IV 15 Febr. '33

terwijl deze laatste tegelijk een aardig voorbeeld is van een romantischen brief-stijl.

6. Eindelijk, die vriendschappelijke twist-gesprekken in brieven, over de heldin van Drost's roman, door Potgieter zelf gedeeltelijk aangehaald:

br. XVII 7 Nov. 1833.
XVIII 8 Nov. 1833.

* * *

Bij het bestudeeren der brieven bleek de rangschikking van de catalogus der Amsterdamsche bibliotheek vrij willekeurig: na vergelijking ben ik tot een nagenoeg onafgebroken — opnieuw gedateerde — reeks gekomen. Elke brief vermeldt aan het hoofd de eerste nummering en den nieuwen datum [1]). Natuurlijk was dit hier en daar een tasten. Als Potgieter een — ongedateerd — briefje schrijft aan een zijner vrienden en verzoekt „aan brenger dezes" allerlei lectuur mee te geven, en een begeleidend schrijven bij die boeken een datum draagt, is het niet al te gewaagd, den eersten — Potgieter's — brief te dateeren: al bestaat de volstrekte zekerheid voor dien datum niet. De brieven van Drost en Heye waren gedateerd, die van Potgieter — copieën dus waarschijnlijk — niet. Dikwijls hielpen de bijdragen van henzelf en anderen in den *Vriend des Vaderlands* [2]) — het orgaan dat eerst, voor

1) Het eerste, Romeinsche, cijfer boven iederen brief is het door mij gegeven volgnummer van deze reeks. De letters A, Ah. enz. met cijfer en letter zijn de bibliotheek- en collectienummers van de Amsterdamsche catalogus. De brieven van Potgieter dragen den door mij gestelden datum.

2) De *Vriend des Vaderlands*, een tijdschrift toegewijd aan den roem en de welvaart van Nederland en in het bijzonder aan de hulpbehoeftigen in hetzelve. 1827—1845. Redacteur was in dezen tijd: Van der Chijs. Uitgever Joh. v. d. Hey en Zoon, A'dam.

Digitized by Google

zij een eigen tijdschrift hadden, hun werk opnam — die besproken werden in de brieven en waarvan de verschijning, voor de maand-bepaling althans, vaststond, bij het vaststellen van den datum.

Eveneens helderden vele aanteekeningen uit het dagboek van Beets, die het laatste jaar van Drost's leven een vurige vereering en warme vriendschap voor hem opvatte, duistere plaatsen op.

Het was niet doenlijk en soms ook niet van voldoende belang alle namen en passages uit de lectuur, die de vrienden met elkaar bespraken, in de noten te verklaren en thuis te brengen. Voor zoover het noodig was voor den directen gedachtengang, heb ik ze wel vermeld. Vóór alles geeft deze briefwisseling, behalve een duidelijk begrip van de herleving onzer nationale critiek, een helder beeld, hoe de buitenlandsche romantiek, niet alleen hier bewonderd werd, maar met luide fanfares binnengehaald.

Utrecht. J. M. DE WAAL.

Digitized by Google

BRIEFWISSELING.

Drost, Heye en Potgieter 1833.

I. A. 11. 24*a*.

Heye aan Drost.

Amst. 15 Oct. 1832.

Grootendeels moet ik uwe aanmerking billijken, lieve Vriend! en in plaats dat ik om de terugzending verstoord zoude zijn, moet ik er U in veele opzigten dank voor wijten. Ik geloof dan toch ook dat gij mij genoegzaam kent, om te weten dat ik gaarne aanmerkingen hoor en wanneer ze met mijne inzigten overeenkomen mij naar dezelve schikke. — Bovendien sprak het vanzelf dat ik wel in de Recensie [1]) datgene wilde veranderen, waarin ik, na nadere opheldering van uwe kant, oordeelde gefaald te hebben. — Het droevigste van de geheele zaak is, dat de Recensie voor het nummer van November verloren is. Ik kan onmogelijk eene beoordeeling met zoveel doorhalingen en veranderingen als noodzakelijk zullen zijn, aan van der Chijs sturen, zonder mij zelve bespottelijk te maken. Ik ben dus genoodzaakt, (hetgeen mij wegens tijdgebrek zeer hard valt) dezelve over te werken en over te schrijven, en daar het nu reeds den 15den is, kan ik aan U noch aan der Chijs mijne belofte houden. Breng het pakje dus met bijvoeging van inliggend briefje (de vorige brief ook) maar aan van der Chijs.

Nu iets over uwe aanmerkingen.

De voorafspraak is gerekt geworden: ik heb dit zelve eenigsints gevoeld en daarom verschooning verzocht: ik zal er een paar grondtrekken uitnemen en het overige aan Vulcaan offeren. Sommige uwer aanmerkingen over dezelve hoop ik bij gelegenheid noch eens op te lossen. Ik zou in een Dispuutcollege volhouden dat de woorden „wetenschappelijke kleur” [2]) door U ten

1) Recensie van Heye over: Hermingard van de Eikenterpen. Vriend des Vaderlands. Dec 1832 bl. 831.

2, Uit de voorrede van Hermingard.

Digitized by Google

onregte gebezigd waren; want de domineerende toon in Hofmans muzikale novellen, is zoo wetenschappelijk dat men om er het ware genot van te hebben, muziekkenner moet zijn. De twee eenigste Romans van Jean Paul (Levana en Das Campaner Thal) waarover eene bepaalde wetenschappelijke kleur ligt, zijn niet met een Romantisch maar met een leerend doel geschreven. Doring en Flog ken ik niet genoeg (en heb er op het oogenblik niets van bij de hand) om er over te oordeelen.

Maar gij zult mij moeten toestemmen, mijn Vriend, dat hier en daar verspreide Encyclopedische wetenschappelijkheid, geheel verschilt van eene *wetenschappelijke kleur*: deze toch is eene bepaalde tint welke over het geheele werk verspreid ligt en juist waar deze tint het meest doorschemert houdt het werk op, zuiver Romantisch te zijn (bij U. b.v. op die plaatsen waar de Theologant uit de mouw kijkt). — Over het geheel echter zou ik wel eens van U willen hooren mijn vriend welke wetenschappelijke kleur dan over uw Roman verspreid ligt.

Zoo zoude ik redeneeren wanneer ik in een Dispuutcollege was — doch daar eene Recensie geen Dispuutcollege is wil ik de zinsnede wel uitschrappen — ik wagt hier echter nog uw antwoord op. — Mijne vooringenomenheid met Colonna's werk (zooals gij het noemt) is een plagerij om U voor Uwe kleine pralerij met een werk dat gij niet kent, een weinig te straffen, ik ken het ook niet.

De schat van oudheidkundige kennis moet er in blijven, want zij is wezenlijk in uwe Roman verspreid. Ten opzichte van Soranus hebt gij gelijk, ik zal het doorschrappen want ik had het uit dat oogpunt niet beschouwd. De *Batavische Camillus* vind ik wezenlijk een onnoodig vertoon.

Voor een groot meester zal (omdat *gij* het wilt) iets anders komen.

Gij vindt de aanmerking over den persoon van Caelestius niet juist. Ik vind nergens eene aanmerking als die òver zijne eerste opkomst: meent gij die?

De *schrijvers* zullen eene tierceering ondergaan.

De aanmerking die het geheel besluit moge ten opzigte van bladz. 5 der voorrede niet *ad rem schijnen*; ik geloof echter dat ze niet geheel ongepast is. *Meent niet* enz. is eene gewone betuiging van alle schrijvers, en hoewel ik als vriend weet dat dezelve de taal van *uw* hart is; weet ik dit als Recensent niet. En zij is dus voor het publiek dat mij alleen als uwen Recen-

Digitized by Google

sent beschouwt niet ongepast. Ook hierop zie ik uw antwoord tegemoet.

Ziedaar dan lieve vriend U even opregt geantwoord, als gij mij geschreven hebt: zal onze vriendschap ook voor onze goede smaak en voor ons verstand belangrijk en nuttig zijn: dan moet deze opregtheid immer de grondslag der beoordeelingen blijven uitmaken, welke wij over ons wederzijds werk elkanderen toezenden. Mij zal het aangenaam zijn, dat zij het steeds blijve. — Gaarne had ik U gisteren reeds geschreven maar ik had cholerawacht [1]) en kreeg dus eerst uwe brief toen ik des avonds laat tehuis kwam.

Vaarwel groet Bakkes enz. Voor ik tot het omwerken der Recensie overga, zie ik uw antwoord tegemoet. Vale mi corculum.

t. t.

HEYE.

N.B. ik spreek niet bepaald van de gravure maar van het vignet zooals het daar is.

II. Drost aan Heye 4 Dec. 1832. Leiden. (Eigendom van mr. N. Beets; de brief draagt dus geen nummer).

Amicissime.

Alvorens mij der nachtelijke rust te wijden, wil ik nog een paar bladzijden aan u volschrijven, een voornemen even lang reeds gekoesterd als uitgesteld. Ligt dat ik nog langer wachtte, wanneer ik niet vreezen moest u te mishagen en lang nog van een brief van uw hand verstoken te blijven, naar welken ik inderdaad met reikhalzend verlangen uitzie. Voorwaar, tot nog toe is onze correspondentie vrij kwijnend, juffr. Hermingard heeft al over zich doen spreken: maar ach, vaders spreken zelden gaarne over hunne dochters: echter weet ik niet dat ge mij over iets anders geschreven hebt en toch het veld der letterkunde is zoo uitgestrekt, levert zooveel gelegenheid op! Ik maak dus staat op een echt-letterkundigen brief en wel zoodra mogelijk; wezenlijk meer dan immer heb ik thans behoefte aan verstrooijing. Hier de eeuwige examen-zorgen, daar het vaderland, het arme vaderland, voorts mijn verpligting om tehuis te blijven

1) De medicus Heye was in dienst der cholera-bestrijding.

Digitized by Google

(o dat kost mij menig zwak oogenblik) en dan nog zoo veel, zoo eindeloos veel. Zekere droevige lusteloosheid belette mij nog altijd de recensie der *Schijndoode* [1]) af te werken: ligt echter, dat ik om mijn belofte gestand te doen, dezelve hierbij nog in zal sluiten. Slechts spijt het mij den armen schrijver den Nieuwjaarsdag er door te verbitteren, want veel goeds en loffelijks kan er in waarheid niet van gezegd worden. Dus kon het mogelijk zijn tot Januari te wachten als dan zal ik gereedelijk elke maand een recensie geven en mag van der Chijs mijn naam weten, indien het tenminste met mijn examen gelukkig afloopt. Ingesloten ontvangt ge de *Volksalmanak* [2]) met mijn plan van recensie. Wees zoo goed ze te toetsen, uwe bijvoegsels er nevens te stellen en dan overgeschreven aan van der Chijs te zenden. Indien ge de Almanak van Beyerinck op gelijke wijze recenseert, zal ik dezelve op dezelfde voet nalezen en overschrijven. Weinig heb ik er van kunnen zeggen, nu waartoe dient dat laf en flauw gevlei, doorgaans in onze aankondigingen gewauweld: het onkruid moet uitgeroeid. Geen NAGELS zulke geschiedkundige verhalen of H. K. H. Jr. vertalingen leveren. Bij van der Chijs ben ik eenige malen geweest, zijn Ed. bevalt mij wel. Waarlijk dokter, gij hebt het zeer verre gebragt. Zoo stijgt gij dan reeds tot de hooge spreekstoel van Salig-Neerstig? Deel mij, ik bid u, deel mij iets van het voorregt der Felicianen mede. Spreekt gij van Lennep nog druk? Heeft Zed. iets onder handen? En schrijf mij toch veel dergelijks, veel ook van uwe letterkundige ondernemingen, aan tijd zal het u niet haperen, denk ik en uwe correspondentie moge zeer uitgebreid zijn, ik hoop er echter niet een der laatste plaatsen in te bekleeden. Wat hebt ge zooal aan de *Almanak* onzer Academie geschonken? Mijn vertaling van *Byrons Afscheidsgroet aan het vaderland* [3]) wordt geplaatst.

Heden hebben wij weinig nieuws hier gehoord. De Hemel weet wat wij morgen vernemen zullen. Het zijn hoogst belangrijke dagen. Ach goede God, mogten zij beslissend zijn. Zoet klinken mij de bulderende windvlagen in het oor bij het denkbeeld, dat de woeste storm Gods werktuig kan zijn om de magt

1) Vriend des Vaderlands. 1833, bl. 9.
2) Volksalmanak. rec. Vriend der Vad., 1833 bl. 22. Nagel en H. K. H. Jr. leverden bijdragen in de genoemde Almanak.
3) Leidsche Stud. Almanak voor 1833, bl. 134.

Digitized by Google

der schandelijkste onregtvaardigheid te fnuiken en Engelands en Frankrijks vloten dugtig te teisteren en te beschamen. O wat wenschen wij naar den eerlijken vrede en vooral wij die thans door de vreeze gefolterd worden, welligt spoedig zoovele hooggeplaatste vrienden uit ons midden te zien vertrekken en achter te moeten blijven. Van den Brink heeft mede thans vrijheid erlangd om in geval van noodzakelijkheid als jager mede te gaan: hij vangt aan te exerceren, maar werd vandaag door ligte ongesteldheid, zooals meer zijn gestel trof, verhinderd die oefeningen op zijn kamer aan te vangen. Nog eenmaal echter: God geve, dat alle bezorgdheid door een eerlijken vrede weggenomen worde. Vuriglijk wensch ik dat voor mijn Heye, voor mijn Bakkes, voor 't dierbaar vaderland en den koning, voor iederen vriend en studie-broeder, voor alle goeden. — Amen.

Ik ben zeer verlangend te vernemen of uwe recensie van Hermingard in den Vriend van deze maand reeds geplaatst is. Als zulks het geval is, hoop ik een exemplaar te ontvangen. Schrijf mij omtrent een en ander spoedig en geloof mij steeds.

t. t.

DROST.

III. 6 Cu. N° 1: DROST aan HEYE.

Leiden 13 February 1833.

Amicissime!

Indien ge uit mijn stilzwijgen het resultaat maaktet, dat ik u vergat, zoudt ge u in waarheid zeer vergissen en mij zeer miskennen, waarlijk niets is minder het geval! dikwerf ben ik zeer moeyelijk op mij zelven, om het uitstel waaraan ik mij telkens schuldig maak en daardoor, ten deele tenminste, onze briefwisseling nog altijd die levendigheid doe missen, welke ik er zoo gaarne aan verbonden zou zien, waarlijk 't is nu bijna reeds vier weken, dat ik herwaards vertrok en in al dien tijd hebben wij gezwegen alsof wij met *Harpocrates* in wedstrijd stonden. Vriend laat het ons dien eeuwigen zwijger gewonnen geven!

Ik heb wat nader kennis met Van der Chijs gemaakt, maar dat zal hij u reeds geschreven hebben, want die briefwisseling schijnt vrij wat levendiger te zijn. Hij bevalt mij zeer goed, ook

Digitized by Google

zijne gade komt mij voor een lief vrouwtje te zijn, beide schijnen mij zulke gelukkige menschen en deze enkele bijzonderheid doet mij reeds hooge belangstelling voor hen opvatten. Ach waarachtig gelukkigen treft men zoo zeldzaam op deze wereld aan. Hij deelde mij wat aanmerkingen over HERMINGARD mede, waarin de strenge en minder poetische oudheidkenner een beetje doorstraalde, ofschoon het mij aan de andere zijde zeer veel genoegen deed dat dit werk hem zoo veel aandacht waardig was voorgekomen, terwijl ik er wel vroeger gebruik van had wenschen te maken. Jammer dat nu alle aanmerkingen te laat komen! in ons klein landje is er niets mede uit te voeren, wat eenmaal geschreven staat moet geschreven blijven tot het geheel vergeten is. In Frankrijk of Duitschland kan men hopen zijne jeugdige dwalingen eenmaal uit te wisschen en in eenen herdruk, de *veel vermeerderde en verbeterde uitgave*, te herstellen, maar de arme romanschrijver die zich de mogelijkheid van iets dergelijks eens in het hoofd haalde zou zich jammerlijk bedrogen vinden. Daarom, indien ergens, dient men hier wel aan het nonum prematur in annum te denken, want elk vlekje, het minst zigtbare sproetje blijft staan, onuitwischbaar staan en wezenlijk 't zijn juist niet altijd grove onvolkomenheden welke ons bij het bedaard onderzoek meest hinderen.

De *Vriend* van deze maand heb ik nog niet ontvangen. V. d. Hey schijnt traag in derzelver toezending, ik ben er verlangend naar; op verzoek van Van der Chijs heb ik een kort verslag [1]) van den studentenalmanak onzer hoogeschool gegeven, er viel weinig van te zeggen en strenge waarheid en berisping mogt ik mij hier niet veroorloven. Voor het overige heb ik in die rubriek van arbeid niets onder handen, zijt gij steeds ijverige met de kritische pen in de weer?

Van der Chijs is, trouwens dit laat zich van zelf begrijpen, zeer voor de verbetering van het mengelwerk; hij zal ook dit u reeds geschreven hebben en stukken van u verwachten. Hebt gij het stukje van uw zwaard ten dien einde afgestaan, wanneer gij iets van belang geeft of belooft te geven zal ook ik niet achterblijven mijn best te doen, inderdaad, ik wensch den *Vriend* vele vrienden toe en zou niets liever willen dan zijn savoir vivre te kunnen verbeteren, maar daartoe moet hij uit de handen der redevoeringmakende schoolmeesters en niet minder pedante Mrs

1) Vriend des Vaderlands 1833. bl. 112.

Digitized by Google

anders blijft hij spijt alle klagten en jeremiaden een slungelachtige jongen die van school is gegaan om bij eenen notaris geplaatst te worden!...

Ik heb dezer dagen Robidé's uitnoodiging tot de romanschrijververeeniging ontvangen; op dit oogenblik heb ik daarvoor nog niets gereed, maar het is mogelijk dat ik weldra iets in gereedheid zal kunnen maken, dewijl er twee verhalen op stapel staan, het een ten titel voerende *de Burgtgeesten* [1]), het andere *Hoeks en Kabeljaauws* [2]). Mijn Letterkundig tafereel voor den almanak [3]) van 't S. en G. is bijna afgewerkt en ik heb van 't plaatje daarvoor reeds eene schets van mijn' teekenaar ontvangen.

Aanstaande maandag veertien dagen zal ik mijn eerste voorstel doen, ge kunt dus begrijpen dat mijn hoofd doorgaans met zeer heterogene denkbeelden vervuld is en er voor de letterkunde zeer weinig gelegenheid overblijft, te meer nog dewijl er hier zoo veel tijd aan 'k weet niet welke dingen versnipperd wordt en verloren gaat. Is uwe muze sinds onze scheiding u dikwijls goedgunstig geweest? ik ben zeer verlangend er iets van te vernemen.

Den 8sten Februarij [4]) zult gij ongetwijfeld aan ons gedacht en u de genoegens van het vorige feest herinnerd hebben, wij hebben het thans echter op verschillende wijzen gevierd: sommigen op 't soupé in den schouwburgzaal, anderen op hunne kast in stille eenzaamheid, wederom anderen, en tot deze partij behoorde ik, bij Junius, een' der bekroonden; Bakkes was bij het laatste tegenwoordig en ging (?) des morgens uit de comedie naar huis, hij deed het *een*, zonder het *ander* na te laten. Wij hebben ons zeer wel vermaakt ofschoon met eenig leedwezen dat de vereeniging van het vorige jaar niet hervat was.

Nu vriend! voor ditmaal zal ik eindigen. Schrijf mij spoedig en veel, mogten er wat verzen bij zijn! In een volgenden zal ik u over de objectiviteit der kunst een en ander schrijven, waaromtrent ik uwe gedachten wel wenschte te kennen, zoo ook over den Wilhelm Meister en de bekäntnissen einer Schöne Seele van Göthe. Ik had reeds ditmaal daarover wenschen te

---

1) Later als de Augustusdagen uitgegeven.
2) Niet thuis te brengen.
3) Meerhuyzen, letterkundig zedentafereel. Almak. voor het Schoone en Goede 1838.
4) Dies der Leidsche hoogeschool.

Digitized by Google

handelen, maar zie, 't is te laat geworden. Vergeef de gekenmerkte haast welke u de ontcijfering moeijelijk zal maken en denk veel aan uwen opregten vriend.

DROST.

IV. A. 11. 24*b*. HEYE aan DROST.

Amsterdam, 15 Febr. 1833.

Waarlijk lieve Vriend ik heb U niet beschuldigt mij vergeten te hebben, want ik zie helaas den balk in mijne oogen te wel om naar de splinters van anderen te durven kijken en ik heb mij zelven op het stuk van brieven beantwoorden en schrijven zooveel te verwijten, dat ik op U niet knorren durf maar U alleen zal zeggen dat ik U reeds zoude geschreven hebbe, indien ik niet dagelijks een brief van U had tegemoet gezien. Dezelve is thans (waarvoor ik U dank zegge) ten spijt van het embargo der bezigheden die op U drukken binnengekomen, en ik haast mij daarom dezelve te beantwoorden om naderhand nog eens wat met U te keuvelen.

Het verheugt mij dat gij met van der Chijs in nader aanraking gekomen zijt: ik geloof dat het juist datzelfde huiselijk geluk is, hetgeen mij zoozeer tot die goede menschen getrokken heeft en mij menig uur daar gesleten met genoegen doet herdenken; bovendien heeft v. d. Ch. eene eigenschap welke zijne omgang dikwijls zeer belangrijk maakt; dat is een warm hart en een koel hoofd. Hij kan iets streng beoordeelen hetgeen hij zeer bewonderd en dit is eene gave welke niet alle oordeelkundigen bezitten.

Het bevreemdt mij eenigsints dat gij den *Vriend* nog niet ontvangen hebt: ik krijg dezelve altijd op den 1sten van de maand: zijt gij dus wel zeker dat v. D. CH. aan van der Heij [1]) geschreven heeft dat hij er U een moest bezorgen? — v. D. CH. heeft mij nog weinig over de toekomstige rigting van het mengelwerk geschreven (want onze briefwisseling is niet zoo druk als gij U verbeeldt) ik kan hem echter dat wapenlied waarover gij schrijft niet laten voor den *Vriend*; want het behoort tot eene periode welke ten minsten voor het oogenblik

1) Uitgever van den Vriend des Vaderlands.

Digitized by Google

geheel voorbij is en zou dus de belangstelling niet alleen niet boeijen maar zelfs ongepast en ongeschikt voor onze tegenwoordige toestand zijn. Ik heb hem daarom een ander vers gezonden *Bemoediging* geheten hetwelk ik naar een schema, dat ik kort na den val der Citadel van Antwerpen ontwierp, vervaardigd heb. Het spijt mij dat ik niet eerst uw oordeel er over heb kunnen vernemen, maar ik heb het voor een paar dagen eerst afgemaakt en het is nu reeds de helft van de maand. In het begin der volgende maand zal ik eenig Proza-mengelwerk onder den titel van *Herinneringen en Opmerkingen* sturen, hetwelk ik van tijd tot tijd hoop te vervolgen. — Het zal bestaan uit kleine opstellen, gedachten en vertalingen in den smaak zooals gij ze reeds van mij kent. Ik ben echter te rade geworden om mij wat mijn Prozawerk betreft onder den naam van *Ericeus* te verbergen. Gij kent de geest hier in Amsterdam, lieve Vriend en zijt gewisselijk met mij overtuigd, dat ik mij als Doctor nadeel zou berokkenen door mij in de letterkundige wereld te veel op den voorgrond te plaatsen: derhalve piano va sano. — Ik hoop, dat gij, nu ik den baan gebroken heb, ook van tijd tot tijd iets van de schatten uwes geestes voor den Vriend zult afzonderen.

Aan kritischen arbeid heb ik in den laatsten tijd weinig gedaan: intusschen staan er drie recensien op het touw, die van Beelo, Sifflé en de Nederlandsche Zangtoonen [1]).

Ook ik heb onlangs Robidé's uitnoodiging tot medewerking ter uitgave van Romantische stukken ontvangen en ben niet ongeneigd mij duce Drostio eens aan de Romantiek te wagen: ik heb daartoe het plan gemaakt de geschiedenis van Fleurette de eerste minnaresse van Henri IV als novelle te behandelen: waartoe mij vier keurige gravures welke in ons huisvertrek hangen aanleiding gegeven hebben. Ik ben echter nog niet begonnen en weet ook niet of ik dit wel spoedig zal kunnen doen: ik zal dus ook (gesteld dat het goed uitviel) waarschijnlijk tot het *eerste* deel waar toe ik schriftelijk onder aan de circulaire verzogt ben, niet kunnen bijdragen. Ik bid U mij te schrijven of gij ook weet dat er reeds iets goeds over dit onderwerp bestaat.

Met bijzondere belangstelling zie ik de drie stukken tegemoet welke gij op stapel hebt staan; waarlijk ik bewonder uwe werkzaamheid, welke zoozeer met den tijd weet te woekeren.

---

1) Recensies van Heye in den Vriend des Vad. 1838 bl. 451, 458, 468.

Digitized by Google

Ik stel mij voor hoe gij daar eenzaam op uwe kamer zit, met de strenge *Dogmatiek* in een zwarte tabbaard aan de regter — en de jeugdige Muze in een grieksch gewaad met golvende plooyen aan de linkerzijde. Ik zie hoe zij de rimpels gladstrijkt, welke het ambtsgelaat van den Ouden Heer op uw voorhoofd doet ontstaan, en hoe gij getroffen door haar liefderijke zorg U voor een poos in hare armen werpt, om opgeruimd en gesterkt tot uw ernstig onderhoud met den statigen stelselman (zoo iets hetgeen een ledenman voor de ontleedkundigen is, een voorwerp namelijk dat men verschillende standen en houdingen geeft), terug te keeren. Doch ... de wind fluit door de lucht, de regen klettert tegen het vensterglas en het kagchelvuur brandt minder helder, teekenen die mij nopen om ter ruste te gaan en U voor heden avond vaarwel te zeggen: mogten er van de gepeinzen des avonds alleen vrolijke beelden in uwen geest overgebleven zijn en U als geniussen der liefde, der vriendschap en der letterkunde in uwe droomen omzweven. Vaarwel, tot morgen.

16 Febr. — Goede morgen lieve Vriend! de storm heeft zich ter ruste gelegd en de zon is heerlijk en pragtig opgestaan en prijkt in den blaauwen hemel als een edelgesteente op het voorhoofd van een bekoorlijk meisje: het schijnt een schoone lentedag te zullen worden en zoo niet het genoegen van aan U te schrijven mij aan mijne kamer boeide, dan was ik reeds het muffe slaapvertrek ontvlugt om de zoete adem der jeugdige lente in te ademen; nu echter zal ik mij vergenoegen met de vensters open te zetten.... Waarlijk ik zit hier al vrij aardig op het oogenblik: helder vlamt het hout in mijn kagchel en tempert de koelte der ochtendlucht die mijne vensters binnenstroomt: even als thans in de natuur huw ik dus de winter aan de lente en vereenig hun beider genoegens zonder eenige last van hen te hebben: want dat de lente onder onzen noordelijken hemel dikwijls een lastig en wispelturig nufje is, hebben wij dezer dagen nog al eens gelegenheid gehad te ondervinden: ik heb het ook daarom, zoo ver nog niet kunnen brengen dat ik een vers op haar maakte en toch geloof ik dat ik er toe zal moeten komen, want niettegenstaande al haar coquetterie en pruderie trekt hare bekoorlijkheid mij zoo onwederstaanbaar aan, dat ik mij zeer gelukkig gevoel wanneer ik op een schoonen dag, na de winterkleederen te hebben uitgetrokken, mij eens in hare armen werpen kan en daar het thans niet zoo druk is met de praktijk, ga ik nog al eens wandelen: o hoe gaarne zou ik

Digitized by Google

der schandelijkste onregtvaardigheid te fnuiken en Engelands en Frankrijks vloten dugtig te teisteren en te beschamen. O wat wenschen wij naar den eerlijken vrede en vooral wij die thans door de vreeze gefolterd worden, welligt spoedig zoovele hooggeplaatste vrienden uit ons midden te zien vertrekken en achter te moeten blijven. Van den Brink heeft mede thans vrijheid erlangd om in geval van noodzakelijkheid als jager mede te gaan: hij vangt aan te exerceren, maar werd vandaag door ligte ongesteldheid, zooals meer zijn gestel trof, verhinderd die oefeningen op zijn kamer aan te vangen. Nog eenmaal echter: God geve, dat alle bezorgdheid door een eerlijken vrede weggenomen worde. Vuriglijk wensch ik dat voor mijn Heye, voor mijn Bakkes, voor 't dierbaar vaderland en den koning, voor iederen vriend en studie-broeder, voor alle goeden. — Amen.

Ik ben zeer verlangend te vernemen of uwe recensie van Hermingard in den Vriend van deze maand reeds geplaatst is. Als zulks het geval is, hoop ik een exemplaar te ontvangen. Schrijf mij omtrent een en ander spoedig en geloof mij steeds.

t. t.

DROST.

III. 6 Cu. N° 1: Drost aan Heye.

Leiden 13 February 1833.

Amicissime!

Indien ge uit mijn stilzwijgen het resultaat maaktet, dat ik u vergat, zoudt ge u in waarheid zeer vergissen en mij zeer miskennen, waarlijk niets is minder het geval! dikwerf ben ik zeer moeyelijk op mij zelven, om het uitstel waaraan ik mij telkens schuldig maak en daardoor, ten deele tenminste, onze briefwisseling nog altijd die levendigheid doe missen, welke ik er zoo gaarne aan verbonden zou zien, waarlijk 't is nu bijna reeds vier weken, dat ik herwaards vertrok en in al dien tijd hebben wij gezwegen alsof wij met *Harpocrates* in wedstrijd stonden. Vriend laat het ons dien eeuwigen zwijger gewonnen geven!

Ik heb wat nader kennis met Van der Chijs gemaakt, maar dat zal hij u reeds geschreven hebben, want die briefwisseling schijnt vrij wat levendiger te zijn. Hij bevalt mij zeer goed, ook

Digitized by Google

zijne gade komt mij voor een lief vrouwtje te zijn, beide schijnen mij zulke gelukkige menschen en deze enkele bijzonderheid doet mij reeds hooge belangstelling voor hen opvatten. Ach waarachtig gelukkigen treft men zoo zeldzaam op deze wereld aan. Hij deelde mij wat aanmerkingen over HERMINGARD mede, waarin de strenge en minder poetische oudheidkenner een beetje doorstraalde, ofschoon het mij aan de andere zijde zeer veel genoegen deed dat dit werk hem zoo veel aandacht waardig was voorgekomen, terwijl ik er wel vroeger gebruik van had wenschen te maken. Jammer dat nu alle aanmerkingen te laat komen! in ons klein landje is er niets mede uit te voeren, wat eenmaal geschreven staat moet geschreven blijven tot het geheel vergeten is. In Frankrijk of Duitschland kan men hopen zijne jeugdige dwalingen eenmaal uit te wisschen en in eenen herdruk, de *veel vermeerderde en verbeterde uitgave*, te herstellen, maar de arme romanschrijver die zich de mogelijkheid van iets dergelijks eens in het hoofd haalde zou zich jammerlijk bedrogen vinden. Daarom, indien ergens, dient men hier wel aan het nonum prematur in annum te denken, want elk vlekje, het minst zigtbare sproetje blijft staan, onuitwischbaar staan en wezenlijk 't zijn juist niet altijd grove onvolkomenheden welke ons bij het bedaard onderzoek meest hinderen.

De *Vriend* van deze maand heb ik nog niet ontvangen. V. d. Hey schijnt traag in derzelver toezending, ik ben er verlangend naar; op verzoek van Van der Chijs heb ik een kort verslag [1]) van den studentenalmanak onzer hoogeschool gegeven, er viel weinig van te zeggen en strenge waarheid en berisping mogt ik mij hier niet veroorloven. Voor het overige heb ik in die rubriek van arbeid niets onder handen, zijt gij steeds ijverige met de kritische pen in de weer?

Van der Chijs is, trouwens dit laat zich van zelf begrijpen, zeer voor de verbetering van het mengelwerk; hij zal ook dit u reeds geschreven hebben en stukken van u verwachten. Hebt gij het stukje van uw zwaard ten dien einde afgestaan, wanneer gij iets van belang geeft of belooft te geven zal ook ik niet achterblijven mijn best te doen, inderdaad, ik wensch den *Vriend* vele vrienden toe en zou niets liever willen dan zijn savoir vivre te kunnen verbeteren, maar daartoe moet hij uit de handen der redevoeringmakende schoolmeesters en niet minder pedante Mrs

1) Vriend des Vaderlands 1833. bl. 112.

Digitized by Google

anders blijft hij spijt alle klagten en jeremiaden een slungelachtige jongen die van school is gegaan om bij eenen notaris geplaatst te worden!...

Ik heb dezer dagen Robidé's uitnoodiging tot de romanschrijververeeniging ontvangen; op dit oogenblik heb ik daarvoor nog niets gereed, maar het is mogelijk dat ik weldra iets in gereedheid zal kunnen maken, dewijl er twee verhalen op stapel staan, het een ten titel voerende *de Burgtgeesten* [1]), het andere *Hoeks en Kabeljaauws* [2]). Mijn Letterkundig tafereel voor den almanak [3]) van 't S. en G. is bijna afgewerkt en ik heb van 't plaatje daarvoor reeds eene schets van mijn' teekenaar ontvangen.

Aanstaande maandag veertien dagen zal ik mijn eerste voorstel doen, ge kunt dus begrijpen dat mijn hoofd doorgaans met zeer heterogene denkbeelden vervuld is en er voor de letterkunde zeer weinig gelegenheid overblijft, te meer nog dewijl er hier zoo veel tijd aan 'k weet niet welke dingen versnipperd wordt en verloren gaat. Is uwe muze sinds onze scheiding u dikwijls goedgunstig geweest? ik ben zeer verlangend er iets van te vernemen.

Den 8sten Februarij [4]) zult gij ongetwijfeld aan ons gedacht en u de genoegens van het vorige feest herinnerd hebben, wij hebben het thans echter op verschillende wijzen gevierd: sommigen op 't soupé in den schouwburgzaal, anderen op hunne kast in stille eenzaamheid, wederom anderen, en tot deze partij behoorde ik, bij JUNIUS, een' der bekroonden; Bakkes was bij het laatste tegenwoordig en ging (?) des morgens uit de comedie naar huis, hij deed het *een*, zonder het *ander* na te laten. Wij hebben ons zeer wel vermaakt ofschoon met eenig leedwezen dat de vereeniging van het vorige jaar niet hervat was.

Nu vriend! voor ditmaal zal ik eindigen. Schrijf mij spoedig en veel, mogten er wat verzen bij zijn! In een volgenden zal ik u over de objectiviteit der kunst een en ander schrijven, waaromtrent ik uwe gedachten wel wenschte te kennen, zoo ook over den Wilhelm Meister en de bekäntnissen einer Schöne Seele van Göthe. Ik had reeds ditmaal daarover wenschen te

---

1) Later als de Augustusdagen uitgegeven.
2) Niet thuis te brengen.
3) Meerhuyzen, letterkundig zedentafereel. Almak. voor het Schoone en Goede 1838.
4) Dies der Leidsche hoogeschool.

Digitized by Google

handelen, maar zie, 't is te laat geworden. Vergeef de gekenmerkte haast welke u de ontcijfering moeijelijk zal maken en denk veel aan uwen opregten vriend.

DROST.

IV. A. 11. 24*b*. Heye aan Drost.

Amsterdam, 15 Febr. 1833.

Waarlijk lieve Vriend ik heb U niet beschuldigt mij vergeten te hebben, want ik zie helaas den balk in mijne oogen te wel om naar de splinters van anderen te durven kijken en ik heb mij zelven op het stuk van brieven beantwoorden en schrijven zooveel te verwijten, dat ik op U niet knorren durf maar U alleen zal zeggen dat ik U reeds zoude geschreven hebbe, indien ik niet dagelijks een brief van U had tegemoet gezien. Dezelve is thans (waarvoor ik U dank zegge) ten spijt van het embargo der bezigheden die op U drukken binnengekomen, en ik haast mij daarom dezelve te beantwoorden om naderhand nog eens wat met U te keuvelen.

Het verheugt mij dat gij met van der Chijs in nader aanraking gekomen zijt: ik geloof dat het juist datzelfde huiselijk geluk is, hetgeen mij zoozeer tot die goede menschen getrokken heeft en mij menig uur daar gesleten met genoegen doet herdenken; bovendien heeft v. d. Ch. eene eigenschap welke zijne omgang dikwijls zeer belangrijk maakt; dat is een warm hart en een koel hoofd. Hij kan iets streng beoordeelen hetgeen hij zeer bewonderd en dit is eene gave welke niet alle oordeelkundigen bezitten.

Het bevreemdt mij eenigsints dat gij den *Vriend* nog niet ontvangen hebt: ik krijg dezelve altijd op den 1sten van de maand: zijt gij dus wel zeker dat v. d. Ch. aan van der Heij [1]) geschreven heeft dat hij er U een moest bezorgen? — v. d. Ch. heeft mij nog weinig over de toekomstige rigting van het mengelwerk geschreven (want onze briefwisseling is niet zoo druk als gij U verbeeldt) ik kan hem echter dat wapenlied waarover gij schrijft niet laten voor den *Vriend*; want het behoort tot eene periode welke ten minsten voor het oogenblik

1) Uitgever van den Vriend des Vaderlands.

Digitized by Google

geheel voorbij is en zou dus de belangstelling niet alleen niet boeijen maar zelfs ongepast en ongeschikt voor onze tegenwoordige toestand zijn. Ik heb hem daarom een ander vers gezonden *Bemoediging* geheten hetwelk ik naar een schema, dat ik kort na den val der Citadel van Antwerpen ontwierp, vervaardigd heb. Het spijt mij dat ik niet eerst uw oordeel er over heb kunnen vernemen, maar ik heb het voor een paar dagen eerst afgemaakt en het is nu reeds de helft van de maand. In het begin der volgende maand zal ik eenig Proza-mengelwerk onder den titel van *Herinneringen en Opmerkingen* sturen, hetwelk ik van tijd tot tijd hoop te vervolgen. — Het zal bestaan uit kleine opstellen, gedachten en vertalingen in den smaak zooals gij ze reeds van mij kent. Ik ben echter te rade geworden om mij wat mijn Prozawerk betreft onder den naam van *Ericeus* te verbergen. Gij kent de geest hier in Amsterdam, lieve Vriend en zijt gewisselijk met mij overtuigd, dat ik mij als Doctor nadeel zou berokkenen door mij in de letterkundige wereld te veel op den voorgrond te plaatsen: derhalve piano va sano. — Ik hoop, dat gij, nu ik den baan gebroken heb, ook van tijd tot tijd iets van de schatten uwes geestes voor den Vriend zult afzonderen.

Aan kritischen arbeid heb ik in den laatsten tijd weinig gedaan: intusschen staan er drie recensien op het touw, die van Beelo, Sifflé en de Nederlandsche Zangtoonen [1]).

Ook ik heb onlangs ROBIDÉ's uitnoodiging tot medewerking ter uitgave van Romantische stukken ontvangen en ben niet ongeneigd mij duce Drostio eens aan de Romantiek te wagen: ik heb daartoe het plan gemaakt de geschiedenis van Fleurette de eerste minnaresse van HENRI IV als novelle te behandelen: waartoe mij vier keurige gravures welke in ons huisvertrek hangen aanleiding gegeven hebben. Ik ben echter nog niet begonnen en weet ook niet of ik dit wel spoedig zal kunnen doen: ik zal dus ook (gesteld dat het goed uitviel) waarschijnlijk tot het *eerste* deel waar toe ik schriftelijk onder aan de circulaire verzogt ben, niet kunnen bijdragen. Ik bid U mij te schrijven of gij ook weet dat er reeds iets goeds over dit onderwerp bestaat.

Met bijzondere belangstelling zie ik de drie stukken tegemoet welke gij op stapel hebt staan; waarlijk ik bewonder uwe werkzaamheid, welke zoozeer met den tijd weet te woekeren.

1) Recensies van Heye in den Vriend des Vad. 1833 bl. 451, 458, 468.

Digitized by Google

Ik stel mij voor hoe gij daar eenzaam op uwe kamer zit, met de strenge *Dogmatiek* in een zwarte tabbaard aan de regter — en de jeugdige Muze in een grieksch gewaad met golvende plooyen aan de linkerzijde. Ik zie hoe zij de rimpels gladstrijkt, welke het ambtsgelaat van den Ouden Heer op uw voorhoofd doet ontstaan, en hoe gij getroffen door haar liefderijke zorg U voor een poos in hare armen werpt, om opgeruimd en gesterkt tot uw ernstig onderhoud met den statigen stelselman (zoo iets hetgeen een ledenman voor de ontleedkundigen is, een voorwerp namelijk dat men verschillende standen en houdingen geeft), terug te keeren. Doch ... de wind fluit door de lucht, de regen klettert tegen het vensterglas en het kagchelvuur brandt minder helder, teekenen die mij nopen om ter ruste te gaan en U voor heden avond vaarwel te zeggen: mogten er van de gepeinzen des avonds alleen vrolijke beelden in uwen geest overgebleven zijn en U als geniussen der liefde, der vriendschap en der letterkunde in uwe droomen omzweven. Vaarwel, tot morgen.

16 Febr. — Goede morgen lieve Vriend! de storm heeft zich ter ruste gelegd en de zon is heerlijk en pragtig opgestaan en prijkt in den blaauwen hemel als een edelgesteente op het voorhoofd van een bekoorlijk meisje: het schijnt een schoone lentedag te zullen worden en zoo niet het genoegen van aan U te schrijven mij aan mijne kamer boeide, dan was ik reeds het muffe slaapvertrek ontvlugt om de zoete adem der jeugdige lente in te ademen; nu echter zal ik mij vergenoegen met de vensters open te zetten .... Waarlijk ik zit hier al vrij aardig op het oogenblik: helder vlamt het hout in mijn kagchel en tempert de koelte der ochtendlucht die mijne vensters binnenstroomt: even als thans in de natuur huw ik dus de winter aan de lente en vereenig hun beider genoegens zonder eenige last van hen te hebben: want dat de lente onder onzen noordelijken hemel dikwijls een lastig en wispelturig nufje is, hebben wij dezer dagen nog al eens gelegenheid gehad te ondervinden: ik heb het ook daarom, zoo ver nog niet kunnen brengen dat ik een vers op haar maakte en toch geloof ik dat ik er toe zal moeten komen, want niettegenstaande al haar coquetterie en pruderie trekt hare bekoorlijkheid mij zoo onwederstaanbaar aan, dat ik mij zeer gelukkig gevoel wanneer ik op een schoonen dag, na de winterkleederen te hebben uitgetrokken, mij eens in hare armen werpen kan en daar het thans niet zoo druk is met de praktijk, ga ik nog al eens wandelen: o hoe gaarne zou ik

Digitized by Google

willen, dat gij hier waart lieve Vriend, om mijne gedachten te deelen op zulke wandelingen, en dezelve te verligchaamlijken (als ik het zoo eens noemen mag). Doch laat ik ophouden met mijne poetische wenschen en droomerijen; gij zijt als gij deze ontvangt misschien bezig met over de uitlegging van het woord חַסְלֵחִי [1]) een paar douzijn kantteekenaars en uitlegkundigen te vergelijken en hebt dus geen ooren en geen hoofd voor lente-wandeling-beschrijvingen (een nieuw koppelwoord)... en echter wanneer ik uw brief nazie bemerk ik dat gij zoo vriendelijk zijt U naar het welvaren mijner Muze te informeeren en dat ik dus nolens volens gedwongen ben nog eenigen tijd over mij zelven en mijne poetasterij te spreeken. Hiertoe wil ik dan een nieuw blaadje besteden en niet dan met een zekere huivering beginnende verzoek ik uwe toegevende en verschoonende aandacht.

Ik geloof dat ik U een gedeelte voorgelezen heb lieve Vriend van het stuk getiteld *Herinnering* en mijn plan daarmede heb meegedeeld, ik heb uw inzigt daar omtrent gevolgd en het laatste gedeelte van de eerste afdeeling is nu als volgt:

Maar schoon goud en zilver pralen
Op het veld en in den vloed;
Schooner vonklen in den hoogen
Sterren aan des hemels boogen,
Met een liefelijke pracht.....
Zijn 't der Englen vriendlijke oogen?
Wakend in den duistren nacht
Dat geen onheil neer zou dalen
In het kinderlijk gemoed
Vroom en goed.

Ja zij zullen om mij zweven
Als de slaap mijn' oogen sluit,
En getrouw..........
Zwijg zoete luit!
Geen magt weerhoudt den vloed door stormen voortgedreven:
De bloem verwelkt, de lente gaat voorbij,
Waartoe dan 't hart verweekt door teedre mijmerij!
Kracht eischt het lot van ons, bij 't vroom en heilig streven
Naar deugd en wetenschap: wien nood noch storm doet beven
Hij, hij alleen, is waarlijk groot en vrij. —
Zwijg dus mijn luit: ach: droomen is niet leven!
Zoo gij dien tijd niet weer kunt geven,
Maal dan zijn beeld ook niet in uwe melodij. —

Ik ben vervolgens aan het tijdvak mijner geestesontwikkeling

1) Deze Hebreeuwsche letters beteekenen: mijn gebed.

begonnen: maar ik heb er nog niet veel aan gedaan. Intusschen heb ik een ander vers op stapel gezet, hetgeen ten titel voert *Huiselijke winteravond in 1932*. Gij moet weten lieve Vriend! of liever gij weet dat ik met Tollens gaarne uitroep: „Zingt geen wondren die men ziet": lang reeds voor dat onze volksdichter dit schreef was ik van dat gevoelen en ook mij was, wanneer het een der groote mannen of groote daden betrof welke ons tegenwoordig tijdvak opgeleverd heeft:

de stof te stout,
Mij d' allerwarmste zang te koud,
De wondren mij te zeer nabij. —

Ik heb echter toen op eenmaal begrepen dat ik geen beter sluyer over het tegenwoordige kon werpen dan door mij in de toekomst te verplaatsen en ik stelde mij derhalve voor hoe een eeuw verder een huisvader op een koude winteravond aan zijne kinderen van den lang verleden heldentijd zou vertellen, waarin het kleine Holland aan de magten der aarde wederstand bood en door moed en deugd na lange worsteling (God geve het) de overwinning behaalde. Dit denkbeeld heb ik derhalve ter inkleeding van eene dichterlijke beschouwing van ons levenstijdvak gekozen. (Arme Vriend! het blaadje is vol en toch moet gij nog meer lezen: doch gij hebt op het voorbeeld van Sterne en Weyland medelijden met de stokpaardjes en ik begin dus stoutmoedig een nieuw velletje). *(De rest ontbreekt).*

V. Ah. 39*a*. ± 14 Juli '33 (zie volg. brief). Zaterdagmorgen.

POTGIETER aan DROST.

Beste Vriend.

Gij zult een voortreffelijk leeraar worden, want Gij betracht nu reeds wat Gij weldra anderen als heilige pligt zult aanbevelen. Mijn booze luim van Woensdagavond beantwoordt gij door het verbeteren mijner voorrede [1]), neem er mijn hartelijke dank voor.

Uwe vriendschap wier raad ik gaarne volgde, heeft mij in

1) Voorrede van AXEL een saga naar het Zweedsch in: Verzameling van Voortbrengselen van Uitheemsche Vernuften II van Westerman.

Digitized by Google

staat gesteld de voorafspraak gisteren aan Westerman te zenden. Heden ontvang ik van hem het nevensgaande. Wilt Gij het nog eens met mij doorloopen en dus gloeyende kolen op mijn hoofd werpen?

Hierbij een proeve van noten. Hebt gij een *Charles* XII van Voltaire, zoo leen mij die s. v. p. *Maandag*, wanneer ik hoop, dat gij mij een en ander zult willen terugzenden. Vul ook s. v. p. die noot over „dat wijsgeerige gevoelen" enz. in en zeg mij uwe gedachten over die noten.

Que de bruit pour une lettre, denk ik dikwijls bij mij zelven.

Uwen verpligten

P.

VI. Ah. 20*a*. 1833. 16 Juli '33.

Drost aan Potgieter.

Amicissimus,

Hiernevens het proefblad van *Axel* terug. Ik las hetzelve met hoog genoegen. Vele gedeelten zijn zeer dichterlijk gedacht en dichterlijk vertolkt. En nu mijn aanmerkingen. Alle wil ik u meedeelen en ter overweging geven zonder (stel dit voorregt op prijs) derzelver waarde door een rethorische figuur te bepalen.

1. *Wat heb ik d' oude dagen.* Waarom niet: de oude dagen? *d'* is de verkorting van den mannel. 4e nv.; gij geeft overal aan de *e* die remplaçant en neemt daardoor het zacht samensmeltende weg.

2. *droeg hij:* liever had ik: hij droeg.

hij leefde in 't hart van het woud, hij leefde diep in 't woud.

Zijn trouw geheugen bleef ze melden: Bleef zijn geheugen trouw vermelden.

5. *rijdt t' avond nog.* rijd dadelijk af. Immers eens riep hij *'s avonds* Axel toe.

En groet het oud gebergte van mij. Groet Axel 't oud gebergte enz. Wie het hoort denkt, dat God het oud gebergte moet groeten.

zoon van het heir: regimentskind?

Was 's voorhoofds welving. Zòo welfde 't voorhoofd.

Digitized by Google

6. *En zelfs geen stormwind brak die wet.* En voor geen stormwind zweeg die wet. (Brak volgt dadelijk weer).
7. Voor *Karel zelf zag naar een bruid.* (zulk een regel is u niet waardig).
8. *Van spiets en klingen om hen heen.* (Een wapenflikkeren enz.).
de blanke ring: der spietsen ring.
Maar *Axel* rept zich fluks van het paard
en elk verschanst zijn rug. Zijn zwaard
maait vreeslijk rond, een gierend suislen,
en knieën buigen, schedels duislen. (Wat dunkt u van deze lezing).
O heerlijk, houdt zijn arm den eed,
9. zijn vingren slapen om 't geveste
zijn bloed verstijft en *heel 't geweste*
wordt zwart voor hem. ('t laatste begrijp ik niet).
En d' eerste vlug als 't ademhalen
Ik wenschte wel te lezen:
Een jonkvrouw vlug als 't ademhalen
draaft allen voor op 't tijgerros.
In groen gewaad: heur rozenblos
Gloeit als de lentemorgenstralen.
10. *Op Latmos* enz. op Latmos kruin den herdersknaap
bleef ga slaan in zijn eeuw'gen slaap.
Zoo kan de vergelijking er door, maar Diana *met der liefde-lach* den rustig slapenden Endymion *beziende*, kan moeilijk het beeld zijn van *Marye* bij den doodelijk gewonden Axel. Daar moest zij 't *lagchen* vergeten.
Niet schooner was, enz.: Zoo schoon als hij die haar verrukte,
Was *Axel* over wien zij bukte.
En ('t derde) *met de teerste* enz.
met milde en teedre zorgbetooning.
Zij zat bij zijne enz. Daar zat zij.
11. *'s verzoekers droomen*: des boozen droomen.
het bijt
het bitterst, ik zou verkiezen: het grimmigst.
't was vreugd er zoo op in te houen:
't Was vreugd 't breede zwaard te zwaayen
En kop, bij koppen weg te maayen.
Gelijk de zeisen het rijpe graan.
„De brief, door *Karel* mij gegeven...
't Geldt hier mijne eer... Voort, voort, 'k moet gaan...

Digitized by Google

staat gesteld de voorafspraak gisteren aan Westerman te zenden. Heden ontvang ik van hem het nevensgaande. Wilt Gij het nog eens met mij doorloopen en dus gloeyende kolen op mijn hoofd werpen?

Hierbij een proeve van noten. Hebt gij een *Charles* XII van Voltaire, zoo leen mij die s. v. p. *Maandag*, wanneer ik hoop, dat gij mij een en ander zult willen terugzenden. Vul ook s. v. p. die noot over „dat wijsgeerige gevoelen" enz. in en zeg mij uwe gedachten over die noten.

Que de bruit pour une lettre, denk ik dikwijls bij mij zelven.

Uwen verpligten

P.

VI. Ah. 20*a*. 1833. 16 Juli '33.

DROST AAN POTGIETER.

Amicissimus,

Hiernevens het proefblad van *Axel* terug. Ik las hetzelve met hoog genoegen. Vele gedeelten zijn zeer dichterlijk gedacht en dichterlijk vertolkt. En nu mijn aanmerkingen. Alle wil ik u meedeelen en ter overweging geven zonder (stel dit voorregt op prijs) derzelver waarde door een rethorische figuur te bepalen.

1. *Wat heb ik d' oude dagen.* Waarom niet: de oude dagen? *d'* is de verkorting van den mannel. 4e nv.; gij geeft overal aan de *e* die remplaçant en neemt daardoor het zacht samensmeltende weg.

2. *droeg hij:* liever had ik: hij droeg.

hij leefde in 't hart van het woud, hij leefde diep in 't woud.

Zijn trouw geheugen bleef ze melden: Bleef zijn geheugen trouw vermelden.

5. *rijdt t' avond nog.* rijd dadelijk af. Immers eens riep hij *'s avonds* Axel toe.

En groet het oud gebergte van mij. Groet Axel 't oud gebergte enz. Wie het hoort denkt, dat God het oud gebergte moet groeten.

zoon van het heir: regimentskind?

Was 's voorhoofds welving. Zòo welfde 't voorhoofd.

Digitized by Google

6. *En zelfs geen stormwind brak die wet.* En voor geen stormwind zweeg die wet. (Brak volgt dadelijk weer).
7. Voor *Karel zelf zag naar een bruid.* (zulk een regel is u niet waardig).
8. *Van spiets en klingen om hen heen.* (Een wapenflikkeren enz.).
de blanke ring: der spietsen ring.
Maar *Axel* rept zich fluks van het paard
en elk verschanst zijn rug. Zijn zwaard
maait vreeslijk rond, een gierend suislen,
en knieën buigen, schedels duislen. (Wat dunkt u van deze lezing).
O heerlijk, houdt zijn arm den eed,
9. zijn vingren slapen om 't geveste
zijn bloed verstijft en *heel 't geweste*
wordt zwart voor hem. ('t laatste begrijp ik niet).
En d' eerste vlug als 't ademhalen
Ik wenschte wel te lezen:
Een jonkvrouw vlug als 't ademhalen
draaft allen voor op 't tijgerros.
In groen gewaad: heur rozenblos
Gloeit als de lentemorgenstralen.
10. *Op Latmos* enz. op Latmos kruin den herdersknaap
bleef ga slaan in zijn eeuw'gen slaap.
Zoo kan de vergelijking er door, maar Diana *met der liefde-lach* den rustig slapenden Endymion *beziende*, kan moeilijk het beeld zijn van *Marye* bij den doodelijk gewonden Axel. Daar moest zij 't *lagchen* vergeten.
Niet schooner was, enz.: Zoo schoon als hij die haar verrukte,
Was *Axel* over wien zij bukte.
En ('t derde) *met de teerste* enz.
met milde en teedre zorgbetooning.
Zij zat bij zijne enz. Daar zat zij.
11. *'s verzoekers droomen*: des boozen droomen.
het bijt
het bitterst, ik zou verkiezen: het grimmigst.
't was vreugd er zoo op in te houen:
't Was vreugd 't breede zwaard te zwaayen
En kop, bij koppen weg te maayen.
Gelijk de zeisen het rijpe graan.
„De brief, door *Karel* mij gegeven...
't Geldt hier mijne eer... Voort, voort, 'k moet gaan...

Digitized by Google

Geen oogenblik mag ik verwijlen",
Zoo raast hij in het koortsig ijlen.
(Hinderde u zelf die bank-van-leening-term niet?)

12. *op nieuw op*: op nieuw *in.*
En dood en leven: de dood en 't leven
op het hart der schildmaagd??.

13. *een lijf?*
en 't, lees dien 't.
Er streed in hare donkere oogen
In 't glansend donker van haar oogen.
Streed hooger vlam en lager vuur.
Wand en wan voor winden en winnen?

16. *Als lente 't aardrijk op gaat* (ik zou verkiezen *komt*
En 't roert zijn hart en doet het wel. *wekken*).
Dan is 't om 't hart hem naamloos wee,
Als 't Zwitsers is in, enz.
En bij dat tintlend. Bij 't helder-tintlend enz.

17. *Als het Franzen! uw cither doet.* Als Franzens teedre cither doet.

20. *Wat hart of in haar boezem slaat:*
Voor deze regel zou ik schrijven:
Nooit roept men haar tot wil of daad.

22. *Werd het eenzelvig*: werd de eenzaamheid van 't slot.
Mijn lijf gered — mij dan eerst dier: Mijn lijf gered, eerst dan mij dier.

Voor een volgend proefblad hoop ik meer tijds te hebben. Na de meeste groeten blijf ik in haast en hoopende U vóór den bepaalden Woensdag te zien

t. t.

DROST.

VII. Ah. 39*c*. ± 22 Juli 1833 (zie volg. brieven).

POTGIETER aan DROST.

Precettone mio.

„Je ne fais que de la vile prose" is een dier woorden van den heiligen man van Ferney, die mij regt boos zou kunnen maken. Immers stel ik mij in vergelijking der beschaafde Muze, het proza naar die uitspraak als een eenvoudig landmeisje voor,

Digitized by Google

dat zonder arg of list in het eerste boersche gewaad het beste de wijde wereld in kan gaan. En toch, zoo dikwerf ik beproefde mij buiten de enge grenzen eens briefs — waarin ik hare luimen geheel botvieren en haar wel eens van den hak op den tak doe springen — met haar te wagen, zoodra ik haar voor grooter gehoor dan dat van verschillende vrienden wil doen optreden, dan gaat zij telkens voor den spiegel staan, kiest en verwerpt in het oneindige et est coquette, comme on ne l'est pas.

Zoo was zij het gisteravond, toen ik beproefde een voorwoord voor Westerman te schrijven. Ai lieve, gij die beter met meisjes kunt omspringen, dan ik, zie en zeg mij, waarom zij zich in het gewaad, dat ik haar gaf, ook nog niet bevalt. Gij zult er mij, die waarlijk een Chevalier de la triste figure ben, een wezenlijken dienst mede doen.

A ce soir! die handel, die handel!

Woensdagmorgen. Uwen E. J. P.

Vergeef de overvloed van inkt, door een oud-Hollandsche dienstmaagd hier en daar op regt oud-Hollandsche wijze verspild.

VIII. Ah. 20*b*. 26 Juli 1833.

DROST aan POTGIETER 1833.

Amicissime.

De vriendschap alleen kan de vermetelheid vergeven, waarmee mijn pen door uwe biografische proeve rondzwierf.

Geheel de Uwe
DROST.

IX. Ah. 39*b*. Eind Juli 1833 (zie volg. brief).

POTGIETER aan DROST.

Caro Amico.

De griep is nog altijd bij ons en ik zelf houde heden mijn kamer. Er is dus niet anders op, dan U de proef te zenden zoo ongelukkig als zij is, alleen met U sprekende zou ik hare menigvuldige fouten kunnen verbeteren. Ei lieve, loop haar eens door, verbeter haar, waar gij wilt met uwe gewone goedheid

Digitized by Google

en zend zo mij morgenochtend met een woord of wat van uwe hand erbij terug. Alle de aanhalingen zal ik zelf wel corrigeeren, maar ik heb geen Sr. Walter en kan er geen uit een leesbibliotheek krijgen. As you have leisure and opportunity to choose out of a profusion of beautiful editions, I hope you will be kind enough to mind this business for me.

Mag ik — neen — ik mag immers den Heer Westerman bij U zenden voor zijn derde Deeltje. Zeg mij eens gul en rond uw gedachte over die plaats uit het dagboek?

To you a fair good night
And happy dreams and slumbers light.

Friday night. Yours truly E. J. P.

X. Ah. 20*c*. 2 Aug. 1833.

DROST aan POTGIETER.

Zoo is dan mijn vrees bevestigd: mijn Potgieter een prooi der griep. De goede hemel schenke hem en de zijnen geduld en spoedig herstel. Met groot genoegen heb ik de aanteekeningen gelezen: even opregt als ik uwe eerste wijze van commentarieeren [1]) afkeurde, betuig ik thans, dat ze mij uitermate behagen. Het fragment uit uw journaal is allerliefst. Ik verlang er naar een en ander in schrift en druk te zien. Wat dunkt u van beide. De eerste wensch hoop ik ten spoedigste vervuld te zien, daarna de tweede. Zend Westerman bij de gansche wereld, slechts bij mij niet. Wat zou ik, horzel in der Muzen-gaarde. Wat zijt gij bitter [2]). Ge wenscht dat de Heraut een ridder als van Lennep aankondige en schrijft dan... zie de scherts is te erg. Als straf wil ik nu beweren, dat een vertaling nog wel zoo fraai is als het oorspronkelijke. Het woord romance hinderde mij eenigszins in den titel van *Axel*. Een Zweedsche saga, zou dunkt mij karakteristieker zijn. Wilt gij: *The Lament of Tasso* beoordeelen? beschik er dan bij mij over. Het gedicht is schitterend: van Lennep's weeklagt is ook heel mooi, maar is minder.

1) Waarschijnlijk nog weer van AXEL in Westermans verzameling van Uitheemsche Vernuften.
2) In de voorrede voor *Axel*.

Digitized by Google

De „introduction" van „the public most obedient servant Nayler" [1]) is rijk aan pedanterie.

Schenk ons een vertaling van „*the prisoner of Chillon*": het verdient een overbrenging van uw hand.

Spoedig herstel wordt u en uwe geëerde tantes nog eenmaal toegewenscht door

t. t.

DROST.

XI. Ah. 39*e*. begin Aug. 1833 (zie volg. brief).

POTGIETER aan DROST.

Vous m'avez attendu comme le moine l'Abbé niet waar beste Vriend? Ei lieve, zeg ja, maar voeg er niet als Heye bij: „wij hebben ons heerlijk vermaakt", dat mij, nog meer in uwen mond, dan in de zijne als een beschuldiging zoude klinken, daar gij er het regt toe zoudt hebben.

Ik weet wel, dat hij het zoo niet gemeend heeft, dat de *Vriend* hem absorbeert, dat hij weldra tegelijk het type en het model van een redacteur zal mogen heeten. Gij echter: „doorluchtig volgeling op 't heerlijk glorie-spoor" zult, hoop ik, nog niet zoo met *uwe nieuwe roeping* [2]) geïdentificeerd zijn, dat gij geen oor meer voor mijn nederige bede zoudt hebben, que voici. Yntema had van mij: *de ter dood veroordeelde* [3]) voor Augustus ter plaatsing bekomen. Toen schikte het zich niet die op te nemen, ik gaf toe. Nu wilde hij weder voor September uitstel vragen. Ik wierd knorrig, nu buigt hij zich en zwicht, maar ik die gaarne Woensdag uw oordeel en dat van Van den Brink over het stukje gehoord had, werd door mijn ongelukkige griep daarin belet en heb niet meer tijds om veranderingen te maken dan heden. Reeds van avond wil hij de proef terug hebben, och wees zoo goed, loop die eens door, geef mij uwe aanmerkingen en verbeteringen op uwe gewone verpligtende wijze en doe daardoor een goed werk voor een zieken vriend. Ik verheug mij reeds heden avond een keurig geschreven brief te zullen ontvangen vol van juiste opmerkingen en heusche terechtwij-

1) Bekend door het „college van Nayler" te Amsterdam, beschreven door Potgieter in *Leven van Bakhuizen van den Brink*, blz. 206 volg.
2) Drost was redacteur van den *Vriend des Vaderlands* geworden.
3) Vad. Letteroef. 1833.

Digitized by Google

zingen. Ziedaar, hoe de menschen zijn! de dikwerf bewezen gunst wordt regt en de schroomvallige bescheidenheid vrijpostig.

Een bezoek zal mij alleraangenaamst zijn: zoodra de vrees voor besmetting met de laatste sporen der ziekte zal geweken zijn.

Tot dan vaarwel.

Vrijdagmorgen. Uwen E. J. P.

P.S. Is graaf Adolf van Nassau op het slagveld te Heiligerlee begraven, mr. Antiquary en bezit gij het boekje over zijn gedenkteeken?

T. t.

XII. Ah. 20*d*. 9 Augustus '33.

DROST aan POTGIETER.

Wij hebben ons goed vermaakt, indien gij er geweest waart, hadden wij op de soirée littéraire ons nooit beter kunnen vermaken. Bij den hemel, vriend, vergeet en vergeef toch, dat der Herr Director [1]) op de laatste vergadering een actie tegen u institueerde. Wij hebben naar u verlangd, als de gastronoom naar den hoofdschotel. Denk aan de inleiding der vierde zang van den strijd met de Vlamingen, om al de kracht dezer vergelijking te voelen! Opzettelijk heb ik mijn pen niet vermaakt: een keurig geschreven brief zult ge derhalve niet ontvangen, evenmin als al het volgende. Waarlijk, indien gij mij met dergelijke tiraden plaagt, zal ik mij, moet ik mij door Claudius wreken. Dass ich dir etwas erklären soll, dünkt mich ebenso als wenn ich Abends vom Lehnstuhle vor meinem Vater predigen musste. Indess — voeg ik er met Claudius bij — ich bin zu deinem Dienste.

[2]) Uw eerste N. B. zal voorzeker op de afsnijding der afgebroken volzinnen betrekking hebben, moet men dien regel niet lezen:

Het uur? wat mompelt gij? — Ik hoorde het vonnis lezen.
op 't = aan 't (?)
Wat mild en menschelijk hart heeft in Uw borst geslagen.
Cipier sinds vijftig jaar en — nog niet koel en wreed.
Als 't U weer morgen is — hij rijst voor mij niet meer.

---

1) Heye.
2) Zie: Gedicht van Potgieter: *De ter dood veroordeelde*. Nagelaten poëzie bl. 225 Vers 515 enz.

Digitized by Google

516. Wijs hun des hemels bogen.
dat d' eeuwge God al 't.
En kus.
berust zich de onschuld
in d' uchtend van mijn leven.
Dat priester Eli.
't is al nu woestenij.
Naar 't engel reine.
Ligt mogt, ligt kon.
517. met moedervreugde in 't oog (vreugdetraan heeft dunkt mij iets van walvischtraan en dergelijke)
als Hij Gods zoon.
maar schaarsch slechts mag de beul een schooner feest bereiden.
Heeft men geen bloed beloofd? O 't zal.
518. Had ik hun zeer gevleid
ik zou
En thans niet naar 't schavot, waar ligt
gij zelf zoudt sidderen.
Ligt dagt men: kan een regter denken, dat de veroordeelde van vreugde zou huppelen en langs beek en bron het gras scheren?
519. de booze, booswigt.
mijn Anna's golvend: mijns dochters zal niet gaan.
En gij zijt bloed als zij
Als Anna.
O mijn harte.
Zoo als het touw het rundvee doet. (Is die vergelijking kiesch genoeg?).
Verbind mijn wonde niet. (de man moet zich geweldig bezeerd hebben).
(Is de bloedstorting, door welke de beul dwars heen stapt, niet wat sterk).
Slechts weinig jaren en Uw stof rust bij het mijne.

Ziehier, mijn waardste, U gul en rond alle bedenkingen en aanmerkingen medegedeeld. 't Is mij volstrekt onmogelijk dadelijk Graaf Adolfs graf te zoeken. Het gevraagde boekje bezit ik niet.

t. t.

DROST.

Digitized by Google

XIII. Ah. 39*d*. September 1833. Potgieter aan Drost.

Caro Amico,

Hierbij weder een proeve, die Gij mij morgen of overmorgen wel eens bij gelegenheid verbeterd terug zendt. Ik vergeef het U van harte, wanneer gij mijne vuile wasch regt moede wordt.

Buona Sera

Donderdag. Uwen E. J. POTG.

XIV. Ah. 39*h*. September 1833.

Potgieter aan Drost.

Beste vriend. Hierbij de nieuwe verzen van den zanger der Paria. Over het eerste tooneel dat der kinderen en het vierde van het derde bedrijf verneem ik gaarne uw oordeel.

Welk een verschil tusschen het werk van Shakespeare en de la Vigne, het ruwe en het beschaafde genie, de 16e en de 19e eeuw.

„Car on est toujours l'enfant de son siècle."

Wilt gij mijn tantes een genoegen doen? Laat dan de pen der critiek op den dag des Heeren rusten en laat haar voor morgen en morgen alleen de *Losse Bladen*[1]) (die ik de Liederlijke zou noemen) over. Van der Aa's meesterstuk zal u Maandag teruggeworden en dan à l'oeuvre citoyen.

Pace et amore

Uwen E. J. P.

XV. Ah. 39*f*. Oct. 1833 (zie volg. brief).

Potgieter aan Drost.

Nogmaals dank, beste vriend, voor den aangenamen avond van gisteren en de lieve en vrome Hermingard. Er behoort veel vertrouwen op de toegenegenheid der vriendschap toe u na het ontvangen derzelve — een zoo zwarten jongen als *Graaf Adolf*[2]) te durven zenden, maar gij hebt mij geleerd er op te mogen rekenen, en beklaag U dus, als gij durft.

---

1) Losse Bladen uit het groote Levensboek. Lectuur voor Nederl. vrouwen en meisjes door Robidé van der Aa. Recensie hierover V. d. Vad. Nov. 1833 blz. 844.

2) Graaf Adolf: ged. Heiligerlee, Vaderl. Letteroef. 1833 bl. 684.

Digitized by Google

Och deel mij uit de schat uwer belezenheid eens mede of u buiten een romance van Tollens andere verzen bekend zijn, waarin de dood van Maximiliaan van Buren bewerkt is en zeg mij of gij iets belangrijkers over dat sneuvelen in

„harrenas"

kent, dan in het Leven van Willem de Eerste voorkomt. Zoo neen, dan laat ik beide Tollens en dat Leven bij Diederichs halen ten einde te zien of er iets uit te maken is. Ik neem nu voor eenigen tijd voor goed afscheid van de Letteroefeningen; zooveel in mij was heb ik getracht iets dragelijks te geven, wil niemand mede doen

Vogue la galère.

Een paar woorden tusschen mij en Yntema gewisseld moet ik U toch onder de roos meedeelen. Hij schreef dat mijn stukje, *de Bede van den Graaf* [1]), slordig gecorrigeerd was. Ik antwoordde: 't Is mogelijk dat de correctie veel te wenschen overlaat, maar de recensies zijn tusschenbeide uitmuntend, vindt ge niet?

Et il répondit:

„Gaarne erken ik, dat er zeer knappe recensiën in den Vriend des Vaderlands voorkomen, maar, wordt er niet reeds overvloedig gerecenseerd en vooral zijn ze daar, in dat tijdschrift wel geplaatst? Niemand toch zoekt, niemand verlangt ze daar?

Qu'en penses-tu Coucyn?

Mijn eerbiedige groete aan Mevrouw van Wolvega [2]) — mille amitiés à l'aimable Guillemine à la quelle il ne faut qu'un autre nom, que j'en deviens amoureux.

Those darkned clouds are not the only skies — en toch ik ben verdrietig en knorrig over dat mistroostige weder. Hoe maakt Gij het?

Uwen E. J. P.

Donderdagmorgen.

XVI. Ah. 20*e*. 1 Nov. '33.

Drost aan Potgieter.

Graaf Adolf was mij hoogst welkom. De duistere en sombere kleur is in den toon en sommige wendingen welligt zeer eigen-

1) De bede von den Graaf, ged. v. Polgieter V. d. V. 1833. bl. 559.

2) Mevrouw van Wolvega en Wilhelma, personen uit de onvoltooide schets: De Augustusdagen.

Digitized by Google

aardig en juist uitgedrukt. Wat Maximiliaan van Buren betreft: gedichten op dat „sterven in harrenas” zijn mij niet bekend. Hiernevens een tamelijk omstandig verhaal [1]). Als situatiestuk (vergeef mij dat woord) belooft het iets en toch .... ik ben regt nieuwsgierig.

Yntema .... ach bij den hemel! Spreek niet van Yntema! Daar ligt zijn prullewerk [2]), die eerste, die misselijke lentemorgen en Clavarau's knoeyerij voor mij. Neen, dat is al te onverdragelijk! Wat beteekent zijn oordeelen over den Vriend? [3]) „Niemand zoekt daar recensiën” en de man beroept er zich in zijn letteroefeningen op! „Niemand verlangt ze daar”, waarom niet in een *tijdschrift toegewijd aan den roem en de welvaart van Nederland?*

De recensie van *de pleegzoon* [4]) (ik vermoed dat van Kampen de schrijver is en meen zijn collegie-stijl mij te herinneren) heeft mij zeer geërgerd. Kunstnijd! neen, dat kan ik nauwelijks gelooven. Maar het hindert mij, dat onze belangstellende natie alles tot in het bespottelijke ophemelt. De tien-daagsche veldtocht zoekt eene wedergade in de geschiedenis: van Lennep is een Nederlandsche Scott, Byron, Moore, Victor Hugo, tweede Bilderdijk, een beetje geduld en men noemt hem zijn Göthe. Indien iemand met van Lennep op had en nog altijd op heeft, voor waar ik ben het (zie bladz. 76 van bijgaanden Almanak) maar alle overdrijven haat ik. Naam, levensbetrekkingen noch publieke opinie (dat rampzalige en laffe nakraayen!) zullen mij doen oordeelen. *De pleegzoon* blijft een zeer middelmatig werk, hetwelk indien 't van Lenneps naam niet droeg, niet veel meer belangstelling ingeboezemd zou hebben, dan Joan, wanneer deze geen zoon van den graaf van Brück geweest ware.

Wilt gij als gevader van Wilhelma optreden, geef dan haar naam op en zij wordt verdoopt in den naam der bevalligheden.

En nu, ik ben er van verzekerd, zult ge zeggen, die droevige regen maakt hem somber, maar inderdaad somber ben ik niet. Kunt gij mij met de feuilles d'Automme verpligten?

t. t.

DROST.

---

1) Waarschijnlijk: de Burgtgeesten, later uitgegeven als: de Augustusdagen.

2) Vad. Letteroef. 1833, blz. 628. De eerste Lentemorgen buiten, traduit par mr. Clavareau.

3) Deze citaten zijn uit een brief van Yntema aan Potgieter.

4) Deze recensie werd tot nu toe (Kalff. blz. 229. VII) aan Drost toegeschreven. Ook Potgieter: Leven v. Bakh. 593.

Digitized by Google

XVII. Ah. 39*g*. (± 7 November 1833).

POTGIETER aan DROST.

Wijt het den goeden Marcus [1]) te Delfzijl, lieve vriend, dat ik u de feuilles d'Automme niet zenden kon, eerstdaags echter wacht ik ze van hem, met een lang epistel terug en geve ze u dan. Ik weet niet, gij zijt reeds zoo somber gestemd, dat ik er voor mijn allerliefst Peetekind [2]) zwarigheid in zou vinden den vader nog dieper de nietigheid van allen roem te doen gevoelen. Victor Hugo zoude toch maar al te zeer den toon aanslaan die weerklank in uw droef gemoed zoude vinden en bij regels, als die welke hij op:

Il est beau d'être empereur et beau d'être poète
Ceux que le bras fait rois, que l'esprit fait dieux!

doet volgen en vooral bij het weëmoedige:

Puis des pensées me viennent
A ceux qui sont dans le tombeau.

zoude mijn geheele gevaderschap misschien hier in rook vervliegen.

La critique est aisée mais — inderdaad mijn vriend, ik wist niet, dat het zoo moeyelijk was een lieve, heele lieve naam te vinden. De Chrisjes en Coosjes en Ceetjes en Roosjes mogten Willem Levend en zijnen tijd voldoen,

nous avons changé tout cela,

zegt mr. Jourdan en de man heeft gelijk. Uit mijn persoonlijke herinneringen, ja dan zoude HILDA boven allen staan, maar die naam is Noordsch, FANNY volgen, maar u zal de Fanny van Feith hinderen en inderdaad het kost der lieve veel moeite dit vooroordeel bij mij uit te wisschen, maar pour la rareté du faît, had zij het Israelitische gelaat voor het Luthersche verlaten en was zij a perfect Oriental Beauty en dan MISIA eene personificatie van de Zweedsche koningin Christina. Maar neen, ik heb plan een verhaal in zes deelen te leveren: de *Drie Schoonen* geheeten en ik zou mij als Moore in zijn *Love of the Angels* zegt moeten haasten als een dwaalster te verschijnen, ten einde niet door het zonnelicht overschenen te worden. Ik wil dan ook

1) Marcus, predikant te Delfzijl, vriend van Potgieter.
2) Wilhelmina uit: de Augustusdagen.

Digitized by Google

mijn biecht van vroegere meisjes niet vervolgen, maar u dood eenvoudig raden haar LUCIA te noemen, zij zal dan geheel eenig in mijne verbeelding staan, want de hand op het hart, ik heb nooit een meisje bemind, dat Lucia heette. Wilt Gij echter — want ik ben nooit zonder twee meeningen — wilt Gij echter liever een andere, neem dan IDA. In la Fidanzata Ligure, een allerliefste navolging van Miss Julia Mannering heeft de heldin dezen naam. Zij heeft de vergelijking volkomen doorgestaan.

Afgekeurd zijn:

Isabella als te Spaansch
Elisabeth als te koel en te stijf
Maria als te banaal
Johanna als te Hollandsch, enz.

Zoo ik uit de Grieksche geschiedenis durfde citeeren, zoude ik U herinneren, dat de zegezuil van Miltiades den jongen Themistocles belette te slapen. Wreek U gelukkiger, dan hij het deed: Ons belangstellend publiek is, als elk ander, regtvaardig, zoo gij het den tijd gunt te oordeelen en de gelegenheid te vergelijken, waag U echter niet in den strijd, dan met gelijke wapenen, dat is: behandel een geschiedenis uit dien tijd [1]), en vertoon ons de Vorsten van Oranje, want: Toch Oranje, toch Oranje boven.

Heb dank voor alle moeite, zeg mij, wijsgeerige denker, wat gedicht is geen situatiestuk. Aanmerkingen over Adolf zag ik tegemoet, geen duistere perioden.

Uwen E. J. P.

XVIII. Ah. 20*f*. 8 Nov. '33.

DROST aan POTGIETER.

Amicissime,

Wilhelma wilde wel liever te huis blijven, echter zal ik haar indien zij geen belet geeft, medebrengen en toch was het mogelijk wel beter, dat zij mij nog niet verzelde.

Wilhelma, zoo blijft zij heeten, tot gij slechts ééne meening zult hebben. Lucia! die naam is mij ondragelijk (ik durf het zeggen, dewijl dezelve u zoo onverschillig is). Een der directrices van het maison d'Education, op hetwelk mijn kamer uitziet,

1) Dat is in de tijd van *den Pleegzoon*.

heet Lucia. Goede hemel, welk een verwarring in mijn verbeelding! En Ida ik zou dien naam stellig kiezen, wanneer zij niet in la Fidanzata gebruikt was, opzettelijk nabootsen kan ik niet. Waarom Maria afgekeurd werd, was onleesbaar.

Nog eens stel ik uwe welwillendheid op de toets en niet minder zwaarwichtig is de kwestie, welke zal de titel zijn?

Wat ge omtrent Miltiades en Themistocles schrijft — ik dank U voor die fraaije en klassieke vergelijking maar antwoord op dat alles, dat ik met kinderlijken eerbied Boileau's les in mijn gemoed geprent heb: Fuyez surtout, fuyez ces basses jalousies, des vulgaires esprits malignes frénésies un sublime écrivain ne peut-être infecte, c'est un vice qui suit la médiocrité.

Ik zwijg derhalve, indien ik klagen durfde, dat voor eenigen tijd van den Schildknaap gezegd werd, door den Recensent der recensenten dat wij in dezelfde schrijver een Scott en een Washington Irving tegelijk hadden, ge zoudt mij beschuldigen van kunstnijd jegens die Amable Tastu van Nederland!

Wat eindelijk Adolf betreft. Als ik u van duisterheid beschuldigde of mij duister uitdrukte, vergeef mij zulks. Waar is 't, wat Göthe zeide: Wer einem Autor Dunkelheit vorwerfen will, soll erst sein eigenes innere beschauen ob es denn da auch recht hell ist. In der Dämmering wird eine sehr deutliche Schrift unlesbar.

Demonstreer mij dezen avond eens dat Hoogvliets *Abraham de Aartvader* of liever nog van Merkens, *Nut der tegenspoeden*, situatiestukken zijn in denzelfden zin als Tasso's *Weeklagt*. Et tu mihi eris magnus Apollo: Heye maakte situatiegeest en ik geloof teregt, tot een hooge uitstekende eigenschap in het digterlijk genie, in mijne onnoozelheid dacht ik, dat die situatiegeest, situatiestukken voortbragt en bewonderde daarom onder andere uwe *Zangeres* als een voortreffelijk situatiestuk.

Ik zal mijn beoordeeling van Robidé medebrengen, opdat gij u verzachten moogt.

T. t.

DROST.

XIX. Ah. 39*i*. ± 15 Nov. 1833. (zie volg. brief).

POTGIETER aan DROST.

„En hoe weinig ik met het Christendom moge ophebben". (Gij mijn waarde drukte U letterlijk zoo uit) ik ontving regt

Digitized by Google

gaarne een Exemplaar van uw stukje [1]) wanneer gij er nog over hebt. Het is een kort begrip, als men alleen na veelzijdige studie schrijven kan en ter handleiding in die duistere eeuwen stel ik het op prijs. Onbescheiden zult gij mij immers niet noemen, omdat ik er zoo rond voor uit kom? Hierbij met dankzegging den Vriend terug. *De Recensie van de Muis- en Kikvorschenkrijg* [2]) doet mij boos worden op de luiheid van den Steller. Met zooveel talent niet meer te leveren, was hij geen zoon van het Noorden, het dolce far niente mogt hem verontschuldigen.

„Sous notre ciel, celui qui peut faire plus que des riens ne doit pas rien faire".

Men kan het de recensie van WILHELM TELL aanzien dat de steller behoefte heeft aan invloed en daartoe eene theoretische definitie der dichtsoort vooruitzendt. Ik heb weinig tegen de aanmerkingen, de laatste alleen is mij te locaal Amsterdamsch, en dan, lieve Hemel welk een verhouding is er tusschen de poëzie van het maandwerk en de gerecenseerde. Immers geen!

Een paar proeven.

Verlangen [3]).

Hebt gij ooit bloemen zien wassen met den stengel nederwaarts?

Hebt gij den storm ooit half ontplooide blaadjes zien verstrooien?

Hebt gij ooit deelen des aanzijns (poëzie) zien opgeven?

Wat is er voor gloed in den boezem eener bloem?

de Oden [4]).

Oogen en harten, die staren op het Oorlogszwaard en hijgen om den dood te tarten.

Quelle fureur de braver.

Vlietende zuchten en zielen die der heidenen straf tuigen. Naar den hooge schieten!

Mon cher n'apprenez pas l'Hollandais, c'est pur trop mélodieux et le sens vaut bien le son.

Een voetstap — staat om te troosten.

et ce pied s'est arrêté là!

Dril dril — van de dom, dom, dom.

---

1) De vestiging van het Christendom in ons Vaderland door P. X. V. d. V. 1838 bl. 801.
2) Rec. van Bakhuyzen, V. d. V. 1838, bl. 76.
3) Verlangen door Q. Z. V. d. V. 1833 bl. 814. (Volgens Groenewegen van Potgieter).
4) Uit de Nederl. Kruisridders. V. d. V. 1838, bl. 815 door H. J. Koenen.

Digitized by Google

Och of ik Clermonts marktplein geweest ware om dien laayen brand in de harten te zien en heldenmoed ijlings te zien vloeien.

A quoi bon ce feu et ces flots de sang?

Maar het is te erg. Jammer dat de man...[1]) geen noot bijgezet heeft, hoe de Wassenaren Arkels bloed waren. 't Heeft nu veel van een onechten... De recensie van het *Gezellig Onderhoud*[2]) is een woord op zijn tijd.

De naam uit de *Puritaine de Seine et Marne* is meen ik Jeanne.

Hoe maakt het Wilhelma? Mijn tantes hopen met mij dat zij in volmaakten welstand is en wij spoedig meer van het lieve meisje zullen hooren.

Hierbij met dankzegging Wagenaar terug: ik heb nog geen tijd gehad verder over Maximiliaan te denken. Gij hebt er mij echter zeer mede verpligt. Ik heb het uitgeschreven.

Portez vs bien et moi aussi

Uwe E. J. P.

Was er een lied volgens de Roomsche Lithurgie, dat op Kerstnacht moest gezongen worden en vind ik ergens iets uitvoerigs over de bediening van het heilig Olysel? beide natuurlijk omstreeks 1548. Zeg mij dit eens eerwaarde Heer!

Beker-Godet — is dat het Engelsche Goblet en was die kelk van goud of ad libitum zilver — enz.

XX. Ah. 20*g*. 16 Nov. 1833.

DROST aan POTGIETER.

„Gij weinig met het Christendom ophebben", lieve vriend? Ik zou zulks letterlijk gezegd hebben! Nooit trok ik uwe strenge waarheidsliefde in twijfel, nooit gevoelde ik er lust toe, dan thans. Waarlijk het is mij onbegrijpelijk dat ik mij zoo onjuist en onberaden uitgedrukt zou hebben. Goede hemel, alsof ik mij niet maar al te veel onjuist en onberaden uitdrukte. De blos der schaamte verwt mijn kaken. Gij niet met het Christendom ophebben. Gij gebruikt het immers in uwe verzen. Laat ons ernstig zijn. Ik heb een hoog denkbeeld van uw godsdienstig gevoel. Hoe dieper gij in den geest van het Christendom doordringt, hoe meer gij u met de vormen zult vereenigen. Mijn oordeel

1) Hier ontbreekt een gedeelte.
2) Gezellig onderhoud voor den beschaafden stand, recensie van Drost. V. d. V. 1833, bl. 784.

Digitized by Google

komt geheel met uwe recensie der recensie [1]) en van „het Verlangen" [2]) des recensents overeen. Ronduit zeide ik gisteren onzen vriend, dat het zeer goed was, dat mijn P. X. [3]) niet onder de recensie van Van der Hoop stond en ik met geest noch vorm van zijn dichtstukken mij kon vereenigen. Der Herr Director beriep zich op Botanische oogpunten en zeide dat het stukje een bloem en een hart beide tegelijk bedoelde, vandaar die bloedstroom en die boezem. Wilhelma bevindt zich in den bouwval. Als ieder dan mij door lezen of spreken weigert genoegen te geven, zal het mij vereeren en nuttig zijn beter de wenschen der vriendschap gehoorzaam te wezen. Reikhalzend zie ik uwe vertaling uit het Italiaansch enz. enz. tegemoet. Woensdag wil Heye ons bij hem zien. Ik hoop, dat zulks u schikt, maar vrees er voor om Naylers collegie. De beker welke Brantome Godet noemt (zeker een dergelijke zwelgbeker als de Engelsche Goblet) was hoogstwaarschijnlijk uit de edelste metalen vervaardigd. Van Wijn, Alkemade, Huydecoper en Kiliaen raadpleegde ik vruchteloos.

Hiernevens het stukje van de Vestiging van het Christendom in ons Vaderland. Twee andere voeg ik erbij, opdat gij mijn opera omnia zoudt kunnen hebben.

Het door B. Kuser vertaalde werk van Hüffel heb ik mij aangeschaft: weldra hoop ik er iets meer van te kunnen zeggen.

Vergelijk over veertien dagen de Kunst- en Letterbode.

t. t.

DROST.

XXI. Ah. 40*h*. begin December 1833.

POTGIETER aan DROST.

The Reverend Mounier zeide mij eens, toen hij van uitgestelde bezoeken sprak: in eene zoo groote stad als deze, blijft het meestal bij het goede voornemen! — Ik ben deftig nog ernstig genoeg om deze woorden, ter verontschuldiging bij U, mijn waardste! te durven inbrengen omdat ik U niet in persoon ben komen bedanken, voor het zoo lief, als nuttig en gemüthliches

1) Recensie van Wilhelm Tell van A. van der Hoop, V. d. V. 1833, blz. 771. Waarschijnlijk van de hand van Heye.

2) Verlangen door Q. Z. bl. 814

3) P. X.: onderteekening van: de Vestiging van het Christendom in ons Vaderland, V. d. V. 1833 bl. 8 31.

Digitized by Google

Boeksken, dat de Dames bij uitstek bevalt! Mijne dagelijksche bezigheden zijn niet van dien aard, dat ik der Vriendschap geen half uur zoude kunnen toewijden — maar ik vind het onbarmhartig, iemand die zijnen tijd goed besteedt — om een wijle geklaps (als de Vlamingen zeggen) uit zijne stemming te brengen. Het is mij altijd even of ik iets goeds store — soms of ik iets heiligs ontwijde, als ik eene studeerkamer kom binnenstuiven en de stille en zachtmoedige geest, voor eenige oogenblikken onderhouds — de pen ter zijde doe leggen — het papier wegschuiven. Ik verbeeld mij dan dat men na mijn vertrek regt heeft uit te roepen: Och! ware hij niet hier geweest. Wat had hij dan „eigenlijk te doen?" Een briefje is in dat opzigt verre verkieslijk, men kent de hand en opent het niet naar men lust heeft.

Vergelijk Bilderdijks vers: Bezoeken.

Zie daar de Reden mijn Beste! waarom ik ook nu niet kwam. Hoe aangenaam mij visites zijn, ik maak er zelden.

Ontvang mijn hartelijke dank voor het net uitgevoerde Boekske, welks innerlijke gehalte — volgens getuigenis — ruim de uiterlijk, schoone vorm opweegt.

Als het mij zelven bij de lecture evenzeer bevalt schrijve ik U waarschijnlijk een vers getiteld:

„Joannes." Wat dunkt U?

Hoe maakt het Wilhelma? Beter, hoop ik, dan mijn Dagboek en des Directors: Arnulphus' torenklok, die volstrekt hare hooge standplaats niet schijnt te willen verlaten.

Wat zijt Gij gelukkig die werken moogt, als Ge wilt, en bij al uw talent nog die kostelijke gave van bedaardheid bezit, zonder welke niets waarlijk schoons geleverd wordt!

Komt van den Brink met de Kerstdag niet hier? Spoor hem aan zijn woord te houden en over de *Iambes van Barbier* iets te leveren. Houdt echter eene weelderige Armida hem in den arm van laffe rust geketend, zoo zende hij het Boeksken terug en wij zullen zien of eene vertaling van een paar stukken den man eenigszins zal kunnen rehabiliteeren. Duizendmaal beter nogthans zoude het zijn, zoo hij

die aangeschonnen eer

van vlek en blaam zuiverde. „Het zoude leven in de brouwerij geven!" —

(Om het laatste te verstaan, dient ge te weten dat ik nog altijd naar echt Hollandsche Spreekwoorden jage).

Digitized by Google

Hoe gaat het met de Lithurgie? („Onbescheidene”).
Fi donc, ne fuites par la moue.

P.

Vrijdagavond.

Withuis vindt dat Gij in Meerhuijzen Uzelven overtroffen hebt — de man meent het goed — maar tact is er ook al weer in dien lof niet.

De Director heeft weder een Anecdote van Tijsman die hij u vertellen moet. Het tooneel is de Foyer des Maçons.

XXII. Ah. 40*g*. ± December 1833.

POTGIETER aan DROST.

Beter een aanspraakloos rijmer
of een smaakloos verzenlijmer,
Dan een half mislukt Poëet!

riep ik met Bilderdijk uit, na de lezing van den onzin van de Thouars. Ik zoude lust hebben hem het begin uit de Misanthrope tot een nieuwjaarsgeschenk te zenden — sla het op — als al die nonsens U, als mij uit het humeur gebragt heeft; Gij zult Molière er te liever om hebben!

Hartelijken dank, mijn Vriend! voor de welgemeende mededeeling van de Recensie in dat prullenmaandschrift. De steller van de bewuste recensie is zeker —

een duifjen zonder gal —

goede Hemel! Welk een furore om te prijzen. Herr Director komt er het minst goed af. Arme jongen! Korte gedachten. Wilde de man ze dan langer hebben. Ai lieve! zend hem bij Lublink Weddik. Hebt Gij een Almanach de Gotha; om het even van welk jaar, zie dan eens of een van de titelen onzer Koningin die van

Churfürstin is —

zoo neen — dan weet ik waarlijk niet, of de Thouars' benaming H. M. —

Keur-Vorstin,

niet even leelijk is als van der Aa's

Keizers Spruit!

Die Recensie heeft maar eene phrase die mij boosmaakt — het is de verzekering dat Van Halmael de geleerde berekend is meer in gelijken smaak te leveren.

Digitized by Google

Weent, hooge Goden! weent die schand! —

De Vriend des Vaderlands.

Heye heeft gelijk, als hij zich met Rubens gelijkstelt, in onbekwaamheid om een eerste schets te verbeteren en de omtrekken door veranderde lijnen juister te maken. — Het slot: van der Hoop ronde citaten uit Göthe af bevalt mij niet. Doet U dit? Ik twijfel er aan. Schull [1]) zal niet nalaten bij gelegenheid de gulle betuiging in de vier laatste regels te releveeren als een bewijs van Recensents onverschilligheidszucht.

Hij wil dus noch prijzen, noch laken?

Van de fouten in de vertaling der *Alhambra* [2]) hebt ge zeer aardig melding gemaakt. De Recensie van de Losse Bladen was an old friend with a partly new face but such one as I like.

Inderdaad dit stuk leest regt pleizierig en de verandering in het slot gemaakt, is alles *wel ingezien* beter.

Het Vers van Jufr. Moens heeft tien coupletten.

Herr Director! Sie werden obstinat! moet, kan — eene moeder zeggen.

Vindt ge in de duistere golven
O Mijn Zoon! ook Uw graf!

Men vergete niet dat bij Fransche prullaria, de elegante tournure — de *klank*.... [3]), het vreemde veel even verschoonlijk.... Wilt Gij Hollandsch schrijven, beleedig dan noch mijn verstand, noch mijn smaak.

Tot overmorgen, mijn Beste. Werk veel.

Uwen P.

XXIII. Ah. 40*i*. Eind December 1833.

Potgieter aan Drost.

On dit — mais que ne dit-on pas? — enfin-on dit — dat Ds. W. Broes zijnen Voorzanger de Evangelische Liederen die de Gemeente den volgenden dag zoude opdreunen

dat het door hoofd en hersens drong

eens, op een speelkaart opgaf.

1) Schull richtte met van der Hoop op het tijdschrift: Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis. De bedoelde recensie is: Zwitsersche Tafereelen door A. v. d. Hoop in V. d. V. 1833 bl. 825 (Slot)

2) Washington Irving. De Alhambra of Nieuwe Schetsen en Portretten. V. d. V. 1833 bl. 836.

3) Het papier is hier gescheurd.

Digitized by Google

De man verontschuldigde zich met verstrooidheid, les mauvais plaisants y voyaient une prétention à de l'originalité.

Ik onthield mij van alle oordeel, gedachtig aan:
Oordeel niet, opdat Gij niet geoordeeld wordt!

A friend of mine — and one, whom I believed and still believe a true and kind-hearted one — zond mij heden eenige regelen die mij ondanks hunne kortheid regt aangenaam waren op een Albumblaadje geschreven!

Was 't een blad — het boek onttogen
Liefde en Vriendschaps grafgesteent?
't Geen op beide nog zal bogen,
Als verlaten en bedrogen
't Eenzaam hart hun vlugt beweent?

Was het een blad, dat hij, toen het hem opgedrongen werd, beleefdheidshalve niet weigeren kon aan te nemen en waarop hij tenminste geen onwaarheid heeft willen schrijven?

I hope so — for friendship — more yet than charity hopes, believes, trusts, etc.

Gij zult mij morgenavond welkom, regt welkom zijn, mijn waardste! en de Dames niet minder.

Vale E. J. P.

Woensdagavond.

Drost — Potgieter 1834.

I. Ah. 40*j*. ± 5 Jan. 1834.

Potgieter aan Drost.

Mijn waardste.

Wees zoo goed en geef aan brenger dezes op Uwe vriendelijke vergunning:

„Hooft, Bor of van Meteren mede, voornamelijk dat deel, waarin de bevrijding van Vriesland omtreeks 1580 wordt behandeld [1]).

1) Potgieter had op zich genomen in den Vriend des Vaderlands te recenseeren: Galama of de bevrijding van Vriesland van J. E. Schut. 1834 blz. 26 enz. Daarvoor vroeg hij al deze werken.

Digitized by Google

Hebt gij te Water: *Verbond der Edelen*? Houdt die iets over Galama in? Voeg er dat deel dan bij, of anders *Vaderlandsche Karakterkunde* van Van Kampen. Over Charlotte van Bourbon hebt ge wellicht iets gevonden? Is het de notoriété dat een onechte zoon van Philips II de vriend van Willem van Oranje werd en men dien later tot graaf van Westergoo benoemde? Gij ziet hoe weinig aan mij de critiek vertrouwd is, dat ik U telkens moet komen raadplegen.

Gonzalve de Cordova zag ik gaarne mede overwaaijen. Quelle mer à boire!

Denk toch eens aan mengelwerk voor den Vriend en begin in alle gevallen een Album. Hoe is het met de Biographiëen van Nederlandsche romanschrijvers? Ik verlang er naar, het zoude een eerste nommer van den nieuwen Jaargang zeer interessant maken. Komen de Bedes [1]) haast van de pers?

Na vriendschappelijke morgengroeten
tot Maandag

E. J. P.

Wie heeft Lulofs gerecenseerd?

Zaterdagmorgen.

Hierbij iets waarover ik Maandag Uw oordeel gaarne verneme. Het stukje geeft mij hoop dat de zanger der Voorzienigheid weder ontwaakt. Aan het einde komt echter de ziener weer uit de mouw. 't Is toch een knappe vent!

II. Ah. 21*a*. 6 Januari 1834.

DROST aan POTGIETER.

Wat doet het mij leed u tweemaal teleurgesteld te hebben, beste Vriend. Dat zulks echter geheel buiten mijn schuld was, zal ik U niet behoeven te verzekeren.

Hiernevens Hooft, van Meteren, van Reyd, Wagenaar. De *Charlotte van Bourbon* van Loosjes heb ik niet gelezen. Het doorbladeren lokte mij er weinig toe uit, zeg mij hoe het U ging. Van Kampen zal u weinig dank doen. Indien men om de *Galama* van Schut te beoordeelen al de bastaardtelgen van Filips in naam en kwaliteit moest kennen, dan zal ik eindigen

1) De Bede van den Graaf en Bede (naar het Engelsch). V. d. V. 1833 bl. 559 en bl. 953.

Digitized by Google

moeten met dat boek boven mijn oordeel verheven te beschouwen. Wat baat het mij, nooit van dien vriend van Willem gehoord, nooit van het graafschap Mar of Wartegno (uw schrift was zeer duister op dit ongelukkig woord) vermeld gezien te hebben, op mijn woord, ik zou er toch niet voor durven instaan, dat zulk een wezen nooit bestaan hebbe, dat hij Oranje's vriend geweest zij, dat betwijfel ik zeer. Hoe het zij, ieder wien ik sprak, vraag ik voortaan naar dien graaf en toch wil ik erbij staande houden, dat Schuts boek een zéer onbeduidend boek is. Mathes beoordeelde (?) Lulofs. [1]) Biographiëen van Nederlandsche romanschrijvers! Ik heb slechts van Loosjes gesproken.

Biographiëen van Nederlandsche romanschrijvers!

t. t.

DROST.

III. Ah. 21*b*. 15 Januari '34.

DROST aan POTGIETER.

Met groot leedwezen, moet ik U, beste vriend, verzoeken onzen avond van Vrijdag op Maandag te bepalen. Ook dan op U te mogen rekenen, zal mijn leedwezen verminderen. Hebt ge morgenavond na acht uur geene verhindering? 't Zal mij dan een hoog genoegen zijn een uur tot U te komen. In haast.

t.t. DR.

IV. Ah. 40*d* 1844. ± 20 Januari 1834.

POTGIETER aan DROST.

„Wat schrijf ik ongelukkige toch? Daar heb ik in mijn laatste een aanslag op het leven van den hertog van Alva aller-onwaarschijnlijkst genoemd, die vader Hooft evenwel opgeeft. Bij den hemel het zal mij een les zijn, maar dat woord moet er uit en kan het, dit er in [2]).... na van den aanslag op het leven van den Hertog van Alva door Hooft geboekt een ongelukkig gebruik gemaakt te hebben, enz. Ook bij mijn aanmerking, dat de schrijver niet gelukkig is in het kiezen zijner namen (de Van der Noots) moet misschien ingevoegd worden: Zij maken in onze dagen een anderen indruk dan in dien van Hooft en zijn niet historisch beroemd genoeg om hun

1) Vriend des Vaderlands. Januari 1834. „Over Nederlandsche spraakkunst".
2) Galama bl. 26 V. d. V. 1834.

Digitized by Google

beruchten naamgenoot te vergoeden (rehabiliteeren) in mijn meening.

Red mij toch uit mijn onzekerheid, of gij die proef reeds gecorrigeerd hebt. Uwen P.

V. Ah. 21*c*. 21 Jan. '34.

DROST aan POTGIETER.

Wees gerust, waarde vriend, morgen verwacht ik die proef en zal u dezelve doen toekomen, met bijvoeging van eenige regels, waartoe het mij thans aan tijd ontbreekt. t.t. DR.

VI. Ah. 21*d*. 30 Januari '34.

DROST aan POTGIETER.

Ik bevond mij met Prins Puckler Muskau in het Londen van 1827, toen ik de Maria Tudor ontving, welke mij in dezelfde stad bijna drie eeuwen vroeger verplaatsen zou. Ik dank u, mijn waardste, voor de lezing van het gezonden stuk van Hugo, hetwelk hiernevens teruggaat. Gij hebt er mij regt door verpligt, want de Duitsche vorst, overigens een aangenaam verteller, zond mij tot vervelens toe van park naar park: Canterbury Park, Asbridge P., Woburs Abbey, Warrick Castle, Eaton Hall, Hawkestone Park, Catrop Park, Dishley Park, Bladford, Blenteim Stove.... maar ik wil U niet langer kwellen, even vervelend als zulk een naamlijst, is het bijna van pleasure-ground naar pleasure-grund gesleept te worden en dan die eeuwige Almack-balls. Ik schrok er van als voor een werk van zesentwintig deelen of heldendichten der nieuwe literatuur in twaalf zangen. Volkomen ben ik het met U eens over de *Maria Tudor*. Is Maria Tudor niet die men hier Maria Tudor noemt, wat is deze Maria Tudor? Eene vrouw der romantiek, eene koningin der romantiek, niet de vrouw, niet de koningin, die de geschiedenis ons als Maria Tudor kennen doet; moest hier de hartstogtelijke liefde voor Filips opgevat en hare dweepende ijver voor de roomsche kerk niet in haar karakter uitkomen? 't Moesten er de grondtrekken van zijn; deze zijn verzuimd, meer nog, opzettelijk vermeden. En welk eene vrouw, welk eene koningin geeft Victor Hugo ons? Voorzeker, c'est le plus haut sommet ou puisse monter le génie, d'atteindre toute la fois le grand et le vrai. Deze figuur is bij Victor Hugo onhistorisch, zij is een koningin

Digitized by Google

der romantiek. Des dichters koningin en vrouw is niet verheven en niet waar. Gilbert is een zot, ware hij het nog uit de Engelsche school! Jano is allerminst nieuw, een fraaie heldin voor van Tromlitz, die ze bij het dozijn van die kwaliteit heeft. Fabiana Fabiani was het zwaard van Max Dermot, le bourreau, niet waard. Vader en broeder hadden Maria een schoon voorbeeld gegeven in het beloonen „du bon serviteur" enz. Het stuk is minder dan *Le roi s'amuse; les enfants d'Edouard* moet men er niet mede vergelijken; iedere persoon is in de la Vigne's stuk een karakter. Der Herr Director [1]) bracht mij een bezoek. De Vriend mishaagde ons, want van der Hey [2]) noch van der Chijs [3]) hadden proeven gezonden. Waarom is niet bekend en er zou mij ook weinig aan gelegen liggen, wanneer ik U niet beloofd had de proef uwer bijdrage [4]) te zenden, om het telkens „d'oever digter" te veranderen. De censuur, waaronder mijn goede van der Chijs ligt, heeft hem bevolen *Datheen* [5]) uit het mengelwerk te ligten; met minder regt voorwaar als 's mans verbanning uit het Vaderland door prins Maurits bewerkt werd. Ik reken morgen veel van Uw journaal te hooren, Wilhelma is niets gevorderd, ik hoop echter toch niet achteruitgegaan. Wanneer zij nog eens doet geeuwen, verdient zij ten vure gedoemd te worden. Intusschen een geruststelling: zij verveelt korter. Wellicht doet zich gelegenheid op om een persoon op te voeren, waardoor de situatiën verhoogd worden in belangrijkheid en de intrigue ingewikkelder gemaakt kan worden. De zaak wordt er te moeielijker door: wanneer de baron [6]) eens twijfelt of Gustava [6]) de dochter zijner eerste en overspelige gade werkelijk zijn dochter zij, indien een man van slecht karakter, eenmaal de burgerlijke losbol, die haar verleidde, op Gustava zijn regt wil doen gelden. Wat staat Stralenhoef dan te doen? Gustava is het kind der schande of zijn dochter. Hoe moet Wilhelma hem beschouwen, hoe de jonge van Zonsveld en de schilder? Schrijf mij, wat gij van dit vlugtig idee denkt. Ik geloof niet, dat dit gedeelte van het verhaal naar navolging zwemen zal. Oneindig zult gij mij verpligten door de mededeeling van Uw gevoelen. Eenige regels van mijne hand zijn U niet onaangenaam, maar zooveel regels!

Vergeef het Uwen oprechten vriend. DR.

---

1) Heye: hij was directeur van het leesgezelschap. 2) Uitgever van de Vriend des Vaderlands. 3) Opperredacteur van de Vriend des Vaderlands. 4) Galama enz. 5) Een onbekend historisch opstel van Drost. 6) Allen figuren uit de Augustusdagen.

VII. Ah. 40*l*. 4 Febr. '34.

Potgieter aan Drost.

„Och of ik minder rust had!" Onbedachtzame wensch, die een jong, maar vurig en edel gemoed verraadt, hetgeen zich voor ruimeren werkkring geschikt voelt. Wie weet echter of Gij zoo niet gelukkiger zijt! „Paradox"? Neen! Beste Vriend! neen! in *onzen* tijd zie ik drie kansen tegen één, maar mijn Hemel! wat begin ik? Een geheele winteravond zou te kort zijn dit onderwerp af te praten en ik heb ter naauwernood een uur tijds.

Hierbij, wel Eerwaarde Heer! voor twee dagen lezens, eene bijdrage [1]) tot de genoegens van den H. H. stand. Gij zult mij bijzonder verpligten er mij uw oordeel eens over mede te deelen, van den Brink vertelde dat van Gilze zooveel lust zou hebben dien Zwolschen Paus eens te kammen; ei lieve! zorg dat hij niet te laat kome!

En nu in plaats van een langen brief eenige weinige woorden over uwe lieve Wilhelma. Zij zullen een gulle bekentenis, een goeden raad bevatten.

Beste Vriend! wij *plagen* u met onze aanmerkingen, want ieder van ons zweeft eene andere, eene ons eigene Wilhelma voor den geest. Mij — ik beken het — gul uit, mij verlaat Miss Mannering [2]) niet — dan om voor Lucia la Ligwea plaats te maken — en zoodra ik Everhard hoor noemen, treedt Brown [2]) op. Dit is onrechtvaardig — onbillijk — onjuist, wat wilt Gij. Het is zoo! oordeel dus over de botsingen. Met Mevrouw Wolvega is het weer iets anders. Ik zou U de vrouw kunnen uitteekenen zooals ik haar gekend heb. Ook een dochter van het noorden maar met oogen die zuidelijker hemel toebehoorden. La paupière voilait l'oeil à demi — et les rayons vifs et purs n'en avaient que plus de force et d'éclat! —

Van waar dit? Om dat juist deze twee karakters mij het meest bevallen en mijne eigene verbeelding er zich mede bezig houdt. De hand op het hart! ik bewonder het tooneel met Joost en Elze en toch heb ik het paar nooit geschilderd, niet eens geschetst of omgetrokken. Uwen Beekhorst heb ik eenmaal een zwarte rok, een steek en een rotting gegeven en zoo de man nu slechts niet te veel preekt, heb ik vrede met hem.

1) Iets aan en over Nijhoff, zie volg. brief.
2) Figuren uit den roman van Scott.

Digitized by Google

Was ist der langen Reden tiefer sinn?

Dat ik Wilhelma en Mevr. Wolvega eigenlijk niet beoordeelen *moest* voor zij geheel af zijn, dat ik alleen voor de andere karakters *billijk* wezen kan. Qu'en pensez-vous? ai-je tort?

Welkom dus, tooneelen waarin twijfeling en berouw het vaderhart van Stralenhoef verscheuren zullen! Welkom, ongelukkige Gustava! Oorspronkelijke schilder en zelfs gij, hatelijke Theodoor! die zoo ligt nog regt veel belang kunt inboezemen. Voor u zal ik een misschien niet verwerpelijk Regter zijn. Voor de beide Dames wil ik gaarne en frac verschijnen, en longue robe willen zij mij niet wederzien. Ik stel veel te veel belang in het boek om U langer onregtvaardig en onbarmhartig te plagen. Wel foei! ik zoude ternauwernood bij een schilder of beeldhouwer een vraag een: wat dunkt u wagen en hier waar ik vooruit weet, dat ik onbillijk ben? Neen, mijn Beste! het gaat niet!

Vraag me niet of ik uw vondst allergelukkigst vinde, den Baron aan Gustavaas echte geboorte te doen twijfelen! Gij hebt mijn oordeel geraden, voor Gij het vroegt.

Mais la modestie
Est au génie
Ce qu'est la grace à la beauté.

Vaarwel! gij komt immers nog voor Gij naar Leijden gaat?

Uwen P.

VIII. Ah. 21*e*. 4 Februari 1834.

DROST aan POTGIETER.

Gij wilt mij niet plagen, beste vriend, o gij wist het niet dat niemand mij gruwzamer plagen kan dan door mij teleur te stellen. Gij wist het niet, anders voorzeker zoudt gij mij geen langen brief beloofd en eenige weinige woorden gezonden hebben. Eenige weinige woorden, die ik voor het overige op den prijs stel, welke onze vriendschap pleegt te bepalen. Waarom mij teleurgesteld? Welligt opzettelijk om het eerste gedeelte van uw briefje te bevestigen en mij in een rust te doen berusten, welke tenminste geen teleurstelling van meer dan voorbijgaand gewicht opleveren kan. Drie kansen tegen een, dat ik teleurgesteld word. Och of er minder waarheid en waarschijnlijkheid in die voorspelling ware.

Digitized by Google

Gelukkig, wie door 's levens woeste stormen,
Wordt meegesleept in onbetembre vaart

zou ik met Heye uitroepen: indien de gelukkigste liefde al mijn wenschen niet tot heldere levenskalmte bepaalde.

Thans moog, dit eenige is mijn beê,
Mijn golfje op de levenszee
In kalme zwelling strandwaarts rollen.

Wie rein en teerder bemint en bemind wordt, morre niet, morre nimmer. 't Mogt de ondankbaarste ondankbaarheid genoemd worden.

No happier state can mortal know
No happier lot can earth bestow
If love thy lot shall share

roep ik u met Southey toe en verveelde u mogelijk reeds al te lang: men wordt zoo spoedig vervelend, wanneer men over zich zelven spreekt. Zie het „*Iets aan en over* J. L. NIJHOFF" door G. H. van Senden. Ik dank u voor de toezending van dat winderig en onbeschoft geschrijf, voor de bij het zelve gevoegde apparatus voor een beoordeeling [1]), want het *Iets* en NIJHOFFS *recensies* waren mij reeds bekend: het eerste had ik doorbladerd, de laatste meermalen gelezen. De aanmerkingen zijn met veel ijver geschreven, op derzelver gegrondheid kan niets afgedongen worden. Met leedwezen zag ik echter wederom een zekere vooringenomenheid tegen geestelijken stand en kerkelijke bediening bij u doorstralen, waardoor gij met Beekhorst op zijn best genomen vrede kunt hebben. Onverdraagzame kan men tot de genoegens van elken stand niet dergelijke bijdragen vinden?

Heb ik u niet gezegd, hoe regt gelukkig mij de gedachte maakte de *Losse bladen* [2]) voor eeuwig te kunnen vergeten. Dat troostend denkbeeld is verijdeld. Ik moet op die recensie terugkomen, dat tijdschrift [3]) en deszelfs zotteklap scherp te kastijden, komt mij echter minder gepast voor: kort en bescheiden zal ik Van der Aa, kennelijk den steller dezer regels antwoorden. Verpligt mij door het s. r. op te helderen. Nadat Galama

1) Zie V. d. V. 1834 bl. 265. Kritiek van het tijdschrift de Vaderlandsche Letteroefeningen door Alethophilus.

2) Losse bladen uit het groote Levensboek. Lectuur voor jonge vrouwen en meisjes door Rob. v. d. Aa gerecenseerd door Drost V. d. V. 1833 bl. 344.

3) Het Letterl. Maandschr. dat volg. rec. de Losse bladen zeer prees.

Digitized by Google

door de *Letteroefeningen* beoordeeld is, gelijk jong en oud het deze maand lezen kan, zult gij toch toestemmen, dat Galama, de beoordeelaar en het tijdschrift elkaar waardig zijn. Arm land, waar de verstandigen doorgaans zwijgen en ezels doorgaans op hoogen toon het woord voeren. Ontmoediging, deze kan de voorstander der kunst overal vinden. Wederom de oude jeremiaden... zal ik mij dan nimmer boven die zwakheid verheffen. Mijne vrienden moeten wel zeer toegevend en geduldig zijn, wanneer zij geen „magnifiquement ennuyeux" zuchtten. Ondeugende recensent, wien het ongeschrevene uitnemend behaagt. Ik beschuldig u niet van onregtvaardigheid, maar wenschte toch, dat gij in mijn karakters Hollandsche portretten van onzen tijd moogt vinden [1]). Vergelijk onze portretten met die der oude school, al zijn ze niet van de hand van Rubens, Miereveld, van Dijk, zij zullen u ligt meer behagen dan de beste van Hodges of Kruseman. Het gelaat, het costuum, het bijwerk, alles is belangrijker, degelijker, edeler en daarenboven uw ideaal heeft zich niet in het kleed der XVIIe eeuw gehuld: de mode onzer dagen heeft dikwijls haar gewaad aan velen gegeven, die nu dweepende tweelingszusters van uw ideaal moeten schijnen en even daardoor u moeten teleurstellen. Eenige regels bij het terugzenden van het Lasterlievend Maandschrift worden door mij verwacht. Beoordeel tevens s. v. p. het nevensgaand antwoord.

Uw D.

IX. Ah. 21*f*. 7 Februari 1834.

DROST aan POTGIETER.

Ten vure doem ik het stuk niet [2]). Met uw briefjes, beste vriend leg ik het onder mijn papieren. Op het omslag schrijf ik: Een mijner dwaasheden en wijze vriendenraad. Slagen door een vriend toegebracht zijn bewijzen der trouw (Salomo).

Telkens wanneer dat anti-critisch blad en uwe aanmerkingen in mijn handen vallen, zal ik over mijn zotte ontevredenheid glimlachen ('t is, dunkt mij niet kwaad zich soms zijn dwaasheden te herinneren) en met de levendigste erkentelijkheid uwe uitmuntende en onbepaald gewaardeerde regels herlezen.

Morgen breng ik u de stukjes van B. [3]) terug. Hoe verwonderde het mij, u, bij wien ik nimmer een onjuist gehoord, gesproken

1) Besluit: Augustusdagen bl. 189. 2) De Augustusdagen waarschijnlijk.
3) Bilderdijk.

Digitized by Google

of geschreven woord dacht te vinden, ditmaal zoo duchtig in de war te zien. Die aardige versjes, het weelderige en zeker het oorspronkelijkst waren mij sinds lang bekend. Het eerste is in de Mengelingen vierde deel, het andere in de Sprokkelingen, met bijvoeging van vier of vijf in 1820 geschreven coupletten te vinden.

T. t. DR.

X. Ah. 21*g*. 25 Febr. '34.

DROST aan POTGIETER.

Ziehier de proef, mijn beste! bezorg dezelve morgenochtend aan den onbeschaafden mensch. Wederom heb ik mij voorgenomen uwen raad te volgen en den boekverkooper met geenerlei antwoord te vereeren. Aan van der Chijs heb ik geschreven dat mijne medewerking aan de Vriend voor altijd gedaan is; ik offer tegenwoordig alles aan rust en vrede. De waarheid sprekende wordt men ten vijand, voortaan derhalve gezwegen, waar men weet, dat de partij dezelfde wapenen niet voeren kan of althans een andere wijze en weg van oppositie gekozen heeft. Ach goede hemel, zou van der Chijs zoo uwe verzen gecorrigeerd hebben. Geen dikke jonge bruid? [1]). Gij zult het mij vergeven, dat ik op geen proefblad van den Vriend verder een letter veranderen wil.

Een vlugge golf gaf z' aan de oever weder
En 't dwarlend blad valt voor mijn voeten neder. [2])

maar *weder* en *neder* staat reeds in het tweede couplet.

'tDoet mij leed dezer dagen, zoo . . . . . .
Vergeef, vergeef het mij DR.

XI. Ah. 21*h*. 1 Mrt. '34.

DROST aan POTGIETER.

„Die twijfelt is een baar der zee gelijk, die van den wint gedreven ende op en neer geworpen wort."

Waarlijk mijn waardste, over deze woorden zal ik een preek schrijven, die zeer stichtelijk en nuttig, ten minste voor mij zelven zijn moet. Vondt gij het niet regt verstandig, dat besluit

1) Uit: de Lach onzer eeuw. V. d. V. 1834, bl. 159.
2) Uit: de Wilgenbladeren. V. d. V. 1834, bl. 157.

Digitized by Google

om den *Vriend aan zijn noodlot* over te geven. Moge het mij mogelijk zijn er in te volharden. Ik wenschte dit even zeer als dat ik het wagen durfde u den gemoedelijken brief van den opperredacteur toe te kunnen zenden. Maar helaas, nooit zal een uitgever fortuin maken met de brieven van mijn braven vriend in het licht te zenden. U tot die lectuur te dwingen, zou al te onbescheiden zijn, gij kent den in zijn vak hoogverdienstelijken man en achtenswaardigen huisvader niet persoonlijk, welk regt zou ik derhalve hebben om uwe welwillendheid naar mijne betrekking jegens hem te bepalen. Gij zult mij gelooven dat het woorden van wilde smart en wanhoop zijn, die hij mij toezond: 't Was

Wreedheit wreëer dan wreed,

zooals Hooft (die woorden schreef de Drossaart voor een kikvorschenorgaan onder Zegemonds nonnen) zeggen zou, „indien men hier niet ernstig overwoog of men onverbiddelijk blijven moest". Wat dunkt u, is het geen zeer menschkundige trek om mij gelijkertijd inliggende toe te zenden?

De commissie begint zich in een ander licht te vertoonen. Van der Chijs wil haar voorstellen van uitgever te veranderen, 't spreekt van zelf tegen een volgend jaar. Met de proeven bemoei ik mij verder volstrekt niet, maar overigens.... Het is een moeielijke zaak hier te beslissen. Ik wenschte dat aan mijn medewerking het zijn of niet zijn van den Vriend minder afhing, maar mijn Potgieter zegent deze gelegenheid om zich verder te onttrekken. Heye weigert al de zorg op zijn schouders te laden (Een Atlas is hij dan ook *niet*). V. d. B. werkt slechts wanneer wij werken. Matthes ontbreekt de tijd, v. d. Chijs ontvangt geen prospectussen, alleen de dichter [1]) der Hollandsche Parisina blijft over, is het niet te beleedigend voor Dresselhuis, wanneer wij, waar hij verschijnen zal, alle bedanken en daardoor hem in een gezelschap doen brengen, zooals iedere trekschuit kan opleveren? Indien gij mijn beste, belooft bij voortduring iets te geven, is mijn besluit genomen. Nooit zou ik het mij kunnen vergeven oorzaak te zijn, dat stukken als die *van den humoristischen schrijver* en v. d. Br. en Heye niet langer geschreven werden omdat ik het nietig zilver weigerde om die diamanten te zetten, neen, als gij mijn beste, uwe

1) Waarschijnlijk Beets.

Digitized by Google

juweelen weigert en blijft weigeren, maar dit zult gij niet, zou de zaak verschoonlijk zijn.

In ieder geval moet het volgend nummer nog op de gewone wijze verschijnen en zal v. d. Hoops: *Leyden ontzet* [1]) derhalve geplaatst worden.

Zoodra mogelijk zult gij mij den brief van Ciriaci met eenige regels van uwe hand terug zenden. Verlangend worden zij tegemoet gezien door Uwen

D.

Vele groeten aan de Dames. Ditmaal heb ik alleen over den Vriend geschreven, omdat ik doorgaans slechts op één punt antwoord ontvang.

XII. 2 April '34. Ah. 21*i*.

DROST aan POTGIETER.

Heden morgen, mijn waardste, bragt der Herr Director mij het door ons met zooveel verlangen tegemoet gezien vervolg uwer beoordeeling van Galama. Bij van den Brink lazen wij dezelve en het kwam ons voor, dat zij wel wat lang is, ook bevielen eenige passages ons bij de lecture minder en ik nam derhalve op mij het stuk nog eens over te lezen en eene en andere bedenking aan te teekenen. Ze gaan hiernevens en rekenen op de welwillendheid der vriendschap.

In het algemeen begint gij, dunkt mij, wat te veel in de Fransche manier te werken; menige wending, uitroep en dergelijke herinneren mij de revue de Paris. Vergeef uwen vriend deze aanmerking, gij weet, hoe ik *voor oorspronkelijkheid* ijver en daarin altijd zoo gaarne door u word voorgegaan.

Zoude er geen mogelijkheid zijn de beoordeeling in dit nummer nog een weinig voort te zetten, ik vrees dat gij, bij het behoud eener voegzame evenredigheid dezelve niet in een volgend nummer zult kunnen voltooien.

Mogelijk waag ik mij aan een recensie [2]) van BILDERDIJKS *Gedenkzuil*, dat zij gunstig kan noch mag zijn, zult gij, ik houd mij ervan verzekerd toestemmen, wanneer gij dat boek doorbladert. Ge hebt er nog altijd een vrij gunstig denkbeeld van,

---

1) Van der Hoops: *Leyden ontzet*, rec. van Drost V. d. V. 1834 bl. 179.
2) V, d. V. 1834 bl. 340 recensie v. Drost. *Gedenkzuil van W. Bilderdijk.*

Digitized by Google

zeg mij, of ik mij bedriege: ik zeg u, dat ge u bedrogen zult vinden. Bij Galama moet groote haast zijn. Tot morgenavond in de vergadering van *Erheiterung*, mijn beste.

Geheel de Uwe.

Woensdagav. 2 April.
7 ure in schemerduister.

XIII. Ah. 40*k*. ± 3 April '34.

POTGIETER aan DROST.

„Zorg toch dat Galama afkomt!"

Maar, ik heb geen tijd —

„Zorg toch dat ik het Maandag hebbe".

Maar ik ben verkouden, ik weet niet wat van Egbert te zeggen, eilieve, Director! Verpligt mij met een schets der geheimzinnige karakters uit Scott, en ik zal zien —

„Zorg toch enz.

Maar Schut is de schrijver van Karaku, mijn lust is voorbij.

De Zondag kwam, de Director bragt geen schets, en de morgenzon geen lust, want drop, IJslandsch mos, camillen, vlier, alles stond in bonte mengeling om bij heen.

Toch schreef ik! wat lang, maar de oude Heer de Vries zegt zeer juist, men is nooit meer lang dan wanneer men niet regt weet wat men zeggen zal! Toch schreef ik en dacht aan van Hengels wijste woord (trek de wenkbrauwen zoo niet zamen!): „Wat gij niet duidelijk weet voor te dragen begrijpt of gevoelt Gij niet juist!"

Heije keurde niet af, Gij en van den Brink doen het, en stelliger dan Gij schrijft, want er is tusschen ware beleefdheid en vriendschap nauwer verband dan men zich gewoonlijk bekent.

Yeders ingebraght bescheid
In de weegschaal werd geleit.

Maar het uwe

Wel zoo zwaar was van gewigt
Dat al 't ander viel te licht.

Mais que faire? Moet Gij deze maand *iets* hebben, dan moet dit veranderd, een *nieuw* opstel, *kan* ik niet leveren.

Ziet ge dus kans het te veranderen. zoo doe mij de vriendschap en verbeter zóo veel Gij wilt en kunt.

Digitized by Google

De uitvoerigheid, de recensie is op *te* breede schaal aangelegd, dit geef ik gaarne toe. Het is de gewone fout van nieuwelingen. Hoor nu echter, in eenige korte trekken af te werken, gaat niet aan, of Gij moet tevreden zijn met een: lieve Lezer!

Schut is de schrijver van Karaku! Ce mot dit tout! In Fransche manier werken. L'accusation est grave: zal ik met een woord uit de Revue antwoorden dat men in alle talen Fransch schrijft? Neen! — Dat ik Fransche tournure, Fransche raillerie gaarne in onze Critiek de plaats van Hollandsche stijfheid en Hollandsche hekelzucht zag innemen? Gij zoudt mij van eigenwaan beschuldigen. Geloof liever dat ik nog hedenavond en niet alleen hedenavond maar ook morgen Bilderdijks versje over oorspronkelijkheid zal nalezen en voortaan de pen niet opvatten zonder aan den raad te denken.

Ten bewijze

Al rijmt *schemerduister*
Op avondzonneluister.

Ik vind het een leelijk woord. Gij ziet dat ik op weg ben om Hollandsch — synonijm laag — te worden.

Zoek Heije te overreden, de vuile wasch over te zien.

(Wees niet al te Hollandsch bij de beoordeeling der Gedenkzuil!)

Uwen E. J. P.

XIV. Ah. 21*m*. midden April '34.

DROST aan POTGIETER.

Wederom eene week verloopen en ik heb u niet gezien, niets van u gehoord. Meermalen spraken wij over de nationale belangstelling! Heije, mijn waardste! blijft ernstig ongesteld en heeft eene fiksche anderdaagsche koorts.

Ge zult mij hoogelijk verpligten door, soo spoedig u zulks mogelijk zij, het tweede Deel van BROES' *Engelsche Kerk* enz. te zenden, ik moet hetzelve gebruiken.

O, indien de verhuisdrukte eens bij u over is!

Dan blijft er geene verontschuldiging.

In de verhuisdrukte vertaalde Bilderdijk eenige boeken van Ovidius.

Volg zoo dichterlijk een voorbeeld en ik zal mij niet verder beklagen.

Digitized by Google

om den *Vriend aan zijn noodlot* over te geven. Moge het mij mogelijk zijn er in te volharden. Ik wenschte dit even zeer als dat ik het wagen durfde u den gemoedelijken brief van den opperredacteur toe te kunnen zenden. Maar helaas, nooit zal een uitgever fortuin maken met de brieven van mijn braven vriend in het licht te zenden. U tot die lectuur te dwingen, zou al te onbescheiden zijn, gij kent den in zijn vak hoogverdienstelijken man en achtenswaardigen huisvader niet persoonlijk, welk regt zou ik derhalve hebben om uwe welwillendheid naar mijne betrekking jegens hem te bepalen. Gij zult mij gelooven dat het woorden van wilde smart en wanhoop zijn, die hij mij toezond: 't Was

Wreedheit wreeër dan wreed,

zooals Hooft (die woorden schreef de Drossaart voor een kikvorschenorgaan onder Zegemonds nonnen) zeggen zou, „indien men hier niet ernstig overwoog of men onverbiddelijk blijven moest". Wat dunkt u, is het geen zeer menschkundige trek om mij gelijkertijd inliggende toe te zenden?

De commissie begint zich in een ander licht te vertoonen. Van der Chijs wil haar voorstellen van uitgever te veranderen, 't spreekt van zelf tegen een volgend jaar. Met de proeven bemoei ik mij verder volstrekt niet, maar overigens.... Het is een moeielijke zaak hier te beslissen. Ik wenschte dat aan mijn medewerking het zijn of niet zijn van den Vriend minder afhing, maar mijn Potgieter zegent deze gelegenheid om zich verder te onttrekken. Heye weigert al de zorg op zijn schouders te laden (Een Atlas is hij dan ook *niet*). V. D. B. werkt slechts wanneer wij werken. Matthes ontbreekt de tijd, v. d. Chijs ontvangt geen prospectussen, alleen de dichter [1]) der Hollandsche Parisina blijft over, is het niet te beleedigend voor Dresselhuis, wanneer wij, waar hij verschijnen zal, alle bedanken en daardoor hem in een gezelschap doen brengen, zooals iedere trekschuit kan opleveren? Indien gij mijn beste, belooft bij voortduring iets te geven, is mijn besluit genomen. Nooit zou ik het mij kunnen vergeven oorzaak te zijn, dat stukken als die *van den humoristischen schrijver* en v. d. Br. en Heye niet langer geschreven werden omdat ik het nietig zilver weigerde om die diamanten te zetten, neen, als gij mijn beste, uwe

1) Waarschijnlijk Beets.

juweelen weigert en blijft weigeren, maar dit zult gij niet, zou de zaak verschoonlijk zijn.

In ieder geval moet het volgend nummer nog op de gewone wijze verschijnen en zal v. d. Hoops: *Leyden ontzet* [1]) derhalve geplaatst worden.

Zoodra mogelijk zult gij mij den brief van Ciriaci met eenige regels van uwe hand terug zenden. Verlangend worden zij tegemoet gezien door Uwen

D.

Vele groeten aan de Dames. Ditmaal heb ik alleen over den Vriend geschreven, omdat ik doorgaans slechts op één punt antwoord ontvang.

XII. 2 April '34. Ah. 21*i*.

DROST aan POTGIETER.

Heden morgen, mijn waardste, bragt der Herr Director mij het door ons met zooveel verlangen tegemoet gezien vervolg uwer beoordeeling van Galama. Bij van den Brink lazen wij dezelve en het kwam ons voor, dat zij wel wat lang is, ook bevielen eenige passages ons bij de lecture minder en ik nam derhalve op mij het stuk nog eens over te lezen en eene en andere bedenking aan te teekenen. Ze gaan hiernevens en rekenen op de welwillendheid der vriendschap.

In het algemeen begint gij, dunkt mij, wat te veel in de Fransche manier te werken; menige wending, uitroep en dergelijke herinneren mij de revue de Paris. Vergeef uwen vriend deze aanmerking, gij weet, hoe ik *voor oorspronkelijkheid* ijver en daarin altijd zoo gaarne door u word voorgegaan.

Zoude er geen mogelijkheid zijn de beoordeeling in dit nummer nog een weinig voort te zetten, ik vrees dat gij, bij het behoud eener voegzame evenredigheid dezelve niet in een volgend nummer zult kunnen voltooien.

Mogelijk waag ik mij aan een recensie [2]) van BILDERDIJKS *Gedenkzuil*, dat zij gunstig kan noch mag zijn, zult gij, ik houd mij ervan verzekerd toestemmen, wanneer gij dat boek doorbladert. Ge hebt er nog altijd een vrij gunstig denkbeeld van,

1) Van der Hoops: *Leyden ontzet*, rec. van Drost V. d. V. 1834 bl. 179.
2) V, d. V. 1834 bl. 840 recensie v. Drost. *Gedenkzuil van W. Bilderdijk*.

Digitized by Google

zeg mij, of ik mij bedriege: ik zeg u, dat ge u bedrogen zult vinden. Bij Galama moet groote haast zijn. Tot morgenavond in de vergadering van *Erheiterung*, mijn beste.

Geheel de Uwe.

Woensdagav. 2 April.
7 ure in schemerduister.

XIII. Ah. 40*k*. ± 3 April '34.

POTGIETER aan DROST.

„Zorg toch dat Galama afkomt!"
Maar, ik heb geen tijd —
„Zorg toch dat ik het Maandag hebbe".
Maar ik ben verkouden, ik weet niet wat van Egbert te zeggen, eilieve, Director! Verpligt mij met een schets der geheimzinnige karakters uit Scott, en ik zal zien —
„Zorg toch enz.
Maar Schut is de schrijver van Karaku, mijn lust is voorbij.
De Zondag kwam, de Director bragt geen schets, en de morgenzon geen lust, want drop, IJslandsch mos, camillen, vlier, alles stond in bonte mengeling om bij heen.

Toch schreef ik! wat lang, maar de oude Heer de Vries zegt zeer juist, men is nooit meer lang dan wanneer men niet regt weet wat men zeggen zal! Toch schreef ik en dacht aan van Hengels wijste woord (trek de wenkbrauwen zoo niet zamen!): „Wat gij niet duidelijk weet voor te dragen begrijpt of gevoelt Gij niet juist!"

Heije keurde niet af, Gij en van den Brink doen het, en stelliger dan Gij schrijft, want er is tusschen ware beleefdheid en vriendschap nauwer verband dan men zich gewoonlijk bekent.

Yeders ingebraght bescheid
In de weegschaal werd geleit.

Maar het uwe

Wel zoo zwaar was van gewigt
Dat al 't ander viel te licht.

Mais que faire? Moet Gij deze maand *iets* hebben, dan moet dit veranderd, een *nieuw* opstel, *kan* ik niet leveren.

Ziet ge dus kans het te veranderen. zoo doe mij de vriendschap en verbeter zóo veel Gij wilt en kunt.

Digitized by Google

De uitvoerigheid, de recensie is op *te* breede schaal aangelegd, dit geef ik gaarne toe. Het is de gewone fout van nieuwelingen. Hoor nu echter, in eenige korte trekken af te werken, gaat niet aan, of Gij moet tevreden zijn met een: lieve Lezer!

Schut is de schrijver van Karaku! Ce mot dit tout! In Fransche manier werken. L'accusation est grave: zal ik met een woord uit de Revue antwoorden dat men in alle talen Fransch schrijft? Neen! — Dat ik Fransche tournure, Fransche raillerie gaarne in onze Critiek de plaats van Hollandsche stijfheid en Hollandsche hekelzucht zag innemen? Gij zoudt mij van eigenwaan beschuldigen. Geloof liever dat ik nog hedenavond en niet alleen hedenavond maar ook morgen Bilderdijks versje over oorspronkelijkheid zal nalezen en voortaan de pen niet opvatten zonder aan den raad te denken.

Ten bewijze

Al rijmt *schemerduister*
Op avondzonneluister.

Ik vind het een leelijk woord. Gij ziet dat ik op weg ben om Hollandsch — synonijm laag — te worden.

Zoek Heije te overreden, de vuile wasch over te zien.

(Wees niet al te Hollandsch bij de beoordeeling der Gedenkzuil!)

Uwen E. J. P.

XIV. Ah. 21*m*. midden April '34.

DROST aan POTGIETER.

Wederom eene week verloopen en ik heb u niet gezien, niets van u gehoord. Meermalen spraken wij over de nationale belangstelling! Heije, mijn waardste! blijft ernstig ongesteld en heeft eene fiksche anderdaagsche koorts.

Ge zult mij hoogelijk verpligten door, soo spoedig u zulks mogelijk zij, het tweede Deel van BROES' *Engelsche Kerk* enz. te zenden, ik moet hetzelve gebruiken.

O, indien de verhuisdrukte eens bij u over is!

Dan blijft er geene verontschuldiging.

In de verhuisdrukte vertaalde Bilderdijk eenige boeken van Ovidius.

Volg zoo dichterlijk een voorbeeld en ik zal mij niet verder beklagen.

Digitized by Google

Over van Kampens *Bloemlezing uit de Prozaschrijvers* vrees ik mij dood te ergeren.

O God wat wordt van onze kennis?
Verwaandheid, onzin, heiligschennis.

roept Bilderdijk ergens uit. De zwartgallige man! waarom moest de waarheid altijd overdreven worden? Duizend groeten! Zulk eene uitdrukking duldt onze taal niet. De Hollandsche taal is inderdaad eene zeer verstandige!

Geheel de uwe

D.

XV. Ah. 40*c*. ± 20 April.

(antwoord op vorigen brief van Drost van midden April '34).

POTGIETER aan DROST.

Noodzakelijk antwoord.

Martinet, wiens Handboek — par parenthèse — wel verdiende door een bekwame hand voor ons veranderd Vaderland omgewerkt te worden, Martinet geeft aan verstandige Ouders den raad hunne kinderen nimmer uit logeeren te zenden. Zoude de goede Dominé ook veel boeken uitgeleend — en de kennis aan en ervaring van dezen — op kinderen en menschen toegepast hebben? Met dankzegging gaat Broes' Engelsche Kerk hiernevens; de andere boeken volgen nog in deze week.

Of het slechts verhuisdrukte ware die mij belet had U te zien — zonder het voorbeeld van il grand Maestro te volgen — wien ik met minder vleyerij en meerder waarheid dan Voltaire aan Willem van Haren

Je ne puis t'imiter

toeroepe, zoude ik mij door geen meubelen, kisten noch ander tuig, hebben laten verhinderen met u te keuvelen. Maar het was *pligt* ernstige, drukkende *pligt*, die mij gebood mij dat genoegen te ontzeggen.

Een verstandige vrouw zeide mij eens dat ik nimmer gelukkig zoude zijn omdat mijn rede en gevoel altijd in strijd waren en ik het laatste met het scalpel der eerste ontleedde. Zij had maar al te zeer *gelijk*: want het schoone einde van dien strijd is dat ik mij geheel uit de wereld der Idealen terug trek en mij hoe langer hoe meer voor de wezenlijke, prozaische zoek

Digitized by Google

te vormen. Beklaag mij — zoo Ge wilt — er moest eene keuze gedaan; the paradise's lost!

Zoo erg is het echter niet, of ik behoude altijd waarachtige belangstelling in

those beings from a better world

als Gij, en eenige andere gelukkigen, genoeg *over*, om U te verzekeren dat niets mij aangenamer zal zijn dan u spoedig te zien.

(Intusschen heeft Heije de koorts, ik was er gister en kon niet toegelaten worden — ik ga heden niet — dewijl ik voor te veel gezelschap vreeze).

Ik denk dit jaar in den Muzen-Almanak afscheid van de Poezij te nemen in een stuk getiteld

Vroeg sterven

met een motto uit den Manfred van Byron. Hoe kunt Gij U toch aan Van Kampen enz. enz. nog ergeren, Gelukkige!

There's not a joy the world } [*papier ontbreekt*]
like that it takes a }
When the glow of early thought
declines in feeling's dull decay;
'tIs not on youth's smooth cheek
the blush alone, which fades so fast
But the tender bloom of heart
is gone, ere youth itself be past.
Oh could I feel as I have felt
Or be what I have been
Or weep as I could once have wept.

M'en venez jamais là — en wees duizendwerf in een verstandige taal gegroet van

Uwen Verstandigen P.

XVI. Ah. 21*j*. 29 April '34.

DROST aan POTGIETER.

Ook wanneer de raad van den goeden Martinet mij meer behaagde, zou het steeds eene mijner aangenaamste verpligtingen zijn mijnen kleinen en weinig beduidenden boekenschat onbepaald ter beschikking mijner vrienden te stellen. 't Is een der hatelijkste vormen van het egoïsmus. waar men met zijn boeken den vrek speelt. Verdragelijker is mij de gierigaard, die

Digitized by Google

met duizend grendelsloten
en tralievensters bagellicht.
Ja, ondoordringbaar voor het licht
Zijn zware geldkisten aan ieders oog onttrekt.

Martinets *Huisboek* schijnt u een *kookboek* te zijn. Nu zal ik besluiten dat werk te lezen! Ik deed zulks niet, omdat ik wenschte, dat de goede dominé niets anders geschreven hadde dan zijn uitmuntende *Catechismus der Natuur.* Och, waarom moest zijn Eerwaarde op den wenk van een boekwurm als Allart alles denken, wat duizendmaal gedacht, alles schrijven, wat duizendmaal geschreven was? Zekere natuurlijke tegenzin gevoel ik tegen veelschrijvers en veelschrijverij, dat doet mij dikwijls met mij zelven in strijd zijn. Verstandige vriend, dacht ge waarlijk mij te doen gelooven dat *hetgeen ge schreeft*, ernstig gemeend kon zijn? Gij hadt dan meer op Uwe hoede moeten zijn om u niet te verraden. Zoowel de bijgevoegde recensie als uw lief — maar neen, fraai, schoon of mooi, wat ge wilt, want

Schoon noemt men fraai of mooi hetgeen behaagt en treft
Lief 't geen de inschikkelijkheid uit goeder hart verheft.
(Bilderdijk).

fraai briefje (kies ik) toonen, dat gij of schertsen wilde en

scherts — wie zal de scherts misprijzen?

of — en hier houde ik het voor — onder den vlugtigen invloed van het oogenblik geschreven hebt. Ik geloof u ditmaal niet. Gerust had gij er bij kunnen voegen, hoe de reden u alles in zulk een treffelijk licht deed zien, die toekomst zoo verlokkend voorstelde, dat ge haar een onbeperkt vertrouwen wijdende, op haar gebied prozaïsch leven wilde en uit haren mond Michaels profeeten meende te hooren, die bij u tragisch: the Paradise's lost! belooft:

the Earth
Shall all be Paradise, far happier place
Than this of Eden and far happier days.

Daardoor zou de zaak niet begonnen zijn verdacht te worden; reeds het onderwerp uwer bijdragen voor den Muzenalmanak toont, dat gij nog in de wereld der Idealen leeft. Zeg mij niet:

Mijn Engelen zijn daarheen en 't Eden is niet meer!

Vroeg sterven en *sterven* in het algemeen behoort tot de

Digitized by Google

idealen van een dichterlijk leven. Bilderdijk zal u zulks bevestigen. Wanneer ge het scalpel der reden opneemt, zal ik mij zeer bedriegen, indien u zulks niet blijken moet.

Als het u ernst geweest was, zulk een gedenkteeken op te rigten aan het einde uwer digterlijke loopbaan, zou zulks mij even veel ergernis geven, als wanneer iemand het voorstel deed voor Bilderdijk op de Noordermarkt een standbeeld te stigten.

Gelijk ik reeds zeide: ge hebt bovendien Uwe zaak bedorven, door mij de recensie [1]) te zenden, of zie ik op bldz. 2 waar het *aller hoogmoed*, *aller hoop* geldt, niet veel meer den hoog dichterlijken als zeer verstandigen vriend spreken. Poëtische geestdrift! verrukking! Est deus in nobis! Ik heb den moed niet U het Chirurgische Instrumentenkistje van het gezond verstand te laten zien....

Waarlijk veel liever hoor ik u zoo spreken, dan gij het van mij zoudt hooren. Waar Bilderdijk:

De hoop van Nederland, de legerschrik der Franschen, Hollands Messias verklaart, zal hij mij, die dichterlijk gestemd werd, niet hinderen, hij heeft mij in zijn idealenwereld opgevoerd of liever de werkelijkheid geïdealiseerd. Zoo zal het mij ook bij u niet hinderen, wanneer gij den koninklijken prins:

Een Caesar in het veld, een Cato in den raad wilt noemen. Zeg mij slechts niet, dat gij alleen het Prozaïsch verstand spreken doet. Ik zal het nimmer gelooven, tenzij vreeselijke stuipen den doodsnik uwer idealen voorafgaan.

Toen ik de bewuste tirade las, riep ik met den braven Westerman uit:

Trompet niet als mirakels uit,
Dat zondaars zich bekeeren!

En nu eenige weinig beduidende aanmerkingen op Uwe beoordeeling, die als al het door u geleverde van vernuft, scherpzinnigheid en luim getuigt. 't Is voor u niets bijzonders, dat uw vriend u in zijn even smaakvol als prachtig gestoffeerde zaal ontvangt. Waarom doet gij den burgerlijken lezer zóo zijne afstand gevoelen?

Wenscht gij niet voorgesteld te worden?

Het lief jong meisje en de bevallige officier zijn niet Hol-

---

1) Galama-recensie. V. d. V. 1834, bl. 26.

Digitized by Google

[illegible] genomen. Zeid-
[illegible]

[illegible]

[illegible] zelve [illegible]

[illegible]

XVIII. [illegible]

[illegible]

[illegible] bewijzen. [illegible]

[illegible] meer [illegible] den [illegible]

[illegible]

De [illegible] en [illegible]

[illegible] te worden. [illegible] te worden.

De Eeuw [illegible]

Als men [illegible]

[illegible] — een [illegible].

[illegible] van [illegible]

[illegible] meer [illegible] van [illegible]

[illegible] gezien.

Lijkfeest — [illegible]

[illegible] W. [illegible] = W[illegible]lem Lodewijk.
2 Gedenkzuil van W. Bilderdijk. [illegible] 1834, [illegible] 340.

Opperzanger, was dat een postje bij de Joden als opper.... bij ons?

Heb dank, beste vriend voor uw briefjes, uwe aanmerkingen en Uwe recensies [1]). Inderdaad de laatste heeft mij weder in mijn overtuiging bevestigd dat ik in den denkbeeldigen wereld niet langer tehuis behoor, want niets wat ik schrijve, draagt als Uw werk:

Kenteekenen van rust en bezadigd worden. Het is alles, als gij wel zegt: onder den invloed van het oogenblik geschreven.

O Jean Paul, Jean Paul, ik zelf moet u aanhalen: der Mensch kann alles, wenn er nur erst zur Ruh gekommen ist.

Een mijner tantes is ernstig ongesteld, ik was anders reeds lang eens bij U geweest. Het is echter dezen middag tot mijn innige blijdschap vrij beter. Zoo gij het geluk hebt Heye eens te zien, zeg hem dan, dat het mij spijt, dat ik hem tweemaal juist op een koortsdag bezocht heb. Het is waarlijk ontrustend, dat die koorts zoo dikwerf terug komt. Groet hem hartelijk van mij.

Och of Galama's recensie af ware.

Schut heeft nu gedenkschriften van Mijnheer Ezechiël uitgegeven, getrokken uit diens secreten papieren: die man wordt mij onverdragelijk, ik moet er mede eindigen of ik verval nog in een derde toon:

Eerst Schut
toen Schut Karaku
nu Schut Ezechiël.
Waar zal de man ophouden?

Ever Yours

E. J. P.

XVIII. Ah. 40*m*. Mei '34.

POTGIETER aan DROST.

Beste Vriend!

Mijne tante betert maar langzaam; ons goed is eerst te Rotterdam, ik heb heden Galama tant bien que mal afgewerkt, vraag mij niet of ik een verdrietigen dag heb doorgebracht!

1) Recensies, waarschijnlijk: 1. Gedenkzuil van Will. Bilderdijk. V. d. V. 1834. bl. 340. 2. Kritiek van het Tijdschrift: de Vaderl. Letteroefen. door Alethophilus, V. d. V. 1834, bl 265.

Digitized by Google

landsch. Ik wensch niet, dat iets gekozen worde, hetwelk *stijrer* maar wel hetgeen eigenaardiger klinkt. Onze schoonen zijn in het algemeen niet bijzonder met den officier ingenomen. Zeldzaam behoeft de verstandige moeder hier haar:

Ma fille soyez sage etc.

te zingen: Onder W. L.[1]) zal de militaire stand zoo iets mogelijk waar en eigenaardig maken. De waarheid is zelve lofredenaarster: niemand vertrouwt zij haren regterstoel.

Een enkelen keer zij de Lezer minder lief!

Bij het briefje hetwelk ik tegemoet zie, hoop ik dat de dag bepaald zal worden, wanneer gij *uren* bij mij komt keuvelen. Mijn groete aan de Dames: den verhuizenden heil!

Geheel de Uwe.

XVII. Ah. 40*a*. 31 April 1834.

POTGIETER aan DROST.

Proeve van aanmerkingen, die tenminste mogen bewijzen, dat ik nauwkeurig gelezen heb[2]).

1e bladz. *tegengedonderd*. Een woord, dat mij niet meer behaagt, dan opdonderen, tenzij men het als Vondel van den Satan gebruike. Dan alleen kan het er door, anders blijve het bij de Psalmberijming:

Het is de Heer, die dondert uit den Hooge!

De passage van Dichters en Redenaars bevalt mij bijzonder, gestand blijven? gestand doen: beide even leelijk: wat is gestand?

De belanglooze zorg des uitgevers dient geprezen te worden, zij is bij ons al te zeldzaam om niet luider genoemd te worden.

De Eeuw der tytelprenten is voorbij, enz.

Als men er ooit zoo gelukkig in is geslaagd.

Eilieve — een voorbeeld:

2e bladz. De beoordeeling van de Clerq's Wenken is uitmuntend.

3e bladz. Ik had gaarne de hoop, iets meer van de hand van Jer. de Vries over Bilderdijk te ontvangen, levendiger uitgedrukt gezien.

Lijkfeest — zijn er dan lijkfeesten?

1) W. L. = Willem Lodewijk.
2) Gedenkzuil van W. Bilderdijk. Vr. d. V. 1834, bl. 340.

Digitized by Google

Opperzanger, was dat een postje bij de Joden als opper.... bij ons?

Heb dank, beste vriend voor uw briefjes, uwe aanmerkingen en Uwe recensies [1]). Inderdaad de laatste heeft mij weder in mijn overtuiging bevestigd dat ik in den denkbeeldigen wereld niet langer tehuis behoor, want niets wat ik schrijve, draagt als Uw werk:

Kenteekenen van rust en bezadigd worden. Het is alles, als gij wel zegt: onder den invloed van het oogenblik geschreven.

O Jean Paul, Jean Paul, ik zelf moet u aanhalen: der Mensch kann alles, wenn er nur erst zur Ruh gekommen ist.

Een mijner tantes is ernstig ongesteld, ik was anders reeds lang eens bij U geweest. Het is echter dezen middag tot mijn innige blijdschap vrij beter. Zoo gij het geluk hebt Heye eens te zien, zeg hem dan, dat het mij spijt, dat ik hem tweemaal juist op een koortsdag bezocht heb. Het is waarlijk ontrustend, dat die koorts zoo dikwerf terug komt. Groet hem hartelijk van mij.

Och of Galama's recensie af ware.

Schut heeft nu gedenkschriften van Mijnheer Ezechiël uitgegeven, getrokken uit diens secreten papieren: die man wordt mij onverdragelijk, ik moet er mede eindigen of ik verval nog in een derde toon:

Eerst Schut
toen Schut Karaku
nu Schut Ezechiël.
Waar zal de man ophouden?

Ever Yours

E. J. P.

XVIII. Ah. 40*m*. Mei '34.

POTGIETER aan DROST.

Beste Vriend!

Mijne tante betert maar langzaam; ons goed is eerst te Rotterdam, ik heb heden Galama tant bien que mal afgewerkt, vraag mij niet of ik een verdrietigen dag heb doorgebracht!

---

1) Recensies, waarschijnlijk: 1. Gedenkzuil van Will. Bilderdijk. V. d. V. 1884. bl. 840. 2. Kritiek van het Tijdschrift: de Vaderl. Letteroefen. door Alethophilus, V. d. V. 1834, bl 265.

Digitized by Google

Eilieve! help mij uit den schat uwer kennis met een geschikt woord om de Recensie te teekenen. Zie haar daartoe en vooral het laatste gedeelte nog eens met de pen in de hand, beschavende en verbeterende over en door, zij zal er bij winnen.

De arme Heije is nog niet beter, hij kwam mij zeer zwak voor.

Met ware achting (foei! welk een dagelijksch slot!)

Uwen Vriend E. J. P.

XIX. Ah. 21*o*. Juni '34.

DROST aan POTGIETER.

Wat zou het mij aangenaam wezen u Woensdagavond te ontmoeten, mijn Waardste!

Sinds den aanvang der vorige maand zag ik u slechts een enkelen keer en zeer vluchtig; geen regel schrifts vergoedde mij zulks, geen woord coming fresh from the heart deed mij uwe *ware hoogachting* vergeten. En nu Woensdag...

Ach Woensdag word ik verhinderd. 't Doet mij innig leed. Maar Donderdag... Donderdag zult gij verhinderd wezen.

Ware zulks het geval niet, ik zou een uur bij u komen kouten, mij uw oordeel en raadgevingen ten nutte willen maken en... ik bid u, antwoord mij met Hollandsche rondachtigheid gelijk Visscher zegt, of u zulks schikken zal.

Mijne meeste groeten aan de dames!

Deze regels, ik weet het, ze zijn tamelijk onbeduidend, maar ik heb eenigen tijd voor Eur.... neen, dat colossale woord, dien ontzaggelijken volzin zal ik niet eindigen. De bewuste aanbeveling behoeft u niet herhaald te worden.

Geheel de uwe D.

XX. Ah. 21*n*. 23 Juni '34.

DROST aan POTGIETER.

Beste Vriend!

Europa heeft eenen uitgever en zooals wij ons voorstellen een geschikten uitgever gevonden. De Heer Westerman zal het wagen, ik twijfel er niet aan, of zulks uwe goedkeuring zal wegdragen. Wilt ge een half uur verspillen met bijgaand stukje voor N° 1 te lezen en mij al uwe aanmerkingen mede te deelen, ge zult mij er onbegrijpelijk veel genoegen mede doen; maar

Digitized by Google

nauwelijks waag ik daarop aan te dringen, want door uwe welwillendheid zou ik zeer lastig kunnen worden; immers telkens roep ik uwen raad en uw oordeel in, beide waardeer ik zoo hoog en zijn mij zoo nuttig.

Zeer veel genoegen zal het ons doen, spoedig uwe bijdrage en mijne met aanmerkingen verrijkte inleiding terug te ontvangen. Nog deze week wordt met het drukken een aanvang gemaakt.

Mijne groeten aan uwe tantes, mijne beste wenschen voor het spoedig herstel der geduldige lijderes.

Geheel de uwe D.

XXI. Ah. 40*b*. eind Juni '34.

POTGIETER aan DROST.

Eerst heden terug en dan nog met zoo weinig belangrijke aanmerkingen, roept gij uit en toch hebt gij ongelijk, mijn veel geliefde vriend, want het eerste moogt en wilt ge alleen aan bezigheden toeschrijven, het laatste hebt ge uwe talenten, uw welversneden pen, zouden de letteroefenaren zeggen, te wijten.

Ter zake: Europa, het omineus klinkende Europa heeft een weifelenden tragen uitgever. Moet ik de redactie niet bewonderen die ondanks dat alles moedig den worstelstrijd met een droomend publiek aanvangt? Moge ik haar later nimmer „moed!" behoeven toe te roepen.

Pour les compliments, je ne les retourne pas, ce serait un sens perdu: les gens du métier connaissent trop cette monnaie!

Het is immers zoo dat Gij in de inleiding [1]) spreekt en slechts hier en daar Allan-Cunningham doet spreken? Zet u dan naast mij in den wagen, à ma droite cela s'entend et fouette cocher! Een oude regtsgeleerde en letterkundige verzekerde mij eergister dat hij geen Hollandsche zedigheid kende. Gij, lieve vriend, kent Nederlandsche regtvaardigheid, mais ce n'est pour dorer la pillule et — une passe!

1° bl. Aandacht boeyen bij *werken* van *helden*.
hoe is het uit de pen van den dichter der Wilhelma gevloeid?
Vormden de (bevalt u dat begin? Vormen van karakters).

1) Muzen bl. 20. Geschied. der Letterk. v. Drost.

Digitized by Google

Het karakter dat de staatsman ter zijde legt de zet is vinnig genoeg) komt mij dubbelzinnig voor en ik had dus liever den rok met lelien geborduurd of iets anders gekozen.

2e bl. —

3e bl. beroemd is geweest, mooi, zeer mooi!
Verwante geniën? misschien in het bloed?

4e bl. zegt Cunningham, dat Burns zijn gedichten uitgaf opdat men weten zou hoe een landbouwer denkt en gevoelt?
George (welken George?
that George. I hope
another sceptred thing.
It moves, it reigns in all but name a king. (Byron)

Ontwaakte zucht voor doordringend onderzoek. Welk een aardige omschrijving van Reform. Ik houde het een ongepaste vleierij Byron als een dichter uit George's tijdperk te doen voorkomen. Scott was de laatste representant der Legitimiteit, zoo gij wilt. Byron die der negentiende eeuw, die groot gevaar loopt in het werkelijk Europa niet naar de koningen genoemd te worden.

5e bl. en waar blijft Pope dan?

De letterkunde is de uitdrukking van den tijd. Le mariage de Figaro was '85, Bertrand (et Raton) in 1833, maar er zijn tijden, die geen karakter hebben, tijden van Overgang, zoeken, tasten en dat in den vrije, vandaar de Parijsche romantiek, het Parijsche drama. De eerste is bij u misschien te *zwart* geschilderd en die Philippe Egalité met Schattel (?) een „unpleasant, perhaps unjust association of ideals". Is er ergens op dit oogenblik in Europa ééne Letterkunde? Ik geloof neen! Wanneer gij tenminste aan dat woord hetzelfde denkbeeld hecht als ik en daaronder b.v. de Fransche ten tijde van Lodewijk den veertienden, de Engelsche ten tijde van Elisabeth, de onze ten tijde van Frederik Hendrik verstaat.

Zie rond.
Bij de Engelschen:
Southey, de Vleyer van het heden.
Scott de Bard van het Verleden.
Byron de zanger der toekomst.
Bij de Franschen:
Chateaubriand, de la Martine; Victor Hugo en zijn school; de la Vigne, de weifelende; Barbier en vrij wat andere kinderen

Digitized by Google

der Julydagen zijn het met de levendige uitdrukkingen hunner verdeelde maatschappij, hunner inwendige woelingen.

Noem dat alles nu Fransche letterkunde van onzen tijd en ik zie een gedrocht, nog afschuwelijker dan Europa. Neen mijn vriend, de Franschen, de Engelschen, de Hollanders hebben, kunnen tegenwoordig geen letterkunde hebben, wij hebben slechts letterkundigen.

Bij ons eindelijk:

Het verleden heeft zijn zanger in den eenigen Bilderdijk —

het koninkrijk der Nederlanden zijn redenaar in den grijzen van der Palm verloren en 1830—1834

de tijd der wonderen

de Tiendaagsche Veldtocht,

heeft van der Hoop tot dichter, van Kampen tot geschiedschrijver, van Lennep tot navolger van?

Te souviens-tu?

en Doyer tot Bespiegelaar.

Où en sommes-nous venu?

dat de letterkunde de uitdrukking van den tijd is en in een tijd als de onze willen wij een Letterkunde! En wat is onze toekomst? Wie is haar Zanger, haar Verkondiger?

Ik heb u te lang bezig gehouden. Morgen zijn mijn bijdragen gereed: kom spoedig eens bij

Uwen E. J. P.

Vergeef het schrift.

XXII. Ah. 21*p*. eind Juny 1834.

Drost aan Potgieter.

Met onbeschrijfelijk veel genoegen heb ik Bertrand et Raton gelezen, mijn waardste Vriend! Inderdaad dit blijspel komt mij voor tot de uitmuntendste te behooren, welke onze tijd opgeleverd heeft. Het eenige gebrek is dat de karakters volstrekt niet in Denemarken te huis zijn, ondertusschen laat zich dit gereedelijk vergoelijken. De intrigue is meesterlijk, de situatien allergelukkigst. Rantsau, Raton, Christine, de allerliefste Christine, alle de opgevoerde karakters, tot Jean zelfs, zijn even helder, fiks en krachtig geteekend. Welke fraaye tooneelen dat derde en vierde van 't laatste bedrijf. Nooit had ik in Scribe zooveel genie en talent ondersteld, als dit stuk op iedere bladzijde

Digitized by Google

blijken doet. Volvoer, ik bid het u, spoedig uw plan om ons eene beoordeeling te schenken. Hebt gij de Hollandsche vertaling gezien?

Ik wist niet dat gij fransche verzen schreeft.

Es bildet ein Talent sich in der stille!

Uwe overzetting der Götter Griechenlands als ik u bidden mag!

In de vertaling [1]) van Lamb ben ik vermetel genoeg geweest, eenige *het's* weg te snoeyen en andere kleine veranderingen te maken. In de proef kunt gij die, welke geene verbeteringen zijn, wegnemen; ze zijn in alle gevallen tamelijk onbeduidend.

En nu leg ik uwe inleiding tot de proeven uit de Promessi sposi naast mij, dezelve herlezende, wil ik eenige vraagteekens plaatsen. Dwaze vrager! zult ge veelligt zeggen, ik reken op uwe vriendschappelijke toegezindheid, zoo lang ik geen onbescheiden vrager word en — ook dan nog.

? Zou hier de vertaling niet ingevoegd moeten worden?

? heerlijke hoop, grootsche verwachting?

? Voorwaar eene heerlijke hoop voor de verzamelaars, maar men heeft het publiek zooveel beloofd, dat het aan beloften weinig hecht; ware het daarom niet beter, dat plan *entre nous te houden* en het publiek zonder voorafgaande belofte een schets van Alfieri's werken te geven.

? aan zijn' tweeden wensch is in grooten deele voldaan, men heeft met gelukkig gevolg aangevangen zijn tweeden wensch te vervullen.

? vreugdezieke, weelderige?

? weedom, stille smart?

? vroeger en smakeloos, het smakeloos Italiaansch van vroegeren tijd?

? alreeds, reeds?

? overdierbaar Latijn, foei, foei, welk een anti-classische uitdrukking en spotternij; waarom niet liever: naar 't latijn dat haar
in dartele ontucht teelde?

? of soms, alleen *somtijds*? Drie *of*'s staan, in verschillenden zin bijna onder elkander in het gelid.

? *lees*, lezen?

? dan, mag zonder schade weggewischt. Maar dat lezen is in het algemeen gezegd, naar 't schijnt; lager echter komt het mij voor dat ge alleen op Italiaansch lezen doelt.

1) Proeven van een humorist. Muzen bl. 29.

Digitized by Google

? echter mag weggewischt, indien ik mij niet bedrieg.

? waaruit de geest, die den geest ademen?

? harer, harer, harer, van hare?

Gij loopt hooger dan ik met Silvio Pellico's gedenkschriften. Gij gelukkige die dezelve in 't oorspronkelijk, ik ongelukkige die de vertaling eener vertaling, beide 't werk van smakelooze prulschrijvers las!

Ondertusschen komt mij S. Pellico op verscheidene plaatsen tamelijk langwijlig voor; nu hoe kon het ook anders waar men tien jaren kerkerleven beschrijven gaat? Indien le dernier jour d'un condamné niet geschreven ware, zou ik waarlijk gunstiger over dat boek denken; maar waarlijk, caro Amico! De wijsgeerige bladzijden vergoeden schraal het onbelangrijke van des dichters gevangenis. De historie met den godverzaker kan u dunkt mij niet minder dan mij zot, gekunsteld en tamelijk vervelend voorkomen. Hoe zulk een boek Europeesche vermaardheid verwerven kon, is mij een raadsel. Moet ik alles op des vertalers rekening schuiven, dan is 't boek ongehoord mishandeld, maar ik twijfel er aan. Indien de schrijver geen Carbonaro geweest ware zou dit werk veelligt minder opgang gemaakt hebben, leer mij dan den Dichter S. Pellico uit zijne treurspelen kennen en bewonderen. Ik ontken niet, dat er schoonheden zijn, waarachtige schoonheden in die gedenkschriften; een der gelukkigste gedeelten [1]) hebt gij voor den Vriend vertaald — maar die schoonheden treffen ons meest, omdat zij zoo weinig verwacht, zoo aandoenlijk, zoo enkel zijn, als die geele muurbloem in V. Hugo's meesterstuk.

Ik verwacht dat gij door in uwe inleiding een weinig breedvoeriger over de schoonheden der Gedenkschriften uit te weiden en dezelve aan te duiden mij van mijne dwaling overtuigen zult. De aanval op de Genootschappen ter Verbetering van Gevangenen moge er plaats voor maken. Is dezelve wel gepast en billijk? De onderstelling dat van Kesteren's vertaling in de bibliotheek van den man van goeden smaak opgenomen zou zijn heeft iets beledigends. Daartoe bezit men te veel smaak. Men heeft eene zeer goede Fransche vertaling of zal de voorkeur aan de Duitsche geven.

? elken van iedere?

? Zoo ge wist: zekere redactie vraagde den even welwillenden

1) **Magdalena**, V. d. V. 1833, bl, 638.

Digitized by Google

als talentvollen vriend een beoordeelend verslag van de Promessi Sposi. Hij dacht er aan toen hij dit *zoo ge wist* schreef, want zijn goedgunstige lezer vergde immers niets dergelijks; immers wie zou vragen waar zoo veel geschonken wordt. Derhalve dient hier een en ander gewijzigd te worden, 't zal tenminste noodig zijn eene onderstelling vooraf te doen gaan. Waarom zou de lezer niet *vergen* om u door weigeren zoo gelukkig te doen zijn?

? instekend genoegen?

Zoudt gij beslissen kunnen de gansche zinsnede weg te wisschen? Uw vonnis tegen de kritiek schijnt mij tamelijk onregtvaardig en ongegrond.

? *geldt* waar de dichter uitweidt?

? *eraan:* daardoor in?

't Geestig slot uwer inleiding evenaardt het uitmuntende geheel. Ik zou hier uitvoerig zijn, wanneer vleyende beleefdheid zich niet op dezelfde wijze uitdrukte; dat ik steeds zoo diep bij u mijne minderheid gevoel, is eene hartelijk gemeende verzekering, welke eens voor altijd in de plaats van loftuitingen trede.

Geheel de Uwe DR.

XXIII. Ah. 40*c*. 25 Juni 1834.

POTGIETER aan DROST.

Excuse

Conteur charmant; poète aimable!
qui souvent charmez mes loisirs
demandez moi des souvenirs
la veine en est intarissable!
Mais des déclarations d'amour,
des vers voués à la plus belle,
des papillions enfans d'un jour
Le tems a effleuré leur aile
Et je les fis suivre son cours.
Mon coeur ne brule plus d'attente
Ne frémit plus de doux espoir!
Je n'erre plus au bois le soir
Avec ma hampe sous la mante.
Vous voulez ouir ses accents?

Digitized by Google

Rendez-moi dans mon beau délire,
Rendez-moi mes saules pleurantes.
Rendez-moi ma charmante Elvire!
Je vais recommencer mes chants.

Inderdaad mijn lieve vriend, ik kan de overzetting van Schillers heerlijk vers niet vinden, maar zoo ik het al kon, gaf ik ze U nog niet, want het zou dwaasheid zijn. Gij die het oorspronkelijke verstaat, hoe kunt gij er om aanhouden? — Charlotte Elsevier, in Loosjes lieve Suze zegt, meen ik, dat haar Mama alle billets doux uit hare jeugd had verscheurd, om niet bespottelijk te zijn in de oogen harer kinderen en gij zult den Vriend, den criticus doen lagchen om de overzetting die ik uit „goeder harten" beproefde?

Hiermede de bijdragen in dank terug. S[r] is een te geestig mensch dan dat ik zijn laatste verzekering: ik eindig mijn loopbaan als recensent, zou willen gelooven. Mijn hemel — wat zou de Hollandsche Letterkunde geworden zijn, wanneer wij niet nog enkele zulke mannen over hadden. De andere stukjes van hem ontvang ik gaarne bij gelegenheid.

Hoe gaat het met de Muzen? Zij treden zeker uit voorliefde voor het waterige in ons waterige land, niet voor een waterigen Septemberdag op?

Vaarwel en werk meer en beter dan ik kan of wil, want ik ben heden in een ondragelijken luim, maar gelukkig, alleen.

Uwen P.

XXIV Ah. 21*q*. Juli '34.

DROST aan POTGIETER.

Inderdaad, mijn waardste! gij hebt mij eene regt gelukkige proeve gezonden, hoe de Fransche muze uw talent begunstigt. Duizendwerf dank ik u voor het allerliefst dichtstukje; het overtuigde mij opnieuw, dat alles wat men van zijn werk zegt, gelijk gij bijvb. hier van uwe overzetting der Götter Griechenlands, de uitdrukking is van .... maar het zou zeer onbeleefd zijn, wanneer de barones van Zonsveld aan eene van hare vriendinnen zeide: „Ma chère, wij hebben beide ons rouge fin van le Sieur Disseij" — Neen, neen!... gij begrijpt mij.

„Den Criticus doen lagchen!"

Digitized by Google

Maar, goede hemel! dit heet de zaak gruwelijk overdrijven, zoo iets is nauwelijks te verdragen. Weet gij dan niet, dat ik met eerbied Professor Nieuwlands *Bagatelles Françaises* kan doorbladeren, ofschoon de uitstekende wiskundige bij mij, als dichter, alleen in den Orion en zijne klassieke vertalingen op zoo veel prijs gesteld wordt, dat mijne algemeene hoogachting mij toegevende doet zijn voor zijn gerijm in de manier van Pieter Pijpers

O onherstelbre schade en spijt
Helaas wij zijn dien snoek dan kwijt, enz.

en bladzijden bij bladzijden van den man, die in rijm te droomen plag, die zijn fooitjes gaf in verzen op Nieuwjaar of Kermisdag. Zoo veel eerbiedige toegevendheid voor Prof. Nieuwland, kan het anders, dan dat ik uwe Fransche Poëzy zoude bewonderen? Lotjes mama handelde zeer verstandig, zij kon die billets doux, het werk vau voormalige minnaars juist beoordeelen. Ziet ge hoe groot hier het verschil zij! Bovendien: billets doux zijn doorgaans iets zeer onverstandigs en moeten, ten minste voor de helft, degelijke dolligheden bevatten.

Met tegenzin zend ik U mijne vertaling van *Odo en Amanda* [1]). Het zou mogelijk veel beter zijn die niet te zenden. Ik voorzie het reeds, dat boek vindt in uwe oogen geene genade. Terwijl gij een blik op het titelblad werpt heeft uw gelaat eene uitdrukking, als of gij den hoogen Treurspeldichter zaagt naderen. O, wees inschikkelijker; Odo kunt gij terstond ter zijde leggen, mijn waardste! Amanda zal u niet, als de treurspeldichter vervolgen. — Wij zenden elkander geene nieuwjaar-visitekaartjes. Hiernevens een exemplaar van den beruchten Datheen; over dat stukje uw oordeel te vernemen zal mij aangenaam zijn. Vervloekt zij het uur toen ik van der Chijs die biographische karakterschets toezond, want honderden verdrietelijkheden zijn er het gevolg van. Opnieuw kwelt mij de onbegrijpelijke dwaasheid van een' braven ijverigen en welmeenenden mensch. O die droomerige uitgevers! — maar alles droomt, alles slaapt, wanneer zal men ontwaken? — als het nut feest viert, men zal ontwaken, om te geeuwen en geeuwende te zingen.

1) Vertaling van Drost uit het Duitsch van Jacobs: Odo und Amande.

Digitized by Google

Het vervolg van Don *Abbondio* zie ik verlangend tegemoet, in hetgeen gij mij ter hand stelde heb ik slechts tot beuzelachtige aanmerkingen stof gevonden.

T. t.

Maandag. DR.

XXV Ah. 40*f*. Juli '34.

POTGIETER aan DROST.

Gij zendt mij, beste Vriend, een paar bewijzen van de dwaasheden onzer eeuw in de Berigten der Gedenkpenningen, duld dat ik er U een der vorige aanbiede in een blad van den Amsterdamschen vrijheidsboom. Het zal een piquante afwisseling zijn van de zwaarden, wapenrustingen, bekers en Spaansche mantilla's, waarmede ik mij verbeelde, dat Gij een der vertrekken uwer toekomstige pastorie zult versieren.

Hartelijk dank voor *Odo en Amanda.*

Mijne tantes vinden het een mooi boek. En gij? Verbeeld U, la main malheureuse. Op het eerste blad [1]), dat ik opsla spreekt de eerzame Amanda La Bruyère fiksch tegen. Gelukkig sloeg ik nog eens om en vond:

Mijner dierbaarste toegewijd,

et tout était dit. Ik dacht aan ... (foei, kijk zoo grimmig niet, zeg veel liever, dat ik nooit dan hoogst onbeduidende billets doux geschreven hebbe). In goede ernst, Gij hebt U een klasse van lezers gekozen, tot welke ik niet behoore, ik zoude vermetel zijn, door mij een oordeel te willen aanmatigen.

Hierbij ten tegenhanger van den lof door onzen hooggeschatten Broes der Engelsche Kerk toegezwaaid, een stukje over de hoogescholen, mij door een Vriend die lang in Engeland was, geleend, — het wierd daar beschouwd niet dan droevige waarheid te bevatten.

Datheen, regt zoo, mijn Vriend! de eerste proeve Uwer historische Critiek, is eene verontschuldiging, waartoe Gij mijns inziens volle regt hebt. O die ellendige beoordeelaars die er D. een misdrijf van maken dat hij in het punt van godsdienst de

1) Het motto uit Jezus de zoon van Sirach cf. La Bruyère et des femmes. Caractères hfdst. III.

Digitized by Google

man *zijner* eeuw was en niet als Willem de I boven zijne eeuw stond, die in de Protestanten van dien tijd, alle die onverschillige gerustheid vorderen, welke ons twee eeuwen later nog niet schoon staat! Voor den leeraar en den staatsman, hebben zij slechts ééne schaal; wat zoude de wereld ééntoonig zijn, wanneer die zich naar hunne begrippen voegde. Een allerbelangrijkste vraag is, wie men als mensch voor deze en de volgende wereld hooger waarde toe moet kennen den hartstochtelijken of den gematigden, den dweeper, of den staatsman? De la Rochefoucauld die juist bij mij ligt en die als W. Scott zeg: has discovered so many foul gangrene of the human heart zoude misschien beide voor een wijziging der eigenliefde verklaren? A propos van den eersten, wanneer Heije bij U komt, lees hem dan ter overweging de 378ste R. M. voor. Le bon goût vient plus du jugement que de l'esprit.

Geef meer Artijkels in dat woord, mijn Waardste! maar heb er niet verdriet van, zooals van dit. Is het misschien om die zotte regels, door U aangehaald? Het ontbreekt van der Chijs dan ook geheel aan oordeel. Misschien zoude hij mij met de 277ste R. M. kunnen antwoorden.

Il n'y a guère d'homme assez habile pour connâitre tout le mal qu'il fait.

Ah que c'est triste!

Portez-vous bien et moi aussi!

Donderdag. E. J. P.

XXVI Ah. 21*r*. Juli '34.

Drost aan Potgieter.

Dank zij den Hemel! Ik ben bijna volkomen hersteld, mijn waardste! Ge verwondert u? Ja, ik ben ongesteld, zeer ongesteld geweest. Gij hebt er niets van geweten. Wat wonder! De heer Potgieter verwacht, dat men steeds hem eene visite brengt, hij weet op hoeveel prijs men zijn gezelschap stelt en zegt derhalve altijd: „Waar zoo lang geweest? in hoeveel tijds heb ik u niet gezien? ge doet niets van u hooren!" Mijne ongesteldheid zal mij verontschuldigen, dat ik kwam, noch schreef, zelfs dat ik uit de stad ga, zonder ander afscheid dan op deze bladzijde.

Twee of drie weken denk ik te Haarlem te blijven, men stelt zich veel voor van de buitenlucht om mijn welstand te

Digitized by Google

volmaken; van den aard mijner ongesteldheid zal Heije u iets kunnen zeggen; ongaarne schrijf of spreek ik van dergelijke zaken.

Wilt ge mij een heerlijken dag schenken, zoo kom eens een dag bij me in

Haarlems loofrijk Hout

doorbrengen, maar koopmanszorg boeit u aan den Amstel, ik weet wat ik vreezen moet en durf mij geen oogenblik met zulk eene voorstelling vleijen, altijd echter zal ik teleurgesteld zijn, vergoed zulks eenigszins door mij eenige regels te zenden.

Vaarwel, mijn waardste! Groet duizendwerf uwe tantes! Hoe gaarne ik hier nog menigen regel schrifts bijvoegde, de gelegenheid ontbreekt mij, spoedig nader; ik logeer bij de Wed. de Boer aan de groote Hout-poort.

Hiernevens den monsterachtigen Han van IJsland terug. Een kinderachtig vertelsel van Blaauwbaard en zoovele trekken van rijk genie, edel gevoel en dichterlijken zin.

Victor Hugo blijft zich gelijk.

Als altijd Uw

DR.

XXVII bij Ah. 21*s*. 30 Sept. 1834. (dateert Potgieter).

(Met potlood, zeer onduidelijk geschreven).

Drost aan Potgieter.

Vergeef mij, mijn waardste, dat ik in zulk een staat de proef u toezende. Ik ontving ze over drieën en nu was de taak mij te moeyelijk, ach of ik u de verdrietelijkheden van het eindeloos corrigeeren had kunnen besparen.

Hulde aan uwen ijver voor de Muzen!

Driewerf hulde aan uwe talenten.

Ik ben zeer redelijk. Vele groeten aan de dames

DR.

XXVIII Ah. 21*s*. 3 Oct. 1834.

Drost aan Potgieter.

Gij kunt u niet voorstellen mijn Waardste! hoe aangenaam ik gisteravond verrast werd door de ontvangst uwer bijdrage. Ik ben oneindig, oneindig veel aan u verpligt. — De Proeven uit Silvio's zedekundig werk las ik met groot genoegen, zij ver-

Digitized by Google

zoenden mij — geheel? — neen, daar toe moet ik eerst nog den treurspeldichter leeren kennen. Ondertusschen zijn die vertalingen [1]) (wees zoo goed er eene derde proeve bij te voegen) allergeschikst voor de Muzen N°. III. In dit nummer zal het aan plaats ontbreken.

Wat Jose betreft, gij hebt mijn gevoelen over dat dichtstuk uitgesproken, beste vriend! Ieder vond de Jose een meesterstuk, ik vertrouwde mijne oogen niet en toen — gij schreeft — en ik ben overtuigd dat ik niet mis zag. Bijna onbepaald stem ik in uwe aanmerkingen.

Gij zijt meer dan nieuwsgierig naar Van den Brinks recensie [2]) welnu, ze gaat hiernevens. Ge zult u nog meer verwonderen dan ge nieuwsgierig waart. Weet ondertusschen dat wij overeengekomen zijn een aantal vleyende uitdrukkingen door te halen, een aantal aanmerkingen in derzelver plaats te stellen, terwijl de recensent bij eene uitvoerige apologie van zijn oordeel over de karakterbehandeling, ons gevoelen ontwikkelen zal. Is het u mogelijk mij morgen avond het stuk terug te zenden, ge zult mij er een dienst mede doen. Hiernevens ter lezing een stukje van Beets, hetwelk mij uitnemend voorkomt, zoo schrijft B. wanneer hij oorspronkelijk is.

Helaas mijn waardste, waarom moet het un petit billet zijn, zoo gaarne schreef ik meer maar mijne dierbare soeur de charité vermaant mij te eindigen, ik *moet* gehoorzamen. Mijn oude Heer herstelt gelijk ik. Ontvang de groeten van al de mijnen!

Steeds uw D.

XXIX Ah. 21*t*. 16 Oct. '34.

DROST aan POTGIETER.

Niets verdrietiger, mijn waardste! voor den herstellenden, dan die dagen, wanneer hij zich half ongesteld en onlustig gevoelt; zulke dagen schijnen ondertusschen steeds de terugkeerende gezondheid vooraf te gaan! ik wil derhalve *heden* berusten, vergeef mij wanneer ik weinig of niets verder dan het noodzakelijke schrijf.

---

1) Muzen bl. 312.
2) Rec. van José. Muzen bl. 218.

Digitized by Google

De *wenken en gevoelens* [1]) zijn door u veranderd, gelijk ze door u bij het overlezen veranderd moesten worden. Vraag mij niet, of ik aanmerkingen hebbe! Nauwelijks durf ik u voor te stellen de confidentie aan den lezer, een oordeel over bezoeken betreffende weg te laten. De menigte zal niet met u instemmen, u een zonderling noemen en — loop ik geen gevaar van vitterij, van betweterij beschuldigd te worden?

Inderdaad ik heb geene aanmerkingen.

Wees zoo vriendelijk de aangehaalde regels uit Byron in een noot te vertalen. Wij kunnen van onze lezers eischen, dat zij 't Fransch verstaan, moeyelijk zullen wij hen bewegen Engelsch te leeren om *de Muzen* te kunnen lezen.

Immerzeel vormde een allergelukkigst plan, toen hij besloot den Reijnaart van Willems af te doen drukken, de geestige berijming zal hier veel bijval vinden. Hebt gij gezien dat ZEd. naar uwe aankondiging in 't Album verwijst?

Gaarne zag ik iets over Loots in het volgend nummer, zelf ondertusschen kan ik zulk een necrologisch artikel niet leveren, ik heb hem niet gekend; als dichter staat hij slechts in weinige stukken bij mij op hoogen prijs; zijne laatste prulschriften kan ik niet vergeten, hoe zal ik ze hem vergeven, als ik aan den wijzen Bilderdijk en zijne *Vermaking* denk?

Gij kent L. beter, gij zult hem welligt billijker beoordeelen, hebt gij derhalve tijd, lust en opgewektheid, schenk ons zulk een Albumblad; gij zult er ons wederom ten hoogste door verpligten — ondertusschen, ik dring er geen oogenblik op aan, dat ware de onbescheidenheid ten top drijven. Wie die zooveel, zoo ijverig voor de Muzen werkt als mijn rijkbegaafde vriend. De Vriend kan zich niet over mij beklagen zoolang hij nog recensiën van mijne hand en portefeuille heeft. Ik wenschte wel dat het stuk over de tentoonstelling deze maand eindigde, zal het u mogelijk zijn den 22sten daarmede gereed te zijn?

„Vergeef mij dat ik geschreven heb, maar gij kunt mij zulks niet vergeven"?

Vele groeten aan de dames.

Donderdagmorgen. Als altijd uw D.

---

1) Wenken en gevoelens over de jongste Tentoonstelling in Amsterdam. Muzen bl. 175.

Digitized by Google

NU NOCH, vs. 155 vlgg.

„Zou het werkelijk waar zijn?" roept de heer A. van Herk uit (*Tijdschr*. XXXVI, 318) en tracht dan door vergelijking met andere bezweringsformules aan te toonen, dat mijne verklaring onjuist is, waarna hij dan eene andere (?) geeft. Het blijkt echter alweer, hoe voorzichtig men moet zijn met uit vergelijkingen gevolgtrekkingen te maken. De heer v. H. zegt: „De duivelbanner moest zich vergewissen van den naam, den aard, het doel en de herkomst van den duivel. Hij moest dus zijn diagnose maken, en trachten te weten, welke duivel in den bezetene huisde. En daarom werden den duivel verschillende vragen gedaan, ... etc. Als naklank daarvan vinden we dan in de aangehaalde verzen uit „Nu Noch" de bonte reeks van duivelnamen".

Ik heb gezegd (*Mnl. Dram. Poezie*, bl. 547): „De pastoor noemt hier eene reeks van booze geesten, zooveel als er hem maar dadelijk in den zin komen, en vermeldt daarbij hunne verschrikkelijke daden". Dat eene dergelijke opsomming noodig was om zeker te zijn, dat de booze geest, die moest worden uitgebannen, zich niet daarmede zou kunnen verontschuldigen, dat hij niet genoemd was, en dat daarom reeds in vs. 156 „alle booze geesten" genoemd waren, achtte ik zoo vanzelf sprekend en zoo bekend, dat ik het niet afzonderlijk behoefde te zeggen. In zooverre heeft dus de heer v. H. eene aanvulling op mijne verklaring gegeven, maar niet eene andere.

Verder heb ik alle uitdrukkingen uit de bezwering zooveel mogelijk verklaard. Maar voor eene enkele, die juist een nog al grappigen indruk maakt, kon ik geene afdoende verklaring vinden. Daarom vooral heb ik gezegd: „het is dan ook zeer goed mogelijk, dat de dichter hem hier opzettelijk onzin laat zeggen, waardoor voor de toehoorders het komisch effect ver-

Digitized by Google

hoogd werd". Is de heer v. H. het daarmede niet eens, dan zal ik gaarne van hem de verklaring vernemen.

Het geheel is natuurlijk geene echte bezweringsformule, maar eene parodie daarvan. Iets anders zou ook in de klucht niet passen. Zoo is het eveneens in alle kluchten, waar iets dergelijks voorkomt. Terecht vergelijkt de heer v. H. hiermede de bezwering, die Kamacho uitspreekt, en die als bevestiging kan dienen van mijne verklaring. De heer v. H. zal toch zeker ook „den geest van *houte* Sint Michiel" enz. niet als ernst of als verstandige taal opvatten. Misschien vindt hij het niet „komisch", maar iets anders dan „onzin" zal dit toch ook volgens hem wel niet zijn.

De vergelijking met de bezweringsformules van den anonymus, van Basilius en Chrysostomus had de heer v. H. beter weggelaten. Want men mag over het geloof aan duivelen en de kracht van bezweringen denken zoo men wil, wij hebben daarin ernstige uitingen van een oprecht geloof, die nooit op ééne lijn gesteld mogen worden met de parodie in eene klucht.

De bezweringsformules hebben nog veel duisters. Over *Agla*, *Ysiton* enz. mag nog wel eens wat medegedeeld worden. Ook over het optreden van *Astaroth* enz. onder de duivelen. Maar vooral zouden wij graag eene nauwkeurige verklaring hebben van formules als de aangehaalde „Abremonte abrya enz." Kan de heer Van Herk ons die eens geven, dan zullen wij hem dankbaar zijn.

Amsterdam. P. LEENDERTZ Jr.

Digitized by Google

WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH'S GEDICHT „VAN MER".

Het satyriese gedicht „*Van mer*" [1]), door de Bloemlezing van Verwijs [2]) reeds onder veler ogen gekomen, biedt de kritiese lezer moeielikheden, die nog steeds onopgelost bleven. In het biezonder zullen de woordspelingen met *mer* en *meer*, die Verwijs, en op zijn voetspoor Verdam [3]), er in zochten, niet ieder even helder zijn. De dichter keert zich immers niet uitsluitend tegen de hebzucht, maar hekelt velerlei gebreken. Verdam is zelf blijkbaar niet ten volle overtuigd, wanneer hij in zijn woordeboekartikel veronderstellenderwijze op een woordspeling met *mere*, *mare* (d. i. praatje) doelt. Alleen zeer gewrongen en weinig overtuigende verklaringen zouden deze woordspelingen kunnen redden. Het komt mij voor dat deze duisterheid niet aan de dichter, maar aan de afschrijvers te wijten is, en dat het gedicht met een vrij geringe wijziging tot helderheid gebracht kan worden.

Deze oplossing wordt ons aan de hand gedaan door het tweede, in Brabant vervaardigde handschrift, door Verwijs B genoemd, en dat meermalen betere lezingen bevat dan het Haagse, uit Holland afkomstige handschrift (H) [4]).

Het opschrift luidt in handschrift B: *Van merre*. Hoewel het *Mnl. Wdb.* geen bewijsplaatsen geeft voor deze vorm, staat het vast dat de afschrijver — zo al niet de dichter zelf — *merre* = *mare* (*maar*) gebruikt. Op de acht plaatsen waar

1) In de uitgave der *Gedichten van Willem van Hildegaersberch* door Bisschop en Verwijs, blz. 40.

2) Derde deel, blz. 62—67.

3) *Mnl. Wdb.* IV, 1005, waar gewezen wordt op vs. 130, 132, 189, 194.

4) Zie over deze beide handschriften het proefschrift van Dr. W. F. Tiemeyer: *De Klankleer der Gedichten van Willem van Hildegaersberch* (Amsterdam 1916).

Digitized by Google

hs. H *meer* en *meerre* heeft (vs. 12, 54, 130, 132, 189, 194, 197, 199), vindt men in de varianten bij Verwijs drie met *merre* (vs. 12, 54 en 132) [1]. Mogelik heeft Verwijs een of meer andere verzuimd aan te tekenen [2], te eerder, omdat *er* afgekort kan zijn, waaruit ook de lezing van de Hollandse afschrijver, die er mogelik wèl woordspeling in zocht of in wilde leggen, gemakkelik te verklaren is.

Nu ligt dus de gissing voor de hand, dat in oudere handschriften op al deze plaatsen *merre*, als bijvorm van *mer*, of *mer* gestaan heeft. Deze gissing wordt versterkt door het feit dat op de laatste plaats (vs. 199), waar volgens Verwijs beide handschriften *meerre* hebben, dit woord op *verre* rijmt. Dit zou er voor pleiten dat het woord in het opschrift van B evenzo in het origineel gestaan heeft.

Leidt nu deze veronderstelling tot een aannemelike verklaring? Daartoe moeten we eerst het karakter van dit gedicht nader beschouwen. Op *Le Dit des Mais*, waarmee men het vergeleken heeft, gelijkt het zeer weinig [3]; dit is een lang satyries gedicht in vierregelige strofen, waarvan elk het woordje „mais" bevat, meestal in de derde, maar ook wel in de tweede of vierde regel; van een referein is geen sprake, terwijl „maar" niet gesubstantiveerd is. Groter is de gelijkenis met het gedicht *Van maer* in het Comburgse handschrift, door Kausler in zijn *Denkmäler* (III, 213) uitgegeven; het zou mij niet verwonderen als Willem van Hildegaersberch dit gedicht gekend had, en er een aanleiding in vond tot het dichten van zijn satyre. Maar wanneer Kausler [4] spreekt van „eine anspre-

1) Hs. B heeft ook in de laatste regel van het gedicht: *merre*, waar H *mer* geeft.

2) Volgens Tiemeyer, t. a. p., zijn de varianten die Verwijs optekende, voor een dergelijk onderzoek niet altijd volledig genoeg. Het was mij in deze tijden niet mogelik daarnaar in Brussel te informeeren.

3) Zie deze tekst in de *Nouveau Recueil de Contes, dits, fabliaux* par Achille Jubinal (Paris 1839) I, 181—194.

4) t. a. p. blz. 526.

Digitized by Google

chende treffend heitere Satire", dan lijkt mij die karakteristiek minder juist. Geen vrolike spotternij, maar bittere ernst is de grondtoon. Een boetprediker uit Maerlant's school is aan het woord in deze strofe (vs. 73 vlg.):

Maer es contrarie alleene
Alre redeliker dinc
Dat claghic Gode van Nasareene
Dat sulc woort nye in tonghen hinc
Dit vileyne felle woort
Dwelke der weerelt es contraer
Goede name deerlic vermoort:
Vermalendijt sij sulc een *maer*!

Het slotakkoord is dan ook een verwensing:

Weerpt onder voet dit felle *maer*!

Willem van Hildegaersberch is bezadigder: hij kiest de vorm van de ironie. Zijn gedicht is een lofrede op de voortreffelikheid van de wereld: de paus met al zijn geesteliken, de keizer met zijn adel, de burger en de boer blinken uit door hun deugden. Na elke van de zes ongelijke afdelingen [1]) — want strofen kan men deze paarsgewijs rijmende verzengroepen niet noemen — blijkt dan de satyriese bedoeling uit het refrein: *Mer is woert dat luttel vroemt!* d. i. laten we maar niet spreken over de „maren"!

Valt het nu de dichter moeielik, de ironie zo lang vol te houden, totdat hij het rustpunt van het ophelderende refrein genaderd is? Of vreest hij dat de hoorder hem misverstaan zal? In elk geval waarschuwt hij zijn hoorders midden in elke afdeling: denk er aan, ik ben maar aan het spotten! Hij doet dat in een of twee regels, die wij als een „ter zijde" moeten opvatten, en die bij de voordracht — want daarvoor bestemde de spreker zijn werk — door zachtere toon, gebaar of gelaatsuitdrukking tot hun recht kwamen.

---

1) I: vs. 1—20; II: 21—42; III: 43—74; IV: 75—112; V: 113—146; VI: 147—183. Andere alinea's konden m.i. beter vervallen.

Digitized by Google

Deze „waarschuwingen" zijn:

I vs. 12—13 Heb ic *merre* niet gheseit,
Soe is een woert daer an vergheten.

d. i. Zolang ik nog niet op de „maar" gewezen heb, is het laatste woord daaromtrent nog niet gezegd!

II vs. 30 Isser *mer* niet in twoert
Soe doele ic seker in mijn dichten.

Geheel duidelik is de uitdrukking nog niet, maar ik zou er achter willen zoeken: Ontbreekt aan mijn woord (= mijn gedicht) de „maar", dan ben ik nog ver van de waarheid!

III vs. 52 en 54 *Mer* es woert dat mi versnelt

Verdam (*Mnl. Wdb.* VIII, 2491) vindt *versnelt* op deze plaats „niet duidelijk". De betekenis „verhalen", die Verwijs er aan toekende, verwerpt hij, terwijl hij verklaren wil: „*Maar* is een woord dat mij al heel spoedig op mijne beweringen doet terugkomen". Het komt mij voor, dat „inhalen, achterhalen" juist een goede zin geeft, en dat de dichter schertsend wil zeggen: Midden in mijn lofrede komt mij dat woordje „mer" weer achterhalen! Daar schiet mij op eens „mer" te binnen!

Eveneens ter zijde gezegd is dan:

Const men merre wel verstaen

d. i.: als men slechts aan „mer" dacht, als men goed begreep dat ik niet in ernst sprak.

IV vs. 96 Waerre mer niet soe wel bekent!

d. i. als men niet wist dat die lof door een grote „maar" teniet gedaan werd!

V vs. 130 Merre volcht mi sonder beiden
Om te straffen dat ic make.

Deze regels bevestigen m. i. de bovenstaande verklaring van „versnellen". Nauweliks ben ik weer op dreef met mijn lof-

Digitized by Google

spraak, of dat vervelende „mer" achtervolgt mij onophoudelik, om wat ik gedicht heb te logenstraffen.

VI vs. 164 Heb ic mer niet gheleert,
Soe is mijn dichten luttel waert

d. i. Als ik niet liet doorschemeren dat er een „maar" is bij al de deugden die ik aanprijs, dan zou mijn gedicht niet veel waard zijn.

Deze midden in elke afdeling herhaalde waarschuwing omtrent zijn werkelike bedoeling is Hildegaersberch nog niet voldoende. In een slot (vs. 189—204) laat hij de ironie geheel varen voor een ernstig en stichtelik woord. Juist daarom zou „meerre" hier misplaatst zijn, en begint hij, volkomen begrijpelik:

Hoe comt merre dus te werke
Onder pape ende clercke, etc.

Dit slot bevat een andere moeielikheid, waarvoor Verdam in zijn *Middelnederlandsch Woordenboek* (II, 79) de sleutel gevonden heeft. Het woordje *dat* kan, gesubstantiveerd, betekenen: een aanmerking, een gebrek, en dus synoniem zijn met: een „maar". Ter verklaring moeten wij uitgaan van de ontkennende uitdrukking (*No*) *dit no dat* = niets hoegenaamd, waarbij te denken is aan een begeleidend gebaar, evenals men nu nog, met de vingers knippend of wijzend zegt: „niet dát, niet zóveel!" [1]).

Overtuigend is een andere plaats uit Hildegaersberch's gedichten (253, 21): „Gheen man en mach sonder dat sijn". Maar vooral van belang is het, eveneens door Verdam aangewezen, gedicht *Niemant ter werelt sonder dat*, uit een Haags handschrift, door Van Vloten afgedrukt (*Dietsche Warande* VIII, 75). Dit gedicht telt elf strofen van 6 of 7 regels, met het refrein *Daer is niemant sonder dat*. De slotstrofe luidt:

---

1) Verdam verwijst naar De Jager's *Latere Verscheidenheden*, blz. 142, waar o. a. uit De Decker *niet dat* = niets aangehaald wordt.

Digitized by Google

Daer is niemant sonder dat,
Die ye ter werelt wert geboren
Sonder Hi die 't al besat;
Hi maecte locht, aerde ende coren.
In der werelt, yst droge yst nat,
El niemant dan Hi sonder dat.

Letten wij nu op het enigszins onverwachte slot bij Hildegaersberch:

Mar God is sonder dat alleen (vs. 202)

dan lijkt het mij niet onwaarschijnlik dat Hildegaersberch het gedichtje *Niemant ter werelt sonder dat*, dat eveneens uit de Hollandse sprooksprekerskringen afkomstig is, gekend heeft, en mogelik zelfs bij zijn gehoor bekend veronderstelt. Dan wil hij zijn *mer*-gedicht in verband brengen met het *dat*-referein, waardoor hij zich tot een gekunstelde samenkoppeling laat verleiden, die voor ons op enkele punten duister blijft, al brengt de verandering van *meerre* in *merre* meer licht.

In het biezonder blijft een struikelblok vs. 197—198:

Merre maect een weynich *dat*
Waer *mer* an is, hem brect al wat.

Als wij de eerste regel zouden willen weergeven door: „Zo'n „maar" veroorzaakt een tekort, een gebrek", dan blijft *een weynich* onverklaard, dat met de volgende regel in tegenspraak komt. Een afdoende verklaring kan ik niet geven: in plaats van *een weynich* (var. B *evenich*) zou men veeleer verwachten (*so*) *menich*, en het is niet onmogelik, nu beide afschrijvers blijkens hun „meerre" van de tekst niet veel begrepen hebben [1]), dat ook in vs. 197 de authentieke lezing niet bewaard is.

1) De afschrijver van B heeft in vs. 195 *dic* in plaats van *dicht*, zodat hij las: „Dat mense dic bi goeden luden | hoert? Ic sel u waer beduden". Deze lezing is — in verband met vs. 199 — minder aannemelik dan die van H.

Digitized by Google

Eindelik worden in vs. 201 *mer* en *dat* als synoniemen, naast elkaar geplaatst: daar zal men die woorden als „gebreken en tekortkomingen" moeten opvatten, een betekenis die ook in het slotvers goed past.

So en can ons *mer* noch *dat* ghescaden,

d. i.: dan worden al onze zonden en tekortkomingen ook vergeven.

Utrecht. C. G. N. DE VOOYS.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

79. VERSCHIETING.

[Verg. *Verschiet*, hierboven, blz. 43].

'tEn is jae oock niet genoegh, dat een reden mergh en vleesch heeft: zy moet dickwils wat gesmuckt en verciert werden, door het pinceel van een effen en ronde tale. En gewisselick, zoo die niet verheven en werd met levendige couleuren, de verdiepingen en verschietingen (het byzonderste van de tafereelen) en konnen niet vermerckt werden. DE BRUNE, *Emblemata* (1661), VI (*Aen de Leser*).

A. B.

Digitized by Google

SYNCOPE EN CONSONANTENGEMINATIE.

De verdeeling der accenten in een volzin is het product van meerdere krachten. Onder deze zijn er twee, op welke ik aan het begin dezer studie de aandacht wil vestigen. Deze zijn de traditie en het rhythme. Tot de traditie behoort onder meer, dat ieder woord eene vaste accentuatie heeft, die in den zin zooveel mogelijk bewaard blijft. De meeste Nederlandsche woorden bijvoorbeeld hebben, wanneer zij afzonderlijk gesproken worden, het hoofdaccent op de eerste lettergreep. In den zin blijft deze betoning in de meeste gevallen behouden. Tot de traditie behoort het ook, dat in zekere verbindingen van woorden sommige woorden regelmatig over andere domineeren, bijvoorbeeld het zelfstandig naamwoord over het voorafgaand lidwoord, het verleden deelwoord over het hulpwerkwoord. Traditioneel kan men ook vele afwijkingen van deze betoning noemen, met name de duidelijkheidsbetoning, die syllaben op den voorgrond brengt, waarop de spreker in het bijzonder de aandacht wil vestigen. Deze wijze brengt wel mee, dat een zelfde volzin op meerdere wijzen betoond kan worden, maar deze wijzigingen hebben toch hun grond in een bestaand gebruik.

In het Oudgermaansch was in dezen zin traditioneel niet alleen een hoofddrukaccent, dat in niet samengestelde woorden op de eerste syllabe viel, maar ook een afnemen van den druk naar het einde toe. Dit blijkt uit syncope- en verkortingsverschijnselen. De syncope en de verkorting tasten altijd het eerst de laatste syllabe van het woord aan; de tusschensyllaben zijn in de oudste periode nog geheel intact, en in de verschillende dialecten worden zij ook door jongere wetten verschillend behandeld. Dit wijst er op, dat in het Oergermaansch de

Digitized by Google

paenultima zwaarder druk had dan de ultima, en dat de jongere syncopeeringen in tusschensyllaben althans voor een deel het gevolg zijn van secundaire accentwijzigingen. Waar in vierlettergrepige woorden de derde boven de tweede gaat, is toch de neergaande lijn in zooverre aanwezig, als de syncope in de tweede dan jonger is dan in de vierde, en de derde ook beneden de eerste blijft. De accentbeweging is in zulk een geval, wanneer men met het laagste cijfer het sterkste accent aanduidt 1. 3. 2. 4.

De tweede factor, die bij de accentueering van den zin, en niet minder van het woord, een groote rol speelt, is het rhythme. De regels, die hier gelden, worden op den duur ook traditioneel, maar toch is hierin een element, dat, daar het wortelt in de behoefte aan regelmatigheid, die elken arbeid vereenvoudigt, altijd hetzelfde is.

Als een grondregel mag men aanmerken, dat er een natuurlijk streven is, om accenten van eenig gewicht op gelijken afstand te leggen. Zegt men: *'t is mooi weer*, dan laat de natuurlijke beweging van dezen volzin zich in muzieknoten aldus weergeven ♪|♩′|♩. Plaatst men vóór *mooi* een bepalend woord van één lettergreep, dat zwaarder betoond is, b.v. *heel*, dan wordt de duur van den volzin niet langer, maar de tijd, die eerst aan *mooi* toekwam, wordt nu over *heel* en *mooi* verdeeld; de volzin *'t is heel mooi weer* krijgt de beweging: ♪|♪′♪|♩. Zegt men in plaats van *heel*: *deksels*, dan luidt het ♪|𝅘𝅥𝅯′𝅘𝅥𝅯♪|♩. Zegt men *allemachtig*, dan wordt het 𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯|𝅘𝅥𝅯′𝅘𝅥𝅯♪|♩; de twee eerste syllaben van het bijwoord worden in den voorslag gebracht, die nu versneld wordt, en de drie syllaben *-machtig mooi* correspondeeren met de éene syllabe *mooi* in den volzin, die het eerst genoemd werd. Evenzoo, maar met andere verdeeling, *leelijk* (♪′♪), *heel leelijk* (♪′𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯).

De ruimte tusschen twee accenten is rekbaar; dit ligt voor de hand. Wanneer er veel taalstof in moet worden ondergebracht, zal zij licht iets langer zijn, dan wanneer zij door éene

Digitized by Google

lettergreep gevuld wordt. Maar wordt de stof te omvangrijk, dan bestaat er kans, dat de maat gebroken wordt, en het tempo wordt door de toevoeging van eene nieuwe tijdseenheid verlangzaamd. Zoo zal de volzin *'t is ongeloofelijk leelijk weer* nauwelijks meer in twee maten kunnen gezegd worden, maar de beweging wordt: . Tegelijk wordt het accent op de eerste syllabe van *leelijk* versterkt, al blijft deze bij de hoofdsyllabe van het bepalend woord *ongeloofelijk* nog op den achtergrond.

De afstand tusschen twee accenten heeft dus zijn maximum, maar hij heeft ook zijn minimum. Een opeenvolging van twee of meer betrekkelijk zware accenten met zeer korte tusschenruimte wordt vermeden. Zij komt wel voor, maar zij toont dan neiging tot rhythmiseering. Zegt men, ongeduldig antwoordende op eene onwelkome bewering: *ja ja ja*, dan kan dit luiden , maar heel licht zal dit worden , en wanneer men opzettelijk aan ieder *ja* gelijken toon wil geven, rekt men den klinker en zegt *jā jā jā* (of).

De minimum-afstand voor twee zware accenten wordt in het volgende een spreekmaat genoemd. Zijn duur wordt aangegeven door een kwart noot ( ). Er is op te letten, dat niet iedere spreekmaat met een zwaar accent begint. Het begin der spreekmaat is de plaats, waar na een vorig hoofdaccent zonder rhythmisch bezwaar een nieuw hoofdaccent kàn vallen. Maar dikwijls valt er slechts een sterker of zwakker bijaccent. In de spreekmaat heeft, althans indien zij uit meer dan één syllabe bestaat, wederom eene verdeeling van druk plaats, waarbij naar gelijkmatigheid gestreefd wordt. Bevat zij twee syllaben, dan zal het accent der tweede liefst in het midden der maat vallen; bevat zij er drie, dan blijft licht de verdeeling in tweeën heerschen, zoodat men 1 + 2 krijgt of 2 + 1 (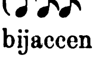 of 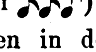); triolen-verdeeling is echter ook mogelijk. De bijaccenten in de spreekmaat zijn zwakker dan die aan het begin derzelfde en liefst ook der volgende maat. Deze rhyth-

Digitized by Google

mische neigingen kunnen in strijd komen met de hierboven genoemde dalende accentbeweging in meerlettergrepige woorden, en het gevolg kan zijn, dat eene ultima boven eene paenultima verheven wordt, of dat beide om den voorrang strijden.

Voor het oudgerm. is aan te nemen, dat de minimum-inhoud voor een spreekmaat eene grammatisch lange syllabe is. De lange syllabe kan dus de spreekmaat vullen. Eene korte syllabe is daartoe niet in staat.[1]) Dit blijkt uit het volgende. Bij de opeenvolging van twee fortissyllaben of van fortis en semifortis is altijd de eerste lang. Twee fortissyllaben kunnen alleen op elkander volgen, indien zij tot verschillende woorden behooren. Monosyllaba op korten klinker verlengen dien klinker, tenzij zij en- of proclitisch zijn. Daarmee is reeds de opeenvolging ⏑́ ×́ uitgesloten. Semifortis treedt op in composita. In geen compositum echter, waarvan het eerste lid uit ééne grammatisch korte syllabe bestaat en fortis draagt, terwijl het tweede lid semifortis op de eerste syllabe heeft, blijven deze betoningsverhoudingen op den duur onveranderd. Eenlettergrepige praefixen met korte syllabe zijn òf toonloos, òf de klinker wordt verlengd, òf de toon op het praefix heeft ten gevolge, dat de volgende syllabe haar accent verliest. Voorbeelden zijn 1°: go. *ga-* wordt ndl. *ge-*; 1° en 2° go. *bi-* wordt ndl. *be-* (toonloos) en *bij* met verlengde *i*; 3° go. *gansjan*, indien het met *ganisan* samenhangt; on. *gamall*, d. s. *gǫmlum* uit *ga-máll*. In niet samengestelde woorden volgen op de hoofdtonige syllabe òf niet meer syllaben òf bijna uitsluitend syllaben met infortis.

Men kan hieruit afleiden, dat in woorden van den grammatischen vorm ⏑́ × de beweging regelmatig is ♪′♪, terwijl bij den vorm –́ × de beweging zoowel ♩′|♩ als ♪′♪ kan zijn.

1) Onder eene lange syllabe is te verstaan een lettergreep op langen klinker of op een korten klinker, die gevolgd wordt door minstens één consonant, die tot dezelfde lettergreep behoort. Intervocalisch is voor een lange syllabe noodig één medeklinker na een langen, twee medeklinkers na een korten klinker.

Digitized by Google

Immers ⏊ is voldoende voor een spreekmaat, maar een spreekmaat kan ook meer bevatten dan ⏊. Dit komt geheel overeen met den regel voor de metriek, volgens welken ⏊ een maat kàn vullen maar niet behoeft te vullen. De metrische regel sluit zich dus onmiddellijk bij den regel der prozataal aan, het is de vorm, waarin deze in de kunsttechniek tot uiting komt. [1])

Eene zwaktonige syllabe wordt in de oudgerm. dialecten verschillend behandeld, naar gelang de voorafgaande toonsyllabe grammatisch lang of kort is. Dit hangt ongetwijfeld samen met het hierboven besproken rhythmisch verschil. Maar uit den genoemden rhythmischen regel laat zich niet zonder meer eene conclusie trekken omtrent het toongewicht der lettergreep, die volgt op eene lange resp. korte toonsyllabe. Want wel is het duidelijk, dat op een korte syllabe met fortis niet een fortis- of semifortissyllabe volgen kan, maar daaruit volgt niet, dat eene infortissyllabe hier minder veilig zou staan en eerder aan syncope blootstaan dan op eene andere plaats. En wel is gebleken, dat op eene lange syllabe met fortis een fortis- of semifortissyllabe kàn volgen, maar niet, dat zij mòet volgen; er kan ook hier een infortissyllabe staan, en over het weerstandsvermogen van zulk een lettergreep is nog niets gebleken. De vraag, hoe sterk dit weerstandsvermogen is, zal ongetwijfeld afhangen van het rhythme van het geheele woord. Het ligt voor de hand, dat er een onderscheid bestaat, naar gelang de twee lettergrepen tot één, dan of zij tot twee spreekmaten behooren. In het laatste geval heeft de eerste — lange —

1) Geheel gelijk te stellen zijn de beide regels niet. Een normale maat in het alliteratievers omvat twee spreekmaten in den hier bedoelden zin. Zij kan dus ook een fortis *en* semifortis bevatten: *ríkdómr*. De normale omvang van een lange betoonde syllabe in het alliteratievers is ook een halve maat (♩, wanneer men $\frac{2}{4}$ maat laat gelden). Wanneer dus in het vers een syllabe een maat vult, is dat een rekking, die zeer veelvuldig voorkomt. Maar de lange syllabe kan ook sneller gesproken worden en in het vers = ♪ zijn. Zij krijgt dan de waarde, die de normale waarde der korte betoonde syllabe is. Zie over deze vragen mijne Studiën over de Metriek van het Alliteratievers in de Verhandelingen d. K. Akad. v. Wetensch. Nieuwe Reeks. Deel XVII, no. 2.

Digitized by Google

syllabe haar vollen normalen duur, de tweede valt op eene plaats, waar een rhythmische druk, die van de overige waarde der syllabe onafhankelijk is, natuurlijk is. Anders gezegd: bij de beweging ♩́|♩ is van zelf het rhythme ♩́|♩̀ gegeven. Bij de opeenvolging ⏑́ ×, dus met korte toonsyllabe, is dit rhythme a priori uitgesloten; beide syllaben behooren tot één spreekmaat; de beweging is ♪́♪. Hieruit volgt nog niet, dat in de groep ⏑́ × per se syncope moet plaats hebben, maar wel, dat, wanneer –́ × in twee spreekmaten gesproken wordt, de tweede syllabe dezer groep in gunstiger conditie is dan de tweede der groep ⏑́ ×, die altijd in één maat gesproken wordt.

Anders ligt het geval, wanneer de groep –́ × in één maat gesproken wordt. Het rhythme is dan ook hier ♪́♪. De beschikbare tijdsruimte voor –́ × is dan dezelfde als voor ⏑́ ×. Maar het taalmateriaal van –́ × is omvangrijker dan dat van ⏑́ ×. Het is nu duidelijk, dat wanneer een langere groep klanken en een kortere in gelijke tijdsruimte moeten worden gesproken, de eerstgenoemde groep eerder aan verkorting blootstaat dan de tweede. In het bijzonder is er aan te denken, dat de lange toonsyllabe, wier meest normale duur ♩́ is, in het rhythme ♪́♪ eenigszins gedrongen is. Zij streeft er dus naar, zich te verbreeden. Dit kan slechts geschieden op kosten der volgende zwaktonige syllabe. Hier is dus de kans, dat na eene lange toonsyllabe syncope tot stand komt, grooter, dan dat dit na eene korte toonsyllabe geschiedt.

Het germ. kent voorbeelden zoowel van de eene behandeling als van de andere. Wij zullen eenige gevallen onder de oogen zien, en bespreken in de eerste plaats de syncope in eindsyllaben van tweelettergrepige woorden.

1. De eindsyllabe bevat *a*.
   langstammig: oergerm. **wurđam*, in alle dialecten *word*.
   kortstammig: oergerm. **đagam*, in alle dialecten *dag*.

In beide gevallen treedt syncope op, slechts de analogie der *i*- en *u*-stammen doet vermoeden, dat de syncope na lange stamsyllabe ouder is dan na korte.

Digitized by Google

2. De eindsyllabe bevat *i*.
   langstammig: oergerm. **gastim*, in alle dial. *gast* (*gest*).
   kortstammig: oergerm. **matim*, go. *mat*, on. *mat* met jonger syncope dan in *gest*, ags. *mete*.
3. De eindsyllabe bevat *u*.
   langstammig: oergerm. **đauþum*, go. *dauþu*, n. en wgerm. *dauþ*.
   kortstammig: oergerm. **sunum*, go. *sunu*, ngerm. *sun* met jonger syncope dan in *dauđ*, wgerm. *sunu*.

Alleen het go. maakt geen onderscheid tusschen lang- en kortstammige woorden; indien er een chronologische afstand in de syncope bestaat, wat wel aan te nemen is, dan blijkt dat niet uit de taal in de ons bekende periode van hare ontwikkeling. [1]) Zoowel het n. als het wgerm. echter toonen een onderscheid, en wel dit, dat de syncope na lange stamsyllabe vroeger heeft plaats gehad dan na korte; het wgerm. bewaart den klinker na korte syllabe tot in den tijd der samenhangende bronnen.

De klinker is dus na een lange stamsyllabe meer blootgesteld geweest dan na een korte. De oorzaak kan, na hetgeen hierboven gezegd is, geene andere wezen, dan dat beide syllaben van het woord, zoowel wanneer de stamsyllabe lang als wanneer zij kort was, tot een zelfde spreekmaat behoorden. Voor ⏑́ × is ♪′♪ het natuurlijk rhythme; de groep –́ × kan óók zoo gesproken worden, maar dan is het taalkundig tempo [2])

---

1) De redenen, waarom ik de door velen aangenomen hypothese verwerp, dat het go. klankwettig *i* na korte syllabe zou bewaren en *u* na lange syllabe zou syncopeeren, heb ik uiteengezet Neophilologus II, 266 vv. In gelijken zin heeft Axel Kock zich over *u*-syncope geuit Beitr. 21, 429 v.

2) Onder ,taalkundig tempo' versta ik, evenals in mijne Studiën over de Metriek van het Alliteratievers (zie aldaar p. 12) de hoeveelheid taalmateriaal, die binnen zekere tijdseenheid — hier een spreekmaat — gesproken wordt. Het ,metrisch tempo' — bij proza beter ,rhythmisch tempo' genoemd — is de langere of kortere duur eener maat, die voor een deel van de quantiteit van het taalmateriaal afhankelijk is. Een versnelling van taalkundig tempo kan dus licht gepaard gaan met een verlangzaming van het rhythmisch tempo en omgekeerd.

Digitized by Google

eenigszins versneld; de eerste syllabe rekt zich, en de syncope in de tweede wordt daardoor bevorderd, zoodat deze vroeger intreedt, dan anders zou zijn geschied.

Wij komen tot de drielettergrepige woorden en kiezen als voorbeelden de infinitieven **bindonom* (–́ × ×) en **gebonom* (⏑́ × ×), waaruit in alle dialecten, afgezien van verdere wijzigingen, *bindan geban* wordt. De syncope in de derde syllabe toont, dat in beide gevallen de tweede sterker betoond was dan de derde. Het bijaccent — daargelaten, hoe sterk — viel dus op de tweede, en de beweging was dus volgens de rhythmische accentuatiewet ♩́ ̀♪ ♪ of ♪́ ̀ ̀𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅯 (voor **gebonom* komt alleen de tweede scansie in aanmerking). Voor de oudere taal bestaat geen directe aanwijzing, hoe het in dit opzicht met het langstammige **bindonom* stond. Maar in eene jongere taalperiode komt het verschil tusschen de lang- en kortstammige woorden voor den dag. In het mhd. luidt het *hœren*, *swellen*, maar *swern*, *queln*, *steln*; m. a. w. in kortstammige verba wordt na *l r* de *e* der tweede syllabe gesyncopeerd, in langstammige niet. Dat is eene behandeling in volstrekte tegenstelling met die, welke wij in de van ouds tweelettergrepige woorden kennen. Men vergelijke:

gasti > *gast*
mati, *wini* > *mete*, *wine*
swellan, *hōr(i)an* > *swellen*, *hœren*
stelan, *swer(i)an* > *steln*, *swern*

De vocaal der tweede syllabe is dus in het mhd. na lange stamsyllabe sterker betoond dan na korte. Indien de beweging en het tempo in beide gevallen dezelfde geweest was, dan zou dit onbegrijpelijk zijn. De groep –́ × zou evenals in de periode, toen *gasti* > *gast* werd, bij het rhythme ♪́♪ eerder aan syncope blootstaan dan de groep ⏑́ ×. Dus was bij *hœren* de beweging niet ♪́♪ maar ♩́ | ♩̀; de twee syllaben behoorden niet tot dezelfde spreekmaat. Onder deze omstandigheden was de zwakke *e* na korte syllabe meer geëxposeerd dan na lange,

Digitized by Google

en de syncope in een deel der kortstammige, waar de langstammige weerstand boden, wordt begrijpelijk.

Dit verschil is niet pas in het mhd. ontstaan, maar het gaat terug op een onderscheid, dat reeds in het oergerm. aanwezig was. Het rhythme van *geban* is ♪′♪, dat van *bindan* ♩|♩. Er blijft, wil men dit verstaan, niet anders over dan aan te nemen, dat de oude drielettergrepige vormen reeds een analoog verschil vertoonden; **gebonom* had deze beweging: ♪′♪♪, **bindonom* deze: ♩|♪♪. De oudste syncope maakten deze woorden gemeenschappelijk door, mogelijk met eenig chronologisch verschil, waarbij dan **bindonom* reeds in het voordeel moet zijn geweest; de tweede syncope bereikt een deel der verba van het type **gebonom* maar geen der verba van het type **bindonom*.

Dat de twee syllaben van *geban* tot één, die van *bindan* tot twee spreekmaten behooren, wordt bevestigd door een metrisch verschijnsel. Voor de geheele alliteratiepoëzie geldt, ofschoon niet zonder uitzonderingen, de regel, die ook later in het mhd. nog bestaat, dat eene zwaktonige syllabe, onmiddellijk volgend op eene lange betoonde, eene heffing kan dragen. De oorzaak is, dat de natuurlijke plaats van zulk eene syllabe aan het begin van een spreekmaat was. Was zij door andere oorzaken te zwak, om op die plaats te staan — zooals in oorspronkelijk tweelettergrepige woorden op niet meer dan één consonant —, dan stond zij aan het einde der spreekmaat, maar dan was zij ook gesyncopeerd. Men kan dus ook zeggen: de vocalen, die na de oudste syncope nog bewaard waren onmiddellijk na eene lange betoonde syllabe, stonden aan het begin van een nieuwe spreekmaat. [1])

1) Deze toestand is niet in alle dialecten tot in de litteraire periode bewaard. In vele Skandinavische dialecten blijkt uit vocaal-balans-verschijnselen, dat de tweede syllabe van *bindæ* zwakker betoond was dan die van *gefa*. Hier had zich dus het oude verschijnsel herhaald, dat de zwakke vocaal, alleen staande aan het begin eener spreekmaat, in de vorige was opgenomen en nu natuurlijk achterstond bij de tweede van *gefa*, waarvoor ♪♪ het natuurlijke rhythme is.

Digitized by Google

Voor de vóórsyncopische periode echter kan men uit het hier besprokene eene conclusie trekken. De groep ⏑́ × vindt plaats in ééne spreekmaat; de groep –́'× in den regel ook, en evenzoo de groep ⏑́ × ×, die ook metrisch later nog in vele gevallen gelijkwaardig is met –́ ×; bij de groep –́ × × daarentegen wordt het materiaal te omvangrijk; hier bestaat de neiging — of het een vaste regel is, is nog niet gebleken —, om de stof over twee maten te verdeelen. De verdeeling is dan niet –́ ×|×, maar –́ | × ×, d. i. ♩́|♪♪.

Ik mag de opmerking niet terughouden, dat hier een verschil met de poëzie bestaat. Het poëtisch rhythme berust wel op de natuurlijke taalbeweging, maar zij voert toch een willekeurig element in, namelijk de groepeering der taalstof binnen te voren bepaalde grenzen. In de poëzie hangt het grootendeels van de behoeften van het vers af, hoeveel taalmateriaal een versmaat, en dus ook een spreekmaat, wier omvang de helft van een versmaat is (p. 165 noot), kan bevatten. De groep –́ × (meest uit vóórsyncopisch –́ × ×), kan hier zoowel de beweging ♩́♩ als ♪́♪, als ook met rekking 𝅗𝅥́|♩ hebben; –́ × × kan zijn ♩́♪♪ en ♪́𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 en ook 𝅗𝅥́|♩♩; de onderlinge verhouding der deelen blijft dezelfde als in proza, maar het taalkundig rhythme kan versneld en verlangzaamd worden. Trouwens ook in proza komen deze wijzigingen voor onder invloed van de stemming van den spreker, van rhetorische tendenties — wat weder de poëzie nabijkomt. Maar de klankwettige ontwikkeling der woorden wordt in hoofdzaak bepaald door het normale gebruik, niet door de bijzondere gevallen.

In oorspronkelijk drielettergrepige woorden, waarvan de derde syllabe meer bevatte dan korten klinker + enkelen medeklinker (langen klinker, gedekt of niet, korten klinker + meer dan één medeklinker) ontmoeten wij een concurrentie tusschen tweede en derde syllabe, waarbij niet alle dialecten en zelfs in gelijksoortige gevallen hetzelfde dialect niet altijd denzelfden weg gegaan is. De quantiteit der stamsyllabe speelt ook

Digitized by Google

hier een rol, ofschoon niet de eerste. De belangrijkste gevallen zijn de volgende:

1. De derde syllabe ging op een langen klinker uit. Wanneer de tweede syllabe kort is, is in het ags. bij lange stamsyllabe de klinker der derde bewaard. De behandeling der tweede is verschillend; in het neutr. pl. is de klinker bewaard; in den n. s. der feminina is hij veelal gesyncopeerd: *níetenu*, *cýððu* (<**kunþiþō*). Het eerste voorbeeld schijnt te wijzen op ♩′|`♪♪, het tweede wijst positief op ♪′♪|`♩. In het on. heeft in beide gevallen syncope in de derde syllabe plaats: *mœðgin*, *Gǫndul*; dus ♩′|`♪♪.

Bij korte stamsyllabe is syncope in de derde regel, ook in het ags.: n. acc. pl. n. *reced*, n. s. f. *firen*; evenzoo on. *heroð*, *Skǫgul*; rhythme ♪′𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯, waaruit ♪′♪. Dat er echter onzekerheid geweest is, toont ags. *yfilu*, *yflu*, wat wijst op 𝅘𝅥𝅯′𝅘𝅥𝅯♪.

Is de tweede syllabe lang, dan is de klinker regelmatig bewaard, de derde heeft syncope: ags. *leornung*, on. *kerling* ♩′|♩ uit ♩′|♪♪; ags. *monung* ♪′♪ uit ♪′𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯.

2. De uitgang is *-ĕs*, *-ăs* uit ouder *-ĕsŏ*, *-ŏsŏ*. In het ags. wordt een korte tweede syllabe na lange eerste gesyncopeerd, in het on. de derde: ags. *eng(i)les*, *héafdes* ♩′|♩ uit ♪′♪|♩ (dus de tweede syllabe behoorde tot de eerste spreekmaat); on. *ǫndurs* ♩′|♩ uit ♩′|♪♪. Bij kortstammige woorden behoudt het ags. de vocalen van tweede en derde syllabe, het on. alleen die der tweede: ags. *daroðes*, *recedes* ♪′♪|♩; on. *sumars*, d. i. ♪′♪ < ♪′𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯. De derde syllabe van oern. **sumaras*, was dus, ofschoon uit twee syllaben ontstaan, zoo verzwakt, dat zij in het einde der eerste maat gebracht was. Dit schijnt een verandering, want voor den vierlettergrepigen vorm **sumŏrŏso* is zeker de beweging ♪′♪|♪♪ aan te nemen, waaruit aanvankelijk slechts ♪′♪|♩ kon worden.

3. De uitgang is nog zwaarder dan in het vorige geval, bv. *ōm* ((g. pl.). Zoowel in het ags. als in het on. is hij be-

Digitized by Google

waard; in de tweede syllabe heeft syncope plaats; in het ags. alleen na lange syllabe, in het on. ook na korte. Dus: ags. *engla*, on. *ǫndra* (< **andura*), d. i. ♩'|♩ uit ♪'♪|♩; ags. *receda*, on. *sumra*, d. i. ♪'♪|♩, waaruit on. ♩'|♩.

Is de tweede syllabe lang, dan heeft in geen dezer gevallen syncope plaats: ags. *leornunga* on. *kerlinga*, d. i. ♩'|♪♪; ags. *monunga*, d. i. ♪'♪|♩. Hier is dus een verschil in de onderlinge gewichtsverhouding der tweede en derde syllabe, een verschil, dat echter niet in syncopeverschijnselen tot uitdrukking komt en misschien ook in de litteraire periode niet meer bestond.

Het ohd. toont overal behoud van de tweede syllabe: *lembir* (< **lambizō*), g. s. *houbides*, *honages*, g. pl. *lembiro*, acc. s. *hertida*. Dit toont, dat de tweede syllabe der langstammige woorden lang aan het begin van de tweede spreekmaat gestaan heeft. Het is wel waarschijnlijk, dat zij daarna in vele gevallen in de eerste gekomen is (vgl. nhd. *hauptes*), maar dan in eene periode, toen de vocaal niet meer aan oude syncope blootstond.

Uit het on. voer ik nog de volgende tegenstellingen aan: oern. n. pl. **gebandiz* > *gefendr*, d. i. ♪'♪♪ > ♪'♪. Maar n. s. **gebandǣ* (< -*ǣn*) > *gebandi*, d. w. z. ♪'♪|♩ is gebleven.

oern. n. pl. **bindandiz* ♩'|♪♪ > *bindendr* ♩'|♩; n. s. **bindandǣ* (< -*ǣn*) ♩'|♪♪ of ♪'♪|♩ (beide bewegingen zijn mogelijk) > *bindandi* (gelijk accent).

Deze voorbeelden toonen, dat bij de verdeeling der accenten over meerlettergrepige woorden niet alleen de quantiteit der eerste syllabe in aanmerking komt. Het toongewicht, dat de tweede en derde (en eventueel andere) syllaben aan hun eigen taalmateriaal ontleenen, speelt hierbij een belangrijke rol. Wanneer de derde zwaarder is dan de tweede, krijgt zij de plaats onder het accent, en de tweede wordt dan dikwijls binnen het gebied der eerste geschoven, wat later, vooral na lange stamsyllabe, licht tot syncope voert. Waar tweede en

Digitized by Google

derde ongeveer tegen elkander opwegen, ontstaat eene onzekerheid, die tot verschillende behandeling voeren kan. Zulk een geval is het, wanneer de tweede grammatisch kort is en de derde oorspronkelijk op langen klinker uitgaat.

Een tweetal interessante voorbeelden voor wisseling van accent in drie- en vierlettergrepige vormen haal ik uit het go. aan. Van *ains* luidt de acc. s. m. *ainana*, van *ainshun* echter *ainnohun*. *ainana* is ontstaan uit **ainano*; de verkorting in de derde syllabe toont, dat het rhythme was ♩|♪♪. Maar in den vorm **ainanohun* is niet alleen de lange klinker der derde syllabe bewaard, wat men aan den beschermenden invloed der volgende partikel kan toeschrijven, maar de *a* der tweede syllabe is ook gesyncopeerd. Dit toont, dat het rhythme verschillend was, en wel was het in het tweede voorbeeld ♪♪|♪♪. De *ō* der derde heeft dus haar behoud als lange niet alleen hieraan te danken, dat zij niet aan het einde stond, maar ook hieraan, dat zij in eene syllabe stond, die een spreekmaat opende.

De dat. s. m. van *ains* en *ainshun* luiden *ainamma* en *ainummehun*. In het tweede voorbeeld is de vocaal der tweede syllabe niet gesyncopeerd, daar de vorm in dit geval niet uit te spreken zou zijn. Maar het rhythme was ook hier ♪′♪|♪♪, en het accent der tweede syllabe was zoo zwak, dat daardoor de overgang van *ŏ* in *ă* verhinderd is. Het is bekend, dat deze overgang in de germ. dialecten in meer dan één stadium heeft plaats gehad. Algemeen germ. is hij in syllaben met fortis en semifortis; in zwaktonige syllaben behoort hij tot de afzonderlijke dialecten, en in het n. en wgerm. komen uitzonderingen voor. Een derde, jongste groep vormen de *ŏ*'s, die uit *ō* verkort zijn; ook hier kennen het n. en wgerm. uitzonderingen. In al die gevallen heeft het go. *a*. In *ainummehun* echter staat een oude *ŏ*, die extra zwaktonig was en in de termen viel, om gesyncopeerd te worden, die echter bewaard is op grond van haar positie tusschen consonanten, die een moeilijke groep zouden vormen, indien zij niet door een vocaal gescheiden

Digitized by Google

waren. Hier heeft ook in het go. de overgang *ŏ* > *ă* niet plaats gehad. *ŏ* is daarna verengd tot *u*, gelijk in 't n. en wgerm. in zwaktonige syllaben vóór *m* geschiedt.

Wij keeren terug tot de infinitieven **bindanom*, **gebanom*, die ons nog andere raadsels opgeven dat dat, wat p. 168 v. besproken werd. Men neemt algemeen op goede gronden aan, dat de syncope in drielettergrepige woorden ouder is dan in tweelettergrepige. Toen dus **wurda* tot *word*, **gasti* tot *gast* (*gest*) werd, luidden de aangevoerde infinitieven *bindan*, *geban*. Wat is de oorzaak, dat hier geen syncope heeft plaats gehad? De woorden waren tweelettergrepig, en de tweede syllabe bevatte een zwaktonigen klinker, die slechts door een enkele consonant werd gedekt. Dat de volgende nasaal alleen oorzaak zou wezen van het behoud van den klinker, is niet aan te nemen. De syncope van tusschenvocalen toont, dat ook gedekte vocalen wegvallen, wanneer de accentvoorwaarden daartoe aanwezig zijn. En wegval in ultima vóór een consonant is geen ongewoon verschijnsel. Zoo valt in het on. een korte vocaal in ultima vóór *r* weg (*hundr* < *hundaʀ*). En in het go. verdwijnt de vocaal vóór *s* in den nom. s. *dags* (< **dagas*(-*z*)), maar niet in den gen. *dagis* (< **dageso*), een geval dat geheel parallel is met de vergelijking *word* < **wurdam* tegenover *bindan* (<-*om*) zonder verder verlies. Dezelfde questie doet zich voor bij vormen als *bindiþ*, *gebiþ*, waar het behoud der *i* niet uitsluitend aan de volgende *þ* kan worden toegeschreven maar hiermee moet samenhangen, dat deze woorden reeds in eene vroegere periode eene syncope hebben ondergaan. Bij *bindan* zou het nu mogelijk zijn, de zaak in verband te brengen met hetgeen hierboven gezegd is over de verdeeling der syllaben over twee spreekmaten. Stond de tweede syllabe aan het begin eener spreekmaat, dan was haar positie niet dezelfde als die der tweede lettergreep van **gasti*. Maar voor *geban*, dat slechts het rhythme ♪'♪ kan hebben, gaat deze verklaring niet op.

De opheldering van het verschijnsel, die Kock voor sommige

Digitized by Google

on. vormen met korten klinker in ultima gegeven heeft, moet blijkbaar voor het geheele Germaansche gebied gelden. Wanneer door syncope het verlies eener syllabe ontstaat, neemt de voorafgaande lettergreep het accent der verlorene over en krijgt dus een tweetoppig accent. Deze ontwikkeling werpt een eigenaardig licht op den aard der syncope. Het is niet de behoefte, om zich het spreken gemakkelijk te maken, die er toe voert, een deel van een woord eerst te verwaarloozen en daarna geheel weg te werpen en de rede zoodoende te bekorten, — neen, want het geheele rhythme der woorden blijft bewaard, en de duur der rede is na de syncope precies even lang als daarvoor. Het is veeleer een strijd tusschen twee syllaben, die hier wordt uitgestreden, een verdringen der zwaktonige syllabe, die omdat zij zwaktonig was, ook zwakker gearticuleerd was, door de voorafgaande sterktonige, wier elementen, omdat zij sterktonig is, een nauwkeurig gearticuleerde uitspraak verlangen. De tijd, die daarvoor noodig is, wordt verschaft op kosten der volgende syllabe, die minder scherp gearticuleerd is, en in de eerste plaats van haar klinker, wier articulatie wederom in de syllabe de zwakste is. Het accent der syllabe is dus niet verloren gegaan; alleen ging de articulatiebeweging verloren, die de klinker behoefde. Maar de eerste syllabe heeft zich verbreed en de plaats ingenomen onder het accent der tweede, dat wel verzwakt is maar toch zijn oude plaats behouden heeft. Het is een geval van het bekende: die heeft, dien zal gegeven worden. Als verder gevolg kunnen nu ook veranderingen met het accent plaats hebben; bij drielettergrepige woorden, wier tweede tweetoppig werd door syncope der derde, kan later een dezer toppen op de eerste syllabe overgaan, zoodat deze dan feitelijk het oorspronkelijk accent der beide eerste heeft, terwijl de tweede alleen het accent der derde draagt. Ook kan een tweetoppig accent op den duur vereenvoudigd worden. Deze dingen kan men in bijzonderheden nalezen in Kock's werk „Die alt- u. neuschwedische Accentuierung”.

Digitized by Google

Door het overnemen van het accent der derde syllabe kreeg dus de tweede een versterking van accent, en dit accent was nog niet geheel gereduceerd tot gelijkheid met een oorspronkelijk ééntoppig accent, toen de syncope in tweelettergrepige woorden tot stand kwam. Vandaar dat de oorspronkelijk drielettergrepige woorden weerstand boden aan de syncope der tweede syllabe. Daar nu deze verhoudingen in het go. en wgerm. precies dezelfde zijn als in het ngerm., mag men met recht besluiten, dat de oorzaak hier dezelfde is, en dat ook hier circumflecteering heeft plaats gehad. Daarom luidt ook in het go. de gen. s. der _a_-stammen _dagis_ uit _*dagēs_ (< _*đageso_), maar de nom. s. _dags_ uit _*đagaz._

Uit het Skandinavisch weten wij ook, dat een klinker, die ten gevolge van syncope in de volgende syllabe circumflex heeft gekregen, tevens verlengd is. Hij heeft niet altijd de waarde van een langen klinker gekregen; hij kan ook halflang geworden zijn. In de meeste gevallen is later verkorting ingetreden. De verlenging kan geen verwondering wekken. Immers, wanneer de accenten hun oude plaats bewaren, moet een syllabe, die onder twee accenten valt, verlengd worden, en de kans, dat de verlenging den klinker treft, die licht de drager der beide accenten is, is groot. Wij zullen echter, na hetgeen voorafgaat, niet in alle gevallen gelijke lengte verwachten. Integendeel, men kan verwachten, dat de quantiteit van den op deze wijze verlengden klinker in rapport zal staan tot de waarde, die de beide syllaben te voren hadden. Bij syncope in woorden, wier rhythme ♩́ | ♪́ ♪ was, zal men dus als resultaat een langer klinker wachten dan in woorden met het oorspronkelijk rhythme ♪́ 𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅯. In het eerste geval zijn reeds de oorspronkelijke klinkers korter dan in het tweede, en ook na de syncope blijft voor de tweede syllabe van de eerstgenoemde woorden het spatium ♩ over, voor die van de tweede soort slechts ♪. Uit het volgende zal blijken, of de ervaring deze verwachting bevestigt.

Digitized by Google

De oudste syncope in de germ. dialecten is ongetwijfeld die van korten ongedekten klinker in derde syllabe waardoor de vormen van den gen. s. **đages*, *-as*, **wurđes*, *-as* ontstaan. Deze vroege syncope moet oorzaak zijn, dat het verval van het woord verder is gegaan, dan anders het geval is. Immers ook de vocaal der tweede syllabe is in het on. gesyncopeerd. De ontwikkeling van den g. s. *dags* is dus ♪'𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 > ♪'♪ > ♩' (in de overige dialecten is slechts het tweede stadium bereikt). Indien de vocaal der tweede syllabe bij de syncope gerekt is, dan heeft de syllabe toch geen grooter quantiteit dan ♪ gekregen; het accent is vroeg eentoppig geworden, in één dialect voor het einde der syncope in tweelettergrepige woorden.

Uit de genitiefvormen go. *waurdis*, on. *orðs* leeren wij, dat hier de ontwikkeling dezelfde geweest is als bij go. *dagis*, on. *dags*. Dus had ook de grondvorm **wurðeso* het rhythme ♪'𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯. Was het ♩|♪♪ geweest, dan ware syncope in de 2e syllabe in het on. ondenkbaar. Dat **wurðeso* in één spreekmaat werd gesproken, is zeker toe te schrijven aan de geringe waarde der groep *ĕsŏ*, — twee korte klinkers, gescheiden door één consonant. Voor **bindonom* was het rhythme ♩|♪♪. De grens tusschen één en twee spreekmaten wordt juist bij het plus, dat in die *m* bestaat, overschreden.

Gelijk met **đagĕsŏ*, **wurðĕsŏ* verhoudt het zich met **nemesi*, go. *nimis*, on. *nemr*; **bindesi*, go. *bindis*, on. *bindr*. Hier is *i* aan 't einde der derde syllabe gesyncopeerd met gelijk gevolg. De groep staat op de grens, en een kleinigheid kan haar doen overslaan in een ander rhythme. Hieraan schrijf ik toe, dat de 2e pl. in het on. *bindið* luidt. De grondvorm is **bindĕðĕ*. De 1e en 3e pl. hadden het rhythme ♩'|♪♪ (**bindōmĕ(z)*, **bindondi*). Onder invloed van deze vormen behield **bindĕðĕ* hetzelfde rhythme en werd niet tot ♪'𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯. *nemið* (♪'♪ < ♪'𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯) kan tweelettergrepig gebleven zijn onder invloed van *bindið*. Immers de 2e sing. *nemr* zou doen verwachten **nemð*.

Het germ. kent eene uit het ide. stammende wisseling tusschen *i* en *i̯* in tweede syllabe, afhankelijk van de quantiteit der eerste. Er hebben in de germ. dialecten meerdere overgangen van *i* in *i̯* en omgekeerd plaats gehad, die maken, dat wij bij de bepaling, van welken klank wij hebben uit te gaan, ons niet uitsluitend door dit quantiteitsverschil kunnen laten leiden, maar er zijn toch gevallen, waar duidelijk eene *i* optreedt, die met recht als voortzetting van ide. *i* mag gelden. Tot deze behoort de n. s. der mannelijke *ia*-stammen. De pogingen om de lange *i* in go. *hairdeis* te verklaren, zijn talrijk; de eenvoudigste opvatting is echter, dat de vorm een regelrechte voortzetting van oergerm. **herđiaz* [1]) is. Het rhythme is ♩|♪♪. Bij de syncope van *a* is *i* verlengd, en lange *ī* is in het go. voor *s* bewaard. Ook on. *hirđir* is uit een vorm met *ī* ontstaan en is dus met go. *hairdeis* volkomen identiek. En ook in het wgerm. is de *ī* als korte vocaal bewaard, terwijl een oorspronkelijke korte zou zijn gesyncopeerd.

De acc. s. **herđiam*, na verlies der *m* **herđia*, werd op gelijke wijze tot **herđī*. Hier is *ī* aan het einde in het go. verkort.

In de behandeling der woorden, waar syncope tot consonantengeminatie kan leiden, gaan de drie hoofddialectengroepen verschillende wegen. Wij staan het eerst stil bij de wgerm. gevallen, die het talrijkst zijn.

De nom. s. **badja* (uit **bađjam*) was tweelettergrepig volgens den regel, dat antevocalisch na een korten klinker, gevolgd door één medeklinker, niet *i* maar *i̯* stond [2]). Deze

---

1) Zóó, en niet **hirđiaz*, is de oude vorm. De overgang *e* > *i* vóór *i* der volgende syllabe behoort tot de afzonderlijke dialecten. Zie Kock, Umlaut u. Brechung, p. 44 vv.

2) Het verschil tusschen de oergerm. stamvormen **herđia- fōria-* en *bađja-* berust hierop, dat in de beide eerste voorbeelden de consonant, die aan *i* (*i̯*) voorafgaat, tot de tweede syllabe behoort, in het derde voorbeeld tot de eerste. Na tautosyllabische consonant stond *i*; aan het begin eener lettergreep stond *i̯*. — Over syllabendeeling zie hieronder p. 184 vv.

Digitized by Google

toestand bestond in het wgerm. nog tijdens de syncope in eindsyllaben. Maar, wat men in den regel over het hoofd ziet, de klinker der eerste syllabe werd, daar i̯ consonant was, door twee consonanten gevolgd, en de stamsyllabe moet dus voor de verdere behandeling als lang gelden. Het rhythmisch schema van het woord was dus -́ ×, en wel in één spreekmaat, dus ♪'♪. Bij de syncope van den klinker der tweede lettergreep trad nu echter niet de eerste in hare rechten, maar de onmiddellijk voorafgaande i̯. Daar het woordrhythme bewaard blijft, wordt dus i̯ verschoven onder het accent der tweede syllabe, d. i. naar de plaats, die vroeger *a* innam:

uit *baðja*

wordt *bað.i.*

De *j* was echter innig verbonden — door vaste aansluiting (zie benedcn) — aan de voorafgaande *ð*; zij trok dus de *ð* mee. Aan de andere zijde was *ð* aan den voorafgaanden klinker vast verbonden, en deze verbinding werd vastgehouden. Het gevolg was, dat *ð* gerekt werd. De ledige ruimte, die door de opschuiving der i̯ dreigde te ontstaan, werd aangevuld door verlenging van de voorafgaande consonant. Zoo ontstond de vorm **baddi* (*beddi*). Bij de daarop volgende *i*-syncope, die jonger is dan de *a*-syncope, is *i* na een lange syllabe, die tot dezelfde spreekmaat behoorde, gesyncopeerd. Het resultaat is *bedd.* Het rhythme -́ × (♪'♪) is door de geminatie bewaard; pas door de syncope van *i* wordt daaruit -́ (♩).

De *i* van *beddi* heeft geen tweetoppig accent gehad. Toen zij consonant was, had zij geen accent; ten gevolge van de *a*-syncope kreeg zij den top der vroeger volgende *a*; zij had nu een ééntoppig accent en is behandeld als oude eentoppige *i* na lange syllabe, zooals b.v. in *gasti*, waaruit *gast*, *gest.*

Het blijkt, dat de verbreide meening, dat de geminaat in *bedd* uit de casus obliqui stamt, niet juist is. Juist bij den overgang van i̯ in *i*, en niet eerder, treden de voorwaarden voor de geminatie in, nl. de verschuiving van i̯ naar een latere

Digitized by Google

plaats in het woord. Er zou dus eer reden zijn voor de onderstelling, dat omgekeerd de geminaat in de casus obliqui uit de nom. acc. stamde, indien men niet op goede gronden mocht aannemen, dat ook hier i̯ tot *i* geworden is (zie beneden).

Het zelfstandig naamwoord, dat in het ags. *here* luidt, was in het wgerm. drielettergrepig en kortstammig. Wij hebben hier een voorbeeld voor een overgang van postconsonantisch ì̯ in *i*, afhangend van den vorafgaanden medeklinker. Het ide. had na korte syllabe i̯, maar na *r* was deze i̯ in het wgerm. *i* geworden. Het woord luidde dus **haria*; de beweging was ♪′♪♪. Toen de *a* der derde syllabe gesyncopeerd werd, kreeg *i* een tweetoppig accent en werd eenigszins verlengd; de waarde der syllabe ging echter een halve spreekmaat (♪) niet te boven. In de bronnen treedt deze *i* dan ook niet als lange op. Zij is echter niet gesyncopeerd volgens den bekenden regel, dat ĭ na korte stamsyllabe behouden blijft. Geminatie heeft zij niet bewerkt, daar zij niet van plaats veranderd is. De quantiteit der stamsyllabe bleef — als in **baddi* uit **baðja* — onveranderd, in dit geval kort. De ontwikkeling **haria*(*m*) > **harĩ* > *hari* is geheel parellel met **gebonom* > **gebân* > *geban*.

Wanneer *ja*-stammen als eerste leden van composita optreden, blijft de geminatie klankwettig achterwege: os. *kuniburd*, *fenilîk*, ags. *Cyneuulf*. Er heeft dus vóór de syncope *i* gestaan, en de grondvormen zijn **kuniaburði*, **fanialîka*, **kuniawulfa*. Deze betoning moet samenhangen met de onmiddellijk volgende semifortis, en dan kan dit niets anders beteekenen, dan dat vóór de semifortis het accent van den onmiddellijk voorafgaanden klinker verzwakt, dat van de daaraan voorafgaande semivocaal versterkt is, zoodat de stijgende diphthong tot een dalenden werd. Pas daarna is *a* gesyncopeerd. Uit composita als *fenilîk* is het simplex *feni* geabstraheerd; het ndl. heeft *ven* naast *veen*; vgl. ook het *Hohe Venn*.

De infinitief **satjonom* wordt door syncope in de derde

Digitized by Google

syllabe tot *sattian*. Het woord is als **bað*ja* kortstammig, wanneer men *j* niet, maar langstammig, wanneer men *j* wèl meetelt. Er staat dus aanvankelijk consonantische *j*; de grammatische vorm is ⊥ × ×, en daar de derde syllabe oorspronkelijk meer bevat dan een enkele korte vocaal, is het rhythme ♩́|♪♪ als dat van **bindonom*. Door de syncope wordt het woord tweelettergrepig met de beweging ♩́|♩, en de tweede syllabe krijgt een tweetoppig accent, bestaande uit het accent, dat zij bezat, en dat der derde syllabe. Onder den invloed van den circumflex wordt nu *i̯* sonantisch; het dubbele accent der syllabe *-i̯an* deelt zich over *i̯* (die *i* wordt) en *a*; *i* komt onder den eersten top, dus onder het accent, dat *a* vroeger had; *a* komt onder den top der derde syllabe.

Dus: **sat i̯ ô nô(m)*

wordt: **sat . i an.*

De verschuiving der *i* heeft een verlenging der *t* ten gevolge, evenals bij de ontwikkeling van **bað*i̯a* tot **bað*ð*i.* Het resultaat is *settian.* Zoo is de vorm in het os. Daarna is de *i* gesyncopeerd. [1])

Bij de os. 1e pers. s. *swebbiu* luiden de 2e en 3e s. *swebis*, *swebid* (*-t*, *-ð*). De grondvorm is **swabis*, *-þ*; het woord is van ouds kortstammig; er is geen *j i* geworden; geen verschuiving van *i̯* onder een vreemd accent heeft plaats gehad, en dus ook geen verschuiving van de voorafgaande consonant naar een verdere plaats. Daarmee is in overeenstemming, dat er geen geminatie tot stand is gekomen. De quantiteit der stamsyllabe is ook hier dezelfde gebleven. Rhythme: ♪́♪.

De infinitief os. *nerian* luidde wgerm. **nariono*(*m*). De cir-

1) De ontwikkeling van *settian* tot *settan* heeft men zich als volgt voor te stellen De oude beweging is ♩́|♪♪, waarbij *i* zwaarder rhythmisch accent had dan *a*. Maar in de groep *ian* verhief zich de *a* boven de onmiddellijk voorafgaande korte *i* en drong deze zoodoende in de eerste spreekmaat; zoodat het rhythme werd ♪́♪|♩. Toen is *i* na een lange syllabe, die tot dezelfde spreekmaat behoorde, gesyncopeerd, gelijk in *bedd*(*i*), *gast*(*i*).

Digitized by Google

cumflex, die bij de syncope der derde in de tweede syllabe ontstaat, deelt zich over *i* en *a*. Maar daar er reeds te voren *i* stond, komt geen verschuiving en dus ook geen geminatie tot stand. *i* staat nu na korte stamsyllabe en is daarom langer bewaard dan in *settian*. Rhythme: **narianom* ♪′♪|♪♪ > *nariăn* ♪′♪|♩ > *nariãn* ♪′𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯, later 𝅘𝅥𝅯′𝅘𝅥𝅯♪, wat aanleiding geeft tot de syncope van *i*.

De infinitieven *sōkjan*, *laiđjan* hebben ongetwijfeld eenmaal volgens den ide. regel geluid **sō-*|*kionom*, **lai-*|*đionom*, vierlettergrepige vormen met het rhythme ♩|♪𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 (of mogelijk ♩′|𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯♪). Maar het is begrijpelijk, dat korte *i* antevocalisch vóór twee volle syllaben, die tot dezelfde spreekmaat behoorden, sterk gereduceerd was, en men mag aannemen, dat vóór de syncope drielettergrepige bijvormen bestonden, waarin *i* consonant was, en die luidden **sōk-*|*i̯onom*, **laiđ-*|*i̯onom* Indien de oude vormen voortbestonden, werd daaruit ten gevolge der syncope **sō-*|*kiăn*, **lai-*|*điăn*. De *i*, die vocaal was, behield haar oude plaats, en van geminatie was dus geen sprake. Later is *i* gesyncopeerd op dezelfde wijze als in *settian*.

Evenwel, het is niet zeker, dat de vormen **sō-kionom*, **laiđionom* tot in den tijd der syncope voortbestaan hebben. Want ook uit de jongere vormen met *i̯* laten zich de overgeleverde vormen verklaren. In **sōki̯onom* moest ten gevolge der syncope in de ultima *i̯* sonant worden gelijk in **sati̯onom*. *i̯* werd nu verschoven onder het accent der tweede syllabe, en gelijk bij *sati̯on*(*om*) trok zij de voorafgaande consonant mee. Daar echter aan de consonant een lange klinker (resp. tweeklank) voorafging, was de aansluiting aan deze zijde minder vast. De medeklinker kon dus opschuiven, zonder verlengd te worden; de geringe verlenging, die noodig was, trof den voorafgaanden klinker of tweeklank. Ook op deze wijze ontstond een vorm *sōkian* (resp. *laiđian*), waarin later *i* gesyncopeerd is. Maar ook een andere ontwikkeling was hier mogelijk. Wanneer de consonant aan den voorafgaanden klinker bleef vasthouden,

Digitized by Google

dan trad het geval in, dat wij bij _settian_ leerden kennen; de consonant werd verlengd. Dit is sporadisch en dialectisch gebeurd. Op deze wijze ontstonden hd. vormen als _leitten_ naast _leiten_. Wanneer de consonant door een andere consonant voorafgegaan werd, is deze ontwikkeling natuurlijk zelden te constateeren; een geminaat na een consonant zou toch in den regel vereenvoudigd zijn. Uit *_drankionom_ werd dus *_drankian_, hetzij men onmiddellijk vóór de syncope _i̯_ of _i_ aanneemt. (Vgl. echter mhd. _wülpe_ met _p_ < _b_ < _bb_ < _ƀƀ_).

Indien de hierboven gegeven verklaring der geminatie in _bedd_, _settan_ enz. juist is, dan blijkt, dat deze niet eenvoudig door _j_ bewerkt is zonder meer, maar door eene _j_, die _i_ werd, die een accent kreeg, hetzij van een vroeger volgenden, daarna gesyncopeerden klinker, hetzij den eersten top van den onmiddellijk volgenden klinker, die door syncope in de daarop volgende syllabe tweetoppig geworden was. Wij zullen hieronder nog eenige voorbeelden bezien.

Go. _aljan_ luidt ags. _ellen_. De grondvorm is *_ali̯ono(m)_. Door syncope ontstond *_ali̯ăn_, waaruit *_allĭan_ > _ellian_ > _ellen_.

De 1e sing. ohd. _heffu_ is ontstaan uit *_hafjō_, waaruit *_hafju_ > *_haffi_ > *_heff_. _u_ is later toegevoegd — gelijk in _bindu_ — naar het voorbeeld van kortstammige woorden als _nemu_. De overige vormen van het paradigma, die geminatie toonen, hebben alle in eene vroegere periode syncope ondergaan: 1e pl. *_hafjome(z)_ > *_haffĭom_ > _heffum_; 3e pl. *_hafjanđi_ > *_haffĭand_ > _heffant_.

n. s. *_sibjō_ (go. _sibja_) > wgerm. *_sibi̯u_ (♪́♪) > *_sibbi_ (♪́♪) > ags. _sibb_ (♩); ohd. _sippa_ met _a_ uit den acc. s.

g. s. *_sibjōz_ (♩|♩) (het ide. tweetoppig accent was vóór een consonant bewaard; zie mijn Oergerm. Handboek § 81 aanm. 5, 82 aanm. 1). Hieruit *_sibbĭa_ > *_sibba_ > *_sibbæ_ > ags. _sibbe_.

acc. s. *_sibjōm_ (♩|♩). Bij het verlies der _m_ werd het accent der _ō_ tweetoppig; de vorm werd _sibi̯ō_. Hieruit *_sibbĭa_ ♩|♪♪, daarna ♪́♪|♩, waaruit hd. _sippa_.

Digitized by Google

l. *puteus*, overgenomen als **putju* > **putti* > ndl. *put*. Hd. *pfütze* met *e* (< *a*) uit den acc. s.

Het is hier de plaats, om iets te zeggen over syllabendeeling, die veelal voor de geminatie verantwoordelijk wordt gesteld. [1]) Het is duidelijk, dat, waar de verhouding der hoogtepunten der syllaben het uitgangspunt der beweging is, de oorzaak niet te gelijk gezocht kan worden in de syllabengrenzen, die juist in de diepste punten vallen. Maar wel kunnen veranderingen der syllabengrenzen het gevolg zijn van dezelfde verschuivingen in het lichaam der woorden, die ook oorzaak zijn van de verlenging der consonanten. De verandering der syllabengrens is dan secundair. Het is echter noodzakelijk, indien men zich hieromtrent eene voorstelling wil maken, dat men zich er nauwkeurig rekenschap van geeft, wat men onder een syllabengrens verstaat. Bedoelt men het minimum in een aaneengesloten reeks drukmomenten, dan bestaan bij de opeenvolging vocaal, enkele consonant, vocaal drie mogelijkheden: het minimum kan vallen onmiddellijk vóór de consonant, of daarna, of daarin. Dit hangt ten deele van de natuur der consonant af, ten deele van de aansluiting aan beide zijden. Wat het eerste punt betreft: bij sluitingsgeluiden wordt van zelf een minimum bereikt aan het begin van de consonant, waar de expiratie geheel ophoudt. De druk is dynamisch wel aanwezig maar heeft door de sluiting geen uitwerking. Het begin der consonant zal dus in de meeste gevallen op de grens staan [2]); het tweede gedeelte — de explosie

---

1) Eene verschuiving van de syllabengrens bij geminatie hebben o. a. Kauffmann, Beitr. 12, 540 en op andere wijze Sievers, Beitr. 5, 161 v.; 16, 262 vv. aangenomen. De eerste gaat uit van eene deeling (schematisch) *tal* | *ja*, die onder invloed van *ta* | *la* zou zijn veranderd in *tal* | *lja*. De tweede neemt eene deeling *ta* | *lja* aan, waaruit door verschuiving *tal* | *lja* ontstond. Bij anderen vindt men variaties van deze opvattingen.

2) Niet in alle gevallen. Losse aansluiting (zie beneden) kan maken, dat de explosiva geheel tot de eerste lettergreep behoort. De woorden *opeten*, *domoor* bijvoorbeeld kunnen gemakkelijk op beide wijzen gesproken worden.

Digitized by Google

bij de opening — behoort tot de tweede syllabe. Bij andere consonanten, bijvoorbeeld liquidae en nasalen, is het anders; hier is de vraag, of zij gesproken worden met een crescendo of met een decrescendo, of ook met een decrescendo gevolgd door een crescendo, of eindelijk met gelijkmatigen druk. In het eerste geval behooren zij tot de tweede syllabe, in het tweede geval tot de eerste, in de beide laatste gevallen ligt de grens in de consonant. Het is zeker niet overbodig, hier op te merken, dat de omstandigheid, dat het diepste punt *in* een consonant valt, nog volstrekt niet meebrengt, dat deze lang is. De consonant, lang of kort, heeft altijd zekeren duur, waarin een minimum kan vallen, welks duur theoretisch gelijk nul is en in geen geval noodzakelijk meer tijd behoeft te eischen dan den duur van een korten medeklinker. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat de verplaatsing van een syllabengrens naar een consonant met verlenging gepaard kàn gaan.

Wanneer twee vocalen gescheiden zijn door een consonantengroep, — laat ons, om het geval niet te gecompliceerd te maken, zeggen: twee consonanten — dan zal heel licht de grens in den bovengenoemden zin vallen tusschen de beide consonanten. Het moment, dat noodig is, om de wijziging in de articulatie aan te brengen, die voor den overgang van de eene consonant op de andere vereischt is, zal dan licht een minimum bevatten. Maar natuurlijk speelt ook hier de aard der consonanten een rol en is het niet hetzelfde, of men b.v. met de opeenvolging *tj* of met *ml* te doen heeft. Ik zal echter in dit verband hierop niet verder ingaan.

De tweede factor, die bij de beoordeeling eener syllabengrens in aanmerking komt, is de sterkere of zwakkere aaneensluiting der klanken. Deze kan zoowel voor als achter de consonant verschillend zijn. Wanneer de voorafgaande vocaal met een sterk decrescendo gesproken wordt, kan het minimum aan het einde van den klinker bereikt zijn; met den medeklinker begint dan een crescendo. Het is bekend en begrijpelijk, dat dit vooral voorkomt, waar de klinker lang is, daar

Digitized by Google

het sterkste punt van den klinker aan het begin ligt en dus gedurende het spreken van een langen klinker onder overigens gelijke omstandigheden de afname van druk bij een langen klinker sterker kan zijn dan bij een korten. (Zie Jespersen, Lehrbuch der Phonetik² p. 203). Daaruit volgt echter niet, dat een voortzetting van het decrescendo op een volgenden medeklinker eene onmogelijkheid zou zijn.

Losse aansluiting tusschen een medeklinker en den volgenden klinker komt vooral voor in samengestelde woorden, zoolang het bewustzijn voor de samenstelling levend is. Tegenstellingen als go. *usagjan* en *uzon* toonen, dat er twee mogelijkheden bestaan. In het eerste voorbeeld wordt *us* gevoeld als een zelfstandig element; er volgt een minimum op *s*, en de oorspronkelijke *z* is dan ook behandeld als een klank aan het einde van het woord. In het tweede geval bestaat dit bewustzijn niet of in minder mate; het gevolg is vaste aansluiting van *z* aan de volgende *o* en behoud der *z*. Maar hieruit volgt niet, dat de aansluiting van *z* aan de voorafgaande *u* zwakker is geworden, en men heeft dus wèl reden voor de deeling *us-agjan*, maar volstrekt niet voor eene deeling *u-zon*. Het minimum kan hier zeer goed *in* de *z* vallen.

In hoeverre het etymologisch bewustzijn in het oergerm. invloed had op de uitspraak van niet samengestelde woorden, weten wij niet. Men zal zich wel eenigszins bewust geweest zijn, dat *-da* in go. *nasida* een uitgang is, maar daaruit volgt nog niet, dat aan *-da* een drukminimum voorafging.

Onvaste aansluiting aan een volgenden klinker kan een rol spelen bij de verlenging van een consonant, maar slechts, wanneer de onvaste aansluiting in vaste overgaat. Men heeft zich deze gebeurtenis, als volgt, voor te stellen. Voor het minimum, dat op de consonant volgt, is een zekere tijdsruimte noodig, wier duur niet veel verschilt van dien eener consonant. Hieruit verklaart het zich, dat eerste leden van composita, bestaande uit (consonant of consonantengroep +) korten klinker + enkele consonant in de oude metriek voor lange

Digitized by Google

syllabe gelden, ook indien een klinker volgt. In ohd. *unêra*, d. i. *un-êra*, is de afstand van *u* tot *ê* dezelfde, als wanneer deze vocalen door twee consonanten gescheiden waren; de plaats der tweede consonant wordt gevuld door het minimum na *n* en de versterking van den druk, waarmee het volgend maximum, dat op *ê* valt, bereikt wordt. Indien nu dit minimum wordt opgeheven en dus vaste aansluiting ontstaat, dan zal, indien de accentuatie der groep en dus ook de afstand tusschen de beide accenten, in dit geval fortis en semifortis, dezelfde blijft, de consonant verlengd worden. Hierop berust bijvoorbeeld de dialectische overgang van *mijn oom* in *mijnnoom* in het ndl. [1]) Het geval laat zich met de verlenging der *d* in *bedd*(*e*) vergelijken. In *mijnnoom* is vaste aansluiting ontstaan, waar vroeger een minimum aanwezig was; in *bedd*(*e*) dreigde een vaste aansluiting ten gevolge van de verplaatsing der *i̯* (*i*) verloren te gaan, maar zij is bewaard door de verlenging van de consonant. [2])

Het is nu echter de vraag, of het gevoel voor de deeling der syllaben wel uitsluitend op het drukminimum berust, en of het niet veeleer rhythmisch van aard is, ja of niet ook het drukminimum zelf evenals het maximum zich voor een belangrijk deel naar rhythmische beginselen regelt. Nu wordt de rhythmiek der taal bepaald niet door de minima, maar door de maxima, die vallen op de sonanten der syllaben. Maar

---

1) Een geval van eenigszins gelijken aard is ndl. *wanneer* uit *wan eer*. Voor het taalgevoel geeft *nn* slechts een aanwijzing omtrent de uitspraak der *a*, maar waar het woord als compositum uitgesproken wordt met dubbel accent (*wánnèer*), is de *n* lang. Bij de uitspraak *wánneer* of *wannéer* met infortis op de tweede of eerste syllabe is daarentegen de *n* kort.

2) Op vaste aansluiting aan beide zijden berust de verdubbeling der *t* in hd. *göttin*. Het geval onderscheidt zich van *unêra* hierdoor, dat het laatstgenoemde woord als compositum gevoeld wordt en het minimum na *n* daarom bewaard is. In ndl. *godin* hangt het achterwege blijven van de verlenging samen met het hoofdaccent op de tweede syllabe; het rhythme is ♪|♩́, terwijl *göttin* aldus gesproken wordt ♩́|♩̀. (De *o* van *godin* is evenmin gerekt als de *d*; zij heeft de gesloten qualiteit der lange *o*, maar is kort).

Digitized by Google

daar de meeste woorden en dus ook de meeste betoonde syllaben met een consonant beginnen, ontstaat het gevoel, dat een consonant, die twee vocalen scheidt, tot de tweede syllabe behoort. Dit is niet alleen een zaak van taalgevoel, maar ook van rhythmiek. Wanneer in eene syllabe het hoogtepunt in de volgorde der klanken de tweede plaats inneemt, dan moet dat ook in de volgende gebeuren, daar anders de volgende top te vroeg zou komen. Zegt men dus: *heete dagen*, dan brengt de omstandigheid, dat *hee-* en *da-* met een consonant beginnen, mee, dat de *t* en de *g*, waarmee de groepen *-te* en *-gen* beginnen, op de plaats vallen, die rhythmisch met de *h* en de *d* correspondeeren, d. w. z. zóó, dat de tijdsruimte, die voor ieder der beide woorden beschikbaar is, juist in tweeën gedeeld wordt, wanneer men de syllabengrens vóór de *t* resp. de *g* legt. Daar op deze consonanten het hoogtepunt der lettergreep onmiddellijk volgt, zullen zij ook in den regel òf een crescendo hebben of reeds met volle kracht gesproken worden; in beide gevallen valt dus het minimum met de rhythmische grens samen.

Ik mag hier de opmerking niet terughouden, dat dus in den grond de syllabengrens niet geheel samenvalt met de grens der maat of van een rhythmisch maatdeel. De maatgrens begint met den ictus, d. i. het hoogtepunt der syllabe, dat op de sonant valt; de syllabe begint even daarvoor. Maar het verschil is zeer constant en zoo gering, dat men het bij de meeste onderzoekingen verwaarloozen kan; het heeft bijna alleen theoretische beteekenis. [1])

---

1) Naar den ictus zijn dus de woorden *heete dagen* aldus te verdeelen:

h | *eet* | *ed* | *ag* | *en*;
♪ ♪ ♪ ♪

naar de syllabendeeling:

hee | *te* | *da* | *gen*
♪ ♪ ♪ ♪

Vergelijkt men hiermee de groep *nare uren*, dan krijgt men: *hee* | *te* | *da* | *gen*
na | *re* | *.u* | *ren*.

De plaats van de consonant vóór de *u* van *uren* is ledig. De open ruimte kan

Men kan op grond van het bovenstaande wel met recht zeggen, dat bij de uitspraak **bađja* *đ* tot de eerste, *j* tot de tweede syllabe behoort. Wanneer **bađja* wordt tot *bađđi*, dan krijgt *i* de plaats der sonant, d. i. de tweede plaats in de tweede syllabe; de *đ*, die gerekt is, behoort rhythmisch tot beide. Hie is dus inderdaad te gelijk met de geminatie een syllabengrens verlegd van het einde naar het midden der consonant. Wanneer **hariaz* **hari* wordt, heeft er geen verandering in de syllabengrens plaats; *r* behoort van den aanvang en ook later tot de tweede syllabe.

Er bestaat dus een verschil in quantiteit tusschen de *a* van **hari* en de *a* van **bađđi*. De eerste gaat tot het einde der syllabe, terwijl na de tweede in dezelfde lettergreep nog een consonant volgt. Dit verschil bestond reeds in de wgerm. vormen *ha|ria* (♪′𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯) en *bađ|ja* (♪′♪). Maar het is zoo gering, dat de spelling er geen uitdrukking aan geeft. Niettemin is het bewaard en speelt later nog een rol, wanneer wel de klinker van *here* en die van *geban* maar niet die van *bed* of van *bindan* verlengd wordt. Volkomen gelijkheid bestaat nergens, maar allerminst tusschen alle lange of alle korte klinkers. Een zekerder eenheid in duur is de rhythmische syllabe; de zekerste de spreekmaat, voorzoover in gelijkmatig tempo gesproken wordt.

Ook bij de lange klinkers is het gemakkelijk verschillen in duur aan te wijzen. Bij gelijk tempo is bv. de *â* van ohd. *mâc* korter dan die van den pluralavorm *mâga*, daar in het eerste geval een tautosyllabische consonant volgt, in het tweede niet. In de voorsyncopische periode moet het verschil tusschen den n. s. **māga* en het pl. **māgō* nog grooter geweest zijn, daar de eerstgenoemde vorm blijkens de syncope in één spreekmaat gesproken werd en het geheele woord **māga* dus gelijken

---

gevuld worden door een minimum, door een strottenhoofd-explosiva ('), door rekking der *e* van *nare*. Eindelijk kan men ook *u* iets te vroeg laten beginnen. Er ontstaat dan een rhythmische afwijking van de gewone verdeeling. Het tekort wordt dan ingehaald door rekking der *u*.

Digitized by Google

duur had als de eerste syllabe van *$m\bar{a}g\bar{o}$. Ja, de duur der $\bar{a}$ van n. s. *$m\bar{a}ga$ kan niet noemenswaard meer geweest zijn dan die der korte *a* van n. s. *daga*. Het rhythme was in beide gevallen ♪′♪.

Wanneer het verschil tusschen oude korte en lange klinkers later toch bewaard is, dan berust dit, voorzoover ik zien kan, op de volgende oorzaken. Vooreerst bestond er een verschil van qualiteit, waardoor ook later verschillende klanken optreden. Dan hadden de woorden met lange klinkers, die door rhythmische oorzaken verkort waren, dikwijls vormen naast zich, waar deze verkorting niet had plaats gehad. Zoo stond naast den n. s. *$m\bar{a}ga$ met het rhythme ♪′♪ de n. pl. *$m\bar{a}g\bar{o}$ met het rhythme ♩′|♩. Er kon dus van den n. pl. een invloed uitgaan, waardoor de *a* van den n. s. weer verlengd werd. Naast *daga daarentegen stond pl. *$dag\bar{o}$*, waarvan het rhythme insgelijks ♪′♪ en niet ♩′|♩ was. Maar toch moeten deze lange klinkers ook bij hun rhythmische verkorting nog een element bewaard hebben, waardoor zij de neiging hadden, om ook zonder invloed van verwante vormen weer lang te worden; immers zij bewerken vroege syncope in de volgende syllabe, op wier kosten zij zich weer rekken. De grond dezer neiging tot rekking kan alleen in de accentuatie dezer klinkers gelegen zijn. Uit de periode hunner volle lengte hadden zij het sterke decrescendo behouden, dat ging van het drukmaximum tot op of kort bij het minimum. Door de opname der tweede, zwaktonige, syllabe in de eerste spreekmaat was de eerste syllabe samengedrongen, maar de klinker had zijn decrescendo behouden, dat nu sneller tot stand moest komen dan in andere omstandigheden, waarin de lange lettergreep over een geheele maat kon beschikken. Door dit sterke decrescendo onderscheidde zich de lange klinker van den korten, en de neiging, om aan dit decrescendo weer zijn gewonen duur te geven, is oorzaak geweest, dat de klinker zich rekte en om voor zich plaats te maken, syncope van den volgenden klinker bevor-

Digitized by Google

derde.[1]) Wanneer de klinker deze elleboogruimte niet heeft kunnen vinden, dan is hij pas geheel met den korten samengevallen en verandert dan veelal ook van qualiteit. Zoo wordt in het on. uit **góđat* in één spreekmaat *gott* met korte *o*, die thans in tegenstelling met die van *góđr* open is, daar een deel der ruimte, die voor lange *o* noodig is, door lange *t* met breede beginpauze is ingenomen. Zoo is de *ā* van go. *þāhta* in ndl. *dacht* verkort, omdat de *χ* voor *t* de beschikbare ruimte innam.

In een zeker aantal woorden heeft *r* geminatie van een voorafgaande consonant bewerkt.

Go. *akrs* luidde wgerm. **akra*. De *a* der tweede syllabe werd gesyncopeerd; *r* nam het syllabeaccent over en werd dus naar de plaats geschoven, waar vroeger *a* stond. Het gevolg was, dat *k*, wier aansluiting aan beide zijden vast was, verlengd werd. Uit **akra* werd *akkṛ* (rhythme ♪'♪), waaruit later *akker*, *-ur*.

De gen. s. luidt oorspronkelijk **akreso*, waaruit *akres*. Wel kreeg *e* tijdelijk een tweetoppig accent, maar *r* nam niet een der toppen van dezen circumflex over, en *k* werd niet verlengd. Vanhier de vormen met enkele *k* als ags. *æcer*. Men is gewoon, juist omgekeerd, den vorm met *k* uit den nom. acc. s., dien met *kk* uit de casus obliqui te verklaren.[2])

De verschillende behandeling der verbogen vormen van **badja* en van **akra* stelt het onderscheid tusschen *i̯* en *r*

---

1) ‚Bevorderde', niet als eenige oorzaak ‚bewerkte', want de syncope heeft ten slotte ook na korte syllabe plaats.

2) Go. *akran* luidt ndl. *aker*, ags. *æcern*: zoo ook zwits. *acheram*. Ook na de syncope stond in alle vormen consonantische (antevocalische) *r*. Indien deze zonder meer geminatie bewerkte, dan zou die in alle vormen zijn opgetreden, en de vorm met enkele *k* ware onbestaanbaar. De nhd. aan het ndd. ontleende vorm *ecker* schijnt een jonger formatie, waarin de geminatie bij uitzondering optrad bij de latere syncope in de tweede syllabe, voorzoover zij niet samenhangt met het sporadisch behoud van korten klinker in open syllabe als in *himmel*, *donner*; vgl. hieronder p. 217.

Digitized by Google

duidelijk in het licht. Beide kunnen sonant worden, maar de voorwaarden zijn niet dezelfde. *i̭* heeft tot dezen overgang veel sterker neiging dan *r*; *r* wordt sonant, wanneer er geen vocaal is, die in staat is, het accent te dragen, *i̭* ook vóór een vocaal, wanneer er gelegenheid is, om van deze een accent over te nemen. Daarom wordt **bađi̭eso* tot **baddies̃* met geminatie, maar **akreso* tot **akrẽs*, waarvan daarna het tweetoppig accent vereenvoudigd wordt. De geringere ontvankelijkheid van *r* voor een accenttop blijkt ook uit verdere beperkende omstandigheden. Zoo goed als uitsluitend bij tenues komen voorbeelden van geminatie vóór *r* voor, zoowel na korten als na langen klinker: ags. *snottor*, *bittor*, *hlúttor*, *áttor*, hd. *kupfer* (maar ndl. *koper*). Geminatie van *h* in ags. *tæhher*.

Geminatie vóór *l* komt onder ongeveer gelijke omstandigheden voor als vóór *r*: wgerm. **apla* > *appl̥*, ndl. *appel*, ohd. *apful*, maar ohd. *afful* uit de casus obliqui. Ohd. *lutzil*, ndl. *luttel* gaan dus terug op wgerm. **lutla* > **luttl̥*; de *i*-wijziging stamt uit de vormen op *-ila* (mhd. heeft *lutzel* en *lützel*). Men moet van een vorm zonder tusschenvocaal uitgaan, omdat woorden als *lepel*, *sleutel*, *vleugel*, *vlegel*, *ketel* en talrijke andere leeren, dat in den stam **lutila-* de tusschenvocaal niet gesyncopeerd is. [1]) Hierbij ook na langen klinker ndl. *twijfel* met scherpe *f* uit *ff*.

De oorzaak, dat het verschijnsel bijna geheel tot tenues beperkt is, is ongetwijfeld hierin te zoeken, dat *l r* na tenues positief het karakter van sonant dragen. De stemtoon ontbreekt bij de tenues, en de volkomen sluiting brengt een minimum mee, waarna liquidae en nasalen niet anders dan syllabevormend kunnen zijn, tenzij zij stemloos worden, wat hier niet geschied is. Een vorm als **fugla* kon gemakkelijker door syncope eenlettergrepig worden en een tijd lang eenlettergrepig blijven dan **akra*, dat onmiddellijk **akkr̥* werd. Bij de syncope in **fugla* kreeg dus aanvankelijk niet *l* maar de

1) Ohd. *lepfil* naast *leffil* heeft *pf* naar *lepfen*.

eerste syllabe het accent der tweede. [1]) Later werd *fugl* tot *fugl̥*, en nu ontwikkelen *akkr̥* en *fugl̥* zich tot *akkar*, *fugal*. [2])

Geminatie vóór *m* toont in het ags. het zelfst.nw. *máþþum*, go. *maiþms*. De declinatie wijst nog duidelijk aan, in welken vorm de geminaat thuis hoort; de n. acc. s. luiden *máþþum* met *um* uit *m̥*, de oblique casus *máþmes*, *máþme*, *máþmas* enz. met consonantische *m*, waarvoor *þ* niet verdubbeld is. Indien het juist was, dat de geminatie wel klankwettig was in de verbogen casus, maar niet in den n. acc. s., dan zou het onbegrijpelijk zijn, dat de overlevering juist het omgekeerde beeld vertoont. Andere voorbeelden zijn ndl. *bloesem*, mnd. *blossem*, eng. *blossom*, ndl. (dial.) *bessem* tegenover ndl. *bezem*, *boezem*. De vormen met scherpe *s* zijn gesyncopeerde vormen van *a*-stammen (suff. *ma*): **blōsma* > **blōssm̥*.

Rekking vóór *n* komt voor in eenige *n*-stammen, voornamelijk op hd. gebied, maar toch ook daarbuiten; in den regel staan dubbele vormen naast elkander: hd. *knabe* en *knappe*; *rabe* en *rappe*; ohd. *tropfo*, nhd. *tropfen*, ndl. *drop* naast os. *dropo*; ohd. *rocko*, ndl. *rogge* naast ags. *ryge*, en eenige andere. Ook hier behooren de afwijkende vormen thuis in verschillende casus van het paradigma, die met geminatie in casus, die in de tweede lettergreep nultrap hadden. Het is echter van beteekenis, welke deze casus zijn. Wanneer men, zooals ge-

1) Dat dit mogelijk is, toont o. a. de Deensche uitspraak, waarin *g* vocaal geworden en daarna verdwenen is.

2) Een aantal frequentatieven toonen geminatie voor *l r* ook van stemhebbende consonanten: ndl. *dribbelen*, *kibbelen*, *kittelen* (hier *t*), *waggelen* (hd. *wackeln*, eng. *waggle*), *bibberen*, ohd. *zittarón*, *kitzilón*. Daarnaast bestaat mnl. *drevelen*, *kevelen*; vgl. ook ndl. *bedelen* met hd. *betteln*. Ofschoon sommige dezer verba zeer oud zijn en het consonantisme (*bb* uit *ƀƀ*) op een vroegen tijd van ontstaan wijst, is het toch de vraag, of zij onder den hier besproken regel vallen en of niet veeleer voor hen een afzonderlijke verklaring te zoeken is. De geminatie zou uit de 1e sing. ind. (**kittl̥* < **kitlu*) en den 2e s. imperat. kunnen stammen. Maar de omstandigheid, dat deze woorden met geminatie ook van stemhebbende consonanten een begripseenheid vormen, spreekt er voor, dat zij een afzonderlijke positie innemen. Dat *ƀ* voor *l* in den regel niet verdubbeld wordt, blijkt uit woorden als ndl. *gevel*, go. *gibla*; ndl. *navel*, on. *nafli*, ohd. *nabalo*, ags. *nafalo* met svarabhakti-klinker.

Digitized by Google

woonlijk geschiedt, een g. d. pl. **knabnō*, **knabnumi*(*z*) aanneemt, waarin de *b* zou verlengd zijn, dan zou daaruit volgen, dat een consonantische *n* de verdubbeling bewerkt had. Maar deze geconstrueerde vormen zijn in strijd met het ohd. paradigma, waar de g. d. pl. der *n*-stammen bij alle geslachten op -*ōno*, -*ōm* uitgaan. Er bestaat dus zeker geen grond, om eene geminatietheorie te bouwen op die hypothetische vormen **knabnō*, **knabnōm*. Daarentegen komt de nultrap regelmatig voor in den acc. s. en den n. acc. pl. m., die bv. van *hano hanun* luiden. Van stam **knaban* heeft dus de n. pl. vóór de syncope geluid **knabne*(*z*). Door de syncope werd *n* sonantisch en **knabne*(*z*) werd **knabbn̥* > **knabbun*, hd. *knappun*. De vorm *knabe* daarentegen gaat terug op den n. g. d. sing., g. d. pl., en zou eventueel ook ontstaan uit zulke vormen met nultrap, waar op de *n* een vocaal volgde, die niet gesyncopeerd is. Dat zulke vormen bij de woorden, die hier in aanmerking komen, bestaan hebben, is echter op zijn minst twijfelachtig.

De gevallen van rekking voor *u̯* zijn niet zeer talrijk en toonen een paar bijzondere karaktertrekken. Gegemineerd zijn uitsluitend den gutturalen *k* en *h*; *g* komt vóór *u̯* niet voor behalve in weinige gevallen, waarover later zal gehandeld worden. Maar het geographisch gebied der rekkingen is grooter; het ngerm. staat hier bij het wgerm. maar weinig achter. Overigens bestaat er verschil in uitbreiding van het verschijnsel bij de twee consonanten, die in aanmerking komen; de geminatie van *h* heeft het engste gebied.

Vergelijkt men een eenvoudigen *u̯a*-stam met een *i̯a*-stam, dan zou men a priori wachten, dat de verhouding op de volgende wijze zou kunnen uitgedrukt worden:

wgerm. **baði̯a*: ags. *bedd*(*i*) = wgerm. **balu̯a*: ags. **beall*(*u*).

Maar die vergelijking gaat niet op. **beall*(*u*) komt niet voor; het woord luidt *bealu*, en evenzoo *meolu*, *teoru*, *searu* enz.

Daarentegen komt de volgende vergelijking voortreffelijk uit: wgerm. **haria*: ags. *here* = wgerm. **balua*: ags. *bealu*. De

i van **haria* is in het ags. (als *e*) bewaard; evenzoo is de *u* van **balua* als *u, o* bewaard. Als oorzaak, dat in *here* geen geminatie optreedt, leerden wij kennen, dat in het wgerm. na *r* niet *i̯* stond, maar *i*. Het besluit ligt voor de hand, dat een gelijke verklaring voor *bealu* geldt. Het verschil tusschen de positie van *i̯*—*i* en *u̯*—*u* na consonanten is dan dit, dat terwijl na korte stamsyllabe altijd *i̯* stond, behalve waar *r* voorafging, in welk geval *i* optrad, de klanken *u̯* en *u* zóó verdeeld waren, dat na iedere consonant *u* stond behalve na gutturalen, terwijl pas in de afzonderlijke dialecten *u* tusschen consonant en vocaal in *u̯* overging. Dit wordt bevestigd door veelvuldig voorkomende spellingen als ags. *bealuwes*, *beadowe*, enz.

De grammatische vorm van het woord was dus voor de syncope niet ⊥ ×, maar ⏑́ × ×. Hieruit werd door syncope ⏑́ ×. Het rhythme was ♪′♪♪, waaruit ♪′♪. De stamsyllabe bleef, zooals zij was, kort.

Onder de woorden, waarin een gutturaal voor volgende *u̯* verlengd is, vormen de meerderheid zulke, waar deze gutturaal *k* is. Deze onderscheiden zich van de tot nu toe besproken gevallen hierdoor, dat de verlenging ook in het ngerm. optreedt. De laatstgenoemde gevallen worden het best mede in dit verband besproken. Naast de vormen met geminaat staan er met enkele *k*.

Go. *naqaþs*, *riqis*, *aqizi*.

on. *nøkkviðr*, *røkkr*, *røkkva*, *sløkkva*, *nǫkkvi*.

ohd. *nackot*, *ackus*.

Maar ook: on. *kvikr*, acc. *kykvan*; ozw. *nakuþer*, ohd. *nahhot*, ags. *nacod*, ndl. *naakt*.

De verklaring der geminatie moet van gelijken aard zijn als in de vroegere gevallen. De verbinding is dus aanvankelijk niet *ku* geweest maar *ku̯*. Neemt men in aanmerking, dat in de meeste gevallen, waar *ku̯* of *ku* staat, *u̯* als zelfstandige consonant uit k^u is voortgekomen, dan is het begrijpelijk, dat de uitspraak in de oudgerm. dialecten niet vocalisch was.

Digitized by Google

Maar hetzelfde geldt voor de gevallen, waar *u̯* van ouds een zelfstandig element is, want ook hier komt geminatie voor. Zoo is bij on. *sløkkva*, gelijk het participium *slokkinn* toont, *u̯* deel van een praesensvormend suffix (zie Falk en Torp, Wörterbuch s. v.). Oude k^u en *ku̯* zijn dus gelijkelijk behandeld, en dit is hiermee in overeenstemming, dat ook aan het begin ide. k^u samenvalt met — palatale of velare — *k* + *u̯* (vgl. sa. *çveta*, go. *hveits*). Er heeft dus een inniger verbinding bestaan tusschen gutturaal en volgende *u̯* dan tusschen andere consonanten en *u̯* (*u*). Waar op andere consonanten *u* volgde, volgde op gutturalen *u̯*. De vraag, in hoeverre het oergerm. nog k^u h^u kende, kan in dit verband ter zijde gelaten worden; tot begrip van het volgende hebben wij uit te gaan van *ku̯* (*hu̯*), wat een overgangsstadium is van k^u (h^u) naar *ku* (*hu*).

Wanneer nu de ontwikkeling van het woord meebrengt, dat *ku̯* in *ku* overgaat, treedt het moment in, waarop men geminatie kan wachten.

De grondvorm van on. *nøkkviðr* is **naku̯iðaʀ*, van go. *naqaþs* slechts onderscheiden door de qualiteit van den klinker in de tweede lettergreep. Door de syncope in de derde syllabe werd **naku̯iðaʀ* > **naku̯ĩðr*, waaruit **nakkuĩðr* met verdeeling van den circumflex over *u* en *i* en rekking van *k*. De vorm is dus geheel parallel met os. *settian* uit **satjanom*.

Het lat. *nūdus* uit *nŏ(g)uedhŏs* leert ons een vorm van het woord kennen, waar de klinker, die in het go. en on. in de tweede syllabe optreedt, ontbreekt. Deze vorm moet in het oergerm. **nakuðaz*, **naku̯ðaz* geluid hebben; de wisseling van *u* en *u̯* hing af van secundaire accentverschillen; men kan zich voorstellen n. s. m. **nakuðaz* met sterker accent op de tweede dan op de derde lettergreep, acc. s. m. **naku̯ðanō* met sterker betoning van de syllabe *ða* dan van *ku̯*. De eerstgenoemde vorm voert tot ozw. *nakuþer*; de tweede kan voeren tot on. *nøktr* [1]) (*ø* uit *nøkkviðr*). In zw. *nakuþer* is *k* niet

1) On *nøktr* kan ook stammen uit den accusatief van den vorm met *i* in de tweede syllabe: *nøkkv(i)ðan* > *nøkðan*.

Digitized by Google

gegemineerd, daar hier van ouds *u* volgde; in *nǫkđan* is *u̯* niet *u* geworden maar gesyncopeerd.

De ohd. vorm *nackut* kan noch uit **nakuđaz* noch uit **nakađaz* of **naku̯iđaz* verklaard worden. In de beide laatste gevallen zou de vocaal der paenultima niet spoorloos verdwenen zijn; in het eerste geval ware de geminaat onbegrijpelijk. Oergerm. **nakuđaz* is daarentegen ohd. *nahhot*. In den vorm, waaruit ohd. *nackot* ontstond, bevatte de tweede lettergreep een reductievocaal van onzeker timbre, wier kleur door de omgeving bepaald werd (hier weergegeven door $_e$). Met dezen klinker is *u̯* versmolten. Dus **naku̯$_e$đa(z)*, en na de syncope **nakkũ$_e$đ*. *u̯* nam den eersten top op zich van den circumflex, dien de tweede syllabe ten gevolge der syncope ontving, en ging dus in *u* over, en *k* werd derhalve verdubbeld. Te gelijk of daarna is *ũ$_e$* tot *u* geworden. Zoo ontstond de vorm **nakkuđ*, waaruit hd. *nackut*. Evenzoo verklaart zich ohd. *ackus* uit **akkũ$_e$s* < **aku̯$_e$si*.

In het on. is tusschen den grondvorm **nakuiđaʀ* en den bekenden vorm *nǫkkviđr* (< *nǫkkũiđr*) een tusschenvorm **naku̯ĩđr* aan te nemen, waarin syncope reeds had plaats gehad, maar de circumflex, die in de tweede lettergreep ontstond, zich nog niet over *u̯* en *i* gedeeld had. [1]) Evenzoo wordt germ. **reku̯anom* langs **reku̯ã* tot *rǫkkũa* < *rǫkkva*. Dit blijkt uit het volgende. Toen syncope in ultima plaats had, was *u̯* na *k* in het on. nog niet tot genoeg zelfstandigheid ontwikkeld, om een accent over te nemen. Daarom werd het substantivum **reku̯ez* (**reku̯oz*) niet tot **rekkuʀ*, waaruit **rǫkkr*, maar tot **rekwʀ*, waaruit *rǫkr*. *w* is tusschen consonanten gesyncopeerd. De jongere vorm *rǫkkr* ontleent de geminaat aan het verbum. Maar ook van het verbum komen nog vormen met enkele *k* voor. De ontwikkeling van het woord, dat in het go. *aqizi* luidt, is dus ook zeker in het on. **aku̯esi* > **aku̯ẽs* > **eku̯s* > *ǫx*. (Een geminaat zou hier trouwens verkort zijn).

---

1) Of het wgerm. ook zulk een tusschenvorm gekend heeft, is onzeker.

Digitized by Google

Gelijk *rǿkr* is *kvikr* te verstaan (< **ku̯iku̯(a)ʀ*). De accusatief *kykvan* heeft korte *k* onder den invloed van den n. s. en andere eenlettergrepige casus, waar *u̯* (niet *u*) gesyncopeerd is.

Oergem. **sleku̯anom* > **slekuā̆(n)* > on. *slǿkkua.* germ. **naku̯ǣn* > **naku̯ǣ̂* > on. *nǫkkui.* Ook de verbogen casus hebben klankwettig geminatie: g. s. **naku̯anez* > *naku̯ā̆(n)* > *nǫkkua.* De wgerm. vormen met enkele *k*, ndl. *aak*, hd. *nachen*, wijzen op casus met nultrap: n. pl. **nakunes* > **nakun* > ohd. *nahhun.*

Geminatie van *h* vóór *u̯* toonen eenige ags. woorden.

Naast het ags. participium *gesiwen* en den ohd. infinitief *sîhan* staat de vr. *n*-stam *seohhe.* De grondvorm is **sîhu̯ōn.* [1]) Bij verlies der *n* kreeg *ō* circumflex: **sîhu̯ō̃* > **sîhhuō̃* (*-a*) > **sihhe* (*-æ*, *-e*) > *seohhe.* Evenzoo in de casus obliqui: **sîhu̯aniz* > **sîhhũan* > **sîhhan* > **sihhan* > *seohhan.*

Ingewikkelder is de geschiedenis van ags, *teohhian.* Als germ. grondvorm is aan te nemen **tĕ́hu̯ōi̯ónom*, waaruit **tĕ̃hu̯ōi̯an.* Volgens een bekend procédé, dat zich vooral uit het Zweedsch laat toelichten, is het tweetoppig accent verschoven, zoodat de tweede in plaats van de derde syllabe een dubbel accent kreeg. Zoo ontstond **tĕ́hu̯ṑi̯an*, en daaruit bij het sonant worden der *u̯* **tehhũoi̯an.* Daarop is *u* gesyncopeerd na lange syllabe. Op gelijke wijze moet *ceahhettan* verklaard worden. De ontwikkeling is **kahu̯ati̯anom* > **kahu̯attĩan* > **kahu̯ĕ̃ttan* > **kahhũettan* > *ceahhettan.* De syncope in de ultima is hier de oorzaak van twee geminaties, eerst van *t*, daarna, na de verschuiving van den circumflex, van *h.*

Ags. *hweohhol* is ontstaan uit **hu̯ehu̯la.* Men kan in twijfel zijn, of ten gevolge der syncope van *a u̯* gevocaliseerd is, zoodat uit **hu̯ehu̯la* terstond **hu̯ehhul* werd, dan of *u̯* tusschen *h* en volgende consonant gesyncopeerd is, waarop *l* sonant werd en zich daaruit een nieuwe *u* ontwikkelde. In het laatste

---

1) Over *-ōn* als uitgang in den n. s. der vrouwelijke *n*-stammen zie mijn Oergermaansch Handboek (onder de pers) § 81.

Digitized by Google

geval zou de geminatie door *l* bewerkt zijn bij haar overgang in sonant. De eerste opvatting is echter verreweg de natuurlijkste. Waar de op *u̯* volgende consonant *l* is, die na de syncope van *u̯* onmiddellijk een *u* zou ontwikkelen, ligt het meer voor de hand, dat *l* meegewerkt heeft tot de vocalisatie van *u̯*, dan dat de labiaal eerst spoorloos zou zijn verdwenen, om terstond daarna langs een anderen weg weer binnen te komen.

Naast **hu̯ehu̯la* stond **hu̯egu̯la*. Hieruit werd **hu̯ewḷ* met sonante *l* na postvocalische *w* (*w* is hier niet gevocaliseerd, in welk geval zij met de voorafgaande *e* een tweeklank zou hebben gevormd). **hwewḷ* > *hweowol*.

Gelijk *hweohhol* is *geohhol* te verklaren uit **jehu̯la* > **jehhul* > *geohhol*. Met grammatische wisseling **je(g)u̯liaz* > go. *jiulies*. On. *jól* kan, wat de eerste lettergreep betreft, = go. *jiuleis* zijn, maar kan ook verklaard worden uit **jehula*. De *u* der tweede syllabe in **jehula* is dan te beoordeelen als de *u* in ozw. *nakuþer*.

De moeilijkheid, waarvoor woorden als ags. *seohhe*, *teohhian*, *ceahhettan*, *hweohhol*, *geohhol* ons plaatsen, is minder gelegen in de geminatie van *χ*, noch in de beoordeeling der gevallen, waar de geminaat optreedt, dan in de chronologische omstandigheid, dat toen de geminatie werkte, in deze woorden *χ* stond, en niet, zooals men verwachten zou, de strottenhoofdspirans *h*. In den regel toch wordt intervocalisch *hu̯* tot *h* en verdwijnt dan, ook in het ags.: **sehu̯anom* > *séon*; **lihu̯anom* > *léon*. De oorzaak van het verlies der *h* kan hier geen andere zijn, dan dat deze *h* reeds vóór de geminatieperiode strottenhoofdspirans was geworden en daarom niet gegemineerd is. Hoe is het nu te verstaan, dat in **tehu̯ōian*, **hu̯ehu̯la* enz. de gutturale *h* langer bewaard is dan in **sehu̯an*? Het is duidelijk, dat de positie van *hu̯* in de woorden, waar later geminatie optreedt, niet geheel dezelfde was als in die met eene niet verdubbelde *h*, die uitvalt. Wat de woorden betreft, waar *hu̯* intervocalisch staat, hier bestaat een zeker verschil in accentuatie, en wel volgt in **slhu̯ō(n)*, **tehu̯ōi̯an(om)*, **kahu̯ati̯an(om)* op de gutturale *χu̯* een zwaardere syllabe dan in **sehu̯an(om)*,

**ahu̯ō*, **líhu̯an*(*om*) op *hu̯*. Bij de eerstgenoemde woorden volgt òf meer dan ééne syllabe, waarvan de eerste lang is, of een lange genasaleerde klinker (*sîhu̯ō*(*n*); in de casus obliqui trouwens twee syllaben); bij de laatstgenoemde volgen òf een syllabengroep, waarvan de eerste kort is, òf een oorspronkelijk lange klinker, die aan het einde stond en vroeg verkort is. De positie van *χu̯* in **tehu̯ōian*(*om*) laat zich dus eenigszins vergelijken met die aan het begin eener toonsyllabe. Nu is *hu̯* aan het begin eener toonsyllabe zoowel in het ags. als in het os. en in het on. bewaard, terwijl *hu̯* aan het begin eener zwaktonige syllabe verloren is (*hwópan*, *séon*). Men mag dus ook aannemen, dat *h* in deze positie langer *χ* gebleven is dan daar, waar zij verdwijnt. Het is nu begrijpelijk, dat woorden als **tehu̯ōi̯an* met zwaarder accent op de tweede syllabe dan **sehu̯an* ten opzichte van de uitspraak van *hu̯* eene tusschenpositie hebben ingenomen. *h* had hier nog de uitspraak *χ* en *u̯* was na *h* nog bewaard in de periode, toen postconsonantisch *u̯* onder invloed van een circumflex *u* werd en geminatie van een voorafgaanden medeklinker bewerkte.

Wat de woorden **hu̯ehu̯la* en **jehu̯la* betreft, hier staat *hu̯* vóór *l*. Voorbeelden voor *hu̯* + *l* zijn schaarsch, maar *h* + *l* komt veelvuldig voor, en hier geldt hetzelfde, wat over *hu̯* aan het begin opgemerkt is, dat *h* bewaard is (*hliehhan*, *hlíepan*, on. *hlǽja*, *hlaupa*). Wel staat in deze voerbeelden *hl* aan het begin, maar vóór andere consonanten (*j r*) zijn er voorbeelden met bewaarde *h* in het midden van het woord (*hliehhan*, *teahher*, hd. (dial.) *zachern*). De groepen *hl hr hj* zijn dus constanter dan intervocalisch *h*, en in verband met hetgeen wij bij *hu̯* aan het begin opmerkten, mag dus vermoed worden, dat ook *hu̯* vóór *l* langer stand hield dan intervocalisch. Er is overigens verschil in het tempo der ontwikkeling tusschen de dialecten; de voorbeelden in questie zijn alle ags.

Vatten wij het bovenstaande samen, dan komen wij tot de volgende formuleering: *χ* wordt vroeger *h* intervocalisch aan het begin eener zwaktonige syllabe dan eener hoofdtonige.

Digitized by Google

Een volgende bijtoon verlangzaamt het proces. Evenzoo een volgende *l r u̯ i̯* (*n*). In de groep *hu̯* is dus de uitspraak *χ* langer bewaard dan bij alleenstaande *h*. Komt deze groep (*hu̯*) vóór *l* (*r. n. i̯*), of aan het begin eener bijtonige syllabe, dan is de ontwikkeling insgelijks langzamer dan aan het begin eener syllabe met den zwaksten toon.

In woorden van het type **sehu̯an* was de overgang *χ* > *h* in het ags tot stand gekomen vóór de geminatie; in woorden van de typen **tehu̯ōi̯an* en **hu̯ehu̯la* bestond tijdens de geminatie de oude uitspraak.

De vergelijking van ags. *séon* met *hliehhan* wekt de vraag, of onder overigens gelijke omstandigheden de *χ*-klank vóór *i̯* langer stand heeft gehouden dan vóór *u̯*. Immers in *séon* is *h* uitgevallen; in *hliehhan* is zij gegemineerd. Voor *u̯* wordt *h* alleen gegemineerd wanneer een bijtoon volgt of een *l* (*r n*?), terwijl een *i̯* alleen reeds voldoende is, om de geminatie te bewerken, wanneer de omstandigheden intreden, die in het algemeen voor geminatie vereischt zijn. Een chronologische conclusie omtrent den overgang *χ* > *h* kan men hieruit echter niet trekken, daar de mogelijkheid bestaat, dat geminatie voor *u̯* jonger is dan voor *i̯*. Wij zagen hierboven, dat in het on. geminatie van *k* vóór *u̯*, die *u* wordt, pas geruimen tijd na de syncope intreedt. Voor het wgerm. hebben wij geen directe aanwijziging, maar wij moeten toch met deze mogelijkheid rekening houden. Het is dus mogelijk dat *χ* voor *u̯* in **sehu̯an* nog bewaard was, toen *χ* voor *i̯* > *i* in **hlahi̯an*(*om*) gegemineerd werd.

Het on. kent van de in het bovenstaande besprokene verdubbelingen niet vele. Voor geminatie van *k* voor *u̯* bij den overgang in *u* hebben wij hierboven voorbeelden ontmoet, die zich met de westgermaansche geheel op één lijn laten plaatsen. Verlenging van *h* komt onder geene omstandigheden voor; *h* is hier strottenhoofdspirans geweest, vóór de geminatie kon optreden (ags. *hliehhan* is on. *hlœja*).

Digitized by Google

Voor liquidae en nasalen zijn geen consonanten verdubbeld, ofschoon het aantal gevallen, waar de mogelijkheid bestond, groot is; men denke slechts aan de tallooze nominatiefvormen op *r*. Deze consonanten hadden dus in het on. minder neiging, om sonant te worden, dan in het wgerm. Hiermee is in overeenstemming, dat eene zoo rijke ontwikkeling van svarabhaktivocalen als in het wgerm. hier ook niet heeft plaats gehad. Nominatieven op consonant + *r* blijven onveranderd; pas tegen het einde der on. periode treedt in het IJsl. *ur* (uit *r*) op. De moderne uitspraak zal in deze zaak nog veel licht kunnen geven. Hier mogen slechts een paar illustratieve eigenaardigheden van het Deensch genoemd worden. Eene liquida na en voor stamlooze consonant is in het de. stemloos, bv. *r* in *træde*, *bort*. Indien dit ook vroeger het geval was in woorden als **akra*, dan is het begrijpelijk, dat *r* bij de syncope van *a* niet sonant werd (de vormen *akær*, *ager* zijn jonger). Gaat aan de liquida of nasaal een liquida vooraf, dan heeft de eerste neiging tot vocalische uitspraak; zoo in *baɹn*, waar dus blijkbaar bij de syncope der slot-*a* van *barna* niet de *n* maar de voorafgaande syllabe het accent der tweede kreeg en de circumflex de ontwikkeling van *r* tot *ɹ* begunstigde. In *karl* (spreek *kāl*) is *r* zelfs verdwenen en *a* verlengd. In Noorwegen, waar men *kall* zegt, is de nauwe aansluiting van *rl* oorzaak der assimilatie; hier is dus ook geen sprake van eene ontwikkeling van *l* tot eene afzonderlijke syllabe. Er zal echter meer materiaal uit verschillende landstreken noodig zijn, om den samenhang tusschen de afwezigheid van geminatie en de moderne uitspraak der consonanten in het volle daglicht te stellen.

De eenige consonant naast *u̯*, vóór welken in sommige gevallen geminatie voorkomt, is *i̯*; voor deze worden *g* en *k* verlengd. [1]) Voor on. *leggja* is in overeenstemming met hetgeen over wgerm. *settan* gezegd is, de volgende ontwikkeling

1) De voorliefde der gutturalen voor geminatie geeft recht tot het vermoeden, dat *h*, indien zij in de geminatieperiode nog *χ* geweest was, insgelijks verlengd zou zijn.

Digitized by Google

aan te nemen: **lagi̯ōnom* > **laggia(n)* > *leggia* (> **legga* > wederom *leggia*). De vorm *leggia* staat dus, voorzoover de *i* hier de oude *i̯* voortzet, op één stadium met os. *settian.* [1]) Evenzoo is het met *k*: **luki̯ōn* > **lukkiō* > *lykkja.*

Waar nu uit de behandeling van *g k* blijkt, dat het on. bij den overgang *i̯* > *i* geminatie kent onder dezelfde omstandigheden als het wgerm., doet zich de vraag voor, waarom bij andere consonanten de verlenging ontbreekt. Het luidt *setja*, *telja*, *biðja*, nom. s. *niðr*, n. pl. *niðjar* enz.

Indien wij met recht in os. *leggian*, *settian* eene parallel zien van on. *leggia* — en dit laat zich moeilijk ontkennen —, dan is voor on. *setja*, *niðr*, *niðjar* geen andere parallel in het wgerm. te vinden dan os. *nerian*, ags. *here*, *heri(g)as.* Dat wil dus zeggen: gelijk in het wgerm. na *r* vóór de syncope niet *i̯* stond, maar *i*, zoo blijkt het, dat in het oern. *i* stond na alle consonanten behalve na gutturalen. Dat is eene afwijking van de vroeg-germ. betoning, die naar de wijze van het ide. *i* en *i̯* verdeelde naar de quantiteit der voorafgaande syllabe. Dus is de oern. grondvorm **satiōnō(m)*, waaruit **satiàn* > *setia*; de *i*, die reeds syllabisch was, werd niet onder het accent van een volgenden klinker geschoven; zij bleef op hare plaats, en voor den voorafgaanden medeklinker bestond dus geen aanleiding tot rekking. De eerste syllabe, die reeds te voren kort was, bleef kort. De vergelijking is dus:

**nazian(om)*: os. *nerian* = **satian(om)*: on. *setia* (*setja*)
**haria(z)*: ags. *here* = **niðiaz*: on. *nið(i)r.*

(De syncope van *i* in *niðr* is een speciaal ngerm. verschijnsel, dat met de vraag, die ons bezighoudt, niet samenhangt.)

Voor het ngerm. is dus karakteristiek, dat de gutturalen zich van andere consonanten hierdoor onderscheiden, dat vóór de syncope op de eerstgenoemde, althans na korte stamsyllabe,

1) Daar *i* (*i̯*) in het on. na lange syllabe verloren gaat (*fœra*), neemt men aan, dat de *i* (*j*) van *leggia* secundair uit de palatale *g* is ontstaan. De overgeleverde vorm *leggia* is dan niet gelijk te stellen met os. *settian* maar met het jongere *settan.*

Digitized by Google

i̯ volgde als in het wgerm., niet *i*, gelijk op andere consonanten in het on. De oorzaak van dit onderscheid tusschen gutturalen en andere consonanten is ongetwijfeld gelegen in de nauwe verwantschap tusschen *g k* en *i̯*, *i*. Vóór *i̯ i* waren gutturalen palataal; voor de articulatie van *i̯* was dus na *g k* zeer weinig tijd noodig; het gevolg was, dat de *i̯*-klank geen neiging toonde, om spontaan syllabevormend te worden. Want in den duur is het belangrijkste onderscheid gelegen tusschen semivocaal en vocaal in de verbinding met een volgenden sterker betoonden klinker. Hoe langer de duur van de semivocaal is, hoe meer zij het karakter van een klinker aanneemt, en hoe grooter de kans is, dat zij een eigen accenttop zal krijgen en zoodoende in ieder opzicht syllabevormend zal zijn.

Door de syncope en hare gevolgen is het verschil tusschen de *i* van **satiṓnom* on de *i̯* van *lagi̯ṓnom* opgeheven; de eerste was vocalisch gebleven, de tweede was door de accentwijziging vocalisch geworden. De gewone spelling in de handschriften is dan ook *i*. In hoeverre deze *i* in de litteraire periode tusschen consonant en vocaal gereduceerd en wederom consonant geworden is, is eene vraag, waarop wij in dit verband niet behoeven in te gaan.

Van gelijken aard als de tot hiertoe besproken geminaten zijn, naar ik geloof, de lange medeklinkers in de on. verbindingen *ggj* en *ggw* uit *i̯ i̯* en *u̯ u̯*. Bij hun behandeling gaan wij uit van de oergerm. gegemineerde semivocalen *i̯ i̯* en *u̯ u̯*, die dus als gegeven worden aangenomen. De vraag naar hun oorsprong is eene zaak voor zich; hierover zal op eene andere plaats nog een woord gezegd worden.

In het on. — en go. — heeft de lengte der semivocalen tot enger uitspraak gevoerd; de engte is in sluiting overgegaan; maar daar aan het einde *i̯* resp. *u̯* bewaard is, is het duidelijk, dat alleen het begin der lange consonant gesloten is. Men verwacht dus *gi̯ gu̯*; in plaats daarvan treden *ggi̯*

Digitized by Google

ggu̯ op. De overgang is begrijpelijk. Gelijk **lagi̯onom* > *leggi͂a* werd, zoo werd **tu̯agi̯ōm* > *tueggi͂a*. En gelijk **sleku̯onom* > *sløkkua*, zoo werd **hagu̯onom* > *hǫggua*. Wat echter deze gevallen onderscheidt, is, dat zij ook in het go. voorkomen. Hier luidt het *lagjan* maar *twaddje*, *naqaþs* maar *triggws*. Om deze tegenstellingen te verstaan, zullen wij de verschijnselen die voor het go. in aanmerking komen, in hun samenhang beschouwen.

Wij kwamen p. 178 tot het besluit, dat go. *hairdeis* ontstaan is uit oergerm. **herđiaz*. Het rhythme was ♩|♪♪. Bij de syncope van *a* werd *i* verlengd, en lange *i* is vóór *s* bewaard. Uit ♩|♪♪ werd ♩|♩. Evenzoo ontstond de acc. *hairdi* uit **herđia(m)*, *i* is ook hier verlengd, maar de lange vocaal aan het einde is verkort.

Let men bij woorden, die voor de *j* een korten klinker + enkelen medeklinker hebben, en die wij nu onder het p. 179 genoemde voorbehoud gemakshalve maar kortstammig zullen noemen, alleen op den n. acc. *badi*, dan kan men in verzoeking komen, een gelijk procédé aan te nemen. Men kan dan denken, dat de *i* bij de syncope van *a* verlengd en daarna aan het einde weer verkort is. Maar dat deze opvatting niet juist zou zijn, blijkt uit de tegenstelling *hairdeis*: *harjis* in den n. en gen. sing., een tegenstelling, die gesteund wordt door de vergelijking *brūkeis*: *biđjis*. Er is dus een verschil tusschen de langstammige en de kortstammige woorden, en de eerste gedachte, die zich opdringt is, dat dit verschil samenhangt met de ide. wisseling *i* *i̯*, die door de quantiteit der stamsyllabe bepaald wordt. *hairdeis* is ontstaan uit een vorm met *i* in de tweede syllabe; deze *i* is oud; het ligt dan het eerst voor de hand, te vermoeden, dat de gen. s. van *harjis*, die nog in het go. *j* heeft, teruggaat op **hari̯eso* met *i̯*. (De n. s. is in ieder geval een analogievorm; hij heeft *j* uit de andere casus; men zou na de syncope van *a* **haris* wachten met vocalisatie van *i̯*.)

Indien dit juist mocht zijn, dan zou daaruit volgen, dat het go. gansch andere wegen gegaan is dan het wgerm. Hier wordt uit **bađja* > **baddi*; de overgang *j* > *i* brengt gemi-natie van *đ* mee. In het go. is dat dan niet gebeurd. Men zou zich daarbij kunnen neerleggen, indien niet de geminaten *ddj* en *ggw*, die overeenstemmen met de on. geminaten *ggj* en *ggv* er op wezen, dat geminatie vóór *i̯* en *u̯* in het go. toch niet absoluut uitgesloten is. Maar daar wij nu zoowel in het ngerm. als in het wgerm. bevonden hebben, dat de hoofd-voorwaarde voor het intreden van geminatie vóór *i̯* deze is, dat *i̯ i* wordt, ontstaat er een bedenkelijkheid om een over-gang van **bađi̯a* in *badi* aan te nemen, zonder dat daarbij *đ* verlengd wordt. En dat voert weer tot het vermoeden, dat de vorm, waaruit go. *badi* ontstond, toch *i* bevat heeft en niet *i̯*, en dat hij dus **bađia* luidde. Principieel is daar niets tegen. De ide. wisseling: ‚*i* na lange, *i̯* na korte syllabe' is in geen enkel dialect tot den tijd der syncope onveranderd bewaard.

Het wgerm. bewaart in de oudste periode den ouden toe-stand het best; toch treedt ook hier na korte syllabe *i* op, indien de voorafgaande consonant *r* is. In het ngerm. treedt na alle consonanten *i* op, behalve na gutturalen. Het zou dus denkbaar zijn, dat het go. overal *i* had gehad, behalve in de weinige gevallen, waarin ook deze taal geminatie kent. Het optreben van *i̯* in die gevallen zou dan een bijzondere ver-klaring behoeven. Maar er is bij oppervlakkige beschouwing een ander bezwaar. Indien uit **herđiaz hairdeis* wordt, hoe komt het dan, dat uit **hariaz* niet **hareis* geworden is? Toch laat dit zich zeer goed verklaren, wanneer men slechts niet over het hoofd ziet, dat, al bevat de tweede syllabe ook in beide gevallen *i*, toch de quantiteit der eerste syllabe voor den vorm der woorden nog niet zonder beteekenis is. Integen-deel; de geheele rhythmische vorm wordt er door bepaald.

Wij hebben vroeger gezien, dat drielettergrepige woorden met lange stamsyllabe in het oergerm. in twee spreekmaten gesproken werden, maar zulke met korte stamsyllabe in één

Digitized by Google

spreekmaat. Het rhythme van *herđiaz was ♩|♪♪, dat van *hariaz was ♪'𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯. Uit ♩|♪♪ werd ♩|♩; uit ♪'𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 werd ♪'♪.

De *i* van **hariaz*, **badia* is dus wel verlengd, en zij is ook tweetoppig geworden, maar zij was van den aanvang af korter dan de *i* van **herđiaz*, en ook de *a*, die gesyncopeerd werd, was in beide gevallen niet even lang. Het resultaat is, dat de gesyncopeerde vormen **haris* (waaruit analogisch *harjis*) en *badi* een *i* hebben, nauwelijks langer dan de *i* in **herđiaz* vóór de syncope was. In de overlevering vinden wij dus korte *i*. [1])

Een vergelijking van de ontwikkeling der genitiefvormen toont, dat deze bij lang- en kortstammige woorden volkomen beantwoorden aan hetgeen men mag verwachten. De oude vierlettergrepige vormen werden in beide gevallen in twee spreekmaten gesproken. Maar de verdeeling was niet dezelfde.

**hér | đĭĕsŏ* > **hér | đíĭs* > *herđīs*, go. *hairdeis.*

♩ | ♪𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 ♩ | ♪♪ ♩ | ♩

Dat de verdeeling zoo was als hier is aangegeven, blijkt uit de ontwikkeling der vormen, en het is ook een normale verdeeling. De lange betoonde syllabe neemt één spreekmaat in, de twee korte, niet eens door een consonant gescheiden, samen met de zeer korte, die gesyncopeerd wordt, de tweede maat. Hier valt *ĕ* in het midden, want deze vocaal gaat, zooals uit de syncope blijkt, in accent boven de laatste. *o* wordt dus gesyncopeerd; de vocaal der derde syllabe krijgt nu de waarde ♪ en wordt quantitatief gelijk aan de tweede. De tweede echter gaat in accentuatie de derde te boven. *í* + *ĭ* contraheert tot *ī*.

Bij kortstammige woorden was de ontwikkeling, als volgt:

**hári | ĕsŏ* > **hári | ĩs* > *har | jis.*

♪'♪ | 𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 ♪'♪ | ♪ ♩ | ♪

1) Wij vinden hier het p. 176 uitgesproken vermoeden bevestigd, dat bij syncope in woorden met het rhythme ♩|♪♪ in de tweede lettergreep een langer klinker optreedt dan daar, waar het oorspronkelijk rhythme ♪'𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 was.

Digitized by Google

Tot de eerste maat behooren de twee syllaben *hàri-*, wat reeds hieruit volgt, dat een korte syllabe niet een maat kan vullen. De *ĕ* der derde syllabe staat dus aan het begin der tweede maat. Zij gaat in accent de *ŏ* der vierde syllabe te boven, die gesyncopeerd wordt. De *e* der derde ondergaat daarbij een geringe verlenging, echter niet tot volkomen langen klinker; in de litteratuurtaal treedt zij als korte klinker (*i*) op. Deze *i* gaat echter in accent de *i* der tweede syllabe, die aan het einde der eerste staat, te boven. De beweging is dus stijgend, en deze beweging is bewaard. Uit *ĭ* + *ĭ́* wordt niet *ī*, maar *ji*. De *i* der tweede syllabe wordt dus consonant. Daarbij worden de elementen der tweede syllabe over de eerste en de derde verdeeld. De eerste wordt zoodoende lang (*har-*), de derde, nu tweede, krijgt aanwas van een beginconsonant (*j*). Van rekking is natuurlijk geen sprake.

Op dezelfde wijze verklaren zich de volgende vormen van *i-* verba:

**brū́ | kĭ ĕ̀ s ĭ > *brū | kĭ ĭ̃s > brū́ | keis*

**bĭ́dĭ | ĕ̀ s ĭ > *bĭ́dĭ | ĭ̃s > bid | jis*

Maar ook bij de *-ĕi̯ĕ*-verba is de ontwikkeling dezelfde. Deze onderscheiden zich alleen door een etymologische *i̯* tusschen de *ĭ* der tweede en de *ĕ* der derde syllabe. Deze *i̯* nu is voor het verdere verloop van het proces inderdaad van geen beteekenis. Men mag ook in de vormen **brūkĭĕsĭ* en **bĭ́dĭĕsi* wel een zwakke overgangs-*i̯* aannemen, zoodat het etymologisch verschil tusschen deze vormen en **sōkĕ(i̯)ĕsĭ*, **nase(i̯)esi* vóór de syncope geheel verdwenen was. Men krijgt dus:

**sṓ | k ĕ i̯ ĕ̀ s ĭ > *sṓ | k ĭ i̯ ĭ̃s > sō | keis*

**násĕ | i̯ ĕ̀ s ĭ > *nási | i̯ĭs > nas | jis*

De tusschenliggende *j* speelt geen rol; uit *ĭ(j)í* wordt *ji* gelijk uit *ĭ í*.

Het is dus niet noodig, *nasjis* voor een analogieformatie naar *bidjis*, *hafjis* te verklaren. Uit **nasijis* wordt regelmatig *nasjis*. Nog eer kan men *bidjis*, *hafjis* voor analogieformaties houden, voorzoover men de grondvormen op één lijn stelt met die van ohd. *bitis*, *hevis*, l. *capis* en dus meent, dat zij zouden moeten luiden **bidis*, **hafis*. In dit verband kan echter deze vraag onbesproken blijven. [1])

Men kan dus de go. n. s. *harjis* (voor **haris*), g. s. *harjis*, inf. *nasjan* op één lijn plaatsen met ags. *here*, *heri(g)es*, os. *nerien*. De tweede lettergreep bevat voorsyncopische *i*, en de consonant is dus niet verdubbeld. De eerste syllabe was vóór de syncope kort en bleef na de syncope aanvankelijk kort. Zij werd in het tweede en derde voorbeeld lang, toen in een jonger periode *i* vóór een klinker in *j* overging.

De hierboven besproken voorbeelden geven ons aanleiding om enkele regels te formuleeren omtrent verlenging van klinkers bij syncope en contractie.

1. Bij syncope treedt in de voorafgaande lettergreep voor een korten klinker geen volle lange op, indien de beide klinkers door een consonant gescheiden zijn. De overlevering kent uitsluitend korte klinkers: *bindan*, *dagis*, *hlaibis*, *nimis*, *bidjis*, en het oudere **brūkiis* (< *-esi*).

---

1) De 2e s. van den imperatief is bij de langstammige woorden ongetwijfeld klankwettig. **brū- | kĭĕ*, **sō- | kĕjĕ* werden door contractie *brūkei*, *sokei*. Bij de kortstammige zou men kunnen twijfelen. Het rhythme van **bĭ- | ðĭĕ*, *na- | seje* was zeker ♪′𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯; hieruit werd ♪′♪, en de mogelijkheid van grammatische lengte is in dit geval niet uitgesloten, al kan de klinker van den beginne af niet zoo lang geweest zijn als die van *brūkei*, waar het rhythme ♩′|♩ was. Niettemin leert *hiri*, dat de *i* klankwettig kort is. De (half-?)lange *i* uit contractie aan het einde is dus verkort bij het rhythme ♪′♪, bewaard bij het rhythme ♩′|♩. Men kan hieruit afleiden, dat de vocatief *hairdi* korten klinker heeft naar **hari* en naar den accusatief, tenzij de grondvorm **herðia* is, in welk geval *a* gesyncopeerd is en geen volle lange klinker in de overlevering gewacht kan worden (zie beneden).

Digitized by Google

2. Bij syncope van een onmiddellijk volgenden klinker is een korte klinker verlengd. Volkomen grammatische lengte is echter alleen bereikt bij het rhythme ♩|♩ (nom. s. *hairdeis*). De lange klinker is vóór *s* bewaard; aan het einde is hij verkort (acc. s. *hairdi*). Bij het rhythme ♪'♪ ontstaat geen volle lengte; de overlevering kent korten klinker (**haris*, de waarschijnlijk klankwettige nom. s.).

3. Bij contractie ontstaat grammatische lengte. De lange klinker is bij het rhythme ♩|♩ bewaard, ook aan het einde (*gasteis*, *sokei*). Bij het rhythme ♪'♪ treedt aan het einde verkorting in (*hiri*), maar vóór *s* is ook hier de lange klinker bewaard (nom. pl. *stadeis*, voorzoover *ī* hier niet op het voorbeeld der langstammige woorden berust).

Uit deze gegevens blijkt, dat contractie een sterker werkende oorzaak van het ontstaan van lange klinkers is dan syncope. Dit is begrijpelijk. Bij contractie gaan beide korte klinkers in den langen op; beide behouden hun volle accentwaarde, en de lange klinker behoudt dus tot het einde toe een relatief sterken expiratiedruk. Bij syncope gaat een der beide klinkers verloren; de tweede ontvangt slechts bij de rekking der syllabe een laatsten rest van het accent van den verloren klinker. De zóó ontstane lengte wordt sneller weer gereduceerd. Het is daarom ook niet zonder beteekenis, dat bij syncope van een onmiddellijk volgenden klinker de rekking van meer beteekenis is, dan wanneer de klinkers gescheiden zijn door een consonant. Het eerste geval staat korter bij contractie. De verzwakte vocaal kan, wanneer zij weinig van haar oorspronkelijk timbre over heeft, in de voorgaande opgaan; in dit geval komt er ten slotte nog een lichte contractie tot stand.

Eindelijk blijkt het, dat het rhythme van de grootste beteekenis voor de verlenging is. Bij het rhythme ♩|♩ treedt nog in de overlevering soms een lange vocaal op zoowel bij syncope als bij contractie, in het laatste geval zelfs aan het einde. Bij het rhythme ♪'♪ kent de overlevering alleen nog

Digitized by Google

maar een langen klinker bij contractie, en deze is ook alleen in het gunstigste geval (vóór *s*) bewaard. De oorzaak is, dat bij het rhythme ♩́|♩ reeds de elementen waaruit de lange klinker ontstaat, van meer beteekenis waren dan bij het rhythme ♪'♪; bij ♩|♩ is ♩ uit ♪♪ ontstaan; bij het rhythme ♪'♪ is ♪ uit 𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 ontstaan. Een klinker met de waarde ♪ uit 𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯 kan zekere eigenschappen van een langen klinker hebben (zie boven p. 196), maar hij staat vroeger aan verval bloot dan een klinker met den waarde ♩ uit ♪♪. Men kan dus het bewaard blijven van de lengte in *sokei* niet uitsluitend aan den circumflex toeschrijven, want zoowel *hiri* als *sokei* hebben circumflex gehad, maar de eene circumflex was niet gelijkwaardig met den anderen.

Voor oergerm. *i̯i̯ u̯u̯* treedt in het go. *ddj ggw* op. Go. *ddj* gaat ongetwijfeld terug op *ggj*, gelijk ook het on. heeft; het is zelfs de vraag, of *dd* in go. *ddj* niet een spelling voor palatale *gg* is. In dat geval heeft in het go. geen verschuiving naar voren plaats gehad; palataal is deze *gg* blijkens haar origine van den aanvang af geweest. Hierboven is er reeds op gewezen, dat men in de beide talen niet *ggj ggw* zou wachten maar *gj gw*. *g* is dus hier vóór volgende *i̯ u̯* gegemineerd. De grondvorm van go. *twaddje* is **twagjēm*. De omstandigheid, dat *g* + *i̯* hier hun gemeenschappelijken oorsprong hebben in één (lange) consonant (*i̯ i̯*), was oorzaak van een inniger verhouding tusschen *g* en *i̯* dan in een geval als *lagjan*, waar *g* en *i̯* etymologisch gescheiden zijn. Toen nu de *m* van **twagjēm* wegviel en *ē* dientengevolge een accentversterking kreeg, was de *i̯* van dit woord nog niet *i* geworden. Maar nu nam zij een deel van het syllabeaccent over en werd dus tot *i*, met het bekende gevolg, dat de voorafgaande *g* verlengd werd.

Op dezelfde wijze werd **blegu̯anom* tot **bligguan* (jonger *bliggwan*). Uit **glagu̯az* (< **glau̯u̯az*) werd **glaggus*; daarna heeft de n. s. uit andere casus *w* opgenomen, evenals *aggwus*,

manwus. Dat deze woorden oude *u̯a*- (*ua*-)stammen zijn, blijkt uit *glaggwuba*, *glaggwo* (naast *glaggwuba*), *aggwiþa*, *manwjan*.[1] De *u* der tweede syllabe toont, dat hier vóór de syncope *u̯a* (*ua*) stond; hieruit werd door syncope *u*; pas daarna is in de vormen, waar een vocaal volgde *u* > *u̯* > *w* geworden. De klankwettige vormen voor *triggws*, *waurstw* zouden dan ook luiden **triggus*, **waurstu* (< **treggu̯az*, **wurstua*[2]). Ook deze woorden ontleenen *w* aan andere casus; de declinatie als *wa*-stam is oorzaak, dat niet gelijk in *glaggwus*, *aggwus*, *manwus* *wu* optreedt.[3] [4])

---

1) Naast *þlaqus* staan geen vormen met *i*, *a*, maar de verbinding *qu* doet hier een gelijke origine vermoeden.

2) **wurstua*, en niet **wurstu̯a*, daar blijkens de afwezigheid van geminatie na consonanten (behalve in de verbinding *gu̯* uit *u̯u̯*) vóór de syncope *u* stond.

3) Een derde mogelijkheid naast den overgang in de *u*-declinatie met opname van *w* uit andere casus (type *glaggwus*) en het behoud der *wa*-declinatie met substitutie van *w* voor *u* in nom. acc. s. (type *triggws*) is overgang in de *u*-declinatie met verlies der *w* in de overige casus naar het voorbeeld van den nom. acc. s. Dit is het geval met *skadus* uit **skaðuaz* (ags. *sceadu*, vr. ō-stam en *scæd*, *a*-stam, ohd. *scato* m. *u̯a*-stam), en er spreekt veel voor, dat hetzelfde geldt voor *magus* (oiersch *macc*, ocymr. *mapp* < **maku̯os*). Het behoud van *gu̯* in het oergerm. (waaruit vóórsyncopisch go. *gu*) kan o. a. uit wisselvormen met *g* en *u̯* in de declinatie verklaard worden.

4) Voor de wisseling tusschen *u* (*u̯*) en *w* in het go. wordt de regel veelal zóó gesteld, dat aan het einde, vóór *s* en vóór *j* *w* staat na lange vocalen, diphthongen en consonanten, daarentegen *u* (*u̯*) na korten klinker. De zaak is echter ingewikkelder. Na korten klinker is de uitspraak *u̯* tot na de syncope bewaard, de *u̯*, die door syncope aan het einde kwam, heeft zich met den voorafgaanden korten klinker tot een diphtong verbonden. Daarop is *u̯* intervocalisch *w* geworden. Hierop berust de wisseling *kniu* — *kniwis* (uit **kneu̯a* — **kneu̯eso*). Na lange klinkers en tweeklanken zijn geen voorbeelden van *u* bewaard; uit **snaiu̯az* wordt **snaiu̯s*, daarna *snaiws*. Het is dus mogelijk, dat ook in deze positie een klankwettige overgang *u̯* > *w* heeft plaats gehad; de *w* kan echter ook uit de verbogen casus stammen.

Daarentegen is de *w* tusschen langen klinker en *j* niet aan het einde maar aan het begin eener syllabe ontstaan. De grondvorm van *lēwjan* is **lēu̯ian*, waaruit **lēwiăn* > *lēwjan*. Gaat een korte klinker vooraf, dan is *u̯i* antevocalisch tot *u* geworden vóór den overgang *u̯* > *w* aan het begin eener syllabe. Dus **qiu̯ian* > **qiujan* > *qiujan*.

Ook na medeklinkers is de positie vóór *j* te onderscheiden van die vóór *s* of aan het einde. Ook hier heeft vroeg *u̯* gestaan vóór *i* + vocaal, waaruit later *j*. De ontwikkeling is dus (**skaðuian* >) **skaðu̯ian* > **skaðwian* > *skadwjan*. Aan het einde en vóór *s* staan tegenover de voorbeelden *waurstw*, *triggws* met *w* de hier-

Digitized by Google

De groepen *ggj* (*ddj*) *ggw*, die tot de merkwaardigste overeenstemmingen van Skandinavisch en Gotisch behooren, zijn, toch niet in eene periode van taalgemeenschap ontstaan, want zij zijn niet ouder dan de syncope, die de dialecten afzonderlijk hebben doorgemaakt. Daarentegen is het theoretisch mogelijk, dat de eerste stap op den weg, die van *i̯i̯* *u̯u̯* tot *ggj* *ggw* voert, namelijk de overgang in *gi̯* *gu̯* tot eene gemeenschappelijke periode behoort. Of men dit mag aannemen, hangt af van de beoordeeling van weinige runische vormen, die de groep *iuw* schijnen te bevatten.

Overzien wij de talrijke gevallen van consonantengeminatie in de drie hoofdafdeelingen van het Germaansch, dan is ons gebleken, dat geminatie een verschijnsel is, dat ten nauwste met syncope samenhangt. Ten gevolge van de syncope hebben accentwijzigingen plaats gehad, waardoor sterk stemhebbende consonanten, die te voren geen accent droegen, sonant zijn geworden. Eene ‚accentverschuiving' kan men de gebeurtenis maar met half recht noemen; immers de accenten behielden in het rhythme van het woord hun oude plaats, maar de consonanten, die sonant werden, zijn geschoven onder het accent, dat door de syncope vrij kwam. De overgang dezer consonanten tot sonanten bewerkt onmiddellijk verlenging van den voorafgaanden medeklinker. Door de verplaatsing toch van de consonant, die sonant wordt, ontstaat eene ledige ruimte, en deze wordt gevuld door de verlenging van de voorafgaande

---

boven aangevoerde woorden *glaggwus*, *aggwus*, *manwus* met eene *u*, die slechts de oude *u̯* (*u*) van den *u̯a-* (*ua-*)stam kan representeeren. Hier is *u* dus klankwettig.

Ik merk hier op, dat ook indien *triggws* een klankwettige vorm was, de geminatie begrijpelijk zou zijn. Immers is *w* — ook de labiodentale — na *g* even goed syllabevormend als *u̯*; het verschil tusschen *w* en *u* is in de articulatieplaats gelegen, maar beide kunnen zoowel sonant als consonant zijn. Ook *triggws* is dus phonetisch als tweelettergrepig op te vatten. Indien hier *u̯ w* was geworden vóór de *a*-syncope, zou de ontwikkeling zijn **trigu̯az* > **trigwas* > *triggws*. Dat dit echter niet zoo is, blijkt uit *glaggwus* enz.

Digitized by Google

consonant. Er bestaan hierbij verschillen van intensiteit, afhankelijk 1. van de qualiteit der consonant, die sonant wordt, 2. van de qualiteit der voorafgaande consonant, die voor geminatie in aanmerking komt, 3. van de quantiteit der voorafgaande syllabe.

1. De consonant, die op de ruimste schaal verdubbeling bewerkt, is *i̯*. In het wgerm. wordt voor *i̯* iedere consonant verdubbeld, met uitzondering alleen van *r*, na welke voor de syncope geen *i̯* voorkwam, maar slechts vocalische *i*. Ook in het ngerm. werkt *i̯* op gutturalen, en van de twee gevallen, die het go. kent, is er ook één, waarin de werking van *i̯* uitgaat. De oorzaak, dat *i̯* de sterkste werking heeft, is, dat *i̯* van alle consonanten, die in aanmerking komen, — *u̯* alleen uitgezonderd, — het gemakkelijkst sonant wordt. Dit is echter tevens de oorzaak van eene belangrijke beperking van het verschijnsel. In vele gevallen toch, in het wgerm. na *r*, in het ngerm. na alle consonanten behalve gutturalen, in het ogerm. na alle consonanten behalve in de verbinding *g̣̑j*, voorzoover die uit *i̯ i̯* was ontstaan, was *i̯* reeds vóór de syncope *i* geworden. In zulke gevallen blijft de geminatie achterwege. De verdubbeling komt tot stand, niet slechts wanneer een onmiddellijk volgende vocaal verdwijnt, zoodat *i̯* de aangewezen plaatsvervanger onder het accent is, maar ook vóór een bewaarden klinker, wanneer deze door syncope van den volgenden klinker of door eene andere oorzaak (nasaalverlies) een tweetoppig accent krijgt; *i̯* neemt dan een der toppen van het accent over.

In de tweede plaats komt *u̯* als bewerker van geminatie in aanmerking. De oorzaken, dat het aantal gevallen hier veel minder talrijk is dan voor *i̯*, zijn van tweeërlei aard. Vooreerst is het aantal voorbeelden, waarin postconsonantisch *u̯* vóór een klinker stond, belangrijk geringer dan dat, waarin *i̯* in die positie voorkwam. Het aantal *i̯*-formaties overweegt zoowel bij de nomina als bij de verba sterk. Voorts toont ook postconsonantisch *u̯* een sterke neiging, om sonant te worden,

Digitized by Google

ja een sterkere dan *i̯*, en het gevolg hiervan was, dat *u̯* in de meeste gevallen reeds voor de syncope *u* was geworden. Maar na gutturalen was de consonantische uitspraak voor een deel bewaard, niet slechts tot in maar tot na de periode der syncope. Wij vinden voorbeelden voor den overgang van *ku̯* tot *kku* in het w. en ngerm., voor den overgang *hu̯* > *hhu* in het ags.; het ontbreken van voorbeelden voor de laatstgenoemde verandering in de overige dialecten heeft zijn grond in den vroegeren overgang van *h* (*χ*) in strottenhoofdspirans. Voor oude *gu̯* ontbreken voorbeelden, daar deze groep alleen na nasaal bewaard was, in welk geval geminatie uitgesloten is, maar in de jongere groep *gu̯* uit *ɣu̯* toonen de dialecten, waar deze groep voorkomt — het n. en ogerm. — regelmatig verdubbeling.

Minder sterk werken liquidae en nasalen. Voorbeelden voor verdubbeling kent alleen het wgerm. Overgang in sonant heeft alleen plaats aan het einde van het woord na consonanten, waar de liquida of nasaal de eenige klank is, die het syllabe-accent op zich kan nemen. In deze positie bewerken deze klanken geminatie van slechts weinige, hoofdzakelijk stemlooze consonanten (zie beneden). Antevocalisch blijven zij consonant en bewerken geen verdubbeling.

2. Wat de qualiteit van de gegemineerde consonant betreft, kwamen wij tot het besluit, dat alle consonanten kunnen gegemineerd worden; alleen bij *r* komen door de onder 1 genoemde oorzaak geen voorbeelden voor; natuurlijk ook niet van *j*, daar deze vóór een consonant zelf vocaal is, daarentegen wel van *u̯* door *i̯* (*vrouwe*). De bijzondere vatbaarheid voor geminatie van palatalen en gutturalen heeft haar grond in de intieme verbinding dezer consonanten met *i̯* resp. *u̯*, waardoor de laatstgenoemde na palatalen resp. gutturalen langer consonant bleven dan na andere consonanten. Voor liquidae en nasalen worden bijna uitsluitend mutae verdubbeld; van deze komen weer bijna alleen de stemlooze in aanmerking; de verdubbeling voor *r* bepaalt zich hoofdzakelijk tot tenues. Voor geminatie door *m* komen een paar voorbeelden bij scherpe

Digitized by Google

spiranten voor, één in het ags. van *þ*, een paar over iets ruimer gebied van *s*; slechts voor *n* zijn eenige andere voorbeelden overgeleverd. De oorzaak dezer beperking is, dat alleen in vergelijking met toonlooze consonanten de liquidae en nasalen positief het karakter van sonanten dragen; de afstand in sonoriteit van stemhebbende consonanten is zelden groot genoeg, om terstond te bewerken, dat zij syllabevormend worden; het tweelettergrepig woord wordt in gevallen als deze éénlettergrepig.

3. Van groote beteekenis is de quantiteit der stamsyllabe. Alleen wanneer deze aanvankelijk lang is maar door het sonant worden van *i̯* kort zou worden, gaat de geminatie regelmatig door. Is zij ook zonder medewerking der *i̯* lang, daar aan *i̯* meer dan één consonant vooraf gaat of de klinker lang is, dan komt geminatie wel voor, maar is zij toch een uitzondering. Geminatie na lange syllabe in den genoemden zin vóór nasalen, *l* en *u̯* komt in het geheel niet voor; vóór *r* zijn er eenige voorbeelden. De oorzaak, dat geminatie na lange syllabe zeldzaam is, is gelegen in de minder vaste aansluiting aan het einde der eerste syllabe, waardoor de rekking, die een gevolg is van de verschuiving, zich gemakkelijker over meerdere elementen verdeelt of — in geval van langen klinker — alleen den klinker treft (**vand-* | *i̯a-* | *nom* > **van-* | *di-* | *an*; **fōr-* | *i̯a-* | *nom* > **fō-* | *ri-* | *an*).

Het is een belangrijk resultaat, dat de voorwaarde voor het intreden der geminatie is, dat er iets veranderd is. Een *i̯*, een *l*, een *r*, een *u̯* begint niet plotseling zonder aanleiding een voorafgaande consonant te verlengen; neen, pas wanneer zij labiel wordt, zoo gemaakt door gebeurtenissen in hare naaste omgeving, wordt zij werkzaam. Het evenwicht van het woord is verstoord, en de veranderingen houden niet op, voor een nieuw evenwicht tot stand is gekomen. De stoornis in het evenwicht komt door de syncope; daardoor komen de labiele klanken in beweging, die in de buurt staan, en wier natuur het is, beurtelings als consonant en als vocaal te fungeeren; zij verplaatsen zich en rukken het woord uit zijn

Digitized by Google

voegen; eindelijk wordt het evenwicht hersteld door de voorafgaande consonant, die aan beide zijden vasthoudt en ten gevolge van deze hare vasthoudendheid gerekt wordt. Zóó beschut deze consonant het voorafgaande deel van het woord tegen het verval, waarin het dreigde te worden meegesleept.

De taal heeft twee middelen, om eene syllabe, die op deze wijze bedreigd wordt, te hulp te komen. Deze middelen zijn rekking van de slotconsonant en rekking van de vocaal. De eerste wijze is aangewend bij de verschuivingen, die het gevolg waren van syncope en nasaalverlies aan het einde in de oudgermaansche dialecten; de tweede wordt eenige eeuwen later toegepast, wanneer, insgelijks onder invloed van nieuwe accentverhoudingen, het evenwicht van vele woorden opnieuw verbroken wordt. Toen in woorden van in hoofdzaak gelijken bouw, — als eenvoudigst voorbeeld noem ik tweelettergrepige woorden met hoofdtoon op de eerste en een zwak bijaccent op de tweede syllabe — een gelijke accentregeling werd doorgevoerd, waarbij de accentverschillen tusschen de tweede syllabe van kort- en langstammige woorden werden opgeheven en nu ook de afstand tusschen hoofdtoon en zwakken bijtoon voor alle gevallen gelijk gemaakt werd, toen dus het rhythme van *dágèn* hetzelfde werd als dat van *hóndèn*, toen begon de beweging ook hiermee, dat in *dágèn* de vocaal der tweede syllabe verder naar achteren geschoven werd. Deze vocaal trok den voorafgaanden medeklinker mee, en nu bestond opnieuw een toestand gelijk aan dien, toen de *i̯* van **baðⁱi̯(a)* onder het accent der — vroeger — volgende *a* kwam en *ð* werd meegetrokken. Ook nu had het kunnen gebeuren, dat de *g* van *dagen* gegemineerd was. Dit is niet gebeurd, maar het gevolg was, dat de vaste aansluiting der *g* aan de voorafgaande *a* losliet; zóó ontstond de rekking van *a*. [1]) De

---

1) Waar de vaste aansluiting aan den voorafgaanden klinkẹr niet losliet, is de consonant verdubbeld. Dit is vooral veel met *m* gebeurd: hd. *kommen*, *genommen*; de. *fornæmme*. Deze gevallen zijn van gelijken aard als het p. 187 noot 2 besprokene

Digitized by Google

rhythmische wet, die in beide gevallen gewerkt heeft, is dezelfde: een bepaalde accentverhouding eischt een bepaalden minimum-afstand der accenten; de syllabe, wier taalmateriaal te kort schiet, krijgt toevoer van materiaal, hetzij door rekking van de consonant, hetzij door rekking van de vocaal.

De oergerm. i̯i̯ en u̯u̯, wier verdere geschiedenis in het on. en go. hierboven besproken is, zijn zelf in de meeste gevallen uit i̯ en u̯ ontstaan en representeeren dus insgelijks een geval van geminatie. Het is zeker niet overbodig een poging te wagen, om ook deze van de in het bovenstaande bereikte gezichtspunten uit te verstaan. Daarbij staat van te voren vast, dat deze verdubbeling niet een gevolg der syncope zijn kan, daar zij ouder is dan de syncope. Het is gebleken, dat geen der talrijke geminaten, die in de verschillende dialecten optreden, spontaan ontstaan zijn, en dat ook de aanwezigheid van een naburigen klank, die de verlenging heet te bewerken, niet voldoende is, om het verschijnsel te doen intreden, maar dat het het gevolg is van een revolutie in het accentsysteem der taal. Soortgelijke verschijnselen — ditmaal niet rekking van consonanten, wat ook mogelijk geweest ware, maar van vocalen — hebben wij aangewezen als direct gevolg van eene andere accentrevolutie, die eenige eeuwen later intreedt. Het ligt dus voor de hand, het ontstaan der geminaten i̯i̯ en u̯u̯ insgelijks met eene omwenteling in het germ. accentsysteem in verband te brengen, en onze aandacht wordt van zelf geleid naar de opkomst der Germaansche beginbetoning. Theoretisch is het ook inderdaad mogelijk, van dit gezichtspunt uit eene verklaring te vinden. Daarentegen is het minder gemakkelijk, de noodzakelijkheid dezer verklaring aan het overgeleverde materiaal te illustreeren. Dit geldt

---

göttin, dat zich alleen onderscheidt door het sterkere accent op de tweede syllabe, en waar de verlenging der *t* ook zeker ouder is dan die van *m* in *kommen*. Reeds in het mhd. kan *gotinne* in het vers twee heffingen dragen.

trouwens van iedere andere verklaring en het heeft zijne begrijpelijke gronden.

De germ. accentuatie heeft men zich niet voor te stellen als het gevolg van eene verspringing of overvoering van het hoofdaccent van ééne syllabe naar eene andere, zoodat de lettergreep, die te voren het hoofdaccent droeg, nu plotseling zwaktonig werd, maar zóó, dat naast het ide. hoofdaccent, dat voorloopig voortbestond, een tweede accent opkwam, dat op de eerste syllabe viel. Langzamerhand nam nu het oude accent, dat tegelijk expiratorisch en chromatisch was, in beteekenis af, en wel werd het, daar het nieuwe in hoofdzaak expiratorisch was, eerst zwakker van druk, terwijl zijn chromatische beteekenis voorloopig onverzwakt behouden bleef en nog bestond tijdens de werking van Verner's wet, ja in sommige dialecten nog heden niet verloren is. Door de nieuwe accentuatie kon het dus gebeuren, dat twee syllaben, die onmiddellijk op elkander volgden, beiden een betrekkelijk sterk expiratorisch accent hadden, de eene volgens het nieuwe, de andere volgens het oude systeem. Wanneer nu de eerste van deze syllaben kort was, dan was de rhythmische afstand tusschen twee sterke accenten te gering, en dit kon een aanleiding zijn tot rekking der syllabe. De gevoeligste consonanten, *i̯* en *u̯* werden in dit geval verlengd.

De naam, die in het on. *Frigg* luidt, luidde voor de opkomst der beginbetoning **prĭi̯á.* [1]) Toen nu de eerste syllabe het hoofdaccent kreeg, ging het accent der tweede niet terstond verloren; het moet aanvankelijk een sterk bijaccent geworden zijn. Men kreeg dus **prĭ́i̯à.* De afstand der beide accenten was te gering, en **prĭ́i̯à* werd **prĭ́i̯i̯à.*

Wanneer andere consonanten door dezelfde oorzaak niet gegemineerd zijn, dan is dus aan te nemen, dat zij aan den drang tot verlenging hebben weerstand geboden. Want de

1) Het germ. beginaccent is ouder dan de klankverschuiving, daar het een hoofdoorzaak van deze is (Neophilologus 1, 109).

Digitized by Google

drang moet dezelfde geweest zijn. Het on. substantief *skor* luidde vóór de opkomst der beginbetoning **skerá*[1]. Hieruit werd **skérà*. Het accent dreef in de richting van verlenging van *r*, maar *r* bood weerstand, en ook de vaste aansluiting van *r* aan den vorafgaanden en aan den volgenden klinker ging niet verloren. Het gevolg kan alleen geweest zijn een sneller verval van het accent der tweede syllabe van **skérà* dan van **príi̯i̯à*. In de periode, die in het licht der geschiedenii valt, is deze verhouding weer omgekeerd. Tweelettergrepige woorden, ook met lange stamsyllabe, worden dan in één spreekmaat gesproken; na het verval van het sterke bijaccent op de tweede syllabe van **fri̯i̯ō* (uit **pri̯i̯ā*) wordt dit woord op gelijken duur gebracht met **skurō* (< **skerā*), dat reeds sedert de opkomst van de beginbetoning op den duur van één maat gebracht was[2], en nu is het tweede woord, dat minder taalmateriaal heeft, in gunstiger conditie dan het eerste, gelijk p. 166 uiteengezet is.[3]

Wat hier gezegd is over de oorzaak der oergerm. verdubbeling van *i̯* en *u̯* is eene hypothese en zal misschien altijd een hypothese moeten blijven, die naar haar inwendige waarschijnlijkheid moet beoordeeld worden. Het bekende materiaal geeft, voorzoover ik zien kan, geen directen steun. Deze zou hierin moeten bestaan, dat het zich liet aantoonen, dat een belangrijk deel der woorden, die deze geminatie toonen, in het idg. den hoofdtoon op de tweede syllabe hadden.[4] Maar

---

1) Met *e* wordt de reductieklinker aangeduid, waaruit later *u* ontstond.

2) De beweging van **skerá* en **pri̯i̯ǎ́* vóór de opkomst der beginbetonig moet geweest zijn ♪|♩. Daarop wordt **skérā* ♪′‵♪ > ♪′♪; *prii̯i̯ā* wordt eerst ♩|‵♩, later ♪′♪.

3) Bij **ei̯ēm* (> **ei̯i̯ēm*) waaruit go. *iddja*, kunnen de beide accenten uit idg. tijd dagteekenen. De verdubbeling is dan het gevolg van het ontstaan van vaste aansluiting tusschen het augment en het verbum, en het geval laat zich vergelijken met voorbeelden als *mijnnoom* (p. 187). Analoga voor het geval **pri̯i̯ā* leveren woorden als hd. *göttin*, maar ook *kommen* p. 187, 217).

4) Tot deze conclusie komt trouwens langs een anderen weg R. Trautmann, Ger-

Digitized by Google

vooreerst is het in vele gevallen niet uit te maken, hoe het ide. accent geweest is, allerminst, hoe het in het germ. was vóór de opkomst der beginbetoning. De mutatietrap is verre van voldoende, om ons deze vraag te laten beoordeelen. En voorts moet de ontwikkeling door tal van analogieformaties gestoord zijn. Er zijn niet weinig woorden, die morphologisch op één lijn schijnen te staan, en waar toch de ontwikkeling verschillend is. Waarom zegt men go. *triggws*, *glaggwus*, on. *gløggr*, *døgg*, maar go. *kniu*, *triu*; waarom on. *Frigg* maar go. *freis*, waarom on. *høggva* maar go. *sniwan*? [1]) Een regel hiervoor zal nooit te vinden zijn. Maar wij weten 1. dat de verlenging alleen na korten betoonden klinker plaats heeft, dat dus het resultaat — en daar de verlenging na langen klinker achterwege blijft, waarschijnlijk ook het doel — is verlenging der stamsyllabe, 2. dat latere geminaties in het germ. alle het gevolg zijn van accentwijzigingen, 3. dat in het oergerm. een accentrevolutie heeft plaats gehad, waardoor in vele gevallen twee opeenvolgende syllaben, van welke de eerste kort kon zijn, een zwaren toon kregen, 4. dat het een rhythmische wet is, die in de taal telkens tot uiting komt, dat voor twee op elkander volgende sterke accenten een zekere afstand als minimum vereischt is. Deze overwegingen te samen zijn naar mijne meening voldoende, om aan de hierboven medegedeelde hypothese een niet zoo geringen graad van waarschijnlijkheid te geven.

Indien de hier gegeven verklaring der geminatie van *i̯* en *u̯* het juiste treft, dan behoort deze overgang tot de alleroudste Germaansche veranderingen. Zij is dan het onmiddellijk ge-

---

manische Lautgesetze (Koningsberger dissertatie) 1906 p. 40—48. Ofschoon de bewijsvoering te wenschen overlaat, bevat dit boekje een bruikbare materiaalverzameling en wordt er voor sommige woorden een ide. betoning der tweede syllabe wel aannemelijk gemaakt.

1) Mogelijk is bij sterke verba met R. Trautmann t. a. p. aan den invloed van perf. pl. en participium te denken. Verba met enkele *i̯ u̯* hebben dan het consonantisme, dat in praesens en perf. sing. thuis hoort.

Digitized by Google

volg van de accentwijziging, die aan het begin staat. Zij is dan ouder dan de klankverschuiving, dan de wet van Verner, die wel het ide. muzikale maar niet meer het ide. expiratorisch accent vooronderstelt; ouder natuurlijk ook dan de wetten voor het woordeinde en vocalische veranderingen als die van *ŏ* in *ă*, die voor een belangrijk deel in een periode der taalgeschiedenis vallen, waarvan het verloop ons uit documenten bekend is.

Amsterdam. R. C. BOER.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

80. KAMPERSTEUR.

De Kampenaren hadden eens voor het onthaal van een hoogen bezoeker een steur bestemd, maar toen het bezoek werd uitgesteld, liet men den steur weer te water doch deed dien, om hem, zoodra men hem noodig zou hebben, weer te kunnen vangen, een belletje aan. Men kent dit „Kamperstukje." Het verhaal behoeft niet geheel en al een verzinsel te zijn; het kan met opzettelijke, boosaardige overdrijving, uit plaagzucht, tot een spotvertelsel zijn gemaakt. Want dat men te Kampen, voorheen, gevangen steuren bewaarde door ze — al of niet gemerkt — (onder water) aan een touw te meren, blijkt uit de volgende bepaling van omstreeks 1400 in *Dat Gulden Boeck* (*van Kampen*), op welke, in dit verband, naar ik geloof, de aandacht van anderen nog niet is gevallen:

Off een Stoer affbreke.

Item is overdragen weert dat enich stoer ghemeert weer ende affbrake ende een ander den daer na venge ende hy wat touwes aen hem hadde off gemerckt weer, den stoer solden die ghene halff hebben die en vengen ende halff den hij toebehoert hadde. Mer en waer hij nijet ghemerket off en hadde nijet touwes aen hem, so waer hij der geenre die en vengen (*Overijss. Stad-*, *Dijk- en Markerechten* 1, 224).

A. B.

Digitized by Google

BREDERODIANA.

I.

Het is mijn voornemen af en toe in dit tijdschrift rekenschap af te leggen van verklaringen van plaatsen bij Bredero, die afwijken van die mijner voorgangers en voor welker nadere toelichting de uitgave zelve geen plaats biedt. Aan volgorde ben ik daarbij niet gebonden en ik grijp daarom de door Dr. Prinsen gegeven aanteekeningen op den Spaanschen Brabander aan, als een aanleiding om mijn op menig punt van het zijne afwijkend inzicht er tegenover te stellen.

45—46. Hier kan ik mij slechts verwonderen, hoe men ooit iets anders dan Prinsen in *invisibel gaan* heeft kunnen lezen. Alleen vat ik deze regels niet zoozeer op als een zuurzoete bekentenis, maar eer als een inlichting, die Bredero het publiek door Jerolimo's mond geeft.

79. De verklaring die P. van *ghemeen* geeft, dunkt mij onhoudbaar. Het woord wordt nu eenmaal in de 17de eeuw niet in zedelijken zin gebruikt. *Ghemeyn vrouwe* voor meretrix is niets anders dan publieke vrouw. *Ghemeen* beteekent stellig algemeen, de tweede helft van de regel geeft dat nog eens duidelijk aan. Waarom Robbeknol de uitspraak niet met zekere ironie zou kunnen bestrijden, zie ik niet in. Daarentegen acht ik P.'s verklaring van *nu* in 80 zeer gezocht.

159. Ook mij bevredigt de toelichting van De Vooys niet. Ik zie in *de kolf naar den bal werpen*, de handeling van iemand wiens bal te water is geraakt, die er met de kolf naar gooit en ze zoo beide verliest. In elk geval moet de beteekenis zijn: door roekeloosheid zijn verlies nog grooter maken.

243. *Menage* in den zin van dagelijksche kost is ook buiten Brabant en Limburg zeer gewoon. Maar of het ook 17de-eeuwsch is, dat betwijfel ik ten sterkste. Er is echter m. i. geen enkele

Digitized by Google

reden van de gebruikelijke verklaring af te wijken, die, zooals P. zelf getuigt, van alle kanten bevestigd wordt.

450—451. Van de beide mogelijkheden die P. ziet, geeft de eerste stellig de juiste verklaring. Wat Br. hier van *sommige luy* zegt, getuigt hij elders van de rederijkers. Dergelijke opmerkingen hebben zelfs iets stereotyps. Voor de tweede verklaring moet P. de woordschikking van 450 verdraaien en in 451 *anders* binnensmokkelen.

454. De beschouwing van de knikkerscène is m. i. geheel en al mis. Ik was in de gelegenheid mijn eigen inzicht te toetsen aan een schrijven van den heer G. Hoog, te Zutfen, die mij nog enkele nieuwe gezichtspunten aan de hand deed.

Nergens blijkt dat C. geen knikkers heeft, integendeel, hij wil er geen koopen, omdat hij er wel heeft. Ook van gooien met een duit is geen sprake.

Het verloop is blijkbaar aldus: C. stelt J. voor het spel te doen, dat men in mijn jeugd te Delft *plompen* noemde en dat de heer Hoog uit Schiedam kent als *pupsen*. Elk der spelers legt een gelijk aantal knikkers bij, die de één in een putje, een hoed of iets dergelijks gooit, radende hoeveel er binnen zullen vallen, t.w. een even of oneven aantal. Raadt hij goed, dan zijn de knikkers voor hem. *Stuyten* wil zeggen: tegenhouden, met den hoed de worp (verg. 457). *Of* in 455 schijnt overtollig. Mogelijk moet men lezen: *hebje(r)t hert of*, geen al te gewelddadige verandering, waar bij Bredero zooveel komma's verkeerd staan. Mogelijk ook heeft men te verstaan: Schiet op (in een putje) . . . of ik wil ook wel tegenhouden met mijn hoed.

Volgens den uitleg van P. zou in 466 inderdaad C. geen knikkers meer hebben. Maar uit zijn vrij optreden blijkt ten duidelijkste dat hij ze wel heeft: juist 465 en 468 doen (als dat nog noodig was) P.'s onderstelling geheel te niet. Trouwens, hoe gezocht is het niet, in „geef je mijn eerst" een taquineerende vraag te willen zien! Ik voor mij geef er de voorkeur aan, eerst na deze woorden J. te laten spreken (ook al weer geen gewelddadige wijziging). C. vraagt dan om de eerste

Digitized by Google

beurt en J. geeft hem zelfs meer dan dat, n.l. een schot, d.w.z. het recht om ook nog op zijn schieter te mikken. Wil men bepaald 466 geheel door J. laten zeggen, dan valt deze zichzelf in de rede of antwoordt op een stilzwijgend of verwacht aanbod van C.: Wil je mijn de eerste beurt geven, ik durf nog meer: ik geef je ook nog een schot. De tegenwoordige regel van het spel is, dat wie het vlugst is met „eersie" te roepen mag beginnen (aan de beteekenis van „ierst" laat dit geen twijfel) en dat wie alle knikkers wegschiet nog een schot heeft op den schieter van de tegenpartij. Dit laatste schieten heeft plaats in regel 472—473 en uit het verschil van meening of de schieter geraakt is of niet ontstaat de twist. Waarschijnlijk krijgt hier degeen die raakt al de nog opstaande knikkers, vandaar het meervoud in 475. „Een en al de aren" in 470 moet men denkelijk opvatten, hetzij als een grootspraak, hetzij als een antwoord om zich van de zaak af te maken: „een en al de anderen die ik er uit heb", zooveel als: tel zelf. Had C. ze er alle uit, dan hoefde J. trouwens niet te vragen!

Het is mogelijk dat in 472 en vlg. eerst C. misschiet en vervolgens J. het betwiste schot doet, maar veel waarschijnlijker lijkt mij, dat hier weder, zooals wel meer, de namen verwisseld zijn. In 472 zet J. zijn schieter op (hij mag die een span verzetten) en C. maakt zich gereed van meet te schieten. In 474 beweert dus ook C. dat het schot raak is geweest en J. ontkent het.

1048. Ik blijf er verre de voorkeur aan geven, in *treckt*, *lacht* en *denckt* coniunctivi te zien. Hier zooals zoo vaak worden de toehoorders in het gesprek betrokken. „Niemant" slaat meer op hen dan op het sprekende drietal.

1080. Hier zoekt P. het tamelijk ver, terwijl de verklaring voor de hand ligt. *Graag* heeft de gewone bet. van „gretig", „happig" zouden wij zeggen. „*Een macke moer minnelijck*" is noch een gewillig vrouwtje, noch een onhandelbaar wijf. Het drukt alleen uit, dat een vrouw met een ton gouds vanzelf als beminnelijk wordt beschouwd. Een verbinding als „macke

Digitized by Google

moer minnelijck" klinkt zóó gewoon in de taal der kluchten, dat men elke poging van „moer" wat anders te maken, a priori kan verwerpen. Die van P. is echter al heel raar!

1223. „Vervoeren" blijf ik de juiste verklaring achten. B. was niet voor niets de zoon van een belastingpachter!

1482. *Den lieven tijd van iets hebben* is niet volkomen „den brui van iets geven", maar nog veel minder wat P. wil. Het beteekent zoowel in den Rodderick als hier „geen haast hebben met", „niet verlegen zijn om", hier komt dat neer op „in de wind slaan."

1491. „Nog kan ik het beter dan Trijn Dubbeld-in (een obscene naam) en haar moeder".

1567. *Trararen* zou ik verklaren door: dansen. Dus: „dan hoef ik je mijn schoenen niet te geven om op te dansen! dan zal je niet veel dansen!"

1626. De bedoeling is: „de onbeleefde ezel heeft zich nooit er toe vernederd mijn handen tegen te houden, om te voorkomen dat ik mijn muts geheel zou hebben afgenomen." Deze verklaring spreekt, dunkt mij, voor zichzelf.

1807. Stellig wil ik *hun* laten staan. Ik beschouw het echter als pers. vnw. *Dat 's hun recht* in den zin van: zoo hoort het hun te gaan, zoo moeten zij behandeld worden, is in de kluchten gewoon.

1820. M. i. beteekent *Waar van* inderdaad „waar voor", doch het tweede *van* „door". Duidelijk is mij de tweede helft als toespeling niet.

II.

Wie de moeite neemt Bredero's Moortje met Terentius' Eunuchus te vergelijken, moet dunkt mij door zijn bevindingen verrast worden. Hij kan moeilijk verwacht hebben, in Bredero een zoo getrouw vertaler te vinden, als deze inderdaad blijkt te zijn. Ook daar, waar onze dichter zich niet gaan laat in

Digitized by Google

uitvoerige toevoegingen, geeft hij menigmaal meer dan zijn origineel in laatste instantie, maar, en dat is juist tegenover deze vrijheden verrassend: er zijn slechts zeer enkele regels van Terentius, die niet bij Bredero hun aequivalent vinden. Behalve om die vrijheden zou men het anders verwachten, omdat Bredero niet het origineel, maar een Fransche vertaling bewerkte, doch bovenal, omdat hij immers het tooneel van Athene naar Amsterdam verplaatste en van een eunuuch een zwarte slavin maakte. Inderdaad blijkt het aantal en de omvang der wijzigingen door deze verandering noodig geworden, verbluffend gering. Geheel veranderd is de geschiedenis van het geroofde meisje, meer echter door toevoeging dan door weglating, doch zelfs in de tooneelen die over de ontdekking van het bedrog handelen zijn de wijzigingen niet ingrijpend.

Weinigen zullen thans nog Ten Brink's rationalistische critiek op Moortje onderschrijven: de onaannemelijkheden die hij aanwijst bestaan inderdaad, doch wij beschouwen ze met een geheel ander oog, de eisch van logica in den bouw en historische mogelijkheid van het gebeuren weegt bij ons zoo zwaar niet meer. Maar ook daarom is Ten Brink's critiek mis, omdat hij geheel ten onrechte Bredero beschouwt als een vrij bewerker van den Eunuchus. Dit nu is de dichter niet. Hij is een vrij vertaler, die Terentius heeft overgebracht in schitterenden, geestigen Hollandschen dialoog, hem aanvulde met grappen en tafereelen van eigen vinding, maar die in den loop van het stuk, in het gaan, komen en invallen der personen nauwelijks eenige wijziging bracht. Hybridisch blijft Moortje, maar van een mislukte poging om iets homogeen-Amsterdamsch voort te brengen kan geen sprake zijn, omdat ook de poging daartoe niet is gedaan.

Hoe heeft Bredero nu zijn werk volbracht? Is hij onder het vertalen door zijn verbeelding meegesleept, heeft hij telkens de behoefte gevoeld de stof te verrijken door nieuwe tafereelen? Soms wel, maar in den regel niet. De beschrijving van de wederwarigheden van Katrijntje's jeugd zijn uit één stuk met

Digitized by Google

wat er aan vorafgaat en wat er op volgt. Men voelt hier hoe de dichter door zijn fantasie wordt beheerscht, vooral in het drukke verhaal van het zeegevecht, dat inderdaad Ritsaert's vraag motiveert:

> Maar wien heeft u soo vlack al dese reys beschreven?

en dat Bredero zoo vervult, dat hij het later Katrijntje zelf nog eens laat repeteeren. Er zijn meer zulke uitbreidingen, onder de kleinere vooral. Maar daartegenover laat het zich aantoonen, dat Bredero sommige fragmenten eerst achteraf in het voltooide stuk heeft ingelascht, niet zonder winst voor de woordkunst, maar menigmaal tot schade van gang en harmonie van het geheel. Een enkele maal heeft zulk een inlassching zelfs met groote slordigheid plaats gehad — en deze éene zou ik dan ook wel uit het stuk willen missen, al laat ze ons juist duidelijk zien, hoe de dichter werkte.

Writsert, Koenraad overhalende hem te helpen, zegt:

> En vulden ick u niet een anckertje met wijn
> Nu lestent, doene wij tot uwent souden zyn?
> En sloockent in een Mandt, die met Hoy ghedeckt was,
> 937 Myn Vader peyldet, hy docht dattet gheleckt was.
> 956 Kreech ick niet van 't Kantoir uyt doosen en uyt laaden
> Konfyten ingeleyd, en veelderley Suckaden?

Nietwaar, dit is een voortreffelijk doorloopend geheel. Het is dit vooral niet minder in verband met hetgeen voorafgaat en volgt. Maar in de tekst staan er 19 regels tusschen, beginnende:

> Ghelyck als Jasper Buur, die een moy hallif Aam
> Rynsche Wijn inley, (teghen zyn Vrouw haer Kraam)

en eindigend met de woorden van Koenraad:

> O Menschen! watte dinghen!
> Het is te wonder soet: ick hebbet noyt ghehoort.

waarin een tamelijk flauwe grap wordt verteld, die de stem-

Digitized by Google

ming van Writserts betoog op grove wijze verstoort, welk betoog deze weer opneemt met den matten regel:

Al mallicheyt ghenoegh, luystert in aernst voort.

Het is duidelijk, dat deze 19 regels oorspronkelijk niet in den tekst hebben gestaan, maar dat Bredero ze bij een latere nalezing, toen hij zelf door het verband aan deze grap herinnerd werd, heeft ingelascht. Wanneer wij door dit sprekend voorbeeld gewaarschuwd verder zien, vinden wij meer zulke gevallen. Zoo in de beschouwing van Writsert over kunstmatige schoonheidsmiddelen. Ook hier krijgen wij bij weglating van een aantal regels een uitstekend doorloopend geheel:

Wiens schoonheyt uyt haar selfs natuurlijck is ghebooren,
969 Niet met quacksalvery, noch dranckjes van Doctoren.
996 En isset niet met Godt hartneckelijck ghestreden,
Wanneer men niet vernoecht, en maackt and're schoonheden
Als ons zyn wijsheyt gaf?

waarop volgen voorbeelden van schoonheidsmiddelen, voornamelijk met het doel er minder blozend uit te zien, alles in jambische maat. Maar tusschen regel 969 en 996 komen nog een aantal van diezelfde voorbeelden, ditmaal in kluchtspelmetrum en beginnende met hetzelfde aanloopje van daareven:

Ghelijck sommighe luy, die so hebben gheklieckt
Om schoon en moy te zyn, dat sy nu zijn vol sieckt *enz.*

Ook dit gedeelte is een zeer blijkbare inlassching. Een derde zie ik in het laatste optreden van Roemer, waar echter de invoeging met eenige wijziging gepaard schijnt te zijn gegaan:

Want waer ik door de stadt en door de straete gae
De Meysjes rysen op en kijcken myn vast nae,
En koom ick inde Kerck int midden vande preken,
De wyven weten daer soo veel van my te spreken,
3316 Wie dat ick heb gevryt, en wie ick niet en wil

. . . .

3342 Gae ick eens in een kroech, daar ick wat meen te blyven,
Stracx wert ick daar ontboon, by Weeuwen en by Wyven.

Digitized by Google

Het ligt voor de hand, dat die ervaringen in kroeg en kerk bij elkaar aansluiten en oorspronkelijk niet door 28 regels in een ander metrum gescheiden zijn geweest. Toch kunnen wij hier niet volstaan met het aannemen van een inlassching. Na 3316 moet een regel hebben gestaan, daarop rijmend, die geschrapt is voor dengene die er nu staat en die een vrij krassen overgang te zien geeft:

Tot dat Klaes klick seyde nou Labbekack sit stil.

Dat regel 3316 ook een jongere toevoeging zou zijn (de andere mogelijkheid) komt mij minder waarschijnlijk voor.

Een vierde inlasch is het stukje waarin naderhand een onbekende nogmaals wijziging heeft gebracht. Koenraad houdt deze door het gedrag van Moy-aal allerminst gerechtvaardigde bespiegeling:

Om dat ick door myn versocht verstandt
Gelegenheyt so goet, en sulcke middel vant,
Dat dese Jonghelingh mocht komen te bekennen,
Van wat natuur en aart de lichte vrouwe bennen:
Op dat hy sich daer na mach wachten, en dat hy
Met wacker opmerck let op al haer boevery:
(Van boven zynse schoon, en 't schijnt al vrij wat jenters
2742 Alst inder waerheyt is, want onder zyn 't maer slenters.)
2771 't Is wel een groot geluck voor dese Jonghelingh,
Dat hy so buyten scha gesien heeft alle dingh:
Wat datter ommegaat int leven vande Snollen,
Die gulsich brassen als sy zyn bij milde Pollen.
Sy schosse, sy brosse *enz.*

Erg toepasselijk is dit niet, doch in een geheel andere mate ontoepasselijk is het tusschenliggende:

Maer krygen sy wat gelts van haer pol, van haer lief,
So tyen sy nae 't huys hier van Gerrit den Dief
En huuren der een kleet, of lossent uyt de Lommert,

met hetgeen daar volgt over kroeg- en bordeelleven en smokkelarij. Maar het duidelijkst wordt dit stuk als inlasch gekenschetst door de slotregels:

Digitized by Google

Kijck sulcken en noch meer van dierghelijcke dinghen,
Die heeft hy moghen sien dat dag'lijx daer om ginghen.

Deze regels sluiten ten duidelijkste een verhaal af. In den tekst volgen echter onmiddellijk 2771—2772, die juist een verhaal van wat Writsert gezien heeft inleiden! Men ziet dat Bredero zich bij zijn uitbreidingen niet altijd voldoende rekenschap gaf, of ze wel in het verband pasten. De beide tusschen haakjes geplaatste regels kunnen zoowel tot den oorspronkelijken tekst als tot de toevoeging behooren.

Deze voorbeelden van zekere en min of meer onhandige toevoegingen [1]), geven aanleiding eens na te gaan, hoe het met de groote episodes: de marktgang van Kackerlack, het verhaal van Reinier, de dronkenschap van Reinier, het verhaal van de minnemoer en de schaatsenrijders op den Amstel, gesteld is. En dan geloof ik wel het laatste voor een jongere toevoeging te moeten houden. De overgang van toon in regel 2880 heeft voor mij iets gewrongens:

Dit is een groote vruecht voor myn genegentheyt:
Dat myn Bogaert so dicht by de Stadt gheleghen leydt:
Verdrietet my in huys, ick wandel buyten stee,
Na 't Regliers Hofjen toe, kyck dus van liever lee
Op myn muyltjes, dus reyn, ick was flus om een kijckje
Het voetwechje langes het platte Amsteldijckje *enz.*

Ook het slot van dit tafereel geeft geen natuurlijken overgang:

Daer zyn in Amsterdam seer geestige gesellen,
Die kop're Kandelaars, Brant-ysers schoon en groot
Van buyten (maer int lijf en is het niet dan loot)
Met een behende slach seer kunstelycke gieten,
Dies moet het overschot van waarden overschieten.
Wel is dat Koenraet niet, die daer van verre staet?

Is hier ingelascht, dan is echter ook na de eerste helft van 2880 iets weggelaten of gewijzigd.

De andere genoemde alleenspraken zijn natuurlijk uit het

1) Nog andere zie ik in de regels 215—220, 519—524 en 1130—1134.

Digitized by Google

stuk gegroeid, en zijn alle geborduurd op een thema in het origineel aanwezig. Hier zou alleen van inlassching sprake kunnen zijn, wanneer daarmede omwerking gepaard was gegaan. Gezien de slordigheid waarmede Bredero de eerder besproken toevoegingen heeft aangebracht, gezien anderszijds de vaak belangrijke uitbreidingen, die stellig onder het vertalen zijn ontstaan, geloof ik wel te mogen aannemen, dat deze stukken in eenen door met het zuiver vertaalde geschreven zijn. Men hoeft daarom nog niet te meenen dat de smaak er in spontaan onder het dichten is opgekomen en hem heeft meegesleept. Stellig heeft hij zijn origineel herhaaldelijk gelezen alvorens het te gaan vertalen en onder die lezing zal hij het plan gevormd hebben voor de tafereelen, die moesten helpen het stuk een Amsterdamsch karakter te geven en die tevens zijn sterkste neigingen konden bevredigen. Bij latere nalezing van het voltooide werk zal hij de verleiding hebben gevoeld nog weer nieuwe stukken toe te voegen, waarvan wij alleen het grootste zeer ongaarne zouden missen — ofschoon, en dat is dunkt mij niet geheel toeval, dit stukje niet op één hoogte staat met de tafereelen, waarmede het te vergelijken is.

* * *

Er is in „Moortje” nog een uitbreiding die iets opmerkelijks heeft, en waartoe de Eunuchus geen aanleiding gaf. Ik bedoel de regels:

Moyael. O waardige! gedenckt hoe ghy eens waart ghelegen
Nevens myn groene sy: ghelyck wy dickwils pleghen
Te doen: Maar noyt so soet als die ghewenste nacht
Die van ons beyden wert met vreughden door-ghebracht.
Ritsaert. Wat nacht, wanneer, en hoe? *Moy.* Maer doe ghy onder allen
Verwonnen vande vaack in slaape waart ghevallen;
Mijn hooft lach in u narm, u hand lach an myn sy,
U oochjes hallef toe die lonckten noch op my:
Wie weet wat tochten dat my inde sinne viellen,
De reden met ghewelt myn lusten teghen hiellen,
So niet, of ick rees op, en kusten voort terstont
U voorhoofd, wangh en kaak, maar boven al u mont:

Digitized by Google

Ick sprack, ghy snoofd, ick woeld, en stille bleefdy legghen,
En wat ick meerder docht dat sal ick u eens segghen [1]).

Wie denkt bij deze mooie regels niet aanstonds aan het bekende Klaegh-Liedt:

Moy Aeltjen is 't soo haest vergheten
Myn lang vervolg van dagh en nacht?
De schoone tijd die 'k heb versleten,
En met u wil heb doer ghebracht:
In vriendelijckheydt, in vrolijckheydt
In vryicheydt, en soeticheydt van praet,
Van 's nachts tot 's morghens en des avonts laet?

Myn Vrienden smaet, en 's Vaders toren,
Die heb ick om u, in 't begin,
Met zware dreyging moeten hooren:
Maer 't gingh soo haest my uyt als in.
. . . .

. . . .
Daer ick ter Weerelt heb genooten,
De vreucht diemen verkrygen kan:
Daer wert my nu de deur gesloten,
En men hout daer een andèr an.
. . . .
. . . .

Gaet heen geveynsde Kourtesane,
Begoghelt d'oogen, en het breyn:
Met uwe Krokediele trane
Van den verdwaesden Kapiteyn:
Dien blooden bloet, van wien ghy 't goedt
Meer als 't ghemoedt en dat met reden acht,
Versteurt my niet, vaart wel en voort genacht.

Dit slot kan het vermoeden doen opkomen, dat het lied eenvoudig een weerklank is van „Moortje", al moet daer Rit-

---

1) Heel vreemd volgen hierop de woorden van Koenraat:

Also! liech al voort, wel seecker jy kuntet prompt,

die stellig beter achter 182 passen. Waarschijnlijk is ook dit stukje een jongere toevoeging.

Digitized by Google

saert niet plaats maken voor den „verdwaasden kapitein". Maar de innigheid van de eerste strofen belet toch dat aan te nemen, die wijzen duidelijk uit, dat Bredero hier niet (wat trouwens geheel in strijd zou zijn met het algemeen karakter zijner liederen) een litteraire fantasie geeft, maar wel degelijk eigen ervaring. In dezelfde richting wijzen de aangehaalde, door het verband niet geëischte, warme regels uit „Moortje". Het is mijn overtuiging, dat de dichter ook daarin een eigen herinnering heeft neergelegd, volkomen overeenstemmend met de in het lied verwerkte.

Men lette nu nog even op de voorlaatste strofe van het lied:

't Is wonder datje niet en vreest:
  Dat ick u eens met vry wat reens,
Yet ongemeens sal spelen op een tijd,
  Is[t] dat myn liefde noch verkeert in nijdt.

Ligt het niet voor de hand te denken, dat de hier uitgesproken bedreiging in „Moortje" tot uitvoering is gekomen? Dat dus Bredero een geliefde heeft gehad die Moy-Aeltjen genoemd of door hem genoemd werd, en dat hij uit wraak haar naam heeft gegeven aan de meretrix uit den Eunuchus? Heel fel was de wraak niet, in zooverre Moyael geenszins een leelijke rol speelt. Maar de ontrouwe geliefde trad dan toch maar op als lichte vrouw. Een merkwaardige coïncidentie blijft dan het optreden van een „verdwaesden Kapitein" zoowel bij de echte als bij de litteraire Moyael, maar iets ondenkbaars ligt daar niet in. De hypothese, dat Bredero juist den Eunuchus ter vertaling gekozen zou hebben, omdat daar een miles gloriosus in voorkwam, lijkt mij wat gewaagd, toch bestaat ook deze mogelijkheid.

In elk geval blijkt voor mij overtuigend, dat Bredero ook in zijn Moortje iets van zijn eigen liefdeservaringen verwerkt heeft — daar gelijk in andere stukken.

*
* *

Een van die andere stukken is de „Stomme Ridder". In

Digitized by Google

zooverre tenminste, dat daarin niet zonder bepaalde bedoeling de naam van Palmerijn's geliefde Polinarde in Margriete is veranderd. Geenszins kan ik echter mèdegaan met de meening van Schepers, dat in den uitval tegen „dat vercken" met „haer langhe beenen" een soort van wraakroep over de miskenning door Margriete is te zoeken. Het begin van de „Stomme Ridder" behoort ongetwijfeld tot den oorspronkelijken opzet van het stuk en het is ondenkbaar dat de verheerlijking van Margriete op de eene bladzijde daarin zou samengaan met een zoo ruwen uitval op de andere.

Toch komt het mij voor dat de betrekkingen tusschen dit stuk en Margriete zich wel wat verder uitstrekken dan het gebruik van haar naam. Zou niet veeleer in Bredero's teleurgestelde liefde voor haar, dan in het besef dat het lieve leven aan het stuk ontbrak, zooals ten Brink wil, de reden te zoeken zijn, waarom de dichter het reeds vroeg opgezette werk tot in het laatst zijns levens onvoltooid heeft gelaten? Meer dan gissen kunnen wij hier niet, maar misschien vindt mijn vermoeden toch eenigen steun in het antwoord op de vraag: waarin bestaan de wijzigingen en toevoegingen, die Bredero noodig vond, eer hij het stuk voltooid kon achten? Eèn vraag die het mij niet onmogelijk lijkt bevredigend te beantwoorden.

Tusschen de versificatie van het eerste en het laatste bedrijf van den „Stomme Ridder" kan ik geen verschil ontdekken, dat er voor spreken zou dat het een een paar jaar later gedicht was dan het ander. Het gemak, de losheid, die „Moortje" en „Brabander" onderscheiden, worden in geen van beide gevonden en de geheele handeling blijft in denzelfden toon — niettegenstaande er tusschen den Bredero van 1613 en die van 1618 zeker nogal verschil was. Maar opvallend is de zeer afwijkende toon van de koren: sterker dan eenige andere moraliseerend, vol doodsgedachten, somber haast — geheel zooals de dichter in het laatst van zijn leven onder den invloed van zijn ziekte blijkbaar was. In deze zie ik in elk geval latere toevoegingen. Behalve om vorm en inhoud nog om twee redenen.

Digitized by Google

Ten eerste ontbreken de koren aan de beide laatste bedrijven. Het is niet aan te nemen dat dit 's dichters bedoeling zou geweest zijn, veeleer zie ik hierin een rest van onvoltooidheid, en een aanwijzing, dat er niet van den aanvang af kooren op de bedrijven gevolgd hebben. En dan is het wel opmerkelijk, dat in de oudste drukken de koren van het eerste bedrijf op een geheel verkeerde plaats staan. Kon dit niet veel eerder gebeuren met een latere toevoeging, dan met een deel van een geregeld doorloopend handschrift?

Zijn de koren van jonger datum, dan vrij zeker ook de lyrische gedeelten van het eerste bedrijf, die geheel in denzelfden toon zijn. En opmerkelijk — juist in dit bedrijf heerscht meermalen verwarring ten aanzien van de optredende en sprekende personen. Er blijven dan nog twee mogelijkheden: of Bredero heeft zich het eerste bedrijf van den aanvang af met lyrische gedeelten gedacht, maar deze aanvankelijk opengelaten, of hij heeft dat bedrijf later geheel omgewerkt. Een uitbreiding kunnen deze deelen onmogelijk vormen: als men ze wegdenkt blijft er van het bedrijf bitter weinig over. Voor mij heeft de eerste onderstelling de grootste waarschijnlijkheid.

In elk geval komt het mij voor, dat de „Stomme Ridder" wat de handeling betreft reeds vroeg in Bredero's kortstondige loopbaan voltooid is geweest. Van een wanhopen er leven in te brengen is dan geen sprake. Maar zeer aannemelijk lijkt het mij, dat de dichter aanvankelijk in de lyrische gedeelten zijdelings Margariete heeft willen verheerlijken en daarin door het verloop van zijn liefde is gestoord. Pleit het ook niet voor deze meening, dat de regels 1445—1490, waarin Palmerijn zijn Margriete herdenkt, in de naar een handschrift herzienen druk van 1638 ontbreken?

Leiden. J. A. N. KNUTTEL.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

81. DOLLAERT.

Onlangs is mij gevraagd naar de waarschijnlijke beteekenis van het woord *dollaert*, voorkomende in den inventaris van het kasteel Duurstede na den dood van bisschop Philips van Bourgondië in 1524, waarvan de uitgave door Dr. Mr. S. Muller Fz. en Dr. E. J. Haslinghuis wordt voorbereid: „Bevonden in den groote kelder bij den dollaert". Een gelijkluidend woord komt tot in het begin der 17de eeuw ook, veelal in den vorm *Dullaert*, op oude kaarten voor als naam of benaming van den inham der Hont of Wester-Schelde, thans de *Bra(a)kman* geheeten (zie Zelandia illustr. II 584). En aan de eenzelvigheid van dezen naam met dien van den zeeboezem tusschen Oost-Friesland en Groningen valt redelijkerwijze niet te twijfelen. Mogen wij ook het in den hierboven genoemden inventaris voorkomende woord met beide plaatsnamen vereenzelvigen? Denkelijk wel. Immers in Oost-Friesland is *dollert* (*dullert*) nog bekend als gemeen znw. in de bet.: groot, wijd gat in den grond, kom, laagte, del(ling), poel; zie vele voorbeelden bij Doornkaat-Koolman, Wtb. d. ostfries. Spr. En het is bekend dat de Groningsche *Dollard* eerst langzamerhand in den loop der 13de en 14de eeuw ontstaan is door verschillende dijkbreuken en inbraken der zee, die, wegens oneenigheid der aangelanden niet hersteld, aanvankelijk moerassige ondiepten of wadden, doch ten slotte één grooten plas gevormd hebben (zie t. a. p., Molema enz.); de naam heeft dus niets te maken met het bnw. *dol*, al ware de *Dollard* genoemd naar de *dolle*, razende, woeste zee (verg. namen als *de Razende Bol*) [1]).

Wel is het woord daarentegen een afleiding van oostfri. *dole*,

1) Evenmin is *Dollard* te vergelijken met *Bollaard*, gelijk ik in het Ned. Wdb., op het laatstgenoemde woord, mogelijk geacht heb.

dolle, *dol*, eveneens: inzinking in den grond, del, kuil, poel, grep, gracht enz. (t. a. p.), wfri. *dolle*, kuil, groeve, diepte, waaruit veen is gegraven (Fri. Wdb.), waarvan afgeleid zijn Friesche plaatsnamen als *De Trye Dollen*, *De Dollegrêft*, *De Brédol* (Winkler, Fri. Naamlijst); uit het tusschenliggende Groningerland is het, althans door Molema, niet opgeteekend. Uit oudere tijdperken vallen aan te wijzen mnd. *dole*, *dolle*, gracht, vanwaar *dolen*, met een gracht afgrenzen (verg. holl. *sloot* = vl. *gracht*; en oostfri. *dole*, grensteeken, hetzij paal, steen, kuil of greppel, welke laatstgenoemde beteekenis wel de oudste zal zijn en den overgang tot de eerstgenoemde verklaren); ohd. *dola* vr., mhd. *tol* vr., greppel, kanaal, goot, waarnaast ohd. *tuolla* vr., klein dal, kuil, en ook Skandinav. woorden; zie verder Schade, Stalder, Schmeller enz. en Falk-Torp op germ. *dala* = nnl. *dal*, waarmede het woord dan, met zwakken klanktrap, nauwverwant, gelijk *del* (*delling*) daarvan een afleiding, is. Het beloop der beteekenis van: dal tot: kuil, poel, verder tot: moeras, wad, eindelijk tot: zeeboezem behoeft, bij de natuurlijke gesteldheid der „lage landen bi der see", wel geen nadere verklaring.

In de plaats uit den Stichtschen inventaris zal *dollaert* dus denkelijk zooveel zijn als hetzij: poel, moeras nabij het kasteel, wellicht ontstaan door een inbraak van den Rijn (ofschoon dergelijke walen, wielen of kolken gewoonlijk niet ondiep, integendeel zeer diep zijn [1]), hetzij wellicht: half droge, half diepe (slot)gracht. Bevreemden moet het bij dit alles slechts dat van dit woord, niet alleen aan de Friesche en Vlaamsche zeekust, maar ook in het binnenland, aan de rivieren, dus over een vrij groot gebied voorkomende, tot dusverre, blijkens het ontbreken in het Ned. Wdb. en bij Verdam, geen ander spoor gevonden is.

Leiden, Februari 1918. J. W. MULLER.

1) In dit geval zou het een vrijstaande, ondergrondsche kelder zijn, gelijk nog wel bij oude kasteelen gevonden wordt.

Digitized by Google

82. DE SIMME JAGEN.

Den XIIen jaargang van zijn tijdschrift „Volkskunde" opende de redacteur Alf. de Cock met een belangwekkende studie over het eigenaardig volksgebruik, in Vlaanderen als in den vreemde, van het „vereeren" met ketelmuziek. Daarbij bracht hij de opgave der typische uitdrukkingen te pas, waardoor ons volk deze muziek aanduidt. Besproken werd aldus (blz. 4) de zegswijze „*de soem jagen*" die gelokaliseerd wordt in Battel, het gehucht van Mechelen langs de Leuvensche vaart. Eigenlijk verwondert ons dit een beetje, want persoonlijk hebben wij ze nooit hooren gebruiken, al zoo weinig als „*sleepen*" of „*gesleept worden*" dat voor Mechelen zelf wordt aangegeven (blz. 11). Wij meenen daarentegen dat in onze geboortestad en het omliggende de eenig gangbare benaming voor ketelmuziek „*blek albade*" is, best te vergelijken met de „*vlekkenmuziek — blikken-* of *blekkenmuziek*" van Brussel, Antwerpen en Brugge.

Eeuwen geleden echter heeft de typische naam van „*de simme iagen*" wel degelijk gediend. Men leert het uit een paar van de „politique ordonnantiën" van het Mechelsch magistraat, die haast allen op het huidig Stadsarchief bewaard zijn gebleven. De oudste, die wij daaromtrent opteekenden, is gedateerd van den 14en Augustus 1647 en daarin doen de heeren vander Weth kond:

> »Alsoo nu over eenigen tyt alhier binnen dese stadt opgecommen es een schandaleus quaet, genaemt de Simme, genoech bequaem omme te veroirsaecken eenige oproerte ende andere dangereuse inconvenienten, *Soo ist* dat van wegen de Heeren ende Weth aen al ende eenjegelyck seer scherpelyck wordt verboden hem daartoe meer te vervoorderen met blaesen van horens, fackelen ende andersints t'sij mans ofte vrouwen, groot ofte cleyn...."

De gestelde boete van drie gulden „voor d'ierste reyse" en „arbitraele correctie" voor de tweede belette niet den voortgang van het voor dien tijd en onze stad nieuw-modisch kwaad: den 3en Oktober 1654 moet de secretaris andermaal op de

Digitized by Google

dolle, d.i. eveneens: inzinking in den grond, del, kuil, poel, grep, gracht enz. (t. a. p.), wfri. *dolle*, kuil, groeve, diepte, waaruit veen is gegraven (Fri. Wdb.), waarvan afgeleid zijn Friesche plaatsnamen als *De Trye Dollen*, *De Dollegrift*, *De Brédol* (Winkler, Fri. Naamlijst): uit het tusschenliggende Groningerland is het, althans door Molema, niet opgeteekend. Uit oudere tijdperken vallen aan te wijzen mnl. *dole*, *dolle*, gracht, vanwaar *dolen*, met een gracht afgrenzen (verg. holl. *sloot* = vl. *gracht*; en oostfri. *dole*, grensteeken, hetzij paal, steen, kuil of greppel, welke laatstgenoemde beteekenis wel de oudste zal zijn en den overgang tot de eerstgenoemde verklaren); ohd. *dola* vr., mhd. *tol* vr., greppel, kanaal, goot, waarnaast ohd. *tuolla* vr., klein dal, kuil, en ook Skandinav. woorden; zie verder Schade, Stalder, Schmeller enz. en Falk-Torp op germ. *dala* = nnl. *dal*, waarmede het woord dan, met zwakken klanktrap, nauwverwant, gelijk *del* (*delling*) daarvan een afleiding, is. Het beloop der beteekenis van: dal tot: kuil, poel, verder tot: moeras, wad, eindelijk tot: zeeboezem behoeft, bij de natuurlijke gesteldheid der „lage landen bi der see”, wel geen nadere verklaring.

In de plaats uit den Stichtschen inventaris zal *dollaert* dus denkelijk zooveel zijn als hetzij: poel, moeras nabij het kasteel, wellicht ontstaan door een inbraak van den Rijn (ofschoon dergelijke walen, wielen of kolken gewoonlijk niet ondiep, integendeel zeer diep zijn [1])), hetzij wellicht: half droge, half diepe (slot)gracht. Bevreemden moet het bij dit alles slechts dat van dit woord, niet alleen aan de Friesche en Vlaamsche zeekust, maar ook in het binnenland, aan de rivieren, dus over een vrij groot gebied voorkomende, tot dusverre, blijkens het ontbreken in het Ned. Wdb. en bij Verdam, geen ander spoor gevonden is.

Leiden, Februari 1918. J. W. MULLER.

1) In dit geval zou het een vrijstaande, ondergrondsche kelder zijn, gelijk nog wel bij oude kasteelen gevonden wordt.

Digitized by Google

82. DE SIMME JAGEN.

Den XIIen jaargang van zijn tijdschrift „Volkskunde" opende de redacteur Alf. de Cock met een belangwekkende studie over het eigenaardig volksgebruik, in Vlaanderen als in den vreemde, van het „vereeren" met ketelmuziek. Daarbij bracht hij de opgave der typische uitdrukkingen te pas, waardoor ons volk deze muziek aanduidt. Besproken werd aldus (blz. 4) de zegswijze „*de soem jagen*" die gelokaliseerd wordt in Battel, het gehucht van Mechelen langs de Leuvensche vaart. Eigenlijk verwondert ons dit een beetje, want persoonlijk hebben wij ze nooit hooren gebruiken, al zoo weinig als „*sleepen*" of „*gesleept worden*" dat voor Mechelen zelf wordt aangegeven (blz. 11). Wij meenen daarentegen dat in onze geboortestad en het omliggende de eenig gangbare benaming voor ketelmuziek „*blek albade*" is, best te vergelijken met de „*vlekkenmuziek — blikken- of blekkenmuziek*" van Brussel, Antwerpen en Brugge.

Eeuwen geleden echter heeft de typische naam van „*de simme iagen*" wel degelijk gediend. Men leert het uit een paar van de „politique ordonnantiën" van het Mechelsch magistraat, die haast allen op het huidig Stadsarchief bewaard zijn gebleven. De oudste, die wij daaromtrent opteekenden, is gedateerd van den 14en Augustus 1647 en daarin doen de heeren vander Weth kond:

> »Alsoo nu over eenigen tyt alhier binnen dese stadt opgecommen es een schandaleus quaet, genaemt de Simme, genoech bequaem omme te veroirsaecken eenige oproerte ende andere dangereuse inconvenienten, *Soo ist* dat van wegen de Heeren ende Weth aen al ende eenjegelyck seer scherpelyck wordt verboden hem daartoe meer te vervoorderen met blaesen van horens, fackelen ende andersints t'sij mans ofte vrouwen, groot ofte cleyn...."

De gestelde boete van drie gulden „voor d'ierste reyse" en „arbitraele correctie" voor de tweede belette niet den voortgang van het voor dien tijd en onze stad nieuw-modisch kwaad: den 3en Oktober 1654 moet de secretaris andermaal op de

Digitized by Google

pui van het raadshuis verschijnen en het politiebevel van nieuws aflezen.

Meer dan een halve eeuw later bleek het nog altijd van noode en op scherpere straffen werd, als vroeger, gedreigd den 1en Augusti 1712:

»Alsoo men bevindt dat on-aengesien het voor desen bij diversche polliticque ordonnantien verboden is geweest de simme te jaeghen, daer van tijdt tot tijdt bij de al te dertele joncheijt van dese Stadt wordt tegen gecomen, waer uijt zijn resulterende merckelycke inconvenienten, die in eene wel gepolliceerde stadt niet en moghen worden verdraeghen:

Soo ist, dat mijne heeren die Schouteth, communemeesteren, schepenen ende raedt deser stede andermael hebben geinterdiceert, ghelyck sij zijn doende bij dese, aen wie het soude moghen wesen de simme te jaeghen, t'zij met blaesen vanden horen, sleijpen van ketenen, branden van stroij ende schreuwende loopen langhs de straeten, maekende diergelyck tumultuair gerucht op pene van daer over feijtelyck te worden gestelt te waeter ende te broodt in deser Stadts gevangenisse voor den tijdt van drij weken ende voordere arbitraire correctie....":

In dezen tekst krijgen we meer te hooren over de gebezigde instrumenten bij een uitvoering van ketelmuziek en vernemen daarenboven de volledige benaming in Oud-Mechelen daarvoor in gebruik. De uitdrukking van Battel, door den heer de Cock medegedeeld, is slechts een dialectische wijziging — zoodat de onderstelling van onzen geleerden folklorist als zou *soem* het Hagelandsch-Haspengouwsch *sum* = „sim, aap" zijn, hier haar bewijs vindt.

R. FONCKE.

Digitized by Google

MARIKEN VAN NIEUMEGHEN.

De laatste arbeid van mijn vriend Worp was een artikel in dit tijdschrift (XXXVI, bl. 152 vlgg.) „Is de Mariken van Nieumeghen geschreven om vertoond te worden?" Het komt mij voor, dat Worp zich bij het schrijven hiervan reeds zwak gevoeld heeft en zich daardoor te veel heeft gehaast. Maar ik zou het betreuren, wanneer verkeerde voorstellingen gangbaar bleven, gesteund door zijne autoriteit. Daarom zal ik de onjuistheid daarvan aantoonen en tevens van de gelegenheid gebruik maken om enkele dingen, die ik vroeger niet duidelijk of niet beslist genoeg gezegd heb, even aan te vullen. Ik kan dat doen, zonder dat daarmede te kort gedaan wordt aan den eerbied voor de nagedachtenis van Worp, aan wiens onvermoeibaren werklust en werkkracht wij zooveel danken van blijvende waarde, dat deze kleine zwakheid van zijne groote verdiensten niets afneemt.

In het naschrift bij de facsimile-uitgave (bl. 2) en in de inleiding voor de *Middelnederl. Dramatische Poezie* (bl. CXXXVIII vlg.) heb ik de tijdsbepalingen uit het stuk bij elkaar geplaatst en daaruit afgeleid, dat het niet vóór 1490 (1500) of 1485 kan geschreven zijn. Worp verwerpt deze redeneering en zegt, dat zij „zou volkomen juist zijn, wanneer wij te doen hadden met historische feiten". Maar in Nijmegen is niets opgeteekend over het vertoonen van het wagenspel en in Maastricht niets over het mirakel in het klooster der bekeerde zondaressen. „Twijfel, of Mariken een historisch persoon is, is nu toch zeker geoorloofd". Voor zoover ik weet, heeft ook nog niemand een historisch persoon in haar gezien. Maar wan-

Digitized by Google

neer een schrijver van den hoofdpersoon in zijn verhaal zegt, dat die nog een zeker aantal jaren na een bepaald historisch feit geleefd heeft, dan maak ik daaruit de gevolgtrekking, dat het verhaal ook niet eerder dan evenveel jaren na dat feit kan geschreven zijn. Ik begrijp niet, hoe iemand daartegen bezwaar kan maken. Het lijkt mij toch ondenkbaar, dat iemand b. v. in 1480 zal zeggen, dat zijn hoofdpersoon nog tot 1490 geleefd heeft.

Worp geeft nu eene andere berekening. „Het eenige feit, dat houvast geeft, is het gevangen nemen van Aernout in 1465; het werkje moet een aantal jaren, al licht 25, daarna zijn geschreven. Dus ongeveer in 1490 of later". Hij komt dus tot hetzelfde jaartal, maar tegenover eene redeneering op de gegevens van het stuk zelf gegrond, stelt hij een in de lucht zwevend „al licht". Dat zou hij vroeger nooit gedaan hebben.

Met eenige zekerheid kunnen wij geene andere tijdsbepaling geven, dan dat het stuk moet geschreven zijn tusschen 1485 [1]) en 1510. Zie de genoemde Inleiding, bl. CXXXIX.

Den terminus ante quem geeft de oudste bekende druk. Ook daarover spreekt Worp. Hij wijst op een in 1502 uitgegeven boek van Richard Arnold, later *Customs of London* geheeten [2]). „In die uitgave [d. i. die van 1521] — misschien ook reeds in eene vroegere — is opgenomen de *Ballade of ye Nuttebrowne Mayde*, die de geschiedenis van Mariken bevat en vertaald heet naar het Nederlandsch". Had Worp even in de bekende verzameling van Percy, *Reliques of ancient English Poetry*, de ballade van de *Not-browne Mayd* nagelezen, die daarin uit het boek van Arnold is overgenomen, dan had hij dit nooit geschreven. In die ballade en de historie van Mariken toch is met den besten wil geene andere overeenkomst te

1) Wanneer men ook de Naeprologhe buiten rekening laat, wordt dit jaartal ± 1480.

2) De beide eerste uitgaven bij Jan van Doesborg in 1502 (?) en 1521 (?) hebben geen titel. In zijne uitgave van 1811 heeft Douce het *Customs of London* genoemd. Het wordt ook meermalen aangehaald onder den naam *Chronicle*.

Digitized by Google

vinden dan dat in beide over een meisje gesproken wordt. De Not-browne Mayd is van het Griseldis-type. Haar minnaar doet zich voor als een balling en raadt haar hem niet te volgen in de wildernis. Maar zij wil alle ellende met hem deelen. Als hij ten laatste zegt, dat hij in het bosch reeds een liefje heeft, die hij meer bemint dan haar, schrikt ook dat haar niet af. „For had ye, lo, an hundred mo, Of them I wolde be one. For in my mynde, of all mankynde I love but you alone". Daarmede heeft zij de proef doorstaan en hij verklaart haar geen banneling te zijn, maar een gravenzoon en haar eerlijk te zullen trouwen [1]).

Het is dan ook wel heel zacht uitgedrukt, als Worp zegt: „Waarschijnlijk is de *Ballade* wel niet hetzelfde als het werkje, getiteld: *Here begynneth a littel story that was of .... Mary of Nemwegen* enz." Ook van dit boekje zegt hij, dat de tijd van uitgave onzeker is, al „is misschien het vermoeden juist, dat Arnold ook van deze vertaling de bewerker is, en eveneens, dat hij in 1521 is gestorven". Toch heb ik reeds in het naschrift van de facsimile-uitgave gezegd, dat die vertaling in 1518 of 1519 bij Jan van Doesborgh uitkwam.

De *Dictionary of National Biography* zegt i. v. *Arnold* van de Ballade: „Douce assumes on very just grounds, that it was translated from an old German ballad by some Englishman whom Arnold met at Antwerp" [2]). De ballade is dus wel niet door Arnold

---

1) Van de Nederlandsche ballade, waaruit deze vertaald is, kan een latere en kortere vorm zijn het „Uit een blaauwboekje" door Le Jeune in zijn *Letterkundig Overzicht* enz., bl. 203 overgenomen lied. Aan de aangehaalde verzen beantwoorden hier de volgende:

> Is hij er op Zeelands douwe,
> Verkeert hij daar met schoone vrouwen?
> Zoo mag de Hemel zijn leidsman zijn;
> Met alle mooije meisjes die bij hem zijn.

2) Wat die gronden zijn, weet ik niet, doordat het boek van Arnold in geen van onze bibliotheken te vinden is en ik het dus niet heb gezien. Ook in Engeland zijn de oude drukken hoogst zeldzaam. Het Britsch Museum bezit van beide een exemplaar.

Digitized by Google

vertaald. Dat hij de bewerker van de *littell story* zou zijn, is evenzeer twijfelachtig. Worp beroept zich hiervoor op Herford, *Studies in the literary relations of England and Germany in the sixteenth century*, dat ik niet te zien heb kunnen krijgen. Maar zeer beslist schijnt deze zich toch ook niet uit te spreken, blijkens Worp's „misschien".

E. Schroeder in *Der Parson of Kalenborow und seine niederdeutsche Quelle* [1]), bl. 130 zegt: „Der einstige Besitzer [d. i. Douce] hat demselben ein paar Notizen beigegeben, aus denen ich die folgende wiedergebe, ohne sie controlieren zu können: „Here is very good reason for supposing that this most curious work [d. i. de *Parson of Kalenborow*] was translated from the German or Flemish by Richard Arnold during his residence at Antwerp. I think, that he might also have translated the other books printed by John of Doesborowe".

Alles berust dus op een vermoeden van Douce. Als wij nu bedenken, op hoe losse gronden dergelijke vermoedens in de eerste helft der 19e eeuw meermalen berustten, dan is twijfel op zijn minst geoorloofd, voorzichtigheid in allen gevalle aan te raden.

Van *alle* bij Van Doesborgh verschenen vertalingen is Arnold ten minsten niet de vertaler. Proctor [2]) toont aan, dat van twee althans Laurence Andrewe van Calais, die in 1527 en later boekverkooper en drukker te Londen was, de vertaler geweest is. Twee andere vertaalde Van Doesborgh zelf, met vrij veel fouten tegen de Engelsche taal. Van de overige zegt Proctor: „Douce, in a manuscript note prefixed to his copy of the *Parson of Kalenborowe*, asserts positively that in all probability Richard Arnold was the translator of most of them, but he does not say on what evidence he grounds his assertion; it may be a mere conjecture".

---

1) In *Jahrbuch des Vereins für Ndd. Sprachforschung*, XIII.

2) Rob. Proctor, *Jan van Doesborgh, Printer at Antwerp*, p. 8. In *Illustrated Monographs issued by the Bibliographical Society*. II.

Digitized by Google

De Engelsche vertaling is het eerst genoemd door Bon De Saint-Genois in de uitgave der Vlaamsche Bibliophilen. Hij had die vermeld gevonden in een veilingscatalogus der firma Ellis te Londen van 9 Juni 1826, bl. 62, n°. 964. Van hem heeft Van Vloten den titel overgenomen in zijne uitgave en sindsdien is het boekje herhaaldelijk genoemd en besproken, zonder dat iemand het gezien had. Bij de bewerking van mijne uitgave zocht ik het tevergeefs. Op mijne navraag was de firma Quaritch te Londen zoo welwillend mij den tegenwoordigen eigenaar aan te wijzen en tevens mijne aandacht te vestigen op het werk van Proctor. Door de hulpvaardige vriendelijkheid van de eigenares vernam ik alles over het boekje, wat ik wenschte te weten. Daardoor kon ik er in mijne Inleiding zooveel over mededeelen, dat nu niemand meer in het onzekere behoeft te zijn.

Het spijt mij, dat ik dit alles zoo uitvoerig heb moeten bespreken. Maar de ervaring leert, dat ongemotiveerde vermoedens, wanneer men die in den geest der menschen laat bezinken, zoo vastgeroest raken, dat zij later slechts met de grootste moeite kunnen worden weerlegd.

Voor de beantwoording der door Worp gestelde vraag zou ik kunnen verwijzen naar de genoemde Inleiding, bl. cxxiv vlgg., waar ik ze uitvoerig besproken heb [1]). Maar nu hij er op terugkomt en een ander antwoord geeft, moet ik ze nog wel eens behandelen. Zijne vroegere meening, dat een deel der oorspronkelijke verzen door proza zou vervangen zijn, heeft hij laten varen, en meent nu, dat het proza tegelijk met de verzen door den dichter zelf zou geschreven zijn. Hij vindt nl. daarin „bij veel, wat geheel overbodig was voor den toeschouwer, toch ook heel wat, dat hij bepaald noodig had, om de vertooning goed te begrijpen”. Deze uitspraak heeft mij verwonderd van iemand, die zooveel tooneelstukken gelezen heeft.

Naast den dialoog is wel het meest eigenaardige van een

1) Hoe Worp kan zeggen, dat die vraag nog niet gesteld is, begrijp ik niet.

Digitized by Google

tooneelstuk, dat het geen loopend verhaal geeft, maar uit de geschiedenis enkele van de belangrijkste gebeurtenissen aan de toeschouwers vertoont. Van hetgeen intusschen gebeurd is, worden de belangrijkste feiten door de sprekende personen aan elkander, en tegelijk aan de toeschouwers, medegedeeld. *Inzonderheid* moet gezegd worden wat hetgeen aan het begin is *voorafgegaan*, voor zoover het noodig is om dat begin te begrijpen. *Het* is duidelijk, dat juist hierin de technische vaardigheid van den dichter uitkomt, wanneer hij dat alles op ongezochte wijze weet te doen. In den tijd, toen de techniek van het drama nog minder ontwikkeld was, had men daarvoor een proloog noodig, die door een der spelers werd voorgedragen. In de nieuwere drama's vindt men geen proloog meer, en het is m. i. juist een bewijs voor de dramatische kunst van onzen dichter, dat ook hij den *proloog* kon weglaten 1). Deze was bij hem ook geheel *overbodig*. Uit de kleeding van den priester, uit het woord *oom*, waarmede Mariken hem dadelijk aanspreekt, en uit de *opdracht*, die hij haar geeft, blijkt onmiddellijk de geheele toestand.

Met hoeveel talent echter een dialoog ook in elkaar gezet is, het is niet mogelijk alles te laten vertellen, wat tusschen twee tooneelen is gebeurd. Meermalen is dat ook niet noodig, b.v. wanneer in de classieke tragedie algemeen bekende verhalen gedramatiseerd werden of in lateren tijd bijbelsche geschiedenissen en heiligenlevens.

Wanneer men nu den inhoud van een tooneelstuk gaat oververtellen, dus van het drama een verhaal maken, is het noodzakelijk, dat men ook vertelt, wat er tusschen de verschillende tooneelen is voorgevallen en bovendien, wat er op het tooneel naast het spreken *gedaan* wordt, het spel in engeren zin. Die bijvoegingen kunnen ontleend zijn aan de gesprekken in het volgende tooneel, of ook aan de bekende geschiedenis. Geven

1) Men zie ook, met hoeveel talent hij in vss. 648 vlgg. van hetgeen er na het vorige tooneel gebeurd is, laat vertellen wat de hoorder noodig heeft.

Digitized by Google

die beide geen licht, dan moet de verteller bedenken, wat in verband met het stuk zelf het waarschijnlijkst is. Hiervan behoef ik geene voorbeelden te geven. Men neme de proef met welk ouder of jonger tooneelstuk men maar wil. Het ligt voor de hand, dat ook hier weer bij de technisch het best geslaagde drama's het minst van de verbeelding der vertellers geëischt wordt.

Wanneer men in *Mariken van Nieumeghen* het proza weglaat, houdt men een volledig tooneelstuk over. Er ontbreekt niets. Al het proza is overbodig. Worp geeft dit voor de meeste stukken toe, maar enkele acht hij noodig om de vertooning goed te begrijpen. Als bewijs geeft hij dat, hetwelk na vs. 1020 komt. Hier wordt verteld, dat de oom met Emmeken eerst naar de geleerdste priesters van Nijmegen gegaan is, om absolucie voor haar te vragen, vervolgens naar den bisschop van Keulen en eindelijk naar den paus. Is dat *noodig* voor het begrijpen? Geenszins. De oom zegt in vs. 1007, dat hij met haar naar den deken zal gaan en in vs. 1015 verklaart Emmeken reeds, dat zij ook de zwaarste penitencie zal aanvaarden. Dat wij haar nu in vs. 1021 vlgg. voor den paus hooren biechten, is volstrekt niet onverklaarbaar. Dat voor zoo zware zonden alleen de paus absolucie kon schenken, wist toch iedereen en niemand van de toeschouwers zou dus hier een leemte gevoelen. Zelfs wordt door de mededeeling, dat zij eerst bij anderen hulp zocht, de indruk verzwakt. Dit zou immers een bewijs zijn, dat zij nog niet genoeg doordrongen was van het gruwelijke van hare zonden. Dat de reis naar Rome in het voorafgaande niet wordt aangekondigd, noch in het volgende in herinnering gebracht, is ook geene leemte. Dat kon men toch wel aan het begrip van de toeschouwers overlaten en was ook moeilijk te vertoonen.

Wie beweert, dat het verhaal van de reis naar Rome noodig is voor het begrijpen, dat dus het weglaten daarvan eene leemte in het stuk zou zijn, moet ook meenen, dat b.v. van *Esmoreit* een stuk verloren is, waarin verteld wordt, dat hij aan zijn vader de onschuld zijner moeder bewijst. In tal van

Digitized by Google

dolle, *dol*, eveneens: inzinking in den grond, del, kuil, poel, grep, gracht enz. (t. a. p.), wfri. *dolle*, kuil, groeve, diepte, waaruit veen is gegraven (Fri. Wdb.), waarvan afgeleid zijn Friesche plaatsnamen als *De Trye Dollen*, *De Dollegrêft*, *De Brédol* (Winkler, Fri. Naamlijst); uit het tusschenliggende Groningerland is het, althans door Molema, niet opgeteekend. Uit oudere tijdperken vallen aan te wijzen mnd. *dole*, *dolle*, gracht, vanwaar *dolen*, met een gracht afgrenzen (verg. holl. *sloot* = vl. *gracht*; en oostfri. *dole*, grensteeken, hetzij paal, steen, kuil of greppel, welke laatstgenoemde beteekenis wel de oudste zal zijn en den overgang tot de eerstgenoemde verklaren); ohd. *dola* vr., mhd. *tol* vr., greppel, kanaal, goot, waarnaast ohd. *tuolla* vr., klein dal, kuil, en ook Skandinav. woorden; zie verder Schade, Stalder, Schmeller enz. en Falk-Torp op germ. *dala* = nnl. *dal*, waarmede het woord dan, met zwakken klanktrap, nauwverwant, gelijk *del* (*delling*) daarvan een afleiding, is. Het beloop der beteekenis van: dal tot: kuil, poel, verder tot: moeras, wad, eindelijk tot: zeeboezem behoeft, bij de natuurlijke gesteldheid der „lage landen bi der see", wel geen nadere verklaring.

In de plaats uit den Stichtschen inventaris zal *dollaert* dus denkelijk zooveel zijn als hetzij: poel, moeras nabij het kasteel, wellicht ontstaan door een inbraak van den Rijn (ofschoon dergelijke walen, wielen of kolken gewoonlijk niet ondiep, integendeel zeer diep zijn [1])), hetzij wellicht: half droge, half diepe (slot)gracht. Bevreemden moet het bij dit alles slechts dat van dit woord, niet alleen aan de Friesche en Vlaamsche zeekust, maar ook in het binnenland, aan de rivieren, dus over een vrij groot gebied voorkomende, tot dusverre, blijkens het ontbreken in het Ned. Wdb. en bij Verdam, geen ander spoor gevonden is.

Leiden, Februari 1918. J. W. MULLER.

---

1) In dit geval zou het een vrijstaande, ondergrondsche kelder zijn, gelijk nog wel bij oude kasteelen gevonden wordt.

Digitized by Google

82. DE SIMME JAGEN.

Den XIIen jaargang van zijn tijdschrift „Volkskunde" opende de redacteur Alf. de Cock met een belangwekkende studie over het eigenaardig volksgebruik, in Vlaanderen als in den vreemde, van het „vereeren" met ketelmuziek. Daarbij bracht hij de opgave der typische uitdrukkingen te pas, waardoor ons volk deze muziek aanduidt. Besproken werd aldus (blz. 4) de zegswijze „*de soem jagen*" die gelokaliseerd wordt in Battel, het gehucht van Mechelen langs de Leuvensche vaart. Eigenlijk verwondert ons dit een beetje, want persoonlijk hebben wij ze nooit hooren gebruiken, al zoo weinig als „*sleepen*" of „*gesleept worden*" dat voor Mechelen zelf wordt aangegeven (blz. 11). Wij meenen daarentegen dat in onze geboortestad en het omliggende de eenig gangbare benaming voor ketelmuziek „*blek albade*" is, best te vergelijken met de „*vlekkenmuziek — blikken-* of *blekkenmuziek*" van Brussel, Antwerpen en Brugge.

Eeuwen geleden echter heeft de typische naam van „*de simme iagen*" wel degelijk gediend. Men leert het uit een paar van de „politique ordonnantiën" van het Mechelsch magistraat, die haast allen op het huidig Stadsarchief bewaard zijn gebleven. De oudste, die wij daaromtrent opteekenden, is gedateerd van den 14en Augustus 1647 en daarin doen de heeren vander Weth kond:

»Alsoo nu over eenigen tyt alhier binnen dese stadt opgecommen es een schandaleus quaet, genaemt de Simme, genoech bequaem omme te veroirsaecken eenige oproerte ende andere dangereuse inconvenienten, *Soo ist* dat van wegen de Heeren ende Weth aen al ende eenjegelyck seer scherpelyck wordt verboden hem daartoe meer te vervoorderen met blaesen van horens, fackelen ende andersints t'sij mans ofte vrouwen, groot ofte cleyn...."

De gestelde boete van drie gulden „voor d'ierste reyse" en „arbitraele correctie" voor de tweede belette niet den voortgang van het voor dien tijd en onze stad nieuw-modisch kwaad: den 3en Oktober 1654 moet de secretaris andermaal op de

Digitized by Google

dolle, *dol*, eveneens: inzinking in den grond, del, kuil, poel, grep, gracht enz. (t. a. p.), wfri. *dolle*, kuil, groeve, diepte, waaruit veen is gegraven (Fri. Wdb.), waarvan afgeleid zijn Friesche plaatsnamen als *De Trye Dollen*, *De Dollegrêft*, *De Brédol* (Winkler, Fri. Naamlijst); uit het tusschenliggende Groningerland is het, althans door Molema, niet opgeteekend. Uit oudere tijdperken vallen aan te wijzen mnd. *dole*, *dolle*, gracht, vanwaar *dolen*, met een gracht afgrenzen (verg. holl. *sloot* = vl. *gracht*; en oostfri. *dole*, grensteeken, hetzij paal, steen, kuil of greppel, welke laatstgenoemde beteekenis wel de oudste zal zijn en den overgang tot de eerstgenoemde verklaren); ohd. *dola* vr., mhd. *tol* vr., greppel, kanaal, goot, waarnaast ohd. *tuolla* vr., klein dal, kuil, en ook Skandinav. woorden; zie verder Schade, Stalder, Schmeller enz. en Falk-Torp op germ. *dala* = nnl. *dal*, waarmede het woord dan, met zwakken klanktrap, nauwverwant, gelijk *del* (*delling*) daarvan een afleiding, is. Het beloop der beteekenis van: dal tot: kuil, poel, verder tot: moeras, wad, eindelijk tot: zeeboezem behoeft, bij de natuurlijke gesteldheid der „lage landen bi der see", wel geen nadere verklaring.

In de plaats uit den Stichtschen inventaris zal *dollaert* dus denkelijk zooveel zijn als hetzij: poel, moeras nabij het kasteel, wellicht ontstaan door een inbraak van den Rijn (ofschoon dergelijke walen, wielen of kolken gewoonlijk niet ondiep, integendeel zeer diep zijn [1]), hetzij wellicht: half droge, half diepe (slot)gracht. Bevreemden moet het bij dit alles slechts dat van dit woord, niet alleen aan de Friesche en Vlaamsche zeekust, maar ook in het binnenland, aan de rivieren, dus over een vrij groot gebied voorkomende, tot dusverre, blijkens het ontbreken in het Ned. Wdb. en bij Verdam, geen ander spoor gevonden is.

Leiden, Februari 1918. J. W. MULLER.

---

1) In dit geval zou het een vrijstaande, ondergrondsche kelder zijn, gelijk nog wel bij oude kasteelen gevonden wordt.

Digitized by Google

82. DE SIMME JAGEN.

Den XIIen jaargang van zijn tijdschrift „Volkskunde” opende de redacteur Alf. de Cock met een belangwekkende studie over het eigenaardig volksgebruik, in Vlaanderen als in den vreemde, van het „vereeren” met ketelmuziek. Daarbij bracht hij de opgave der typische uitdrukkingen te pas, waardoor ons volk deze muziek aanduidt. Besproken werd aldus (blz. 4) de zegswijze „*de soem jagen*” die gelokaliseerd wordt in Battel, het gehucht van Mechelen langs de Leuvensche vaart. Eigenlijk verwondert ons dit een beetje, want persoonlijk hebben wij ze nooit hooren gebruiken, al zoo weinig als „*sleepen*” of „*gesleept worden*” dat voor Mechelen zelf wordt aangegeven (blz. 11). Wij meenen daarentegen dat in onze geboortestad en het omliggende de eenig gangbare benaming voor ketelmuziek „*blek albade*” is, best te vergelijken met de „*vlekkenmuziek* — *blikken*-of *blekkenmuziek*” van Brussel, Antwerpen en Brugge.

Eeuwen geleden echter heeft de typische naam van „*de simme iagen*” wel degelijk gediend. Men leert het uit een paar van de „politique ordonnantiën” van het Mechelsch magistraat, die haast allen op het huidig Stadsarchief bewaard zijn gebleven. De oudste, die wij daaromtrent opteekenden, is gedateerd van den 14en Augustus 1647 en daarin doen de heeren vander Weth kond:

»Alsoo nu over eenigen tyt alhier binnen dese stadt opgecommen es een schandaleus quaet, genaemt de Simme, genoech bequaem omme te veroirsaecken eenige oproerte ende andere dangereuse inconvenienten, *Soo ist* dat van wegen de Heeren ende Weth aen al ende eenjegelyck seer scherpelyck wordt verboden hem daartoe meer te vervoorderen met blaesen van horens, fackelen ende andersints t'sij mans ofte vrouwen, groot ofte cleyn....”

De gestelde boete van drie gulden „voor d'ierste reyse” en „arbitraele correctie” voor de tweede belette niet den voortgang van het voor dien tijd en onze stad nieuw-modisch kwaad: den 3en Oktober 1654 moet de secretaris andermaal op de

Digitized by Google

pui van het raadshuis verschijnen en het politiebevel van nieuws aflezen.

Meer dan een halve eeuw later bleek het nog altijd van noode en op scherpere straffen werd, als vroeger, gedreigd den 1en Augusti 1712:

»Alsoo men bevindt dat on-aengesien het voor desen bij diversche politicque ordonnantien verboden is geweest de simme te jaeghen, daer van tijdt tot tijdt bij de al te dertele joncheijt van dese Stadt wordt tegen gecomen, waer uijt zijn resulterende merckelycke inconvenienten, die in eene wel gepolliceerde stadt niet en moghen worden verdraeghen:

Soo ist, dat mijne heeren die Schouteth, communemeesteren, schepenen ende raedt deser stede andermael hebben geinterdiceert, ghelyck sij zijn doende bij dese, aen wie het soude moghen wesen de simme te jaeghen, t'zij met blaesen vanden horen, sleijpen van ketenen, branden van stroij ende schreuwende loopen langhs de straeten, maekende diergelyck tumultuair gerucht op pene van daer over feijtelyck te worden gestelt te waeter ende te broodt in deser Stadts gevangenisse voor den tijdt van drij weken ende voordere arbitraire correctie....":

In dezen tekst krijgen we meer te hooren over de gebezigde instrumenten bij een uitvoering van ketelmuziek en vernemen daarenboven de volledige benaming in Oud-Mechelen daarvoor in gebruik. De uitdrukking van Battel, door den heer de Cock medegedeeld, is slechts een dialectische wijziging — zoodat de onderstelling van onzen geleerden folklorist als zou *soem* het Hagelandsch-Haspengouwsch *sum* = „sim, aap" zijn, hier haar bewijs vindt.

R. FONCKE.

Digitized by Google

MARIKEN VAN NIEUMEGHEN.

De laatste arbeid van mijn vriend Worp was een artikel in dit tijdschrift (XXXVI, bl. 152 vlgg.) „Is de Mariken van Nieumeghen geschreven om vertoond te worden?" Het komt mij voor, dat Worp zich bij het schrijven hiervan reeds zwak gevoeld heeft en zich daardoor te veel heeft gehaast. Maar ik zou het betreuren, wanneer verkeerde voorstellingen gangbaar bleven, gesteund door zijne autoriteit. Daarom zal ik de onjuistheid daarvan aantoonen en tevens van de gelegenheid gebruik maken om enkele dingen, die ik vroeger niet duidelijk of niet beslist genoeg gezegd heb, even aan te vullen. Ik kan dat doen, zonder dat daarmede te kort gedaan wordt aan den eerbied voor de nagedachtenis van Worp, aan wiens onvermoeibaren werklust en werkkracht wij zooveel danken van blijvende waarde, dat deze kleine zwakheid van zijne groote verdiensten niets afneemt.

In het naschrift bij de facsimile-uitgave (bl. 2) en in de inleiding voor de *Middelnederl. Dramatische Poezie* (bl. CXXXVIII vlg.) heb ik de tijdsbepalingen uit het stuk bij elkaar geplaatst en daaruit afgeleid, dat het niet vóór 1490 (1500) of 1485 kan geschreven zijn. Worp verwerpt deze redeneering en zegt, dat zij „zou volkomen juist zijn, wanneer wij te doen hadden met historische feiten". Maar in Nijmegen is niets opgeteekend over het vertoonen van het wagenspel en in Maastricht niets over het mirakel in het klooster der bekeerde zondaressen. „Twijfel, of Mariken een historisch persoon is, is nu toch zeker geoorloofd". Voor zoover ik weet, heeft ook nog niemand een historisch persoon in haar gezien. Maar wan-

Digitized by Google

neer een schrijver van den hoofdpersoon in zijn verhaal zegt, dat die nog een zeker aantal jaren na een bepaald historisch feit geleefd heeft, dan maak ik daaruit de gevolgtrekking, dat het verhaal ook niet eerder dan evenveel jaren na dat feit kan geschreven zijn. Ik begrijp niet, hoe iemand daartegen bezwaar kan maken. Het lijkt mij toch ondenkbaar, dat iemand b. v. in 1480 zal zeggen, dat zijn hoofdpersoon nog tot 1490 geleefd heeft.

Worp geeft nu eene andere berekening. „Het eenige feit, dat houvast geeft, is het gevangen nemen van Aernout in 1465; het werkje moet een aantal jaren, al licht 25, daarna zijn geschreven. Dus ongeveer in 1490 of later". Hij komt dus tot hetzelfde jaartal, maar tegenover eene redeneering op de gegevens van het stuk zelf gegrond, stelt hij een in de lucht zwevend „al licht". Dat zou hij vroeger nooit gedaan hebben.

Met eenige zekerheid kunnen wij geene andere tijdsbepaling geven, dan dat het stuk moet geschreven zijn tusschen 1485 [1]) en 1510. Zie de genoemde Inleiding, bl. CXXXIX.

Den terminus ante quem geeft de oudste bekende druk. Ook daarover spreekt Worp. Hij wijst op een in 1502 uitgegeven boek van Richard Arnold, later *Customs of London* geheeten [2]). „In die uitgave [d. i. die van 1521] — misschien ook reeds in eene vroegere — is opgenomen de *Ballade of ye Nuttebrowne Mayde*, die de geschiedenis van Mariken bevat en vertaald heet naar het Nederlandsch". Had Worp even in de bekende verzameling van Percy, *Reliques of ancient English Poetry*, de ballade van de *Not-browne Mayd* nagelezen, die daarin uit het boek van Arnold is overgenomen, dan had hij dit nooit geschreven. In die ballade en de historie van Mariken toch is met den besten wil geene andere overeenkomst te

1) Wanneer men ook de Naeprologhe buiten rekening laat, wordt dit jaartal ± 1480.

2) De beide eerste uitgaven bij Jan van Doesborg in 1502 (?) en 1521 (?) hebben geen titel. In zijne uitgave van 1811 heeft Douce het *Customs of London* genoemd. Het wordt ook meermalen aangehaald onder den naam *Chronicle*.

Digitized by Google

vinden dan dat in beide over een meisje gesproken wordt. De Not-browne Mayd is van het Griseldis-type. Haar minnaar doet zich voor als een balling en raadt haar hem niet te volgen in de wildernis. Maar zij wil alle ellende met hem deelen. Als hij ten laatste zegt, dat hij in het bosch reeds een liefje heeft, die hij meer bemint dan haar, schrikt ook dat haar niet af. „For had ye, lo, an hundred mo, Of them I wolde be one. For in my mynde, of all mankynde I love but you alone". Daarmede heeft zij de proef doorstaan en hij verklaart haar geen banneling te zijn, maar een gravenzoon en haar eerlijk te zullen trouwen [1]).

Het is dan ook wel heel zacht uitgedrukt, als Worp zegt: „Waarschijnlijk is de *Ballade* wel niet hetzelfde als het werkje, getiteld: *Here begynneth a littel story that was of .... Mary of Nemwegen* enz." Ook van dit boekje zegt hij, dat de tijd van uitgave onzeker is, al „is misschien het vermoeden juist, dat Arnold ook van deze vertaling de bewerker is, en eveneens, dat hij in 1521 is gestorven". Toch heb ik reeds in het naschrift van de facsimile-uitgave gezegd, dat die vertaling in 1518 of 1519 bij Jan van Doesborgh uitkwam.

De *Dictionary of National Biography* zegt i. v. *Arnold* van de Ballade: „Douce assumes on very just grounds, that it was translated from an old German ballad by some Englishman whom Arnold met at Antwerp" [2]). De ballade is dus wel niet door Arnold

1) Van de Nederlandsche ballade, waaruit deze vertaald is, kan een latere en kortere vorm zijn het „Uit een blaauwboekje" door Le Jeune in zijn *Letterkundig Overzicht* enz., bl. 203 overgenomen lied. Aan de aangehaalde verzen beantwoorden hier de volgende:

Is hij er op Zeelands douwe,
Verkeert hij daar met schoone vrouwen?
Zoo mag de Hemel zijn leidsman zijn;
Met alle mooije meisjes die bij hem zijn.

2) Wat die gronden zijn, weet ik niet, doordat het boek van Arnold in geen van onze bibliotheken te vinden is en ik het dus niet heb gezien. Ook in Engeland zijn de oude drukken hoogst zeldzaam. Het Britsch Museum bezit van beide een exemplaar.

Digitized by Google

vertaald. Dat hij de bewerker van de *littell story* zou zijn, is evenzeer twijfelachtig. Worp beroept zich hiervoor op Herford, *Studies in the literary relations of England and Germany in the sixteenth century*, dat ik niet te zien heb kunnen krijgen. Maar zeer beslist schijnt deze zich toch ook niet uit te spreken, blijkens Worp's „misschien".

E. Schroeder in *Der Parson of Kalenborow und seine niederdeutsche Quelle* [1]), bl. 130 zegt: „Der einstige Besitzer [d. i. Douce] hat demselben ein paar Notizen beigegeben, aus denen ich die folgende wiedergebe, ohne sie controlieren zu können: „Here is very good reason for supposing that this most curious work [d. i. de *Parson of Kalenborow*] was translated from the German or Flemish by Richard Arnold during his residence at Antwerp. I think, that he might also have translated the other books printed by John of Doesborowe".

Alles berust dus op een vermoeden van Douce. Als wij nu bedenken, op hoe losse gronden dergelijke vermoedens in de eerste helft der 19e eeuw meermalen berustten, dan is twijfel op zijn minst geoorloofd, voorzichtigheid in allen gevalle aan te raden.

Van *alle* bij Van Doesborgh verschenen vertalingen is Arnold ten minsten niet de vertaler. Proctor [2]) toont aan, dat van twee althans Laurence Andrewe van Calais, die in 1527 en later boekverkooper en drukker te Londen was, de vertaler geweest is. Twee andere vertaalde Van Doesborgh zelf, met vrij veel fouten tegen de Engelsche taal. Van de overige zegt Proctor: „Douce, in a manuscript note prefixed to his copy of the *Parson of Kalenborowe*, asserts positively that in all probability Richard Arnold was the translator of most of them, but he does not say on what evidence he grounds his assertion; it may be a mere conjecture".

1) In *Jahrbuch des Vereins für Ndd. Sprachforschung*, XIII.

2) Rob. Proctor, *Jan van Doesborgh, Printer at Antwerp*, p. 8. In *Illustrated Monographs issued by the Bibliographical Society*. II.

Digitized by Google

De Engelsche vertaling is het eerst genoemd door Bon De Saint-Genois in de uitgave der Vlaamsche Bibliophilen. Hij had die vermeld gevonden in een veilingscatalogus der firma Ellis te Londen van 9 Juni 1826, bl. 62, n^{0}. 964. Van hem heeft Van Vloten den titel overgenomen in zijne uitgave en sindsdien is het boekje herhaaldelijk genoemd en besproken, zonder dat iemand het gezien had. Bij de bewerking van mijne uitgave zocht ik het tevergeefs. Op mijne navraag was de firma Quaritch te Londen zoo welwillend mij den tegenwoordigen eigenaar aan te wijzen en tevens mijne aandacht te vestigen op het werk van Proctor. Door de hulpvaardige vriendelijkheid van de eigenares vernam ik alles over het boekje, wat ik wenschte te weten. Daardoor kon ik er in mijne Inleiding zooveel over mededeelen, dat nu niemand meer in het onzekere behoeft te zijn.

Het spijt mij, dat ik dit alles zoo uitvoerig heb moeten bespreken. Maar de ervaring leert, dat ongemotiveerde vermoedens, wanneer men die in den geest der menschen laat bezinken, zoo vastgeroest raken, dat zij later slechts met de grootste moeite kunnen worden weerlegd.

Voor de beantwoording der door Worp gestelde vraag zou ik kunnen verwijzen naar de genoemde Inleiding, bl. CXXIV vlgg., waar ik ze uitvoerig besproken heb [1]). Maar nu hij er op terugkomt en een ander antwoord geeft, moet ik ze nog wel eens behandelen. Zijne vroegere meening, dat een deel der oorspronkelijke verzen door proza zou vervangen zijn, heeft hij laten varen, en meent nu, dat het proza tegelijk met de verzen door den dichter zelf zou geschreven zijn. Hij vindt nl. daarin „bij veel, wat geheel overbodig was voor den toeschouwer, toch ook heel wat, dat hij bepaald noodig had, om de vertooning goed te begrijpen". Deze uitspraak heeft mij verwonderd van iemand, die zooveel tooneelstukken gelezen heeft.

Naast den dialoog is wel het meest eigenaardige van een

1) Hoe Worp kan zeggen, dat die vraag nog niet gesteld is, begrijp ik niet.

Digitized by Google

tooneelstuk, dat het geen doorloopend verhaal geeft, maar uit de geschiedenis enkele van de belangrijkste gebeurtenissen aan de toeschouwers vertoont. Van hetgeen daartusschen gebeurd is, worden de belangrijkste feiten door de sprekende personen aan elkander, en tegelijk aan de toeschouwers, medegedeeld. Datzelfde moet gedaan worden met hetgeen aan het begin is vooraf gegaan, voor zoover het noodig is om dat begin te begrijpen. Het is duidelijk, dat juist hierin de technische vaardigheid van den dichter uitkomt, wanneer hij dat alles op ongezochte wijze weet te doen. In den tijd, toen de techniek van het drama nog minder ontwikkeld was, had men daarvoor een proloog noodig, die door een der spelers werd voordragen. In de nieuwere drama's vindt men geen proloog meer, en het is m. i. juist een bewijs voor de dramatische kunst van onzen dichter, dat ook hij den proloog kon weglaten [1]). Deze was bij hem ook geheel overbodig. Uit de kleeding van den priester, uit het woord *oom*, waarmede Mariken hem dadelijk aanspreekt, en uit de opdracht, die hij haar geeft, blijkt onmiddellijk de geheele toestand.

Met hoeveel talent echter een dialoog ook in elkaar gezet is, het is niet mogelijk alles te laten vertellen, wat tusschen twee tooneelen is gebeurd. Meermalen is dat ook niet noodig, b.v. wanneer in de classieke tragedie algemeen bekende verhalen gedramatiseerd werden of in lateren tijd bijbelsche geschiedenissen en heiligenlevens.

Wanneer men nu den inhoud van een tooneelstuk gaat oververtellen, dus van het drama een verhaal maken, is het noodzakelijk, dat men ook vertelt, wat er tusschen de verschillende tooneelen is voorgevallen en bovendien, wat er op het tooneel naast het spreken *gedaan* wordt, het spel in engeren zin. Die bijvoegingen kunnen ontleend zijn aan de gesprekken in het volgende tooneel, of ook aan de bekende geschiedenis. Geven

1) Men zie ook, met hoeveel talent hij in vss. 648 vlgg. van hetgeen er na het vorige tooneel gebeurd is, laat vertellen wat de hoorder noodig heeft.

Digitized by Google

die beide geen licht, dan moet de verteller bedenken, wat in verband met het stuk zelf het waarschijnlijkst is. Hiervan behoef ik geene voorbeelden te geven. Men neme de proef met welk ouder of jonger tooneelstuk men maar wil. Het ligt voor de hand, dat ook hier weer bij de technisch het best geslaagde drama's het minst van de verbeelding der vertellers geëischt wordt.

Wanneer men in *Mariken van Nieumeghen* het proza weglaat, houdt men een volledig tooneelstuk over. Er ontbreekt niets. Al het proza is overbodig. Worp geeft dit voor de meeste stukken toe, maar enkele acht hij noodig om de vertooning goed te begrijpen. Als bewijs geeft hij dat, hetwelk na vs. 1020 komt. Hier wordt verteld, dat de oom met Emmeken eerst naar de geleerdste priesters van Nijmegen gegaan is, om absolucie voor haar te vragen, vervolgens naar den bisschop van Keulen en eindelijk naar den paus. Is dat *noodig* voor het begrijpen? Geenszins. De oom zegt in vs. 1007, dat hij met haar naar den deken zal gaan en in vs. 1015 verklaart Emmeken reeds, dat zij ook de zwaarste penitencie zal aanvaarden. Dat wij haar nu in vs. 1021 vlgg. voor den paus hooren biechten, is volstrekt niet onverklaarbaar. Dat voor zoo zware zonden alleen de paus absolucie kon schenken, wist toch iedereen en niemand van de toeschouwers zou dus hier een leemte gevoelen. Zelfs wordt door de mededeeling, dat zij eerst bij anderen hulp zocht, de indruk verzwakt. Dit zou immers een bewijs zijn, dat zij nog niet genoeg doordrongen was van het gruwelijke van hare zonden. Dat de reis naar Rome in het voorafgaande niet wordt aangekondigd, noch in het volgende in herinnering gebracht, is ook geene leemte. Dat kon men toch wel aan het begrip van de toeschouwers overlaten en was ook moeilijk te vertoonen.

Wie beweert, dat het verhaal van de reis naar Rome noodig is voor het begrijpen, dat dus het weglaten daarvan eene leemte in het stuk zou zijn, moet ook meenen, dat b.v. van *Esmoreit* een stuk verloren is, waarin verteld wordt, dat hij aan zijn vader de onschuld zijner moeder bewijst. In tal van

Digitized by Google

[illegible] van [illegible] aannemen [illegible].

[illegible] zou men de [illegible] onmogelijk van [illegible]

[illegible] En [illegible] deel van [illegible] van hem. [illegible]

[illegible] is dat er [illegible] men zich [illegible] Men zie [illegible] van Boekenoogen in Tijdschrift voor Taal- en Letterkunde [illegible] bl. 117 vlgg. Maar nog altijd meent men soms, dat een volksboek is [illegible] gegroeid zooals de eigenlijke volkspoëzie, waarvan door mondelinge overlevering de vorm steeds gewijzigd wordt, zoodat er [illegible] het werk van den eersten dichter misschien nauwelijks meer in te herkennen is en men met recht mag zeggen, dat daaraan het geheele volk heeft medegewerkt. Het volksboek is altijd het werk van één persoon, die met een bepaald doel en met een vast plan zijn boek naar zijn eigen inzicht schreef. Het is evengoed een persoonlijk werk, al kennen wij ook nooit den naam van den schrijver, als elke roman, drama, gedicht of welk literair werk ook. Wat den oorsprong betreft, lijken volkspoëzie en volksboek evenveel op elkander als natuurkinderen en natuurboter. De vorm

1) Ook in historieliederen en balladen. De bouw hiervan toch vertoont dezelfde eigenaardigheid, nl. dat alleen de voornaamste feiten verteld worden.

van de volksboeken verandert dan ook in den loop der tijden niet anders dan door de fouten van den drukker [1]). Voor de beoordeeling der verhouding van den druk van *Mariken van Nieumeghen* en den oorspronkelijken vorm maakt het dus geen verschil, of er ongeveer 120 of op zijn hoogst 53 jaren tusschen liggen.

Worp meent nu, dat *Mariken v. N.* eene elegie-comedie is, om de volgende redenen:

1°. „Het werkje, zooals wij het nu kennen, is niet voor opvoering geschikt". Het feit, dat in de laatste jaren het stuk meermalen tot groote voldoening der toeschouwers (die het dus behoorlijk begrepen hebben) is vertoond, ruimt dit bezwaar geheel uit den weg.

2°. *Mariken v. N.* is in denzelfden trant geschreven als *de Historie van den Verloren Sone* en *de Historie van Jan van Beverley*. „Is de *Mariken* oorspronkelijk een drama geweest, dan is dat met de beide andere histories zeker ook het geval". Er is bij alle verschil zeker ook overeenkomst. Maar daaruit mag niet dadelijk deze gevolgtrekking gemaakt worden. Overeenkomstige verschijnselen wekken wel het vermoeden van overeenkomstigen oorsprong, maar zijn daarvan nog geen bewijs. Zie verder beneden.

3°. „Anders moet men aannemen, dat een drama weinige jaren na zijn ontstaan een geheel anderen vorm heeft aangenomen en in zijne oorspronkelijke gedaante is verdwenen". Men heeft slechts het proza weg te laten, om den oorspronkelijken vorm over te houden.

4°. „En het zou wel vreemd zijn, dat een drama, dat men voortreffelijk genoeg achtte, om het tot een volksboek te vervormen, ten einde het meer algemeen bekend te maken, voor zoover wij weten, nooit ergens is opgevoerd". Toch niet vreemder dan dat het spel van *Lanseloet*, dat door de gezellen

---

1) Iets geheel anders is het, wanneer b. v. het verhaal van Reinaert telkens opnieuw verteld wordt.

Digitized by Google

van Diest zoozeer gewaardeerd werd, dat hij er in 1412 mede naar Aken trokken, voor zoover wij weten, noch te Diest noch ergens anders in de Nederlanden is opgevoerd. Dit bewijst alleen, dat wij van de meeste tooneelvertooningen geene berichten hebben en dat bij dit onderwerp zeer sterk geldt, dat wij uit het ontbreken van berichten nooit tot het ontbreken van het feit mogen besluiten.

De verbinding van den druk met het drama stel ik mij als volgt voor. De drukker begreep terecht, dat voor lezers vrij wat verklaard moest worden, wat den toeschouwers duidelijk genoeg is. Daarom begon hij met er een proloog voor te zetten, waarin de tijd van het verhaal werd aangegeven en de hoofdpersonen aan den lezer werden voorgesteld. Deze proloog bevat niets, wat uit het volgende niet kan opgemaakt worden, behalve den naam van den oom. Dat is echter geen *noodige* aanvulling, maar alleen een gevolg van het verschil tusschen een verhaal en een tooneelstuk. In het eerste heeft men behoefte aan eene nauwkeurige aanwijzing, liefst door een naam; in het tweede kan men dien missen, omdat men den persoon voor zich ziet. Dat in den proloog en ook verder meermalen in het proza die naam genoemd wordt, terwijl wij in het stuk zelf alleen *Dye oem* als persoonsaanwijzing vinden, is dan ook een bewijs te meer, dat het proza niet van den dichter is. Ware het anders, dan zou hem zeker wel eens een enkelen keer *Heer Gijsbrecht* uit de pen geglipt zijn.

Ook de tijdsbepaling in den proloog is nauwkeuriger dan in den tekst. Terwijl wij in den laatsten alleen hooren, dat het land — waarvan de naam niet genoemd behoefde te worden, omdat ieder wist, waar Nijmegen lag — *so tweedrachtich* was (vs. 35), noemt de proloog de namen van hertog Aernout en zijn zoon Adolf en stelt het begin, toen de eerste gevangen genomen werd. Evenzoo spreekt de moei in vss. 409 en 412 alleen van *doude dief*, die te Grave gevangen lag, en van *ons ionghe hertoghe*, maar het proza noemt weer den naam en voegt er bij, dat de kastelein van Grave den ouden hertog verloste en naar 's-Hertogenbosch bracht.

Digitized by Google

Bovendien verdeelde de drukker het werk in hoofdstukken en plaatste daar korte inhoudsopgaven boven, aan den volgenden tekst ontleend. Daaraan voegde hij weer enkele verklaringen toe. Zoo wordt na vs. 44 verteld, dat de moei met buurvrouwen gekeven had over de politiek „want si metten ionghen hertoge pertijde" [1]). Dit staat zoo niet in het stuk zelf, maar was gemakkelijk af te leiden uit vs. 403 vlgg..

Directe tooneelaanwijzingen ontbraken hier evenals in alle oude tooneelstukken. De drukker moest ze er dus bijvoegen. Soms konden ook deze uit den tekst worden opgemaakt. Zoo is b. v. de *haghe* in het proza na vs. 136 genomen uit vs. 134; er is alleen *groote dicke* bijgevoegd.

Hierbij sluit zich de mededeeling aan van die dingen, die wel op het tooneel te zien waren, maar waar geen tekst bij was, b. v. de vechtpartij, nadat Emmeken haar referein had voorgedragen in het proza na vs. 555. Ook dit kon aan den tekst, aan vs. 595 vlg. ontleend zijn. Maar de mogelijkheid bestaat ook, dat de drukker hier vertelt, wat hij zelf bij eene vertooning gezien had. Dit zal wel niet het geval zijn met het verhaal, dat Moenen iemand buiten de stad voerde, na vs. 617. Dit is dus wel eigen vinding van den drukker, die echter goed past bij hetgeen Moenen zelf van zijne daden vertelt.

Ten slotte moesten enkele snelle overgangen verklaard worden. Op het tooneel ziet men, dat de handeling zich verplaatst, voor lezers moet dat verteld worden. Zoo wordt na vs. 328 verteld, dat Emmeken en Moenen naar 's-Hertogenbosch gingen, welke plaats in vs. 477 genoemd wordt. De mededeeling, dat zij daar zeer rijkelijk teerden en iedereen onthaalden, is wel niet aan den tekst ontleend, maar kon gemakkelijk bijgevoegd worden. Ook de sprong van Nijmegen naar Rome was wat groot. Hier werd dus een zeer kort reisverhaal ingevoegd, met Keulen als rustplaats. Zie over deze invoeging hierboven.

1) Het is toch wel wat sterk, als men hieruit afleidt, dat zij een gewezen bijzit van Adolf was. Ook zonder zulke intieme verhoudingen kan — en kon ook toen wel — eene vrouw belang stellen in de politiek.

Digitized by Google

Behalve het proza houd ik ook den naproloog voor een later toevoegsel. Met de begenadiging van Emmeken is het stuk uit, en elke verdere uitbreiding verzwakt den indruk. Vooral zal dit het gevolg zijn van de verzekering, dat de geschiedenis toch echt waar is. Van den dichter zelven kan eene zoo nuchtere opmerking niet zijn. Hij had ook al zeer weinig vertrouwen moeten hebben in zijne eigen kunst, wanneer hij vreesde, dat na de gevoelvolle, dankbaar vrome woorden van Emmeken in den geest der toeschouwers onmiddellijk twijfel zou oprijzen aan de waarheid.

Het verlangen om de waarheid te bevestigen leidde tot het mededeelen van verdere bijzonderheden, en dan lag het voor de hand Emmeken hare penitencie te laten volbrengen in een klooster van bekeerde zondaressen. Naar vss. 1066 vlgg. zou men anders eerder verwachten, dat zij dit zou doen onder het toezicht en in het huis van haren oom.

De woorden *ionste deet bestaen* in vs. 1143 doen vermoeden, dat deze laatste regels er bijgemaakt zijn door een lid van de kamer der Violieren te Antwerpen. Het vroeger door mij uitgesproken vermoeden, dat de dichter lid was van die kamer, vervalt hiermede. Het is ook daarom onwaarschijnlijk, omdat wij eene toespeling op het devies der kamer, waartoe de dichter behoorde, eerder zouden verwachten in het referein, dat Emmeken in den Boom voordroeg.

Is deze opmerking juist, dan is het stuk misschien wel gespeeld door de Violieren. Dat het werkelijk vertoond is en dat de drukker, of de schrijver van het proza, die vertooning gezien heeft, valt op te maken uit het laatste tooneel. In vss. 1110 vlgg. vertelt Emmeken haar droom, dat nl. vele witte duiven kwamen, die haar de ringen afsloegen. In het voorafgaande proza wordt verteld — en ook op het prentje afgebeeld — dat een engel dit deed. Terwijl anders het proza zoo nauwkeurig de verzen volgt, is deze afwijking alleen daardoor te verklaren, dat men op het tooneel om technische redenen de duiven door een engel had vervangen. Dat deze tegenstrij-

Digitized by Google

digheid in twee zoo dicht bij elkander staande gedeelten van den dichter zelven zou zijn, is ondenkbaar. Dit laatste proza kan dus in geen geval van den dichter zijn.

Op eene bijgewoonde vertooning wijst misschien ook het proza na vs. 556. Ook schijnen de prentjes in den oudsten druk daarop te wijzen.

Deze prentjes zijn goed geteekend. Maar onmiddellijk treft ons de eenvoudigheid van den achtergrond en het geheel ontbreken van gras, bloemen en dergelijke op den voorgrond. Ook is b. v. in het paleis van den paus en in het klooster de vloer niet geruit. Vooral de beide eerste prentjes, waar Mariken afscheid neemt van haren oom en van hare tante, maken sterk den indruk, alsof daar een tooneel wordt afgebeeld. Ook de teekenaar moet eene vertooning hebben bijgewoond.

Ten slotte nog een woord over de elegie-comedie. Worp omschrijft deze als „een tusschending van drama en verhaal; zij bevat dialogen en alleenspraken, maar ook beschrijvingen in verzen of proza. Zij werd waarschijnlijk door één persoon voorgedragen, die zijne stem veranderde bij elke rol, die hij weergaf, en de woorden door gebaren verduidelijkte". Als zoodanig beschouwt hij in onze taal *Mariken v. N.*, *de Verloren Sone* en *Jan van Beverley*. In andere talen kent hij alleen *Cortois d'Arras*.

Deze mededeeling mag nog wel even uitgebreid worden.

In de vroegere middeleeuwen was het eene gangbare meening, dat de classieke drama's door één persoon werden voorgedragen, terwijl eenige stomme personen daarbij de handeling gaven of althans door gebaren aanduidden. Elk werk, waarin een dialoog voorkwam, werd nu tragedie of comedie genoemd, b. v. de *Eclogae* van Vergilius. Later werden deze namen zelfs toegepast op werken zonder dialoog, b. v. de *Epistulae* van Ovidius. Het ligt echter voor de hand, dat men bij de voordracht den overgang van den eenen op den anderen persoon wilde kenbaar maken. De kunstleeraars gaven uitvoerige voorschriften voor de mimiek en stemverandering. Men ge-

Digitized by Google

neer een schrijver van den hoofdpersoon in zijn verhaal zegt, dat die nog een zeker aantal jaren na een bepaald historisch feit geleefd heeft, dan maak ik daaruit de gevolgtrekking, dat het verhaal ook niet eerder dan evenveel jaren na dat feit kan geschreven zijn. Ik begrijp niet, hoe iemand daartegen bezwaar kan maken. Het lijkt mij toch ondenkbaar, dat iemand b. v. in 1480 zal zeggen, dat zijn hoofdpersoon nog tot 1490 geleefd heeft.

Worp geeft nu eene andere berekening. „Het eenige feit, dat houvast geeft, is het gevangen nemen van Aernout in 1465; het werkje moet een aantal jaren, al licht 25, daarna zijn geschreven. Dus ongeveer in 1490 of later". Hij komt dus tot hetzelfde jaartal, maar tegenover eene redeneering op de gegevens van het stuk zelf gegrond, stelt hij een in de lucht zwevend „al licht". Dat zou hij vroeger nooit gedaan hebben.

Met eenige zekerheid kunnen wij geene andere tijdsbepaling geven, dan dat het stuk moet geschreven zijn tusschen 1485 [1]) en 1510. Zie de genoemde Inleiding, bl. CXXXIX.

Den terminus ante quem geeft de oudste bekende druk. Ook daarover spreekt Worp. Hij wijst op een in 1502 uitgegeven boek van Richard Arnold, later *Customs of London* geheeten [2]). „In die uitgave [d. i. die van 1521] — misschien ook reeds in eene vroegere — is opgenomen de *Ballade of ye Nuttebrowne Mayde*, die de geschiedenis van Mariken bevat en vertaald heet naar het Nederlandsch". Had Worp even in de bekende verzameling van Percy, *Reliques of ancient English Poetry*, de ballade van de *Not-browne Mayd* nagelezen, die daarin uit het boek van Arnold is overgenomen, dan had hij dit nooit geschreven. In die ballade en de historie van Mariken toch is met den besten wil geene andere overeenkomst te

1) Wanneer men ook de Naeprologhe buiten rekening laat, wordt dit jaartal ± 1480.

2) De beide eerste uitgaven bij Jan van Doesborg in 1502 (?) en 1521 (?) hebben geen titel. In zijne uitgave van 1811 heeft Douce het *Customs of London* genoemd. Het wordt ook meermalen aangehaald onder den naam *Chronicle*.

Digitized by Google

vinden dan dat in beide over een meisje gesproken wordt. De Not-browne Mayd is van het Griseldis-type. Haar minnaar doet zich voor als een balling en raadt haar hem niet te volgen in de wildernis. Maar zij wil alle ellende met hem deelen. Als hij ten laatste zegt, dat hij in het bosch reeds een liefje heeft, die hij meer bemint dan haar, schrikt ook dat haar niet af. „For had ye, lo, an hundred mo, Of them I wolde be one. For in my mynde, of all mankynde I love but you alone". Daarmede heeft zij de proef doorstaan en hij verklaart haar geen banneling te zijn, maar een gravenzoon en haar eerlijk te zullen trouwen [1]).

Het is dan ook wel heel zacht uitgedrukt, als Worp zegt: „Waarschijnlijk is de *Ballade* wel niet hetzelfde als het werkje, getiteld: *Here begynneth a littel story that was of .... Mary of Nemwegen* enz." Ook van dit boekje zegt hij, dat de tijd van uitgave onzeker is, al „is misschien het vermoeden juist, dat Arnold ook van deze vertaling de bewerker is, en eveneens, dat hij in 1521 is gestorven". Toch heb ik reeds in het naschrift van de facsimile-uitgave gezegd, dat die vertaling in 1518 of 1519 bij Jan van Doesborgh uitkwam.

De *Dictionary of National Biography* zegt i. v. *Arnold* van de Ballade: „Douce assumes on very just grounds, that it was translated from an old German ballad by some Englishman whom Arnold met at Antwerp" [2]). De ballade is dus wel niet door Arnold

---

1) Van de Nederlandsche ballade, waaruit deze vertaald is, kan een latere en kortere vorm zijn het „Uit een blaauwboekje" door Le Jeune in zijn *Letterkundig Overzicht* enz., bl. 203 overgenomen lied. Aan de aangehaalde verzen beantwoorden hier de volgende:

Is hij er op Zeelands douwe,
Verkeert hij daar met schoone vrouwen?
Zoo mag de Hemel zijn leidsman zijn;
Met alle mooije meisjes die bij hem zijn.

2) Wat die gronden zijn, weet ik niet, doordat het boek van Arnold in geen van onze bibliotheken te vinden is en ik het dus niet heb gezien. Ook in Engeland zijn de oude drukken hoogst zeldzaam. Het Britsch Museum bezit van beide een exemplaar.

Digitized by Google

vertaald. Dat hij de bewerker van de *littell story* zou zijn, is evenzeer twijfelachtig. Worp beroept zich hiervoor op Herford, *Studies in the literary relations of England and Germany in the sixteenth century*, dat ik niet te zien heb kunnen krijgen. Maar zeer beslist schijnt deze zich toch ook niet uit te spreken, blijkens Worp's „misschien".

E. Schroeder in *Der Parson of Kalenborow und seine niederdeutsche Quelle* [1]), bl. 130 zegt: „Der einstige Besitzer [d. i. Douce] hat demselben ein paar Notizen beigegeben, aus denen ich die folgende wiedergebe, ohne sie controlieren zu können: „Here is very good reason for supposing that this most curious work [d. i. de *Parson of Kalenborow*] was translated from the German or Flemish by Richard Arnold during his residence at Antwerp. I think, that he might also have translated the other books printed by John of Doesborowe".

Alles berust dus op een vermoeden van Douce. Als wij nu bedenken, op hoe losse gronden dergelijke vermoedens in de eerste helft der 19e eeuw meermalen berustten, dan is twijfel op zijn minst geoorloofd, voorzichtigheid in allen gevalle aan te raden.

Van *alle* bij Van Doesborgh verschenen vertalingen is Arnold ten minsten niet de vertaler. Proctor [2]) toont aan, dat van twee althans Laurence Andrewe van Calais, die in 1527 en later boekverkooper en drukker te Londen was, de vertaler geweest is. Twee andere vertaalde Van Doesborgh zelf, met vrij veel fouten tegen de Engelsche taal. Van de overige zegt Proctor: „Douce, in a manuscript note prefixed to his copy of the *Parson of Kalenborowe*, asserts positively that in all probability Richard Arnold was the translator of most of them, but he does not say on what evidence he grounds his assertion; it may be a mere conjecture".

---

1) In *Jahrbuch des Vereins für Ndd. Sprachforschung*, XIII.

2) Rob. Proctor, *Jan van Doesborgh, Printer at Antwerp*, p. 8. In *Illustrated Monographs issued by the Bibliographical Society*. II.

Digitized by Google

De Engelsche vertaling is het eerst genoemd door B^on De Saint-Genois in de uitgave der Vlaamsche Bibliophilen. Hij had die vermeld gevonden in een veilingscatalogus der firma Ellis te Londen van 9 Juni 1826, bl. 62, n°. 964. Van hem heeft Van Vloten den titel overgenomen in zijne uitgave en sindsdien is het boekje herhaaldelijk genoemd en besproken, zonder dat iemand het gezien had. Bij de bewerking van mijne uitgave zocht ik het tevergeefs. Op mijne navraag was de firma Quaritch te Londen zoo welwillend mij den tegenwoordigen eigenaar aan te wijzen en tevens mijne aandacht te vestigen op het werk van Proctor. Door de hulpvaardige vriendelijkheid van de eigenares vernam ik alles over het boekje, wat ik wenschte te weten. Daardoor kon ik er in mijne Inleiding zooveel over mededeelen, dat nu niemand meer in het onzekere behoeft te zijn.

Het spijt mij, dat ik dit alles zoo uitvoerig heb moeten bespreken. Maar de ervaring leert, dat ongemotiveerde vermoedens, wanneer men die in den geest der menschen laat bezinken, zoo vastgeroest raken, dat zij later slechts met de grootste moeite kunnen worden weerlegd.

Voor de beantwoording der door Worp gestelde vraag zou ik kunnen verwijzen naar de genoemde Inleiding, bl. CXXIV vlgg., waar ik ze uitvoerig besproken heb [1]). Maar nu hij er op terugkomt en een ander antwoord geeft, moet ik ze nog wel eens behandelen. Zijne vroegere meening, dat een deel der oorspronkelijke verzen door proza zou vervangen zijn, heeft hij laten varen, en meent nu, dat het proza tegelijk met de verzen door den dichter zelf zou geschreven zijn. Hij vindt nl. daarin „bij veel, wat geheel overbodig was voor den toeschouwer, toch ook heel wat, dat hij bepaald noodig had, om de vertooning goed te begrijpen". Deze uitspraak heeft mij verwonderd van iemand, die zooveel tooneelstukken gelezen heeft.

Naast den dialoog is wel het meest eigenaardige van een

1) Hoe Worp kan zeggen, dat die vraag nog niet gesteld is, begrijp ik niet.

Digitized by Google

tooneelstuk, dat het geen doorloopend verhaal geeft, maar uit de geschiedenis enkele van de belangrijkste gebeurtenissen aan de toeschouwers vertoont. Van hetgeen daartusschen gebeurd is, worden de belangrijkste feiten door de sprekende personen aan elkander, en tegelijk aan de toeschouwers, medegedeeld. Datzelfde moet gedaan worden met hetgeen aan het begin is voorafgegaan, voor zoover het noodig is om dat begin te begrijpen. Het is duidelijk, dat juist hierin de technische vaardigheid van den dichter uitkomt, wanneer hij dat alles op ongezochte wijze weet te doen. In den tijd, toen de techniek van het drama nog minder ontwikkeld was, had men daarvoor een proloog noodig, die door een der spelers werd voordragen. In de nieuwere drama's vindt men geen proloog meer, en het is m. i. juist een bewijs voor de dramatische kunst van onzen dichter, dat ook hij den proloog kon weglaten [1]). Deze was bij hem ook geheel overbodig. Uit de kleeding van den priester, uit het woord *oom*, waarmede Mariken hem dadelijk aanspreekt, en uit de opdracht, die hij haar geeft, blijkt onmiddellijk de geheele toestand.

Met hoeveel talent echter een dialoog ook in elkaar gezet is, het is niet mogelijk alles te laten vertellen, wat tusschen twee tooneelen is gebeurd. Meermalen is dat ook niet noodig, b.v. wanneer in de classieke tragedie algemeen bekende verhalen gedramatiseerd werden of in lateren tijd bijbelsche geschiedenissen en heiligenlevens.

Wanneer men nu den inhoud van een tooneelstuk gaat oververtellen, dus van het drama een verhaal maken, is het noodzakelijk, dat men ook vertelt, wat er tusschen de verschillende tooneelen is voorgevallen en bovendien, wat er op het tooneel naast het spreken *gedaan* wordt, het spel in engeren zin. Die bijvoegingen kunnen ontleend zijn aan de gesprekken in het volgende tooneel, of ook aan de bekende geschiedenis. Geven

1) Men zie ook, met hoeveel talent hij in vss. 648 vlgg. van hetgeen er na het vorige tooneel gebeurd is, laat vertellen wat de hoorder noodig heeft.

Digitized by Google

die beide geen licht, dan moet de verteller bedenken, wat in verband met het stuk zelf het waarschijnlijkst is. Hiervan behoef ik geene voorbeelden te geven. Men neme de proef met welk ouder of jonger tooneelstuk men maar wil. Het ligt voor de hand, dat ook hier weer bij de technisch het best geslaagde drama's het minst van de verbeelding der vertellers geëischt wordt.

Wanneer men in *Mariken van Nieumeghen* het proza weglaat, houdt men een volledig tooneelstuk over. Er ontbreekt niets. Al het proza is overbodig. Worp geeft dit voor de meeste stukken toe, maar enkele acht hij noodig om de vertooning goed te begrijpen. Als bewijs geeft hij dat, hetwelk na vs. 1020 komt. Hier wordt verteld, dat de oom met Emmeken eerst naar de geleerdste priesters van Nijmegen gegaan is, om absolucie voor haar te vragen, vervolgens naar den bisschop van Keulen en eindelijk naar den paus. Is dat *noodig* voor het begrijpen? Geenszins. De oom zegt in vs. 1007, dat hij met haar naar den deken zal gaan en in vs. 1015 verklaart Emmeken reeds, dat zij ook de zwaarste penitencie zal aanvaarden. Dat wij haar nu in vs. 1021 vlgg. voor den paus hooren biechten, is volstrekt niet onverklaarbaar. Dat voor zoo zware zonden alleen de paus absolucie kon schenken, wist toch iedereen en niemand van de toeschouwers zou dus hier een leemte gevoelen. Zelfs wordt door de mededeeling, dat zij eerst bij anderen hulp zocht, de indruk verzwakt. Dit zou immers een bewijs zijn, dat zij nog niet genoeg doordrongen was van het gruwelijke van hare zonden. Dat de reis naar Rome in het voorafgaande niet wordt aangekondigd, noch in het volgende in herinnering gebracht, is ook geene leemte. Dat kon men toch wel aan het begrip van de toeschouwers overlaten en was ook moeilijk te vertoonen.

Wie beweert, dat het verhaal van de reis naar Rome noodig is voor het begrijpen, dat dus het weglaten daarvan eene leemte in het stuk zou zijn, moet ook meenen, dat b.v. van *Esmoreit* een stuk verloren is, waarin verteld wordt, dat hij aan zijn vader de onschuld zijner moeder bewijst. In tal van

Digitized by Google

andere drama's zouden wij dan evenzeer het ontbreken van meer of minder belangrijke stukken moeten aannemen [1]).

Wie onbevooroordeeld het stuk leest, moet tot de overtuiging komen, dat al het proza overbodig is. En al zou men de mogelijkheid willen aannemen, dat hij proza tusschen zijne verzen geschreven had, dan kunnen deze onbenullige stukjes vol herhalingen en nietszeggende opmerkingen onmogelijk van denzelfden dichter zijn, die een zoo goed tooneelstuk schreef.

Een uiterlijk bewijs voor de onoorspronkelijkheid van althans een deel van het proza is, dat de stukjes na vss. 728, 805, 821 en 857 telkens tusschen twee rijmende regels staan. En ik denk niet, dat iemand zal willen beweren, dat een deel van het proza van den dichter zelven is, een ander deel van hem, die den tekst voor den druk in gereedheid bracht.

Eene der oorzaken van de verkeerde opvatting is dat er altijd gesproken wordt van „het volksboek", terwijl men zich van de beteekenis van dat woord geene voldoende rekenschap geeft. Men zie hierover het belangrijke artikel van Boekenoogen in *Tijdschr. voor Boek- en Bibliotheekwezen* III (1905), bl. 117 vlgg. Maar nog altijd meent men soms, dat een volksboek is „ontstaan", d. w. z. gegroeid zooals de eigenlijke volkspoezie, waarvan door mondelinge overlevering de vorm steeds gewijzigd wordt, zoodat er ten slotte het werk van den eersten dichter misschien nauwelijks meer in te herkennen is en men met recht mag zeggen, dat daaraan het geheele volk heeft medegewerkt. Het volksboek is altijd het werk van één persoon, die met een bepaald doel en met een vast plan zijn boek naar zijn eigen inzicht schreef. Het is evengoed een persoonlijk werk, al kennen wij ook nooit den naam van den schrijver, als elke roman, drama, gedicht of welk literair werk ook. Wat den oorsprong betreft, lijken volkspoezie en volksboek evenveel op elkander als natuurkinderen en natuurboter. De vorm

1) Ook in historieliederen en balladen. De bouw hiervan toch vertoont dezelfde eigenaardigheid, nl. dat alleen de voornaamste feiten verteld worden.

Digitized by Google

van de volksboeken verandert dan ook in den loop der tijden niet anders dan door de fouten van den drukker [1]). Voor de beoordeeling der verhouding van den druk van *Mariken van Nieumeghen* en den oorspronkelijken vorm maakt het dus geen verschil, of er ongeveer 120 of op zijn hoogst 53 jaren tusschen liggen.

Worp meent nu, dat *Mariken v. N.* eene elegie-comedie is, om de volgende redenen:

1°. „Het werkje, zooals wij het nu kennen, is niet voor opvoering geschikt". Het feit, dat in de laatste jaren het stuk meermalen tot groote voldoening der toeschouwers (die het dus behoorlijk begrepen hebben) is vertoond, ruimt dit bezwaar geheel uit den weg.

2°. *Mariken v. N.* is in denzelfden trant geschreven als *de Historie van den Verloren Sone* en *de Historie van Jan van Beverley*. „Is de *Mariken* oorspronkelijk een drama geweest, dan is dat met de beide andere histories zeker ook het geval". Er is bij alle verschil zeker ook overeenkomst. Maar daaruit mag niet dadelijk deze gevolgtrekking gemaakt worden. Overeenkomstige verschijnselen wekken wel het vermoeden van overeenkomstigen oorsprong, maar zijn daarvan nog geen bewijs. Zie verder beneden.

3°. „Anders moet men aannemen, dat een drama weinige jaren na zijn ontstaan een geheel anderen vorm heeft aangenomen en in zijne oorspronkelijke gedaante is verdwenen". Men heeft slechts het proza weg te laten, om den oorspronkelijken vorm over te houden.

4°. „En het zou wel vreemd zijn, dat een drama, dat men voortreffelijk genoeg achtte, om het tot een volksboek te vervormen, ten einde het meer algemeen bekend te maken, voor zoover wij weten, nooit ergens is opgevoerd". Toch niet vreemder dan dat het spel van *Lanseloet*, dat door de gezellen

1) Iets geheel anders is het, wanneer b. v. het verhaal van Reinaert telkens opnieuw verteld wordt.

Digitized by Google

van Diest zoozeer gewaardeerd werd, dat zij er in 1412 mede naar Aken trokken, voor zoover wij weten, noch te Diest noch ergens anders in de Nederlanden is opgevoerd. Dit bewijst alleen, dat wij van de meeste tooneeluitvoeringen geene berichten hebben en dat bij dit onderwerp zeer sterk geldt, dat wij uit het ontbreken van berichten nooit tot het ontbreken van het feit mogen besluiten.

De verhouding van den druk tot het drama stel ik mij als volgt voor. De drukker begreep terecht, dat voor lezers vrij wat verklaard moet worden, wat den toeschouwers duidelijk genoeg is. Daarom begon hij met er een proloog voor te zetten, waarin de tijd van het verhaal werd aangegeven en de hoofdpersonen aan den lezer werden voorgesteld. Deze proloog bevat niets, wat uit het volgende niet kan opgemaakt worden, behalve den naam van den oom. Dat is echter geen *noodige* aanvulling, maar alleen een gevolg van het verschil tusschen een verhaal en een tooneelstuk. In het eerste heeft men behoefte aan eene nauwkeurige aanwijzing, liefst door een naam; in het tweede kan men dien missen, omdat men den persoon voor zich ziet. Dat in den proloog en ook verder meermalen in het proza die naam genoemd wordt, terwijl wij in het stuk zelf alleen *Dye oem* als persoonsaanwijzing vinden, is dan ook een bewijs te meer, dat het proza niet van den dichter is. Ware het anders, dan zou hem zeker wel eens een enkelen keer *Heer Gijsbrecht* uit de pen geglipt zijn.

Ook de tijdsbepaling in den proloog is nauwkeuriger dan in den tekst. Terwijl wij in den laatsten alleen hooren, dat het land — waarvan de naam niet genoemd behoefde te worden, omdat ieder wist, waar Nijmegen lag — *so tweedrachtich* was (vs. 35), noemt de proloog de namen van hertog Aernout en zijn zoon Adolf en stelt het begin, toen de eerste gevangen genomen werd. Evenzoo spreekt de moei in vss. 409 en 412 alleen van *doude dief*, die te Grave gevangen lag, en van *ons ionghe hertoghe*, maar het proza noemt weer den naam en voegt er bij, dat de kastelein van Grave den ouden hertog verloste en naar 's-Hertogenbosch bracht.

Digitized by Google

Bovendien verdeelde de drukker het werk in hoofdstukken en plaatste daar korte inhoudsopgaven boven, aan den volgenden tekst ontleend. Daaraan voegde hij weer enkele verklaringen toe. Zoo wordt na vs. 44 verteld, dat de moei met buurvrouwen gekeven had over de politiek „want si metten ionghen hertoge pertijde" [1]). Dit staat zoo niet in het stuk zelf, maar was gemakkelijk af te leiden uit vs. 403 vlgg..

Directe tooneelaanwijzingen ontbraken hier evenals in alle oude tooneelstukken. De drukker moest ze er dus bijvoegen. Soms konden ook deze uit den tekst worden opgemaakt. Zoo is b. v. de *haghe* in het proza na vs. 136 genomen uit vs. 134; er is alleen *groote dicke* bijgevoegd.

Hierbij sluit zich de mededeeling aan van die dingen, die wel op het tooneel te zien waren, maar waar geen tekst bij was, b. v. de vechtpartij, nadat Emmeken haar referein had voorgedragen in het proza na vs. 555. Ook dit kon aan den tekst, aan vs. 595 vlg. ontleend zijn. Maar de mogelijkheid bestaat ook, dat de drukker hier vertelt, wat hij zelf bij eene vertooning gezien had. Dit zal wel niet het geval zijn met het verhaal, dat Moenen iemand buiten de stad voerde, na vs. 617. Dit is dus wel eigen vinding van den drukker, die echter goed past bij hetgeen Moenen zelf van zijne daden vertelt.

Ten slotte moesten enkele snelle overgangen verklaard worden. Op het tooneel ziet men, dat de handeling zich verplaatst, voor lezers moet dat verteld worden. Zoo wordt na vs. 328 verteld, dat Emmeken en Moenen naar 's-Hertogenbosch gingen, welke plaats in vs. 477 genoemd wordt. De mededeeling, dat zij daar zeer rijkelijk teerden en iedereen onthaalden, is wel niet aan den tekst ontleend, maar kon gemakkelijk bijgevoegd worden. Ook de sprong van Nijmegen naar Rome was wat groot. Hier werd dus een zeer kort reisverhaal ingevoegd, met Keulen als rustplaats. Zie over deze invoeging hierboven.

1) Het is toch wel wat sterk, als men hieruit afleidt, dat zij een gewezen bijzit van Adolf was. Ook zonder zulke intieme verhoudingen kan — en kon ook toen wel — eene vrouw belang stellen in de politiek.

Digitized by Google

Behalve het proza houd ik ook den naproloog voor een later toevoegsel. Met de begenadiging van Emmeken is het stuk uit, en elke verdere uitbreiding verzwakt den indruk. Vooral zal dit het gevolg zijn van de verzekering, dat de geschiedenis toch echt waar is. Van den dichter zelven kan eene zoo nuchtere opmerking niet zijn. Hij had ook al zeer weinig vertrouwen moeten hebben in zijne eigen kunst, wanneer hij vreesde, dat na de gevoelvolle, dankbaar vrome woorden van Emmeken in den geest der toeschouwers onmiddellijk twijfel zou oprijzen aan de waarheid.

Het verlangen om de waarheid te bevestigen leidde tot het mededeelen van verdere bijzonderheden, en dan lag het voor de hand Emmeken hare penitencie te laten volbrengen in een klooster van bekeerde zondaressen. Naar vss. 1066 vlgg. zou men anders eerder verwachten, dat zij dit zou doen onder het toezicht en in het huis van haren oom.

De woorden *ionste deet bestaen* in vs. 1143 doen vermoeden, dat deze laatste regels er bijgemaakt zijn door een lid van de kamer der Violieren te Antwerpen. Het vroeger door mij uitgesproken vermoeden, dat de dichter lid was van die kamer, vervalt hiermede. Het is ook daarom onwaarschijnlijk, omdat wij eene toespeling op het devies der kamer, waartoe de dichter behoorde, eerder zouden verwachten in het referein, dat Emmeken in den Boom voordroeg.

Is deze opmerking juist, dan is het stuk misschien wel gespeeld door de Violieren. Dat het werkelijk vertoond is en dat de drukker, of de schrijver van het proza, die vertooning gezien heeft, valt op te maken uit het laatste tooneel. In vss. 1110 vlgg. vertelt Emmeken haar droom, dat nl. vele witte duiven kwamen, die haar de ringen afsloegen. In het voorafgaande proza wordt verteld — en ook op het prentje afgebeeld — dat een engel dit deed. Terwijl anders het proza zoo nauwkeurig de verzen volgt, is deze afwijking alleen daardoor te verklaren, dat men op het tooneel om technische redenen de duiven door een engel had vervangen. Dat deze tegenstrij-

Digitized by Google

digheid in twee zoo dicht bij elkander staande gedeelten van den dichter zelven zou zijn, is ondenkbaar. Dit laatste proza kan dus in geen geval van den dichter zijn.

Op eene bijgewoonde vertooning wijst misschien ook het proza na vs. 556. Ook schijnen de prentjes in den oudsten druk daarop te wijzen.

Deze prentjes zijn goed geteekend. Maar onmiddellijk treft ons de eenvoudigheid van den achtergrond en het geheel ontbreken van gras, bloemen en dergelijke op den voorgrond. Ook is b. v. in het paleis van den paus en in het klooster de vloer niet geruit. Vooral de beide eerste prentjes, waar Mariken afscheid neemt van haren oom en van hare tante, maken sterk den indruk, alsof daar een tooneel wordt afgebeeld. Ook de teekenaar moet eene vertooning hebben bijgewoond.

Ten slotte nog een woord over de elegie-comedie. Worp omschrijft deze als „een tusschending van drama en verhaal; zij bevat dialogen en alleenspraken, maar ook beschrijvingen in verzen of proza. Zij werd waarschijnlijk door één persoon voorgedragen, die zijne stem veranderde bij elke rol, die hij weergaf, en de woorden door gebaren verduidelijkte". Als zoodanig beschouwt hij in onze taal *Mariken v. N.*, *de Verloren Sone* en *Jan van Beverley*. In andere talen kent hij alleen *Cortois d'Arras*.

Deze mededeeling mag nog wel even uitgebreid worden.

In de vroegere middeleeuwen was het eene gangbare meening, dat de classieke drama's door één persoon werden voorgedragen, terwijl eenige stomme personen daarbij de handeling gaven of althans door gebaren aanduidden. Elk werk, waarin een dialoog voorkwam, werd nu tragedie of comedie genoemd, b. v. de *Eclogae* van Vergilius. Later werden deze namen zelfs toegepast op werken zonder dialoog, b. v. de *Epistulae* van Ovidius. Het ligt echter voor de hand, dat men bij de voordracht den overgang van den eenen op den anderen persoon wilde kenbaar maken. De kunstleeraars gaven uitvoerige voorschriften voor de mimiek en stemverandering. Men ge-

Digitized by Google

voelde, zonder een juist inzicht in de zaak te hebben, wat noodig was, en maakte dus noodwendig van dezen kant der voordracht te meer werk, naarmate de handeling verwaarloosd werd.

In overeenstemming met deze opvattingen werden nu tragediën en comediën geschreven, waarin de dialoog met verhalende gedeelten afwisselde. Deze noemt men thans elegie-comedie. Voor het gemak van den voordrager werd in margine aangeteekend, waar een nieuwe spreker begon, terwijl de verhalende gedeelten met *auctor* werden aangewezen. Zoo vinden wij het niet alleen in hss. van eigenlijke drama's, maar ook b. v. van de *Eclogae*.

Ook hier was de natuur sterker dan de leer, terwijl bovendien de ontwikkeling van het drama in de landstaal niet zonder invloed bleef op de in het Latijn geschreven comediën. In de laatste neemt dientengevolge het verhaal steeds minder ruimte in en wijkt ten slotte bijna geheel voor den dialoog. Dan wordt het moeilijk de elegie-comedie van een eigenlijk drama te onderscheiden.

De elegie-comedie is dus een kunstvorm uit de middeleeuwsche Latijnsche literatuur. Daarbuiten is zij met zekerheid niet aan te wijzen, behalve in de vertalingen der Latijnsche stukken.

Wel vinden wij overal, dat de jongleurs, Spielleute, sprooksprekers, en hoe zij verder heeten mogen, gaarne bij hunne voordracht gebruik maken van stemverandering, mimiek en zelfs van grimeering. Gewoonlijk hebben wij dan echter een monoloog voor ons, of op zijn hoogst een verhaal, waar een dialoog is ingevlochten. Maar dat is nog geheel iets anders dan eene elegie-comedie. Creizenach b. v. noemt ze dan ook niet zoo, maar zegt alleen „dass hier derselbe Kunststil wie bei den Elegienkomödien angewendet wurde" [1]).

Het nabootsen van verschillende stemmen (ook wel van

1) *Geschichte des neueren Dramas*, I², 381.

Digitized by Google

dierengeluiden) werd een belangrijk deel van de kunst der jongleurs. Herhaaldelijk hooren wij, dat zij zich op hunne geoefendheid daarin beroemen, evenals op hunne kunst van mimiek en grimeeren.

In den *Monologue fort joyeulx auquel sont introduictz deux advocatz et ung juge devant lequel est playdoyé le bien et le mal des dames* [1]) zegt de dichter, die zich Verconus noemt, aan het begin, dat hij een staaltje van zijne kunst zal geven door met verandering van stem en grimeering drie personen voor te stellen. Wat de grimeering betreft, schijnt hij er zich toe bepaald te hebben de personen te symboliseeren door een bloemkrans, een valk, een zotskap, een rouwhoed, een doctorsmuts enz. Het was trouwens niet zijne bedoeling de toeschouwers in den waan te brengen, dat er meer dan één persoon was.

Verconus was echter niet de eenige, zelfs niet de eerste, die deze kunst beoefende. Het is niet te verwonderen, dat men nu ook zijne krachten beproefde aan het alleen voordragen van tooneelstukken. Maar dan moesten deze van geringen omvang zijn en dus allicht bepaald hiervoor gedicht worden.

Van dezen aard is ons slechts weinig bewaard gebleven. *Le Privilège aux Bretons* wordt er door den uitgever, Edmond Faral, wel terecht toe gebracht. In 84 verzen hooren wij 5 sprekers, zonder dat daar verhalende gedeelten tusschen komen. Toch is dit blijkbaar door één persoon voorgedragen, die daarbij telkens zijne stem veranderde, wat nog gemakkelijker werd, doordat de koning en de koningin Fransch, de anderen Bretonsch spraken. Bovendien wordt er herhaaldelijk gezegd, wie de spreker is. Van grimeering kan bij dit stuk geene sprake geweest zijn. De andere door Faral tegelijkertijd uitgegeven stukken [2]) zijn monologen.

Als verdere voorbeelden van dit genre noemt Faral nog

1) Uitgegeven in Montaiglon et Rothschild, *Recueil de Poésies françoises* XI, 176—191. Vgl. E. Picot, *Le monologue dramatique* in *Romania* XVI (1887) p. 533.
2) *Mimes français du XIIIe siècle.* Paris, 1910.

Digitized by Google

Courtois d'Arras, de *Passion d'Autun* en *l'Enfant et l'Aveugle.*

Courtois d'Arras, uit het eerste kwart der 13e eeuw, bevat in 664 verzen de geschiedenis van den Verloren Zoon. De zes (5 en 1) verhalende verzen, al zijn ze door het rijm met de andere verbonden, zijn nog geen afdoend bewijs, dat het stuk bepaald voor de voordracht door één persoon geschreven is. Zoo iets komt b. v. ook in de liturgische drama's wel voor. Wel kan voor een stuk van zoo geringen omvang geene kostbare mise en scène gebruikt zijn, maar dat was ook niet noodig. Met een eenvoudiger tooneeltoestel, zooals voor de kluchten gebruikt werd, kan dit stuk zeer goed gespeeld worden. De mogelijkheid, dat het door één speler is voorgedragen, kan niet ontkend worden, die dan echter over groote geoefendheid moest beschikken, om bij een zoo snellen gang van de handeling en de levendigheid van den dialoog, waarbij meermalen een spreker slechts enkele woorden zegt, het stuk tot zijn recht te laten komen. Zien wij ten slotte nog, dat de woorden der verschillende sprekers, evenals in andere drama's, door het gebroken rijm en andere rijmkunsten aan elkander verbonden zijn, dan wordt het ten minsten zeer twijfelachtig, of dit stuk met eene dergelijke bedoeling geschreven is.

Le Garçon et l'Aveugle [1]), uit de tweede helft der 13e eeuw, is eene klucht van 265 verzen, waarin slechts twee personen optreden, waarvan de eene in enkele verzen met veranderde stem spreekt. Dat ook dit niet voor de voordracht door één persoon geschreven is, blijkt behalve uit het gebroken rijm, uit de tooneelaanwijzingen vóór vss. 57 en 83: *or cantent ensanle* en *or cantent endoi ensamble.* Verhalende verzen komen in dit stuk niet voor.

La Passion d'Autun, waarschijnlijk nog van de 13e of het begin van de 14e eeuw, is moeilijk te beoordeelen. Men leze

---

1) Uitgegeven door Paul Meyer in *Jahrbuch für romanische und englische Literatur* VI, 2, p. 163 vlgg. en door Mario Roques in *Les classiques français du moyen âge*, Paris, 1911.

daarover de uitvoerige uiteenzettingen van Emile Roy [1]). Het jongste hs. maakt den indruk, dat het bestemd was voor iemand, die er uit voorlas ter verklaring van eene reeks schilderijen der Passie, die hij op straat vertoonde (zie Roy, t. a. p.). Maar er blijft nog veel onzekers, vooral ook, in hoeverre de verhalende gedeelten, ongeveer een tiende der verzen, oorspronkelijk zijn.

Zeer zeker was voor de voordracht door één persoon bestemd *The Harrowing of Hell* [2]), uit het laatst der 13e of het begin der 14e eeuw. De proloog begint: „Alle herkneþ to me nou, A strif will I tellen ou, Of Jesu and of Satan" en eindigt (vs. 41): „þo he cam þer, þo seide he, Asse I shall nou telle þe". Daarop volgen de gesprekken van Dominus met Satan, Janitor, Adam, Eva, Abraham, David, Johannes, Moyses. In vss. 235—244 neemt weer de Auctor het woord om met een gebed te eindigen.

Een drama is dit stuk niet. De voordracht geschiedde zeker zonder handeling of grimeering. Maar stemverandering en gesticulatie kunnen daarbij evengoed aangewend zijn, als wij het doen bij het voorlezen van een gedicht of novelle, waarin gesprekken voorkomen. De dialoog neemt hier echter eene zoo groote plaats in, dat het stuk onder de voorloopers van het kerkelijk drama moet gerekend worden.

Zelfs als wij moesten toegeven, dat al deze stukken voor de voordracht door één persoon geschreven waren, dan is er — behalve misschien in de *Passion d'Autun* — nog te veel verschil in den bouw, b. v. in de verhouding van verhaal en dialoog, om ze tot de elegie-comedie te kunnen rekenen.

Behooren nu de *Verloren Sone*, *Jan van Beverley* en *Mariken van Nieumeghen* daar wel toe?

Vooraf ga de opmerking, dat in de elegie-comedie de verhalende gedeelten en de dialogen in denzelfden vorm zijn ge-

---

1) *Revue Bourguignonne*, 1903, tome XIII, n°. 3—4, p. 46* sqq.

2) Uitgegeven in Pollard, *English Miracle Plays*, p. 166 vlgg. en door Hulme in *Early English Text Society*, *Extra Series C*, 1908.

Digitized by Google

schreven en dus niet als proza en poëzie tegenover elkander staan.

In zijne uitgave van den *Verloren Sone* heeft Boekenoogen (bl. 60 vlgg.) aangetoond, dat het eene bewerking is naar de *Moralité de l'Enfant Prodigue par Personnages.* De laatste woorden en enkele tooneelaanwijzingen, als „La Gorriere *le chassant*" bewijzen, dat dit een werkelijk tooneelstuk was. De inhoudsopgave van gebroeders Parfaict doet ook niet vermoeden, dat de verzen met proza werden afgewisseld. Wel is eene moralisatie in proza na het einde van het stuk bijgevoegd, waarschijnlijk dus door den drukker [1]).

Wij hebben hier dus het geval, dat de vertaler een deel van het stuk wegliet, maar verder ten behoeve van zijne lezers een proloog bijvoegde, het geheel in hoofdstukken verdeelde en de verschillende tooneelen aan elkander verbond door enkele regels proza, waarvan de inhoud ontleend was aan het stuk zelf — ook aan het overgeslagen gedeelte — en aan de bekende geschiedenis. Hij heeft dus juist gehandeld, zooals ik boven betoogd heb, dat in zulke gevallen gehandeld moet worden.

Wat *Jan van Beverley* betreft, kan ik volstaan met te herhalen, wat Boekenoogen daarover gezegd heeft: „In oudere gedaante was het verhaal ongetwijfeld geheel in verzen geschreven. De bewerker van het volksboek heeft deze grootendeels behouden, doch sommige gedeelten werden door hem in proza overgebracht. Verder heeft hij op verschillende plaatsen ter verduidelijking eenige regels proza ingevoegd tusschen de verzen, die dan natuurlijk doorloopen (zie b. v. blz. 6 en 8, 12 en 13, 13 en 15, 17, 24). Dat de prozatekst echter meestal een aantal versregels vervangt, blijkt uit lacunes die ontstaan als men de verzen op zichzelf leest en uit het dikwijls ontbreken van een rijmregel aan het slot of het begin van een berijmd gedeelte (zie blz. 3, 5, 10, 12, 16, 17, 19, 26, 27, 29,

1) Of de vermelding van den *Acteur* in de lijst der personnages er op wijst, dat het stuk eigenlijk voor de vertooning met marionetten bestemd was (Boekenoogen, bl. 65) kan moeilijk uitgemaakt worden, zoolang wij het stuk zelf niet hebben, en is op het oogenblik ook voor ons van geen belang.

Digitized by Google

30, 32 en 33). Op blz. 5, reg. 4 zijn in het proza nog een paar rijmen blijven staan" (in de uitgave, bl. 43 vlg.) en „De bewerker meende het [gedicht] te moeten aanvullen, omdat de in middeleeuwsche poëzie zoo dikwijls voorkomende plotselinge overgangen in de vertelling en het weglaten van details van de handeling in zijn tijd niet gewoon meer waren en verduidelijking behoefden" (*Tijdschr. voor Boek- en Bibliotheekwezen*, III, 141).

Vatten wij nu alles samen, dan zien wij het volgende.

1°. In de beide door Worp aangehaalde Nederlandsche werken is het proza niet van de hand van den dichter, maar later door anderen bijgevoegd. In de drama's in andere talen, die wij hebben kunnen vergelijken, komen dergelijke stukken proza niet voor, ook niet in de elegie-comedie.

Eene noodzakelijke aanvulling van het stuk vormt het proza in *Mariken van Nieumeghen* niet. Andere argumenten voor de oorspronkelijkheid van het proza zijn er ook niet, terwijl wel veel daartegen pleit. Wij moeten het dus als eene latere bijvoeging blijven beschouwen.

2°. Die dramatische werken, waarvan het vaststaat, dat zij voor de voordracht door één persoon bestemd waren, hebben een geheel anderen bouw dan *Mariken v. N.* De verhalende gedeelten b. v., die daar met den dialoog afwisselen of er aan voorafgaan, vormen daarmede een geheel; elk van beiden geeft een gedeelte van de geschiedenis, zonder herhaling van hetgeen het andere vertelt. Die herhalingen zijn juist een bewijs van latere toevoeging.

3°. De vertoonbaarheid van *Mariken v. N.* is proefondervindelijk bewezen.

Er blijft ons dus niets anders over dan aan te nemen, dat het stuk voor vertooning bestemd was.

Amsterdam. P. LEENDERTZ JR.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

83. KEUZE-NEUZE = TREUSNEUS.

Ten gevolge van het contract, dat den 5en Juni 1551 voor den Mechelschen priester-notaris Henricus Keyen gesloten werd tusschen de huisarmmeesters der stedelijke Sint-Romboutsparochie en vrouwe Elisabeth van Ursele, kwam — op fol. xxxiij van „dboeck vanden provenen der ermer huysarmen in sinte Rumbouts prochie binnen mechelen, den namen vanden ghenen die se ingheset hebben en de renten die ser toe gelaten hebben; ghemaect int jaer ons heren duysent vijfhondert ende seven" — de onderstaande aanteekening.

Lijsbeth van ursele, Peetersdochter, heeft ingeset .*j. provene.* Daer toe heeft zij gelaten de renten hier nae bescreven. Op conditien nochtans ende met alzulcken lasten nae bescreven. Te weten dat zij, huysarmmeesters ende huere nacommers huysarmmeesters bij tijden zijnde, daer voer alle sondage eeuwelijck geven ende distribueren zullen: yerst der voirs. Lijsbeth van ursele haer leeven lanck geduerende. Ende naer haer doot den twee natuerlijcken kinderen van Catherine lodewijcx, geheeten Fransken ende henneken ruts tsamen. Ende den lanxtleevende van hun beyden. dies sullen de zelve kinderen gehouden zijn de voirs. provene selve te halen. Maer die niet te mogen vercoopen, te verdrincken, noch om keuse neuze te geven, noch by sobre regiment te alieneren ofte vertuysschen up de pene daer off telcke reyse geprivecrt te zijne. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Men denkt bij deze plaats van zelf aan *treusneus*, kleinigheid, beuzeling, wissewasje, bij Bredero en anderen: zie De Jager's *Archief* I, 437—439; Oudemans, *Wdb. op Bredero;* Oudemans, *Bijdr. t. e. Middel- en Oudnederl. Wdb.* 7, 119. In elk geval beteekent *keuze-neuze* geheel hetzelfde.

R. FONCKE.

WIE IS DE SAMENSTELLER VAN „*DEN NEDERDUYTSCHEN HELICON*"?

„Voor Passchier van Westbusch / Boeckvercooper in den beslaghen Bybel / tot Haerlem" drukte Jacob de Meester, in Alkmaar, ten jare 1610, een der voornaamste zoo niet het belangrijkste der werken, die ons door een gemeenschap van rederijkers werden bezorgd. Het nette in-8°. boekje van even boven de 300 bladzijden, dat in uitzicht zooveel verschilt van de meeste „Poëticxsche Wercken" onzer rethorykers uit de 16e en de 17e eeuw in Zuid of Noord, van hun trotsche spelen van sinne of statige schadtkisten der philosophen ende poëten, kreeg een langen titel meê en heette *Den Nederduytschen HELICON, Eygentlijck wesende der Maet-dicht beminders Lust-tooneel: Daer vertoont worden (tot vermakelijcke stichtinghe) veelderley versamelde / ende aen een geschakelde soetluydende leersame Ghedichten / in suyver Nederduytsche sprake ghemaeckt / door verscheyden Dicht-Konst-oeffenaers*".

Best bekend is dit bundeltje, dat, heel anders dan de algemeenheid van de rederijkersgewrochten, een goede pers kreeg en waardeering blijft vinden. Men weet dus, dat het voor den tijd een modeboek was: immers, het werd opgesteld volgens het plan, eenmaal door Dante uitgedacht en sindsdien volgaarne uitgewerkt binnen de onderscheiden literaturen in West-Europa van drie, vier eeuwen geleden. In plaats van de verzamelde gedichten zonder meer op elkaar te laten volgen, heeft men ze — 'lijk de titel zegt — „aen een geschakeld": men heeft ze onderling verbonden door een prozaverhaal, waarvan de vinding zeer vernuftig is, maar dat nochtans bezwaarlijk anders dan gemaakt en gezocht kan voorkomen.

Wie nu heeft dit proza geleverd en is dus de samensteller van *Den Nederduytschen Helicon*?

Digitized by Google

De bijdragen op rijm werden door „verscheyden dichtkonst-oeffenaers" ingestuurd. Met hun twintig zijn zij en daaronder is er „een groote": Carel van Mander [1]). Deze schilder-poëet had reeds verder dan in zijn geboortedorpje Meulebeke, in de gansche Vlaamsche gouw alle eer verworven en had weer in het literaire Haarlem heel vooraan zijn plaats veroverd. In hoe hooge achting zijne kunstbroeders hem hielden, blijkt op end' op uit *Den Nederduytschen Helicon.* Alles daarin draait om den „Man der mannen", wiens dood als een ramp wordt beklaagd en beweend in een bundel lijkgedichten, zooals sinds het afsterven, een halve eeuw vroeger, van Matthys de Castelein niet meer was bijeengebracht geworden. Over hem vermag uitgever van Westbusch niet te zwijgen, als hij den „Toeeygheningh Brief" schrijft „Aen den wijtruchtighen, hooghgheleerden, scherpsinnighen Konst ende Tael-rijcken Symon Stevijn van Brugghe"; hij getuigt dat „dit Boecxken.... niet in 't voormens ghedachte alleene, maer ooc een dadelijck begin, by onsen sonderlingen vriendt, den Konst-rijcken Schilder, ende natuerlijcken Dichter, KAREL VAN MANDER sa. ge. gehadt heeft [2])." Nochtans had zijn vertrek uit Haarlem veeleer remmend gewerkt op de voleinding van den Helicon en na zijn dood bleef de aangevangen arbeid opnieuw voor een viertal jaren stilliggen. Op zijn breedst genomen had hij dus alleen de inleiding van het prozaverhaal kunnen afwerken. En onloochenbaar is zij „in zijn geest": het daarin geschetste landschap herinnert aan dat uit den *Schilder-consten grondt*; de „Schouplaets" is een Italiaansch Renaissance-paviljoen, geheel in zijn smaak; de beschrijving er van „steekt vol technische termen...." [3]). Toch heeft men altoos, en terecht, geaarzeld om aan den „*Een is noodigh*"-dichter het auteurschap van

1) geboren in Mei 1548 te Meulebeke in West-Vlaanderen; overleden op 11 September 1606 te Amsterdam.

2) blz. 4.

3) Dr. R. JACOBSEN: Carel van Mander, Dichter en Prozaschrijver (Rotterdam, 1906), blz. 218.

Digitized by Google

het schikkend Helicon-proza toe te kennen. Het „dadelijck begin”, dat hij met den bundel maakte, kan enkel slaan op het afgeven van de acht, deels uitgebreide, stukken, welke onder zijne bijbelsche zinspreuk opgenomen werden.

Carel van Mander is zeker niet de samensteller van het Haarlemsch boek! Wie dan onder zijn gezellen?

Die vraag wordt nu voor den derden keer gesteld. Prof. Dr. J. te Winkel en Dr. R. Jacobsen, immers, hebben reeds getracht er het antwoord op te vinden.

Te Winkel was geneigd van Mander's vriend, Jacob vander Schuere, alias „*Doorsiet den Grondt*”, voor den schrijver van het bindend proza te houden, doch vond om zijn vermoeden te staven geen afdoend bewijs [1]).

Dr. Jacobsen neemt echter dien eeretitel weer weg van den uit Meenen ingeweken Franschen schoolmeester [2]). Hij is er van overtuigd, dat de samenstelling van het boek aan niemand anders dan aan Passchier van Westbusch te danken is; want hij meent met zekerheid diens karakteristieken stijl te erkennen, breed en zwierig, maar met korte, eigenaardige tusschenzinnen er in, die afwijken van de vloeiende, gelijkmatige periode van Carel van Mander.

Naar mijn bescheiden meening is dit echter een veel te wankele grond. Het is toch niet te doen de schrijfwijze van de tweede- of derderangs-bestijgers van dezen Helicon van elkaar te onderscheiden. Lees, b.v., eens de voorrede op de „Tristium”-vertaling [3]) door Vander Schuere en men moet toegeven, dat wat teekenend heette voor Passchier's trant ook hierin wordt teruggevonden.

Zekerder zal ons de inhoud van den bundel richten, gelukkiglijk, en leiden naar het juiste antwoord.

---

1) Cf. „Den Nederduytschen Helicon van 1610” (Leiden, 1899) in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, *XVIII*.

2) *Dr. R. Jacobsen:* op. cit., blz. 219.

3) „Tristium, ofte De Truer-dichten van Publ. Ovidius Nazo... Vertaeld duer M. Theodor Schrevelium... Ende in Nederlandschen Dicht gesteld / Duer Iacob vander Schuere. Anno 1612.”

Digitized by Google

Immers, afgezien van enkele ouderwetsche bijdragen, als daar zijn echte rederijkersrefereynen en langdradige liederen met dubbel- en met binnenrijmen naast een paar tafelspelen en een allegorisch spel van sinne, hoort alles in het boek aan de nieuwe letterkundige strooming van den tijd. Het staat geheel en gansch in het teeken der Fransche Pléiade, de Parijsche dichtergroep van Pierre de Ronsard, die in 1549 haar programma had afgekondigd bij monde van Joachim du Bellay, toen hij de „Deffence & Illustration de la Langue Françoyse" uitvaardigde. De zeven zangers uit het college Coqueret, met den talrijken aanhang, die zich onmiddellijk bij hen aansloot, hebben het nieuwe Renaissance-geluid in de dichtkunst van hun vaderland losgetokkeld. Even naar het Westen, meer naar het Oosten, doch vooral naar het Noorden heeft zich hun roem verbreid. Navolging van hun werk, naar vorm en naar inhoud, bleef niet uit en de meeste van de „poetae minores", die vóór onze groote zeventiende-eeuwers aantreden, hebben bij hen woord en maat, stroof en motief zeer slaafs ontleend.

Ook in *Den Nederduytschen Helicon* doet zich der Ronsardisten invloed sterk gelden en de namen van de leiders der groep klinken hel en schel in de ooren van de Haarlemsche Dichtkonstoeffenaers [1]).

Doch wie onder deze is nu *de* Pléiade-kenner? Is het Carel van Mander, die al eens een handjevol vierregelige epigrammen van Ronsard vertaalde en ditmaal ook in zijn „Strijdt tegen Onverstandt" een uiterst vrije bewerking van du Bellay's „Combat des Muses contre l'Ignorance" heeft afgestaan, doch zoo los, zoo „verduytst" dat men het in geen geval een overzetting mag noemen?

Is het niet veel meer zijn makker Vander Schuere?

Aan het einde van den bundel staan vlak de eene achter de andere vier vertalingen uit het Fransch: *Cupidos Kerck* [2]), d. i. „Le Temple de Cupidon" door Clément Marot [3]); — *Kluchtigh*

1) Cf. blzz. 43 en 72. 2) blz. 304.

3) Reeds vertaald door Lucas d'Heere.

Digitized by Google

versoeck / om 't Liefs afbeeldinge [1]), d. i. de „Elegie à Ianet, Peintre du Roy", welke Ronsard uit twee oden van den Griek Anacreon samensmeedde; — *Nacht-Minne-Klacht* [2]), of het lied „Contre une Nuict trop claire" van Philippe Des Portes, den zeer populairen uitlooper der Pléiade; — de *Wtbeeldinghe van Cupido* [3]), die 's Vendamoyser's liedeken „Qui veut scavoir..." letterlijk nadeunt.

Alle vier zijn het treffelijke vertalingen die het model op den voet en toch met veerkrachtigen stap volgen. Alle vier zijn ze van „*Doorsiet den Grondt*". Voorwaar, niemand onder de twintig Helicon-mannen is meer vertrouwd met de Fransche lievelingsdichters uit de tweede helft der 16e eeuw dan Jacob vander Schuere. Hij kent hun naam en hij kent hun werk. Wij begrijpen het uitstekend van wege den schoolmeester in de Fransche taal, gewonnen en geboren in den westelijken uithoek van Vlaanderen, haast op de grens van Frankrijk, die daarenboven ook elders bewijs leverde hoezeer de literatuurgeschiedenis zijn belangstelling had gaande gemaakt [4]).

---

1) blz. 319. 2) blz. 324.

3) blz. 326. — Deze vertaling werd reeds, met een enkele variante, opgenomen in het liedboek *Den Nieuwen Verbeterden Lusthof* van 1607.

4) Bij gelegenheid schrijft hij, ook in de voorrede van de genoemde *Tristium*-vertaling, de schoonste lofspraak op Jonker Jan vander Noot, den trotschen Renaissance-dichter uit Antwerpen, die reeds van vóór zijn overlijden dood voor de wereld blijkt te zijn geweest. Het is ongetwijfeld het belangrijkste citaat, dat over den verwaanden „Patritius" te vinden is, want het kenschetst hem als den invoerder van alexandrijnen en iambische vijfvoeters. Daarom kan het geen kwaad het hier aan te halen:

„Ten anderen, de kloekheyd, daer toe ik in dit werk binnen in de regelen zoo wel op den stap ofte klank der sillaben, ende rust-plaets, als op de dichten t'eynden aen acht genomen hebbe: 'twelk een geheel onbekend dyng is gewést bij de voortydsche Dichters, die op de kloekheyd van onze *Nederduydsche* Tale zoo weynig gelet hebben, dat zelve de gene die vry al kloek wilden heeten, meenden haer dyngen wel te beschikken, wanneerze de regulen op dry oft vier sillaben na gelijke langde deden hebben. Gelijkmender noch wel vind, die al te verstokt blijven in zulke kleenachtinge van onzer talen kloekheyd: Dan nochtans nu wordze van velen geacht, ende ter eeren geholpen, want 'tgene daer duer ik zegge hoer kloekheyd in dezen te toonen, is nu vast een gemeene dichts-oeffeninge geworden, onder onze-tyds

Digitized by Google

En wat is, aan den anderen kant, de inleiding van het prozaverhaal, dat ons bezighoudt, dan nóg een pléiadistische brok? Het daarin geschilderde slot is bloot „le domaine et château de Joinville, berceau de la maison de Guise", waarvan de beschrijving diende als openingstuk voor de veelgeprezen „Bergerie" (1565, 1572) door Remy Belleau (1528—1577), „le gentil poète" van de bent en met Ronsard en du Bellay wel 't graagst vernoemd:

[1]) Le Soleil ayant chassé la brune espaisseur de la nuict, accompagné de la troupe dorée des Heures, desia commençoit à poindre, estendant ses tresses blondes sur la cyme des montagnes, faisant la ronde par les plaines blanchissantes de l'air, visitant les terres dures ---- lorsque la fortune & le destin, qui de long temps auoient coniuré mon malheur --- me conduisirent en un lieu, où ie croy que l'Honneur, la Vertu, les Amours, & les Graces auoyent résolu de suborner mes sens, enyurer ma raison et peu à peu me desrober l'ame, me faisant perdre le sentiment, fust de l'œil, de l'ouye, du sentir, du gouster, & du toucher. Et quant à l'œil: C'estoit une croupe de montagne, moyennement haute, toutesfois d'assez difficile accez: du costé où le Soleil rapporte le beau iour, se descouuroit une longue terrace pratiquee sur les flancs d'un rocher, portant largeur de deux toises & demie, enrichie d'appuis & d'amortissement de pierre taillee à iour, à petites tourelles, tournees & massonnees à cul de lampe, & auancees hors la courtine de la terrace, pauee d'un paué de porphyre bastard, moucheté de taches blanches, rouges, verdes, grises, & de cent

Dichters: waer van sich den eersten zulk-gebruycker roemd te wezen *Jr. J. Vander Nood.* die al over meer dan vijftig jaren *Alexandrine* en *Kommune Versen* in *Nederduydsch* gemaekt héft; Inde welke hy zijn verhael wel zoo kloek, kort ende klaer konde uyt-drukken, als ander zijn-tijds dichters met hunne wijze van dichten deden".

Insgelijks beroept hij zich op „*vanden Wırve* / *Koornhert* / *Spiegel* / ende zonderlynge *Stevijn*" om de rijkheid onzer taal te doen blijken.

1) blz. 17 en vlg. in het IIe deel van de uitgave van *A. Gouverneur:* „Oeuures completes de Remy Belleau" (1867) 3 deelen.

Digitized by Google

couleurs differentes, nettoyee par des esgouts faits à gargouilles & muffles de Lyon. L'un des bouts de ceste terrace estoit une gallerie vitree, lambrissee sur un plancher de carreaux émaillez de couleur: le frontispice, à grandes colonnes canellees & rudentees, garnies de leurs bases, chapiteaux, architraue, frise, cornice, & mouleures de bonne grace & de iuste proportion. La veüe belle & limitee de douze coupeaux de montagnettes, ruisselets, riuières, fontaines, prez, combes, chasteaux, villages, & bois: bref, de tout cela que l'œil sçauroit souhaiter pour son contentement. —

---

[1]) De dicke duysterheyt des nachts (die de silverighe Maen nauwelijck toeghelaten en hadde / haer claerblinckende aensicht te vertoonen) al verdreven zijnde / door den vergulden hoop der uren: die verselschapt quamen / met eenen lievelijcken Lentischen morgenstondt / (bevrijdt van alle bittere fellicheyt des voorgaenden kouden Winters) om alle levende schepselen op te wecken / uyt den sorgeloosen slaep / ende met verheughen te doen aenschouwen / hoe de clare Sonne (doorbrekende d' overgebleven wolcken) den ronden ommeloop dede / door de witte velden der locht / ende alreede de blonde raeyen spreyde op de scherpe spitsen der hooge bergen / comende besoecken de nat bedaude landen / om die met een ghewenschte warmte tot bequame vruchtbaerheyt te brengen: waer in mijnen gheest oock vermaken scheppende / (als benijdende / dat ick my in die groeysame soeticheyt niet mede verquicken en soude) my in mijn woonste niet en liet rusten / maer leyde my uyt / om met oogenlust dit te aensien / ende met aendacht te overleggen. In 't welck ick besigh zijnde / so heeft den spoet (hoe menichmael hy my te vooren ghewent was te quellen) my soo gunstigh gheweest / dat hy my brochte op een plaatse / daer my de eerlijcke reden / ende deughdelijcke Konst-liefde /

1) blz. 7 en vlg.

Digitized by Google

optrocken in eenen over-natuerlijcken lust / die mijn gemoedt verdwelmende / my allengskens dede verliesen alle mijn natuerlijcke sinnen: ende om aen te sien / zoo dochte my dese plaetse / eenen Bergh van middelbarer hooghte / doch met eenen seer quaden opgangh. Aen d' een sijde van den Bergh / daer de klare Sonne den lievelijcken dagh brenght / vertoonde hy hem als een schoon Landtschap / voorsien met veel heuvelkens / dellinghen / Dorpen / Sloten / ghehuchten / speelhoven / wijngaerden / boomgaerden / velden / weyden / waterganghen / vlieten / spring-aders / bosschen / lommeren / ende ten cortsten gheseyt / alle wat de gierige ooghe tot haer vernoeginge soude connen ghewenschen. Onder aen den voet van den Bergh was een soo uytermaten fraey gheboude Schouplaets / dat ick gheloove / dat in Carthago / Alexandria / Roomen / Athenen / oft elders / noyt dergelijcke ghesien en is gheweest: daer waren twee poorten tot ingangen / genoechsaem breet ende hooghe: boven den ingangh met fraeye cruys-welfsels / ende de gevels van dese poorten / met groote ingegroefde ende uytgehouwen pilaren / verciert met hunne voeten / knoopen / hoofden / ringhen / lijsten / verhooghsels / verdiepsels / krulwerck ende loofwerck / seer aerdigh ende ghelijckformigh: binnen waren veel leningen van oude verstorven doorluchtighe uytghehouwen steenen / met kleene ghedraeyde torentgens / daer boven de galerijen / vol glasen / ende rontomme beschoten / gevloert met ghespickelde Porphyrsteenen / met wit / root / groen / grau / blau / ende hondertderley verwen ist mogelijck / afwaterende door goten / gemaeckt van bieskens ende Leeushoofden. — — —

De enkele toevoegingen, noch de omzetting der elementen der beschrijving, die Vander Schuere zich veroorloofde, hebben hier belang. Al wat hij daardoor wou bereiken is vermoedelijk, niet onmiddellijk op heeterdaad te worden betrapt, dat hij op geleende krukken sprong. De overeenstemming tusschen de twee inleidingen blijft onloochenbaar. Uit haar moet men afleiden,

Digitized by Google

dat *Den Nederduytschen Helicon* maar is gelijk hij is, omdat de „Bergerie" zóó was: hij is vervaardigd met het boek van Belleau opengeslagen op tafel.

Niemand beter dan „*Doorsiet den Grondt*" was in staat om het Fransche werk te leeren kennen — niemand onder zijn Haarlemsche gezellen kon zoo vaardig daaruit vertalen. Ongetwijfeld is derhalve Jacob vander Schuere de samensteller van onzen *Helicon*. Trouwens, reeds op zichzelf is het niet heelemaal zonder beteekenis, dat ook hij 't boekje bij voorbaat tegen de Zoïlisten verdedigde in tien slappe rederijkersverzen, die tegen den titel staan geplakt en zelfs de opdracht van Passchier van Westbusch voorafgaan.

St. Jans-Molenbeek-bij-Brussel,
Oogst 1917.

R. FONCKE.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

84. KENNE, KENE, BOYE, KIER.

Op bl. 276 van Deel XXXIV verklaart Dr. De Vooys, dat de oorsprong van *kenne* hem duister blijft. Verdam in *Mnl. Wdb.* III, 1309 vat het terecht als een geb. wijs op. Maar zijn vermoeden, dat het eene volksuitspraak van *kom nu* zou zijn, lijkt mij onwaarschijnlijk. Eerder is het de geb. wijs van *kennen* in de beteekenis van „opmerken", dus gelijkstaande met ons *kijk!* dat als tusschenwerpsel eene zoozeer verzwakte beteekenis heeft, dat het synoniem is geworden met *zeg!*, welks beteekenis niet minder verzwakt is.

Kene, dat *Mnl. Wdb.* III 1305 ook veronderstellender wijze als *kom nu* verklaard wordt, is tot nog toe alleen gevonden in *V Maegd.* 250. Maar een zoo slecht overgeleverde tekst heeft niet veel bewijskracht, en misschien moet ook daar *kenne* gelezen worden.

Digitized by Google

Het woord *boye*, dat op een der twee vindplaatsen naast *kenne* staat, wordt ook nog veel gebruikt in den vorm *booi*. Verdam ziet hierin *bode*. Maar tegenwoordig heeft dit *booi* altijd de *open o*, terwijl *booien* = *boden* de *gesloten o* heeft. Men voelt het nu als synoniem van *jongen* en denkt daarbij veelal aan het Engelsche *boy*, ten gevolge waarvan men ook *bői* hoort.

Is dit een oud Nederlandsch woord, of eene — en dan zoo oude — ontleening uit het Engelsch? Kluge en Lutz in *English Etymology* vermoeden, dat *boy* teruggaat op **bo* = „broeder" en vergelijken daarmede Vlaamsch *boe* [1]). Dat laatste is nu in den verkleiningsvorm *boetie* in het Afrikaansch nog zeer bekend.

De uitroep *kyer* kan zeker als bijvorm van *keren* verklaard worden. Maar bij min of meer opzettelijke vervormingen is het moeilijk zekerheid te verkrijgen. Daarom wijs ik op eene andere mogelijkheid. Het voorbeeld van *kyer* kan naast *kerst*, misschien in samenwerking daarmede, *kyrie* geweest zijn. Aan dit laatste zullen wij toch wel te denken hebben in de verbinding *keri en benedicite* in *V Maegd.* 197.

P. LEENDERTZ JR.

1) Dezen vorm ken ik van elders niet, maar in onze kindertaal is *boer* zeer gewoon.

Digitized by Google

BROEDER THOMAS' TRAKTAAT OVER NATUURKENNIS.

„Een vergeten Middelnederlandse tekstuitgave" zou boven dit artikeltje kunnen staan, want dat dit prozatraktaat uit het bekende Utrechtse handschrift [1]) van de *Natuurkunde des Geheelals* volledig afgedrukt was, wist nòch Van Vloten, die in zijn *Prozastukken* [2]) fragmenten uit hetzelfde handschrift opnam, nòch de bewerker van het *Middelnederlandsch Woordenboek*. Toen het plan bij mij opkwam om deze merkwaardige tekst uit te geven, viel mijn oog op N°. 1550 van Petit's *Middelnederlandsche Bibliographie*, waar een uitgave van de *Natuurkunde* van L. G. Visscher genoemd wordt (Utrecht — L. E. Bosch en Zoon — 1840): de uitgever drukt het gedicht, door hem aan Geerart Lienhout toegeschreven, zonder varianten af, en laat dan het prozatraktaat, eveneens zonder enige inleiding of toelichting, volgen (blz. 93—172). Van deze uitgave bezit de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* een exemplaar: een tweede heb ik nergens kunnen vinden. Merkwaardigerwijze noemt ook Clarisse, die in 1847 de *Natuurkunde* uitgaf, zijn voorganger niet. Was de uitgave toen al vergeten? Het waarschijnlikst is, dat de oplage zeer klein geweest is, of door een of andere oorzaak vernietigd.

Veel is er aan deze gedrukte tekst intussen niet verloren: hij is door slordigheid en onnauwkeurigheid een pendant van de beruchte *Ferguut*-uitgave [3]), zoals mij bij zorgvuldige collatie bleek. Het plan om deze collatie te laten drukken gaf ik op, toen dit wegens de zeldzaamheid van het boek ondoeltreffend

1) In de *Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae universitatis rhenotrajectinae* I beschreven onder No. 1328.

2) Blz. 341 vlg.

3) Twee jaar te voren. Is daarna deze uitgave soms „eingestampft"?

Digitized by Google

bleek: een nieuwe uitgave van deze weinig omvangrijke tekst zal niet veel moeite behoeven te kosten.

Als bewijs van Visscher's slordigheid zijn de volgende staaltjes voldoende:

		Uitgave	*Handschrift*
blz.	95	eernstekken	eernsteliken
„	104	vacticheyt	vasticheit
		vergane	verganc
„	140	int	mit
		wust	wustine
„	141	weten	meten
„	142	Vor	Wt
„	149	soefter	saefter
„	159	welc swart is een wolcken	swarc
„	161	dit soe	dicste
„	156	want dese voerseyde sterren gevest sijn in eenre star	in eenre stat

Bovendien zijn op een aantal plaatsen (regel 236, 246, 295, 753, 1012, 1232, 1482, 1830) woorden en zelfs gehele regels overgeslagen. Dat een dergelijke tekst voor het onderzoek van de taalvormen onbruikbaar is, behoeft nauweliks gezegd te worden.

Mijn bedoeling is meer, de aandacht op deze tekst te vestigen, dan er een grondige studie over te schrijven. Daarom bepaal ik er mij toe, enkele opmerkingen over inhoud en taal te publiceren, die ik onder het doorlezen maakte.

Het boek, door „brueder Thomas, een simpel leec", „int iaer ons heren dusent drie hondert gemaect", wordt ingeleid door een merkwaardige proloog van „brueder Aernt, lesemeyster der minrebrueder t' Utrecht" [1]). Was het archief van het Min-

1) Zie Van Vloten's *Prozastukken*, blz. 344.

Digitized by Google

derbroederklooster te Utrecht niet verloren gegaan [1]), dan zouden wij wellicht omtrent dit geschrift en de auteur iets naders te weten kunnen komen: nu tasten we in het duister. Toch zijn er in het werk zelf sporen te vinden dat Aernt meer gedaan heeft dan louter afschrijven. De aanhef van zijn proloog wijst al op een overgenomen passage: „Brueder thomas, die dit boeke maecte, *seghet:* is enich ghebrec in desen boeke, dat is mi leet, ende soe wye dat ghebrec verbeteren wille, dat is mi lief." Maar ook in regel 43 (ed. Visscher) wordt de tekst onderbroken met de woorden: *als brueder thomas seghet.* Belangrijker is een andere plaats, die ons een tijdbepaling voor het afschrift of de omwerking door brueder Aernt aan de hand doet. Om te berekenen wanneer de kortste dag valt, neemt hij sedert Christus' geboorte perioden van 120 jaar. Aan de elfde periode ontbrak dus, toen Thomas zijn boek schreef, nog 20 jaar, „mer nu is tghetal vanden elften dach (= periode) ende meer vervult (regel 512, ed. Visscher). Het werk van brueder Aernt zal dus niet lang na 1320 samengesteld zijn. Welk aandeel hij daarin gehad heeft, zal wel uiterst moeielik te bepalen zijn. Heeft hij in dit weinig samenhangende werk ook stukken uit andere bronnen ingelast? Daarmee zou verklaard zijn dat in regel 1950 een alinea zonder enige toelichting begint:

„Int jaer ons heren dusent tweehondert ende veertich sach ic aelbrecht mit velen anderen luden in sassen een comeet als int noerden", enz. Daarbij dient rekening gehouden te worden met de mogelikheid dat de afschrijver van het Utrechtse handschrift — als dat geen autograaf is [2]) — compilerend te werk gegaan kan zijn.

1) Mr. S. Muller Fz. was zo vriendelik mij dit feit mede te delen.

2) Dr. A. Hulshof, die ik er over raadpleegde, achtte het op grond van het schrift, zeer goed mogelik dat dit handschrift tussen 1320 en 1325 geschreven zou zijn. Heeft brueder Aernt inderdaad dit handschrift vervaardigd, dan zou hij ook de afschrijver zijn van de voorafgaande *Natuurkunde des Heelals*, die van oorsprong Zuid-Nederlands moet zijn (vgl. Clarisse's uitgave), maar die hier eveneens

Digitized by Google

Voor de stand van de Middeleeuwse natuurkennis hier te lande zal het van belang zijn, de bronnen van de lekebroeder Thomas na te gaan. Hij is niet zuinig in het noemen van autoriteiten als Aristoteles, Alfraganus, Avicenna, meyster Isaac [1]), Galienus, Hughucio, Macrobius, Ovidius, Pisciaen, Ptolomaeus enz. Als hij niet te veel pronkt met tweedehandskennis — wat niet onwaarschijnlik is — dan geeft dat een hoge dunk van zijn studieijver en belezenheid. Daarnaast zou te onderzoeken zijn of hij Dietse geschriften gebruikt heeft, met name of de berijmde *Natuurkunde van het Heelal* en of kleine vertaalde geschriften als *Die craft der mane* en *Der vrouwen heemelijcheit* na zijn werk geschreven zijn, dan wel als zij bronnen beschouwd kunnen worden. Met sommige gedeelten van Boendale's *Lekenspiegel* — ik denk aan de verklaring van de maansverduistering — vertoont de uiteenzetting van broeder Thomas opmerkelike overeenstemming, maar Boendale schreef stellig nà Thomas: hier hebben we dus te denken aan een gemeenschappelike bron.

Of Thomas lekebroeder geweest is bij de Utrechtse Franciskaners valt dus niet uit te maken. Zoals zijn werk ons overgeleverd is, draagt de taal een duidelik Noord-Nederlands karakter, maar dat kan ook toe te schrijven zijn aan de bewerking door de „lesemeyster" Aernt, of zelfs aan de afschrijver. Hoe dit zij, een oorspronkelik prozageschrift dat in een zo vroege periode in het Noorden opgesteld werd, verdient uit taalkundig oogpunt onze volle belangstelling.

---

duidelik Noord-Nederlands gekleurd is. De varianten, door Clarisse nauwkeurig afgedrukt, verdienen uit dit oogpunt nader bestudeerd te worden, omdat we daarin getuigenissen vinden voor het Hollands (Utrechts?) uit het begin van de 14de eeuw, waarschijnlik een halve eeuw vóór Potter en Hildegaersberch. Ik wijs o. a. op de vele vormen zonder slot- *e* als: *son*, *maen*, *wael*, *mael*, *meer*, enz.

1) L. G. Visscher, die in een alfabetiese lijst (blz. 173) deze bronnen opsomt, zoekt achter deze naam een abt Isaac uit het Cisterciënser klooster Stella in het bisdom Poitiers, schrijver van een wijsgerig-natuurkundig werk *De anima*.

Digitized by Google

Zuiver Hollands of Utrechts dialekt zal niemand verwachten. De litteratuurtaal die in het Zuiden sinds een eeuw geschreven werd, moest wel invloed krijgen op Noord-Nederlandse schrijvers. Juist die menging is in onze taalgeschiedenis een belangrijk verschijnsel. In de taal van Dirc Potter en Willem van Hildegaersberch komt het duidelik uit, maar deze tekst geeft ons een ouder getuigenis.

Noord-Hollands is de *ft* in *efter*, *lufter*, *zaeft*, *-aftich*, maar deze vormen waren in de M.E. ver in Zuid-Holland binnengedrongen. Eveneens op het Noorden wijzen: de *u* van *duutsc*, *beduden*, *lude* (= *liede*), *vuer*, *vluseken* (= *vliesje*), de *ar* in *tweewarf*, *varsch*, *marcurius*, *varwe*, *dartich*, *zwarc*, de *ae* in *aerde*, *aertrike*, de *ey* in *meyster*, *teyken*, *deylen*, *heyt* en in *veynster*, de *u* in *plump*, *duncker*, *vuchticheyt* en in *nummermeer*, de *o* in *blome*, waarschijnlik ook de *ij* in *vijnden*, *wijnt*, *wijnter*, *omtrijnt*, *clijmt;* umlautsvormen als *twelfde*, *legest*, *neect* (van *naken*), woorden als *korsdach* en *mergen* en substantieven zonder *e* als *son* en *maen*. Daarnaast ontbreken Zuid-Nederlandse vormen niet (b.v. *eerde*, *gheerne*, *weerdicheyt*, *sente*, *eest*, *kersdach*, *sonne*, *mane*), maar naar verhouding lijken ze mij veel minder talrijk dan in de taal van Hildegaersberch. Vergelijken we een ouder geschrift van een geboren Hollander, over een verwante stof, nl. *Die craft der mane* van Heinric van Hollant, dan zien we dat daarin de Hollandse invloed zeer sporadies is: juist in verzen zal de letterkundige traditie het sterkst gewerkt hebben [1]).

Het bovenstaande maakt het voor mij zeer waarschijnlik dat ook de oorspronkelike schrijver van dit traktaat, broeder Tho-

1) De *ft* in de tietel doet vermoeden dat de sporen van de Hollandse taaleigenaardigheden niet schaars zullen zijn. Toch tekende ik er slechts enkele duidelike aan: die *lufter* side (vs. 27) *mit* (vs. 71, 344), *Marcurius* (vs. 80), *puls* (vs. 199), *meine:* onreine (vs. 286), *stic*: Heynric (vs. 380), *Duutsc* (vs. 381), *of* (vs. 384). — Van de beide andere gedichten over *Die cracht der mane*, door Napoleon de Pauw uitgegeven, is het eerste Noord-Nederlands, zelfs Oostelik (niet Limburgs!) getint (b.v. *apenbaer*); het tweede zuiver Vlaams.

Digitized by Google

mas, een Hollander of Utrechtenaar was, en dat de Hollandse vormen dus niet alleen op rekening van omwerker of afschrijver komen. Bij een dergelijk onderzoek zal men vooral te letten hebben op het woordgebruik, dat uiteraard door afschrijvers niet zo licht gewijzigd werd als de dialektiese vorm. Nu het gebied van de Middelnederlandse taalgeografie nog grotendeels braak ligt, beperk ik mij tot de aanwijzing van enkele woorden, die stellig of waarschijnlik in de Noordelike Nederlanden thuis behoorden. Uit de plaatsen in het *Mnl. Wdb.* blijkt dat *sulmaent* en *sul* (voor Februarie) voornamelik Noord-Nederlands geweest is; evenzo *senen*, waarnaast het gewone *senuwe* stont, en *herne* voor *hersen* [1]. „*Noordensch* wijnt" is in het Mnl. nog op één plaats opgetekend, uit de Keuren van Den Briel: Maerlant en Boendale gebruiken *nortsch*. *Gicht* als ziektenaam kent Kiliaen nog als Noordelik [2]. Voor *rec* = afstand, dat alleen in deze tekst gevonden is, wijst het *Mnl. Wdb.* naar dezelfde betekenis in het Fries en het Westfaals. Ook *onwoensam* (= onbewoonbaar), *te gader gesomt* (waarnaast in deze zelfde tekst *te gader versament*) schijnt Noordelik geweest te zijn.

Ten slotte wijzen we op enkele zeldzame woorden uit deze tekst. Dat *scaudeliaer* als synoniem van *lopeliaer* en *scrickeliaer* alleen bij deze auteur voorkomt, is in het *Mnl. Wdb.* al aangewezen. Onder de aantekeningen van Clarisse merkte Verdam eveneens het merkwaardige woord *brunelstrate* = melkweg op [3], dat tot nu toe alleen bekend was door de veel latere overlevering van de *Teuthonista*, die melding maakt van „die witte wech des nachtes an der lucht, den man noempt sent Jacobs wech of ver broenelden strait".

---

1) Ook *hersen* komt in deze tekst voor. Verdam veronderstelt in het *Mnl. Wdb* dat *herne* in de late M. E. uit het Oosten indrong. Dit geschrift bewijst dus dat het al twee eeuwen vroeger voorkwam.

2) Henric van Hollant (*Die Craft der mane*, vs. 304) kent *coude gicht*. Maerlant gebruikt het woord, maar hij kan het in het Noorden hebben leren kennen.

3) Zie zijn rede *Een Museum van taaloudheden* (1909), blz. 29, waar hij voorstelt *vrunelstrate* te lezen. Maar is vervorming van een zo ondoorzichtig woord niet een gewoon verschijnsel?

Digitized by Google

De naam *Juul* voor Januarie, in Clarisse's aantekeningen vermeld, ontbreekt nog in het *Mnl. Wdb.* Onopgemerkt bleven verder enige eigenaardige namen voor tijdmaten. Thomas gebruikt *moment* voor anderhalve minuut („twintich momenten maken een half ure") *bissene* voor één minuut („dertich bissene maken twintich momenten"), *uncie* voor $\frac{1}{8}$ minuut („twaelf uncien maken een momente"), *terent* voor 20 minuten („dertich terentes maken tien uur") en *punctus* voor een kwartier („punctus is een vierdeel van eenre uren"). Van deze termen, die alle in het *Mnl. Wdb.* ontbreken, vond ik bij Ducange alleen *momentum* en *punctus* in dezelfde betekenis; waar Thomas de andere drie leerde kennen, dient nog onderzocht te worden [1]: wellicht wijst dit tegelijk de weg naar de bronnen die Thomas raadpleegde. Een onbekende naam voor een lengtemaat is *leuc* = sestien stadiën = twee milen. Andere aanvullingen voor de M.E. woordvoorraad zijn: *ringelic* („die eerde is een ront ende ringelic element"), *dierlijc* (= van een dier afkomstig), *erfname*, *onrueraftich* (het *Mnl. Wdb.* vermeldt wel afleidingen met *-baer*, *-lyc* en *-ich*), *die mane is prijm* (naast het in 't *Mnl. Wdb.* vermelde: die mane *prymt*) [2]) en *verwasemen* [3]).

Beter dan door deze voorlopige mededelingen zal een zakelik en taalkundig onderzoek van deze tekst bevorderd worden door een nauwkeurige afdruk, die ik bij gelegenheid hoop te geven.

Utrecht. C. G. N. DE VOOYS.

1) Prof. A. Nijland wist mij omtrent de oorsprong van deze termen niets mede te delen.

2) De uitdrukking „als die mane prime si" vond ik ook in het eerste gedicht over *De Cracht der Mane* (bij Nap. de Pauw: *Mnl. Ged. en Fragm.*) vs. 11.

3) Terloops wijs ik er op, dat ook de medicse traktaten die het laatste gedeelte van het Utrechtse handschrift uitmaken, uit lexicografies oogpunt een onderzoek verdienen. Bij vluchtig inzien trof mij b.v. het woord *dunninc* (slaap van het hoofd), dat wel in 't *Mnl. Wdb.* opgetekend staat, maar waarvan nog geen plaats werd gevonden. Verder *zukorey* voor *cichorei*, een bewijs hoe oud deze „volksetymologie" al is, en eigenaardige deminutiva als *dingherken* en *stuckerken*.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

85. VAN ONDEREN!

Deze in het *Ndl. Wdb.* X, 1298 vermelde „waarschuwingsroep aan degenen, die beneden op de straat zich bevinden, bij het uitwerpen of laten zakken van voorwerpen uit een luik of venster van eene bovenverdieping", wordt aldaar door geen enkel citaat bewezen. Vandaar hier de opmerking dat hij reeds in de 17de eeuw voorkomt en wordt aangetroffen in een klucht van Joost van Breen, *Bedrooge Jalouzy* (1659), waar man en vrouw kijven:

Rombout. Hou je mont, ik ben voogt, dat's eens voor al gezeit.
Vrouw. Jij bent voogt op de zolder daer onze turf leit.
R. Ik ben te vreên, dat zelje mijn geen meer verwijten:
Ben ik daar voogt, zoo zel ik al de turf wegsmijten.
Vr. Wel, Rombout, wordje mal? ik zeg 't maer om de klucht.

. . . .

R. Van ondre, wacht je hooft! (*Hij smijt de turf uit het venster*[1]).

Voor de 18de eeuw vgl. Sewel, 545: Van onderen (geroep als men iets aflaat *or* uit het venster gooit), *take care*, *have a care, make way*, *stand out of the way.*

Aan Klaartje Donze (*Camera Obscura*), die bij haar bezoek aan Rotterdam, waar zij het meer dan akelig vond als er van oogenblik tot oogenblik iets uit de lucht werd neergelaten, dat *van onderen* scheen genoemd te worden, behoef ik zeker niet te herinneren. Minder bekend zal het zijn dat J. v. Oisterwijk Bruyn den uitroep ook bezigt in zijn gedicht *De landman in de stad*:

Wat woeling zie ik! wat gerij!
Wat drokte langs de wegen!
»Van ondren"! schreeuwt men, »sta! op zij!"
'k Ben met mij zelv' verlegen.

Amsterdam. F. A. STOETT.

1) Van Vloten, *Kluchtspel.* III, 64.

DE OUDSTE NEDERLANDSCHE VERTALING VAN EPICTETUS' ENCHIRIDION EN HAAR AUTEUR.

Een der wegen, waarlangs in de 16e eeuw en elders en in ons land de kennis der klassieke literatuur zich heeft verbreid, is die der vertalingen. Mogen sommige vertalers, gelijk van Ghistele en Coornhert, naam hebben gemaakt, anderen zijn anonymi gebleven of over hun werk ligt het waas der vergetelheid uitgespreid. Toch zijn er, die, misschien wel huns ondanks, en niettegenstaande de in onze oogen geringe waarde hunner prestaties, verdienen, dat, wegens den invloed hunner vertalingen bij volgende geslachten, op hen zelven en hunne geschriften een lichtstraaltje wordt geworpen. Onder zulke vertalers valt m. i. te rangschikken de zoo goed als onbekende Antwerpenaar Marcus Antonius Gillis.

Drie werkjes zijn van hem bewaard, alle drie versiones principes van Grieksche moraalphilosophische auteurs, welke alle in 1564 te Antwerpen bij Jan van Waesberghe zijn verschenen [1]:

1° zijn vert. van de 1e — apocriefe — rede van Isocrates, de zgn. Demonicea [2]) „Isocratis vermaninghe tot Demonicum, leerende met claren ende verstandighen sententien hoemen eerlyck ende wijsselyck leuen sal: weert om van allen Iongers van buyten geleert te wordene". — Deze vert. wordt nog gevolgd door Isocratis Leven, nae tschrijuen van Plutarcho, d.w.z. een uittreksel uit de vita Isocratis in Plutarchus' vitae X oratorum. Dit stukje is de oudste Ned. vert. van een der Moralia van Plutarchus; men vgl. mijn artikelen over de Nederlandsche vertalingen der Moralia van Plutarchus, in „Het Boek" V. 1916 p. 1 vgg., waar ook p. 230 de pagina, waarop het begin der vita voorkomt, is afgebeeld.

---

1) Een ex. van alle *drie* vert. bezit de Kon. Bibl.

2) Vgl. over dit geschrift o. a. mijne opm. Tijdschr. XXXIII p. 89.

Digitized by Google

2° zijn vert. van het Enchiridion van Epictetus: „Epictetus Hantboecxken, leerende na der Stoischer Philosophen wyse hoe elc in sinen roep gherustelyck leuen sal". „In nederduytsch ouergesedt deur M. A. G." [1]) (kl. 8°. 128 ongen. pag.). Hierover wordt in dit opstel in het bijzonder gehandeld [2]).

3° zijn vert. der Tabula Cebetis: „Cebetis des Thebaenschen Philosoophs Tafereel, waerinne na Philosophische wyse claerlyck geleert wort, wat smenschen leuen aldersalichts (*sic*) maect". Met twee toelichtende versregels van „M. A. G. totten goetwillighen Leser", welke betrekking hebben op de zich op het titelblad bevindende voorstelling van het Tafereel. Over de vert. heb ik gesproken in mijn onlangs verschenen art. „de Nederlandsche Cebes-literatuur" in „Het Boek" VII, 1918 p. 11—28, waar het titelblad op p. 14 gereproduceerd is.

Den volledigen naam van den auteur, wiens initialen in de beide laatste boekjes op het titelblad voorkomen, vindt men in alle drie boven den opdrachtsbrief (resp. van 8 Nouem. 1562, 21 Meerte 1563, xviij Mey 1564).

Van deze drie vert. is in onze wetenschappelijke literatuur

---

1) „Met eenen Brief des seluen ouersetters, waerin int corte verhaelt worden sommighe dingen weerdich om t'aenmercken allen Lesers van dusdanighen boecken". Deze brief, met het opschrift „den Eersamen ende verstandighen M. Peeter Heyns, wenscht Marcus Antonius Gillis S." behandelt in de eerste plaats over het ontstaan van Gillis' vertaling (zie ben. p. 298) en dan over onderwerpen (p. 2): „als namelyck, wat dat Philosophie is, waer toe sy nut is ende dient, wat volck het gheweest is, die men Philosophos ghenoemt heeft, ende wat ghelijckenisse dat die Philosophie heeft met onse Christelycke Religie, ende waer inne sy diuersch is ende verschilt". Hij hoopt, dat hij iemand zal opwekken deze kwestie beter uiteen te zetten dan hij zelf vermag: „Ja ick soude mij laten duncken als dan wat profijts ghedaen te hebbene, waert dat ic saghe dat deur mijn schrijuen yemant verwect ware wat beters hier af te schrijvene".

2) Op het eind van het boekje bevindt zich nog na een enkel woord tot den Lezer „Een disputatie ende tsamencovtinge des Keysers Hadrianus ende des Philosoophs Epictetus (de vaak gedrukte altercatio Hadriani Aug. et Epicteti Philosophi (o. a. bij Wolf. vol. II p. 336. vgg.) en „De vraghen die de Keyser Hadrianus den Philosophe Secundo voerghehouden heeft, soomen seyt, met desseluen Philosoophs solutien", die wegens de overeenkomst van inhoud hier volgen. Zij zijn aan een ander boek ontleend.

Digitized by Google

ternauwernood sprake. Tydeman, Lijst van Ned. vert. van Gr. auteurs (Symb. Litt. III. 1839. Bijv. p. 41) nam slechts één ervan op, en dan nog als tweedehands-citaat. Ledeboer, in zijn boek over de van Waesberghes (1859), bleven deze uitgaven van Jan van Waesberghe zelfs geheel onbekend. In Kalffs Gesch. der Ned. Lett. III (1907) wordt Gillis' Epict.- en Cebes-vert. alleen vermeld in een bibliographische noot, eerst in verband met Spieghels Hertspieghel p. 508.

Met de vermelding van Gillis' persoon is het nog slechter gesteld. Noch in Valerius Andreas' Bibliotheca Belgica, noch in de (Belgische) Bibliographie Nationale, noch in de totdusver verschenen stukken der nieuwe Bibliotheca Belgica wordt ook maar ergens van hem gewag gemaakt.

Moge aan zijn eerste vertaling, die van de Demonicea, al geen lang leven beschoren zijn geweest [1]), zijn Epictetus- en Cebesvertalingen daarentegen zijn tot in de tweede helft der 17e eeuw de authentieke geschriften geweest, waaruit het groote publiek zijn kennis omtrent Stoicische levenswijsheid putte [2]). Meermalen werden zij, vooral in verband met de postume verschijning in 1614 van Spieghels Hertspieghel, herdrukt, zij 't ook zonder vermelding van den naam des vertalers op het titelblad [3]); daarna werden zij gemoderniseerd, omgewerkt, en „verbreed" [4]), in een conglomeraat, dat voor het eerst in 1637 verscheen en naar het eerste er in opgenomen geschrift met den verzamelnaam „Hantboekje van

1) Voor zoover ik zie bestaat van dit werkje geen herdruk. Of het onvindbare boekje „Oratio ad Demonicum. Cum Epicteto et Cebete 1632 Amst. 12°" dat Hoffmann, Lex. Bibliogr. II p. 636 als een Nederlandsche vertaling vermeldt, werkelijk een *vertaling* (van Gillis) bevatte, is de vraag. Vgl. Het Boek V. 1916 p. 234.

2) Het vaak herdrukte boek „'t Gulden Boeck van het Leven ende Seyndbrieven van den Keyzer *M. Aurelius*", waarvan de Amst. Bibl. onlangs een Antwerpschen druk reeds van 1565 verwierf (door C. van Beresteyn), wordt door Hoffmann en Tydeman (p. 45) ten onrechte voor een vert. van de Commentarii gehouden.

3) Vgl. Het Boek VII. 1918. 17.

4) Vgl. Het Boek V. 1916 p. 233, VII. 1918 p. 17 vg.

Digitized by Google

Epictetus" wordt aangeduid. Dit boekje oorspronkelijk, naar het heet, herkomstig van zijn eersten uitgever, den dichter D. Pzn. Pers, werd weer nagedrukt in 1644 en 1660 [1]), en eindelijk heeft de bekende vertaler Glazemaker in 1658 wederom deze verjongde vertaling bij zijn Epictetus-bewerking gebruikt.

Zooals ik boven reeds vermeldde, ben ik zelf in de laatste jaren tweemaal met het werk van Gillis in aanraking gekomen en wel met zijn 1e en met zijn 3e boekje. Het behoeft dus geen verwondering te wekken, dat ik verlangend was nader met het middelste werkje, zijn vert. van het Enchiridion van Epictetus, kennis te maken en een onderzoek in te stellen naar den aard en den oorsprong zijner vertaling. Eenige actualiteit mag zelfs aan dit onderwerp niet ontzegd worden, nu er in ons land een tastbare belangstelling voor Epictetus bestaat: twee verschillende nieuwe vertalingen van het Handboekje zijn in de laatste jaren verschenen, die ieder zelfs binnen eenige jaren een herdruk beleefden, in 1904 die van een ongenoemde in „Stoische Wijsheid" van dr. J. H. Leopold (herdrukt 1907, 1916), in 1915 die van dr. D. F. Scheurleer (herdr. 1917) [2]).

2. Voor onze 16e eeuwsche vertalers maakte het nauwelijks eenig onderscheid, of zij een Latijnschen dan wel een Griekschen auteur onder handen namen; hun werk immers was tweedehandsch: zij vertaalden niet naar het Grieksche origineel, maar meestal naar Latijnsche versies, hetzij der huma-

---

1) Vgl. Het Boek V, p. 232, waar het titelblad der ed. van 1644 gereproduceerd is; VII, 1918 p. 17.

2) Ook in deze beide vertalingen wordt geen melding van Gillis gemaakt. In het boekje van dr. Leopold lag dit voor de hand, daar het dezen uitsluitend om een vertaling zonder verdere inleiding te doen was. Maar in dat van dr. Scheurleer was voor de vermelding van Gillis plaats geweest, immers hij spreekt in zijn voorrede p. 66 over de eerste vert. van het Ench. „in het Nederlandsch in 1564 bij Jan van Waesberge" verschenen. Maar volgens een zeer eigenaardige bibliographische methode worden bij Scheurleer alleen de uitgevers genoemd en de namen der bewerkers weggelaten.

Digitized by Google

nisten, hetzij van oudere vertalers. Zoo ontstonden o. a. de 16e-eeuwsche vertalingen der met de bijbelsche geschiedenis verband houdende auteurs Flavius Josephus [1]) en Eusebius [2]); Coornhert vertaalde eveneens naar het Latijn b. v. zijn Herodianus naar de vert. van den straks meermalen te noemen humanist Angelo Politiano [3]). Gillis vormde op dien regel geen uitzondering. Door zijn eigen getuigenis weten wij, dat zijn vertaling der Demonicea berust op de Latina interpretatio van Rudolf Agricola [4]); voor zijn leven van Isocrates „nae tschrijuen van Plutarcho" heeft hij zelfs niet de moeite genomen een Plutarchus-editie op te slaan: hij zet zijn lezers een vertaling — en dan nog wel in uittreksel — voor van de Latijnsche parallelvertaling tot Plutarchus' vita van Isocrates, die zich bevond achter in de Isocrates-editie (1550) van den 16e-eeuwschen philoloog Hieronymus Wolf (vgl. Het Boek V p. 230). Met zijn derde boekje, de Tabula Cebetis, volgde hij geen anderen weg. Zijn vert. is een haast letterlijke reproductie van de Latijnsche versie van denzelfden Wolf (vgl. Het Boek VII p. 15). Deze vert. bevindt zich achter diens Lat. vert. van het Enchiridion van Epictetus. Deze Epictetus-uitgave was kort te voren (1560—1563) te Basel bij Oporinus in 3 deelen verschenen [5]).

---

1) Over de Ned. vert. van Josephus (de oudste: Antw. 1552) zie C. P. Burger Jr. in het Sertum Nabericum 1908 p. 57 vgg.

2) Eusebius naar de 5e-eeuwsche Lat. vert. van Rufinus: „*Die Historie diemen heet Ecclesiastica*. Bescreuen doer den gheleerden *Eusebium* / bisschop tot *Cesarien* in *Palestina* / inhoudende tregiment vander Christenheyt / ende wonderlijcke geschiedenissen van vele *heylige Martelaren* ende andersyns / beghinnende vander hemelvaert ons heeren Christi an / totten tyden des keysers *Theodosii* / dat is ontrent den Jaren Christi / CCCXC. — Eerst ghetranslateert wten Griexsche doer den priester *Ruffinum* / Ende nv (*tot ghemeynen oirbore*) ouerghesedt in onser duytscher spraken. (Antw. 1534, Govaert vander Haghen)". [Ex. te Leiden].

3) Ook Plutarchus' Vitae zijn voor het eerst naar 't Latijn vertaald (eerst in de 17e eeuw, 1601), daarna in 1602 naar Amyot. Vgl. Het Boek V, p. 1 n. 1.

4) Vgl. Het Boek V, p. 231 en n. 1.

5) Vol. I voorn. Epicteti Ench. en Cebes (Gr. en Lat.), II voorn. Wolfs Lat. vert. van Simplicius' Comm. op het Ench., III voorn. Wolfs Lat. vert. van Arriani Comment. Epicteteae. — Een ex. o. a. op de U. Bibl. te Gron. en in mijn eigen bezit.

Digitized by Google

Lag het nu niet voor de hand den ondergrond van Gillis' vert. van Epictetus eveneens te zoeken in deze uitgave van Wolf, waarin Cebes maar een door het gebruik geijkt toevoegsel tot Epictetus was en Epictetus de kern vormt? Zij vangt immers aan met den Griekschen text van Epictetus, van paragraaf tot paragraaf begeleid door Wolfs interpretatio Latina. En toch, al kunnen zelfs nog eenige argumenten ter verdediging dezer voorstelling worden aangevoerd, in hare algemeenheid zou zij onjuist wezen. De behandeling van den oorsprong van Gillis' vert. heeft daarom behalve eenig actueel, ook eenig methodologisch belang: al wordt de philologisch-historische methode toegepast in corpore vili eener *vertaling*, ons onderzoek zal alweer leeren, dat wat op den eersten aanblik de juiste toedracht eener zaak schijnt, die het daarom nog niet altijd is.

3. Men zou de voorloopige opvatting, dat het uitsluitend Wolfs Lat. vert. is geweest, naar welke Gillis zijn Ned. vert. bewerkstelligde, met klemmende argumenten, zelfs met een drietal, kunnen staven.

1°. Gillis heeft in den titel — wel niet zooals die op het titelblad prijkt, maar gelijk die als opschrift boven den aanvang der vert. zelf te lezen staat „Epictetus Hantboecxken *oft Poignart*", een element opgenomen, dat het eerst zich vertoont in den Latijnschen titel „Epicteti Enchiridion *hoc est Pugio*" in de bovengenoemde uitg. van Hier. Wolf. Deze had in aansluiting aan den door hem zelf in deel II in Lat. vertaling uitgegeven commentator op Epictetus, Simplicius — „enchiridion porro inscribitur, quod ut pugio militibus, ita hic libellus iis, qui recte vivere student, paratus atque in promptu perpetuo esse debeat" [1]) —, het woord ἐγχειρίδιον niet in de jongere beteekenis „handboekje" maar in de oudere „dolk, zwaard" opgevat; en die symbolische bet., eenigszins in afwijking

1) Wolf vol. II, p. 17.

Digitized by Google

van den commentator, toegelicht in den bijtitel „sive ars humanae vitae correctrix". Ook in de latere Hollandsche vertalingen keert die eigenaardigheid terug: in de verjonging van 1637 heet het in de inleiding dat „dit boecxken, dat Enchiridion in het Griex, ende in Latijn Pugio (poocxken of mesken) ghenaemt wordt".

2°. Het Handboekje overschrijdt in de vert. van Gillis den omvang van het origineel of van de toenmaals bestaande Lat. versies [1]) met een nieuw „derde [2]) deel dees hantboecxkens van Epictetus, inhoudende leeringhe ende gheboden van steedslyk te leuene, dwelck ghenomen is wt de Griecsche Collectaneen van Ioannes Stobeus". In het Anthologion van Stobaeus (5de eeuw) bevinden zich — naast een aantal citaten uit het Ench. — verscheiden verspreide — meest zeer apokriefe — spreuken op naam van Epictetus [3]), die het eerst daaruit verzameld zijn en achter het Ench. als daartoe behoorend uitgegeven zijn in een uitg. van Hieronymus Verlenius, Leuven 1550: „Ench. Epicteti... cui accessit magna pars ex Graecanicis Ioannis Stobaei collectariis (*sic*). [4]) Hieruit echter heeft Gillis zijn Stobaeus-spreuken niet vertaald, want de text van Verlenius was uitsluitend in het Grieksch, zonder Lat. vert. En evenmin kan hij ze ontleend hebben aan de Baseler ed. van 1554, een der mijlpalen in de geschiedenis

---

1) Zie ben. p. 291 vgg.

2) Zonder dat het opschrift van het eerste hfdst. dit zou doen verwachten, begint bij Gillis met zijn cap. 14 (= c. 22) willekeurig „dat tweede deel van desen Boecke, waer in de ghene die nu wat voorts ghegaen is, onderwesen ende gheleert wort" (cap. 15—34). Het Stobaeus-gedeelte wordt daaraan toegevoegd als cap. 35—42. Elk willekeurig gevormd hoofdstuk heeft Gillis van een inhoudsopgave voorzien b.v. Het eerste Capittel: het rechte onderscheyt van alle dinghen te wetene, is eenen Wysen man grootelycken van noode; dat xiiij Cap.: Hoe hy hem moet bereyden ende wapenen die een beter leuen begheirt aen te nemene.

3) Vgl. H. Schenkl, die epiktetischen Fragmente (Wiener Sitz. Ber. 115. 1888, p. 443—546), A. Elter, Epicteti et Moschionis sententiae, Lpz. 1892.

4) Deze vroeger slechts uit een bibliographisch citaat bekende uitg. is beschreven door R. Asmus, Quaestiones Epicteteae, Freib. i. B. Diss. 1888 p. 2. Hieraan is ontleend, wat ik er omtrent meedeel.

Digitized by Google

[illegible] Verlenius [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Wolf (1563) [illegible] [illegible] [illegible] hebben gehad. — Dat hij de uit Stobaeus verzamelde sententies als een aanhangsel van het Handboekje beschouwde — in tegenstelling tot Wolf 3), — was een vergissing, die hem door het gebruik van de thans haast verdwenen Leuvensche ed. van Verlenius gesuggereerd is.

3°. Op vele plaatsen bestaat een innerlijke overeenstemming

1) [illegible] door Jacob [illegible]. Ex. o.a. Kon. Ak. v. W.

2) Waarom juist tot zoover? Dit wordt verklaard door een eigenaardigheid der ed. van Verlenius, welke Asmus heeft opgemerkt. Na de door Verlenius zelf verzamelde spreuken begint in de oorspr. uitgave een nieuw gedeelte met nieuwe sententies bijeengebracht door een Fries, Gerard Loppersum. Dit nieuwe gedeelte is in de ed. 1554 en bij Wolf onmiddellijk achter het door Verlenius bewerkte gedrukt. Gillis heeft nu alleen dit gedeelte, dat aan Verlenius zijn ontstaan dankt, vertaald en heeft dus naast Wolf deze Leuvensche uitg. in handen gehad. Ook de willekeurig door Verlenius tot groepen vereenigde sententies keeren evenzoo bij Gillis terug. Ook dankt hij aan deze zelfde bron het woord „Griecsche" in het opschrift, dat gelijk de capittelindeelingen bij Wolf ontbreekt.

Het laatste hfdst. — in welks begin Gillis bij vergissing een stuk overslaat (een sententie van Pyrrho) —, hetwelk handelt over leven en dood, is door Gillis op eigen gezag en zonder eenige aanwijzing vermeerderd met de sententie „Maar nu ist tijt dat wij beyde vertrecken, ick om te steruen, ende ghylieden om te leuene: wie van ons beyden tot beteren state comt, is elcken onbekent, dan God alleene", de slotwoorden van Plato's *Apologie* („Socratis woorden als hij steruen soude"; Randnotitie). Hij heeft deze passage toegevoegd blijkbaar als pendant van de woorden van Socrates (Crito 43 D, Apol. 30 C), waarmede het eigenlijke Handboekje eindigt.

3) Deze voegde er nl. — gedeeltelijk juist — aan toe: „ex iis ut conjicimus Arriani commentariis reliquae, quibus ille, ut autor est Simplicius, vitam et obitum Epicteti copiose descripsit".

Digitized by Google

tusschen de vert. van Gillis en den text van Wolf. Eén voorbeeld reeds uit den aanvang I, 4:

Ist dan dat ghy aldusdanighen goeden [1]) begheirt, soo en meugdhy niet slappelycken daer toe aerbeyden: ende van de andere moeten wij sommige geheelyck verlaten, sommighe by wylen wtstellen. want ist dat ghy dese dingen wilt hebben, ende oock daer by heerlycheden ende rijckdommen vercrijghen, *ende helpen dat die v aenghaen oock floreren*, so en suldy dese by auonturen niet connen ghecryghen, want ghy dandere begheirt te hebbene [2]), daer ghy oock gheheelycken af berooft sult worden, deur de welcke alleenlycken de mensche gheluckich ende vrij wordt.

De gecursiveerde woorden vallen geheel buiten de gedachte en ontbreken inderdaad in het Grieksch. Bij Wolf staan ze wel, echter alleen in de Latijnsche interpretatio: *et tuos florere volueris* [3]). Wolf had nl. bij een zijner voorgangers, Angelo Politiano (vgl. ben. p. 291) een zindeel aangetroffen, waarvoor geen aequivalent in het Gr. bestaat; in stede van dit te schrappen had hij het door een verandering aan den bestaanden text trachten aan te passen. De reproductie er van door Gillis is wel een treffend bewijs voor zijn — althans gedeeltelijke — afhankelijkheid van Wolf.

4. Ware ons nu van Gillis vert. slechts de titel, een bericht omtrent de indeeling — ik bedoel hiermee omtrent het aan Stobaeus ontleende aanhangsel — en een enkel fragment, b.v. het bovenstaande, bewaard, — gelijk dit met het werk van talrijke fragmentarisch bewaarde antieke auteurs het geval

1) Bedoeld worden de groote, te voren genoemde, voordeelen die men verkrijgt, wanneer men de door Epictetus verkondigde scheiding der dingen in diegene, welke in onze macht staan en welke niet, steeds indachtig is (tantas res Wolf, die vertaalt gr. τηλικούτων, dat hij uit Simplicius in den noot citeert, in den text zelf heeft hij met de Vulg. -του = tantae rei Naog.).

2) De zin is alleen te begrijpen als men na *hebbene* een zware interpunctie plaatst. Gillis heeft hier evenzoo geinterpungeerd als bij Naog., die echter dan voortgaat: *certe* (γε μὴν) illa omnino non consequeris. Duidelijker had Wolf:.... cupiditatem: iis *certe* omnino excides.

3) Een geliefde wending van Wolf: c. 14 si in id studes, ut liberi tui, uxor, amici, perpetuo *vivant et floreant* (gr. ζῆν), stultus es. Gillis: leven ende floreren.

Digitized by Google

is —, wij zouden dan gereedelijk en zonder veel kans op tegenspraak de stelling kunnen verkondigen, dat Gillis' vert. van 1564 slechts een verdietsching was van Wolfs in 1563 verschenen Latijnsche bewerking. En toch kunnen wij thans tegen die schijnbaar onomstootelijke bewijsvoering tweeerlei argumenten mobiliseeren.

1. Vooreerst een chronologisch bezwaar. Gillis' vert. moge al in 1564 zijn verschenen, gelijk niet alleen het titelblad, maar ook de colophon vermeldt, en Wolfs 2e deel, waaraan door Gillis de Stobaeus-sententies ontleend zijn, moge al gedateerd zijn mense Martio 1563, de speling tusschen deze beide data wordt tot nihil teruggebracht door het feit, dat Gillis' opdrachtsbrief [1]), reeds gedateerd 21 Meerte 1563, ons omtrent het ontstaan der vertaling alsvolgt inlicht: „Hier hebt ghy nu ... het gheheele Hantboecxken des alderstandvastichsten Philosoophs Epictetus, *dwelck van my ouer langhen tijt beghost is gheweest over te settene* ..... maer ouermits dat ic aldusdanighe dinghen niet ghedoen en can, dan op sekere uren, die ic van mynen daghelycschen wercke neme, ende (soo te segghene) stele, ... *so heeftet dus langhe onvolmaect blyven ligghen*". Volgt hieruit niet, dat Gillis zijn vert. van Epictetus op het touw zette geruimen tijd, voordat de Baseler-ed. van Wolf van de pers was gekomen?

2. De vertaling van Gillis miskent op talrijke plaatsen bijzondere eigenschappen van Wolfs a) interpretatie en b) text [2]). Evenals van zijn speciaal aan Wolf eigene lezingen (bov. p. 287), geef ik nu ook van beiden een enkel sprekend voorbeeld.

a) Op het eind van cap. 5 [3]) staat bij Wolf in een zin een

---

1) Zie bov. p. 280, n. 1.

2) Bij Wolf komen text en interpretatio Latina niet steeds overeen. Meestal wordt de afwijking door een marginaallezing verklaard of door een noot toegelicht. Er zijn echter ook enkele eigen lezingen van Wolf reeds in den text, waarop hij zelf nagelaten heeft de aandacht te vestigen. Een zoodanige lezing is beneden bij b) behandeld.

3) Daar de oude uitgaven (Politiano, Naogeorgus, zie ben. p. 291, Wolf) en ook

wending, die vrij maar juist het Gr. weergeeft: *alios accusare in calamitate sua* (= ἐφ' οἷς αὐτὸς πράσσει κακῶς) hominis est ineruditi, se ipsum, eius qui erudiri coepit: nec se nec alium, eruditi. Bij Gillis:

Het is een sot ende ongheleert mensche, die andere beschuldicht *als hy selue qualycken doet.* Maer die hem seluen accuseert, ende zijn schult bekent, die beghint nu wat gheleerder ende wyser te wordene. Ende die hem also wacht dat hy niemanden noch eenen anderen noch syseluen en accuseert, die is veurwaer wijs ende wel gheleert.

In de beide Lat. vert. van Wolfs voorgangers, nl. Angelo Politiano en Thomas Naogeorgus (zie ben. p. 291), is de Gr. zegswijze κακῶς πράσσειν, waarin het verbum intransitief gebruikt is, gelijk Wolf het in zijn vrije vert. *in calamitate sua* ook begrepen heeft, misverstaan en letterlijk weergegeven door *male agere.* Het is duidelijk, dat een dezer beide versies (Pol. cum quid male agat, Naog. in quibus ipse male agit) door Gillis wordt weergegeven, en niet de vert. van Wolf.

b) Cap. 32 handelt over het raadplegen van waarzeggers; aan het slot lezen we bij Gillis:

Gaet dan totten Prophete ghelijck als Socrates seyde, alleenlyckən om te vraghene van dyen dinghen daer van daenmercken in de fortuyne gheleghen is, ende diemen deur gheen ander middel oft conste gheweten en can. Want indyen ghy met uwen vrient oft met v vaderlandt in eenich perijckel moet comen, en wilt daer af niet vraghen, oft ghy alsulcke perijckelen aenveerden sult: want hy soude v *segghen* dattet ongheluckich soude wesen, dat ghy v leuen verliesen soudt, oft eenich lidt verliesen, oft gebannen worden.

Segghen beantwoordt aan *dixerit*, (Pol. Naog. = gr. προσείπῃ), maar Wolf [1]) had de juiste — later door handschriften bevestigde — lezing reeds gegeven: προείπῃ = *prae*dixerit.

Gillis een onderling afwijkende capittelindeeling volgen, die bovendien zeer verschilt van de thans gebruikelijke, heb ik overal naar deze geciteerd.

De nieuwste uitg. van den Gr. text is van H. Schenkl (Lpz. Tbn. 1894, 2e ed. 1917): Epicteti Dissertationes ab Arriano congestae .... Acc. Fragmenta, Enchiridion ex rec. Schweighaeuseri, Gnomologiorum Epicteteorum reliquiae.

1) Op deze Wolfiaansche afwijking heeft Schenkl gewezen. Het is merkwaardig, dat bijv. de talrijke Hollandsche Epictetus-uitg. der 17e en 18e eeuw hier de lezing

Digitized by Google

Zijn afwijkingen van Wolfs interpretatie (a) vrij talrijk; verschillen, die [illegible] een anderen Gr. text veronderstellen [illegible] zijn veel zeldzamer. Wolf immers heeft meestal, ook waar hij een subjectieve [illegible] maar den in zijn tijd geldenden [illegible] of naar een [illegible] [illegible] van een zijner voorgangers vertaald, zelfs in gevallen, waar de correctie hem door den overeenkomenden text van Arrianus werd aan de hand gedaan 1).

Met het oog op de omstandigheid, dat Gillis' vert. der Tabula Cebetis geheel naar Wolf is bewerkt, en dat uit de voorrede tot de vert. van 15 Mey 1564 blijkt, dat de Epictetus-vert. toen nog niet gedrukt was („welck ick metter hulpen Gods eens hope wt te geuene"), mogen wij besluiten, dat Gillis' aandacht eerst op Wolfs vert. van het Enchiridion gevestigd is geworden, toen hij diens boek in 1564 voor Cebes heeft gebruikt. De wordingsgeschiedenis der Epictetus-vert., zooals Gillis die in de voorrede tot Epictetus van 1563 meedeelt, heeft dus betrekking op een vert. naar de Lat. versie van een van Wolfs voorgangers. Deze zijn voorvertaling heeft hij evenals den titel, nadat Wolfs ed. hem in handen was gekomen, naar diens versie herzien en omgewerkt, en er bovendien de sententies uit Stobaeus aan toegevoegd. Zoo verklaart zich het tweeslachtig karakter der Epictetus-vert. tegenover het in zekeren zin harmonische van die van Cebes.

5. De beide Latijnsche vertalingen, die vóór Wolf verschenen waren en ook door dezen zijn geraadpleegd [2]), waren de wijdverbreide van den humanist Angelo Politiano (1479) en de weinig bekende van den lutherschen theoloog Thomas Nao-

---

der vulg. hebben, maar in de aan Wolf ontleende Latijnsche parallelvertaling naar dezen: *prae*dixerit.

1) Een zeer treffend voorbeeld is 29, 4 waar de naam Euphrates in εὖ Σωκράτης is gecorrumpeerd, gelijk uit Arr. Diss. III, 15 blijkt. Dit was door Wolf het eerst bemerkt, toch luidt zijn vert.: *recte* dicit *Socrates*.

2) Zie Wolfs adn. tot het begin van het Ench.

Digitized by Google

georgus (eig. Kirchmair, 1511—1563), die in 1554 te Straatsburg verscheen. Die van Angelo Politiano geniet reeds daardoor een zekere vermaardheid, dat door haar het Manuale Epicteti, geruimen tijd voor de publicatie van het origineel, in den tijd der renaissance algemeen bekend is geworden. [1]) Opgedragen aan Lorenzo dei Medici, is zij vaak herdrukt, zelfs nog, toen Wolfs vert. reeds burgerrecht verworven had. De vertaling van Naogeorgus [2]) is geheel vergeten [3]), zoozeer dat niemand minder dan Erich Schmidt, zijn bio- en bibliograaf in de Deutsche Biographie (XXIII p. 245 vgg.), van zijn Epictetus-editie, vertaling en commentaar onkundig is gebleven.

De vertalingen van Politiano en Naogeorgus staan als meer letterlijke tegenover die van Wolf, waarin de color Latinus in veel hooger mate heerscht; en zij gelijken ook onderling op elkander, doordat Naog. sterk van Pol. heeft partij getrokken. Vandaar, dat voorshands niet gemakkelijk te beslissen valt, wie van beiden door Gillis in eersten aanleg is gebruikt. Van ons retrospectief standpunt zou men allicht de herhaaldelijk herdrukte vert. van Pol. eerder binnen het bereik van Gillis achten dan de slechts eens verschenen Naog. Maar ook voor vertalingen geldt het woord van den dichter, dat dat onderwerp de menschen het meest bekoort, hetwelk hun als het nieuwste in de ooren klinkt. Gillis' vert. immers is vervaardigd na de eenige jaren te voren (1554) verschenen Moralis philosophiae medulla van Thomas Naogeorgus, ja zelfs op den alombekenden Epictetus van den Italiaanschen humanist heeft hij ternauwernood acht geslagen.

---

1) Politiano was niet de eerste geweest onder de humanisten, die zijn krachten aan het Ench. had beproefd: hij had een voorganger in Niccolo Perotti, die reeds op last van paus Nicolaas V het Ench. had vertaald. Vgl. Voigt, Wiederbelebung 2. A. II. 186, 192. Doch deze vert. is door die van Politiano geheel in de schaduw gesteld en alleen nog in handschriften bewaard gebleven.

2) Een ex. bezit de Univ. Bibl. te Utrecht. (W. Oct. 163).

3) Vgl. Goedeke II 99, 134, 333; Vogt und Koch, Gesch. d. deutschen Lit. I 1913, p. 316: „Verfasser der heftigsten und wirksamsten lutherischen Streitdramen, hat sich ausschliesslich der lat. Sprache bedient".

Digitized by Google

der Epictetus-uitgaven, waarin de sententies uit Verlenius zijn overgenomen [1]); immers het Latijnsche gedeelte bevat het eigenlijk Enchiridion alleen en wel in de vert. van Angelo Politiano. Maar wel heeft hij ze vertaald naar de eerste Latijnsche versie ervan, die alweer van Wolf afkomstig is, en wel in diens 2de deel p. 367—385, dat blijkens den colophon eerst mense Martio 1563 gedrukt was: Epicteti sententiae aliquot ex Ioannis Stobaei collectaneis, echter alleen p. 367—377, reg. 9 [2]). Wel een treffend bewijs, dat Gillis Wolfs editie en wel eerst heel kort na haar verschijnen in handen moet hebben gehad. — Dat hij de uit Stobaeus verzamelde sententies als een aanhangsel tot het Handboekje beschouwde — in tegenstelling tot Wolf [3]) — was een vergissing, die hem door het gebruik van de thans haast verdwenen Leuvensche ed. van Verlenius gesuggereerd is.

3°. Op vele plaatsen bestaat een innerlijke overeenstemming

---

1) Uitg. door Jacob Schegg. Ex. o. a. Kon. Ak. v. W.

2) Waarom juist tot zoover? Dit wordt verklaard door een eigenaardigheid der ed. van Verlenius, welke Asmus heeft opgemerkt. Na de door Verlenius zelf verzamelde spreuken begint in de oorspr. uitgave een nieuw gedeelte met nieuwe sententies bijeengebracht door een Fries, Gerard Loppersum. Dit nieuwe gedeelte is in de ed. 1554 en bij Wolf onmiddellijk achter het door Verlenius bewerkte gedrukt. Gillis heeft nu alleen dit gedeelte, dat aan Verlenius zijn ontstaan dankt, vertaald en heeft dus naast Wolf deze Leuvensche uitg. in handen gehad. Ook de willekeurig door Verlenius tot groepen vereenigde sententies keeren evenzoo bij Gillis terug. Ook dankt hij aan deze zelfde bron het woord „Griecsche" in het opschrift, dat gelijk de capittelindeelingen bij Wolf ontbreekt.

Het laatste hfdst. — in welks begin Gillis bij vergissing een stuk overslaat (een sententie van Pyrrho) —, hetwelk handelt over leven en dood, is door Gillis op eigen gezag en zonder eenige aanwijzing vermeerderd met de sententie „Maar nu ist tijt dat wij beyde vertrecken, ick om te steruen, ende ghylieden om te leuene: wie van ons beyden tot beteren state comt, is elcken onbekent, dan God alleene", de slotwoorden van Plato's *Apologie* („Socratis woorden als hij steruen soude"; Randnotitie). Hij heeft deze passage toegevoegd blijkbaar als pendant van de woorden van Socrates (Crito 43 D, Apol. 30 C), waarmede het eigenlijke Handboekje eindigt.

3) Deze voegde er nl. — gedeeltelijk juist — aan toe: „ex iis ut conjicimus Arriani commentariis reliquae, quibus ille, ut autor est Simplicius, vitam et obitum Epicteti copiose descripsit".

Digitized by Google

tusschen de vert. van Gillis en den text van Wolf. Eén voorbeeld reeds uit den aanvang I, 4:

Ist dan dat ghy aldusdanighen goeden [1]) begheirt, soo en meugdhy niet slappelycken daer toe aerbeyden: ende van de andere moeten wij sommige geheelyck verlaten, sommighe by wylen wtstellen. want ist dat ghy dese dingen wilt hebben, ende oock daer by heerlycheden ende rijckdommen vercrijghen, *ende helpen dat die v aenghaen oock floreren*, so en suldy dese by auonturen niet connen ghecryghen, want ghy dandere begheirt te hebbene [2]), daer ghy oock gheheelycken af berooft sult worden, deur de welcke alleenlycken de mensche gheluckich ende vrij wordt.

De gecursiveerde woorden vallen geheel buiten de gedachte en ontbreken inderdaad in het Grieksch. Bij Wolf staan ze wel, echter alleen in de Latijnsche interpretatio: *et tuos florere volueris* [3]). Wolf had nl. bij een zijner voorgangers, Angelo Politiano (vgl. ben. p. 291) een zindeel aangetroffen, waarvoor geen aequivalent in het Gr. bestaat; in stede van dit te schrappen had hij het door een verandering aan den bestaanden text trachten aan te passen. De reproductie er van door Gillis is wel een treffend bewijs voor zijn — althans gedeeltelijke — afhankelijkheid van Wolf.

4. Ware ons nu van Gillis vert. slechts de titel, een bericht omtrent de indeeling — ik bedoel hiermee omtrent het aan Stobaeus ontleende aanhangsel — en een enkel fragment, b.v. het bovenstaande, bewaard, — gelijk dit met het werk van talrijke fragmentarisch bewaarde antieke auteurs het geval

1) Bedoeld worden de groote, te voren genoemde, voordeelen die men verkrijgt, wanneer men de door Epictetus verkondigde scheiding der dingen in diegene, welke in onze macht staan en welke niet, steeds indachtig is (tantas res Wolf, die vertaalt gr. *τηλικούτων*, dat hij uit Simplicius in den noot citeert, in den text zelf heeft hij met de Vulg. *-του* = tantae rei Naog.).

2) De zin is alleen te begrijpen als men na *hebbene* een zware interpunctie plaatst. Gillis heeft hier evenzoo geinterpungeerd als bij Naog., die echter dan voortgaat: *certe* (*γε μὴν*) illa omnino non consequeris. Duidelijker had Wolf:.... cupiditatem: iis *certe* omnino excides.

3) Een geliefde wending van Wolf: c. 14 si in id studes, ut liberi tui, uxor, amici, perpetuo *vivant et floreant* (gr. *ζῆν*), stultus es. Gillis: leven ende floreren.

Digitized by Google

is —, wij zouden dan gereedelijk en zonder veel kans op tegenspraak de stelling kunnen verkondigen, dat Gillis' vert. van 1564 slechts een verdietsching was van Wolfs in 1563 verschenen Latijnsche bewerking. En toch kunnen wij thans tegen die schijnbaar onomstootelijke bewijsvoering tweeerlei argumenten mobiliseeren.

1. Vooreerst een chronologisch bezwaar. Gillis' vert. moge al in 1564 zijn verschenen, gelijk niet alleen het titelblad, maar ook de colophon vermeldt, en Wolfs 2e deel, waaraan door Gillis de Stobaeus-sententies ontleend zijn, moge al gedateerd zijn mense Martio 1563, de speling tusschen deze beide data wordt tot nihil teruggebracht door het feit, dat Gillis' opdrachtsbrief [1]), reeds gedateerd 21 Meerte 1563, ons omtrent het ontstaan der vertaling alsvolgt inlicht: „Hier hebt ghy nu... het gheheele Hantboecxken des alderstandvastichsten Philosoophs Epictetus, *dwelck van my ouer langhen tijt beghost is gheweest over te settene*..... maer ouermits dat ic aldusdanighe dinghen niet ghedoen en can, dan op sekere uren, die ic van mynen daghelycschen wercke neme, ende (soo te segghene) stele,..... *so heeftet dus langhe onvolmaect blyven ligghen*". Volgt hieruit niet, dat Gillis zijn vert. van Epictetus op het touw zette geruimen tijd, voordat de Baseler-ed. van Wolf van de pers was gekomen?

2. De vertaling van Gillis miskent op talrijke plaatsen bijzondere eigenschappen van Wolfs a) interpretatie en b) text [2]). Evenals van zijn speciaal aan Wolf eigene lezingen (bov. p. 287), geef ik nu ook van beiden een enkel sprekend voorbeeld.

a) Op het eind van cap. 5 [3]) staat bij Wolf in een zin een

1) Zie bov. p. 280, n. 1.

2) Bij Wolf komen text en interpretatio Latina niet steeds overeen. Meestal wordt de afwijking door een marginaallezing verklaard of door een noot toegelicht. Er zijn echter ook enkele eigen lezingen van Wolf reeds in den text, waarop hij zelf nagelaten heeft de aandacht te vestigen. Een zoodanige lezing is beneden bij b) behandeld.

3) Daar de oude uitgaven (Politiano, Naogeorgus, zie ben. p. 291, Wolf) en ook

Digitized by Google

wending, die vrij maar juist het Gr. weergeeft: *alios accusare in calamitate sua* (= ἐφ' οἷς αὐτὸς πράσσει κακῶς) hominis est ineruditi, se ipsum, eius qui erudiri coepit: nec se nec alium, eruditi. Bij Gillis:

Het is een sot ende ongheleert mensche, die andere beschuldicht *als hy selue qualycken doet.* Maer die hem seluen accuseert, ende zijn schult bekent, die beghint nu wat gheleerder ende wyser te wordene. Ende die hem also wacht dat hy niemanden noch eenen anderen noch syseluen en accuseert, die is veurwaer wijs ende wel gheleert.

In de beide Lat. vert. van Wolfs voorgangers, nl. Angelo Politiano en Thomas Naogeorgus (zie ben. p. 291), is de Gr. zegswijze κακῶς πράσσειν, waarin het verbum intransitief gebruikt is, gelijk Wolf het in zijn vrije vert. *in calamitate sua* ook begrepen heeft, misverstaan en letterlijk weergegeven door *male agere.* Het is duidelijk, dat een dezer beide versies (Pol. cum quid male agat, Naog. in quibus ipse male agit) door Gillis wordt weergegeven, en niet de vert. van Wolf.

b) Cap. 32 handelt over het raadplegen van waarzeggers; aan het slot lezen we bij Gillis:

Gaet dan totten Prophete ghelijck als Socrates seyde, alleenlyckən om te vraghene van dyen dinghen daer van daenmercken in de fortuyne gheleghen is, ende diemen deur gheen ander middel oft conste gheweten en can. Want indyen ghy met uwen vrient oft met v vaderlandt in eenich perijckel moet comen, en wilt daer af niet vraghen, oft ghy alsulcke perijckelen aenveerden sult: want hy soude v *segghen* dattet ongheluckich soude wesen, dat ghy v leuen verliesen soudt, oft eenich lidt verliesen, oft gebannen worden.

Segghen beantwoordt aan *dixerit*, (Pol. Naog. = gr. προσείπῃ), maar Wolf[1]) had de juiste — later door handschriften bevestigde — lezing reeds gegeven: προείπῃ = *prae*dixerit.

Gillis een onderling afwijkende capittelindeeling volgen, die bovendien zeer verschilt van de thans gebruikelijke, heb ik overal naar deze geciteerd.

De nieuwste uitg. van den Gr. text is van H. Schenkl (Lpz. Tbn. 1894, 2e ed. 1917): Epicteti Dissertationes ab Arriano congestae .... Acc. Fragmenta, Enchiridion ex rec. Schweighaeuseri, Gnomologiorum Epicteteorum reliquiae.

1) Op deze Wolfiaansche afwijking heeft Schenkl gewezen. Het is merkwaardig, dat bijv. de talrijke Hollandsche Epictetus-uitg. der 17e en 18e eeuw hier de lezing

Digitized by Google

Zijn afwijkingen van Wolfs interpretatio (a) vrij talrijk; verschillen, die tegelijk een anderen Gr. text veronderstellen (b), zijn veel zeldzamer. Wolf immers heeft meestal, ook waar hij een conjectuur voorstelt, naar den in zijn tijd geldenden vulgaat of naar een randvariant afkomstig van een zijner voorgangers vertaald, zelfs in gevallen, waar de correctie hem door den correspondeerenden text van Arrianus werd aan de hand gedaan [1]).

Met het oog op de omstandigheid, dat Gillis' vert. der Tabula Cebetis geheel naar Wolf is bewerkt, en dat uit de voorrede tot die vert. van 18 Mey 1564 blijkt, dat de Epictetus-vert. toen nog niet gedrukt was („dwelck ick metter hulpen Gods corts hope wt te geuene"), mogen wij besluiten, dat Gillis' aandacht eerst op Wolfs vert. van het Enchiridion gevestigd is geworden, toen hij diens boek in 1564 voor Cebes heeft gebruikt. De wordingsgeschiedenis der Epictetus-vert., zooals Gillis die in de voorrede tot Epictetus van 1563 meedeelt, heeft dus betrekking op een vert. naar de Lat. versie van een van Wolfs voorgangers. Deze zijn voorvertaling heeft hij evenals den titel, nadat Wolfs ed. hem in handen was gekomen, naar diens versie herzien en omgewerkt, en er bovendien de sententies uit Stobaeus aan toegevoegd. Zoo verklaart zich het tweeslachtig karakter der Epictetus-vert. tegenover het in zekeren zin harmonische van die van Cebes.

5. De beide Latijnsche vertalingen, die vóór Wolf verschenen waren en ook door dezen zijn geraadpleegd [2]), waren de wijdverbreide van den humanist Angelo Politiano (1479) en de weinig bekende van den lutherschen theoloog Thomas Nao-

---

der vulg. hebben, maar in de aan Wolf ontleende Latijnsche parallelvertaling naar dezen: *prae*dixerit.

1) Een zeer treffend voorbeeld is 29, 4 waar de naam Euphrates in *εὖ Σωκράτης* is gecorrumpeerd, gelijk uit Arr. Diss. III, 15 blijkt. Dit was door Wolf het eerst bemerkt, toch luidt zijn vert.: *recte* dicit *Socrates*.

2) Zie Wolfs adn. tot het begin van het Ench.

Digitized by Google

georgus (eig. Kirchmair, 1511—1563), die in 1554 te Straatsburg verscheen. Die van Angelo Politiano geniet reeds daardoor een zekere vermaardheid, dat door haar het Manuale Epicteti, geruimen tijd voor de publicatie van het origineel, in den tijd der renaissance algemeen bekend is geworden. [1]) Opgedragen aan Lorenzo dei Medici, is zij vaak herdrukt, zelfs nog, toen Wolfs vert. reeds burgerrecht verworven had. De vertaling van Naogeorgus [2]) is geheel vergeten [3]), zoozeer dat niemand minder dan Erich Schmidt, zijn bio- en bibliograaf in de Deutsche Biographie (XXIII p. 245 vgg.), van zijn Epictetus-editie, vertaling en commentaar onkundig is gebleven.

De vertalingen van Politiano en Naogeorgus staan als meer letterlijke tegenover die van Wolf, waarin de color Latinus in veel hooger mate heerscht; en zij gelijken ook onderling op elkander, doordat Naog. sterk van Pol. heeft partij getrokken. Vandaar, dat voorshands niet gemakkelijk te beslissen valt, wie van beiden door Gillis in eersten aanleg is gebruikt. Van ons retrospectief standpunt zou men allicht de herhaaldelijk herdrukte vert. van Pol. eerder binnen het bereik van Gillis achten dan de slechts eens verschenen Naog. Maar ook voor vertalingen geldt het woord van den dichter, dat dat onderwerp de menschen het meest bekoort, hetwelk hun als het nieuwste in de ooren klinkt. Gillis' vert. immers is vervaardigd na de eenige jaren te voren (1554) verschenen Moralis philosophiae medulla van Thomas Naogeorgus, ja zelfs op den alombekenden Epictetus van den Italiaanschen humanist heeft hij ternauwernood acht geslagen.

---

1) Politiano was niet de eerste geweest onder de humanisten, die zijn krachten aan het Ench. had beproefd: hij had een voorganger in Niccolo Perotti, die reeds op last van paus Nicolaas V het Ench. had vertaald. Vgl. Voigt, Wiederbelebung 2. A. II. 136, 192. Doch deze vert. is door die van Politiano geheel in de schaduw gesteld en alleen nog in handschriften bewaard gebleven.

2) Een ex. bezit de Univ. Bibl. te Utrecht. (W. Oct. 163).

3) Vgl. Goedeke II 99, 134, 333; Vogt und Koch, Gesch. d. deutschen Lit. I 1918, p. 316: „Verfasser der heftigsten und wirksamsten lutherischen Streitdramen, hat sich ausschliesslich der lat. Sprache bedient".

Digitized by Google

Het bewijs hiervoor wordt — naast de talrijke overeenstemmingen in den tekst, ook reeds in de boven medegedeelde plaatsen — vooral geleverd door een passus uit cap. 6:

En wilt v niet verheffen om die weerdicheyt, ende excellentie van eenich dinck dat v niet toe en behoort. Want als ghy hoochmoedelycken segt: Ick heb een schoon fraey peert, soo weet dat ghy v in v herte verheft om een goet peert. Welck is uwe dan? tghebruyck van uwer fantasyen.

Deze pericoop doet geen recht wedervaren aan het origineel, en zooals ze thans luidt, is zij zoowel door onjuiste vertaling niet te begrijpen als door de omstandigheid dàt Gillis een gedeelte heeft overgeslagen. Epictetus verdedigt nl. den raad, dat men zich niet op de deugden van een ander moet beroemen, aldus: „[Als een *paard* zich zou beroemen en zeggen, ik ben mooi, dan zou dat nog te dulden zijn] maar wanneer *gij* u beroemt en zegt: ik bezit een mooi paard, weet dan wel, dat gij u beroemt op de voortreffelijkheid van uw paard. Wat is dan alleen van u? Het gebruik der verschijnselen" [1]). Nu treft het juist merkwaardig, dat de gedachte, die Gillis overspringt, bij Naog., in den Latijnschen text, maar niet in den Griekschen, door een vergissing van den zetter is uitgevallen: „Si equus super]— (en hiermede eindigt pagina 64 en tevens de katern F) —[biens, pulchrum habeo equum, scias te propter bonum equum superbire". De zetter is op de nieuwe pagina van het eene woord *superbiens* naar het gelijkluidende woord dat iets verder voorkomt afgedwaald: „si equus super— [biens [2]) dicat, pulcher sum, ferendum esset, tu vero cum dicis super] —biens, pulchrum habeo equum etc."

Elders is een uitlating bij Gillis alleen te verklaren, door-

1) „De uiterlijke omstandigheden staan niet in onze macht, maar wel ons gedrag in die omstandigheden. Indien dus zelfverheffing in het geheel te pas komt, dan komt zij te pas, wanneer wij ons verstandig in die omstandigheden gedragen". Verklarende aanteekening tot deze plaats van Dr. D. Burger Jr. in diens vert. van het Handboekje (Amst. 1850) p. 7.

2) De ontbrekende woorden zijn aangevuld uit de vert. van Politiano.

Digitized by Google

dat hij precies één regel van den Latijnschen text van Naog. overgeslagen heeft (c. 10):

(p. 85) In singulis quae accidunt me-
(p. 86) mento, *conuersus ad teipsum*
queͅrere, quā vim habeas ad eius
usum. Etc.

„In alle dinghen wat v ghebeurt oft te veuren comt, weest ghedachtich || wat sterckten ende cracht ghy daer toe ghebruycken moet: etc."

En dat Gillis Politiano's vert. vermoedelijk niet gekend heeft, bewijst o. a. een plaats, waar Naog. hem voor een moeilijkheid plaatste en Wolf hem niet helpen kon. Epictetus (cap. 12) leert, dat wij bij al onze handelingen de plicht op den voorgrond moeten stellen en daarbij alle kleine verdrietelijkheden des levens voor niets moeten achten. „Incipe igitur a parvis" [1]), begin dus met u over allerlei kleinigheden heen te zetten: „effunditur oleolum? furto aufertur villum? dicito: tanti emitur affectionum vacuitas, tanti perturbationum remotio; gratis autem nihil acquiritur". „Is uw olie verspild? Is uw... *villum* gestolen? Zeg dan zooveel kost de gemoedsrust en de onverstoorbaarheid; niets echter krijgt men cadeau." „Villum", dit woord kende Gillis blijkbaar niet. Wolf had het zoowaar ook. Toen wierp onze vertaler een blik op het Grieksch: *οἰνάριον*. En hij loste de moeilijkheid op: „Isser wat olyen ghestort? is uwen *esel* ghestolen? segt, om soo vele wort vercocht die onberuerlycke gherustheyt des herten, maer men en can gheen dinck om niet ghecoopen." In der haast had hij *οἰνάριον*, het verkleinwoord van *οἶνος* [2]), voor *ὀνάριον* [3]),

1) Vert. van Naogeorgus.

2) *Οἰνάριον*, het verkleinwoord van *οἶνος*, had Naogeorgus met zekere pedanterie door villum vertaald en Wolf was hem hierin gevolgd. De schrijver der theologische drama's herinnerde zich dit zeldzame deminutivum uit Terentius (Adelphi 786), waar het *roes* beteekent.

3) Dit woord heeft gaandeweg in de volkstaal het karakter van deminutivum verloren. Het is natuurlijk toeval, dat Gillis geen verkleinwoord gebruikt. In de jongere versie heeft men gemeend hem ook in dit opzicht te moeten corrigeeren (zie ben. p. 297).

Digitized by Google

een ezel, aangezien. Politiano, die *vinum* heeft, zou hem voor den misstap hebben behoed.

Hier krijgen wij tevens een aanwijzing, dat Gillis af en toe zijn licht opstak bij het Grieksch. Ook enkele andere dergelijke [1]) plaatsen bewijzen dit. [2])

6. Door deze laatste opmerking zijn wij van zelf gekomen tot nog eenige bijzonderheden betreffende Gillis' werkmethode.

Legt men zijn vert. zoowel naast die van Naog. als die van Wolf, dan ziet men dadelijk, dat hij oorspronkelijk Naog. volgt, maar daarna nu eens in meerdere dan weer in mindere mate in zijn vertaling elementen uit Wolf heeft opgenomen. Hiervan een enkel voorbeeld (c. 16).

---

1) Epictetus gebruikt het woord ἰδιώτης meermalen in tegenstelling tot wijsgeer (cap. 29, 46 [3 ×], 48, 51), eens tot magistraat (cap. 17). Naog. geeft het behalve op de laatstgen. plaats (privatus) weer door indoctus, ineruditus, eens behoudt hij idiota (c. 29). [Wolf heeft c. 46 imperitus, anders plebeius]. Gillis volgt Naog.: 17 een ghemeynen man, 29 einde „ghy moet een Philosophe, oft eenen ydyoot zijn", 46 ongeleerd, 51 ongeschikt, maar 48 dat *begint* met de woorden „*inerudili* status et forma haec est" luidt bij Gillis: „het teecken ende merck van eenen *ydioot* is dit enz." Hier heeft hij op het eerste woord van de pericoop in het Grieksch ἰδιώτου στάσις καὶ χαρακτὴρ etc. gelet. — Evenzoo geeft hij cap. 29 gr. πένταθλος (Naog. luctator, Wolf quinquercio) door pentathlus weer, vergezeld van een verklarende noot in margine. Vgl, ook het bov. p. 286, n. 2 opgemerkte over zijn gebruik van de — uitsluitend Grieksche — uitgave van Verlenius.

2) Een eigenaardige kwestie is verbonden aan de vert. van c. 19: men moet rijken of aanzienlijken niet terstond gelukkig achten „want ist dat die rijckdommen ende goeden der sielen vrij van alle begheirlyckheden ende affectien in ons ghelegen sijn, so heeft haet, nyt en jaloersheyt gheene plaetse". Hier heeft G. twee lezingen gecombineerd, de vulgaatlezing, die zoowel bij Naog. staat „nam si *indolentiae substantia* in iis est, quae sunt nostrae potestatis" als bij Wolf „nam si in rebus nostrae potestatis subjectis *vis tranquillitatis* constiterit etc." (gr. ἡ οὐσία τοῦ ἀπαθοῦς), en de echte lezing, reeds aan Politiano bekend (substantia *boni*) en door Wolf als variant in den margo bij den Gr. text vermeld (ἡ οὐ. τ. ἀγαθοῦ): het wezen van het goede, vgl. Arr. IV 10, 8, natura boni, Wolf III p. 422. Hier heeft G. òf Politiano gebruikt — wat ik niet waarschijnlijk acht — òf hij heeft van den randvariant bij Wolf willen partij trekken.

Digitized by Google

Gillis c. X.	Naogeorgus p. 130.	Wolf p. 30.
Als ghy yemanden siet schreyen ouer eenen dooden, oft als synen sone verre wten lande reyst, oft deur tverlies van synen goeden, wacht v dan dat ghy v niet en laet duncken dat die selue ghestelt is in eenich quaet om die wtwendighe dinghen:	Quum flentem aliquem videris in luctu, quod aut filius peregre absit, aut sua perdiderit, ne te uisum corripiat, quasi ille in malis sit propter externa,	Cum eiulantem quempiam uideris in luctu, siue peregre profecto filio, siue rebus amissis: caue ne te uisum illud moueat, ut existimes uersari eum in malis ob externa.
maer terstont suldy by v seluen discerneren ende onderscheyden [1]) [die dinghen die in ons ende die buyten ons ghelegen sijn], ende dan suldy terstont wel connen gheseggen, dat alsulcken niet en quelt *tghene datter ghesciet*,	sed statim *discerne* apud teipsum, & dicere promptum tibi sit, hunc non macerat *id quod accidit*	sed statim ipse tecum distinguito, sitque in promptu ut dicas: Istum affligit non casus ille
(want tselue en quelt eenen anderen niet) maer sijn eyghen opinie die hy heeft van dyen dinghen die hem gebeurt zijn.	(alium enim non macerat) sed decretum de his.	(alium enim non affligit) sed concepta de eo opinio.
Ende alsdan so moechdy v wel met woorden tot hem voeghen, ende comet te passe oock mede versuchten, maer wacht v dat ghy niet inwendelycken metter herten met hem en schreyt ende versucht.	*Vsque ad sermonem quidem, non te pigeat una cum illo circumagi*, & si forte res ferat, simul ingemiscere, attende autem ne simul & intrinsecus ingemiscas.	*Ac oratione quidem tua eius perturbationi subseruire, ne dubita:* atque adeo, si res ita tulerit, congemiscere. Cauebis autem, ne intrinsecus etiam congemiscas.

1) Bepaald noodig is het niet deze woorden uit Wolfs „distinguito" af te leiden. Doubletten komen vaak bij Gillis voor: b. v. cap. 2 ghij wilt sonder twijfel *bedroghen* ende *gefrustreerd* worden (te *frustrari* necesse est Naog., *frustrari* necesse erit Wolf, gr. ἀτυχεῖν ἀνάγκη); c. 12 ist dat ghy *perfecter worden* wilt ende

Digitized by Google

De tusschen [ ] geplaatste woorden zijn een voorbeeld van eigen toevoeging — hier zelfs onjuiste — van Gillis; daarentegen zou men zelfs in de tegelijk gespatieerde en gecursiveerde woorden in één opzicht een nauwere aansluiting aan het origineel geneigd zijn te bespeuren (συμπεριφέρεσθαι, dat letterlijk door Naog. circumagi cum illo, sierlijk door Wolf eius perturbationi inservire wordt weergegeven), ware het niet dat Gillis hier reproduceert de letterlijke vertaling, waarmee Wolf onder den text af en toe zijn eigen vert. toelicht: verbotenus illi te *accommodare* ne dubita.

Het zal na het vorenstaande niet noodig zijn uitvoerig nog andere bijzonderheden in Gillis' vertaling en nader haar verhouding tot de origineelen (Naog., Wolf) te bespreken. De aandacht zij nog hierop gevestigd, dat Gillis meermalen een eigen toelichting laat doorgaan voor den text van het oorspronkelijke werk [1]). Eigenaardig is ook dat hij enkele termen moderniseert: gesprekken over gladiatoren, wedrennen (equorum cursus Naog.) en athleten (c. 33) handelen bij hem over „schermers, camerspeelders oft andere worstelaers"; vgl. c. 29, 7: „siet wel toe, dat ghy niet ghelijck de kinderen, nu een Philosophe sijt, daer nae een Tollenaer, dan een Aduocaet, daer nae eenen Procureur (= *procurator Caesaris*), [ende ten lesten eenen *Coster*] en wordt". De woorden [ ] zijn een vrije toevoeging.

Maar wanneer hij imperator c. 30 (gr. στρατηγός) door keyser

---

voorder ghaen (= proficere), soo moetty aldusdanige ghedachten *verlaten* ende *weckjagen* (dimitte). Enz.

1) B. v. Cap. 3: „In alle dinghen, die v behaghen, oft gheriefIyck ende oirboirlyck zijn, oft diemen andersins bemint, soo weest gedachtich hoedanich dat dat is, van tminste beghinnende. Ist dat ghy den [beter ware geweest: eenen] Pot bemint, soo segt dat ghy eenen Pot lief hebt, soo en sult ghy niet bedroeft worden als hy ghebroken is: Ist dat ghy uwen sone, oft v huysvrouwe lief hebt, soo segt dat ghy eenen mensche bemint, als dan een van beyden ghestoruen is, soo en sal v dat oock niet verturberen: want ghy van te voren wel wist, dat dese van naturen sterffelyck waren, ende doerste brekelyck was". Dit laatste is vrije toevoeging van Gillis.

Digitized by Google

weergeeft, dan is het een gevolg van zijn gebrekkige kennis van het Latijn. En deze komt op nog tastbaarder wijze voor den dag (c. 24), waar betoogd wordt dat zonder eer te leven geen kwaad is. Een der tegenwerpingen, die een denkbeeldigen tegenstander in den mond worden gelegd, wordt aldus bij Gillis ingeleid:

Maer het lant (segt ghy) en sal van v gheen profijt hebben. Nu vraghe ick v wederomme: Wat profijt meynt ghy? En salt gheen *hauenen* oft andere costelycke baden hebben deur my? wat ist dan? ten sal oock gheen schoenen of wapenen van my hebben, want ick gheenen schoenmaker noch smit en ben. Maer het sal ghenoech zijn, dat elck zijn werck doet.

Naog. p. 173.	Wolf p. 41.
At patria (quantum in me est inquit) auxilio carebit. Rursum, quali hoc auxilio? An *porticus* non habebit per te, neque balneas? Quid tum? Nonne habet calceos per sutorem? nonne et arma per fabrum? Satis est autem si quisque suum ipsius opus impleat.	Atenim patriae per me nihil affertur adiumenti? Cuiusmodi quaeso adiumentum? *Porticus* per te non habitura est, non balnea. Istuc vero quid est? Neque enim calceos habet per fabrum ferrarium, neque arma per sutorem. Satis autem fuerit suo quemque fungi munere [1]).

Nog afgezien van de volslagen verkeerd begrepen en daarom zelfstandig verwrongen slotgedachte, levert Gillis hier een waardigen tegenhanger van *οἰνάριον—ὀνάριον* en nu nog wel in het Latijn: hij heeft *porticus* (*στοαί*), waarmede eerzuchtige Grieken of Romeinen hunne steden versierden, voor *portus* (havens) aangezien.

Het is merkwaardig, hoe dergelijke vergissingen in de verjongde vert. van 1637 wel worden opgemerkt, maar toch met zekeren schroom geëerbiedigd en naast de juiste vertaling gehandhaafd worden. Hier figureert het „wynken" naast het „eselken", de „galeryen" naast de „hauenen". Het is de moeite waard in dit laatste geval de jongere vertaling ter vergelijking

1) De vergelijking van deze beide passages toont duidelijk het stijve in de vert. van Naog. en het sierlijke in die van Wolf aan.

Digitized by Google

aan te halen; men kan dan zien hoe Gillis' vert. eenerzijds verbeterd, anderzijds „verbreed" is (druk 1660 p. 27):

Maer het land, seggen sy, en sal van u geen hulp, nuttigheydt of baet genieten. Nu vraegh ick u wederom: Wat nuttigheyt meent ghy? En sal 't gheen kolommen, pilaren, of *galeryen*, *havenen*, of andere kostelijcke baden hebben door mijn toedoen? (Want met dusdanighe prachtige en kostelijcke bouwselen plegen de machtige lieden hun vaderlant te vereeren ende te vercieren). Wat ist dan? Mijn vaderlant en sal oock gheen schoenen hebben van den koperslager of harnasmaker; noch geen wapenen van den schoenmaker. Want het is genoeg, dat elck sijn werck doet: en zijn beroepinghe wel bedient.

7. Gillis heeft ons in zijn voorrede tot de Demonicea een verklaring nagelaten omtrent de aanleiding tot zijne vertaling van dit geschrift, en, mogen wij dus wel zeggen, omtrent het uitgangspunt van zijn werkzaamheid als vertaler in het algemeen. Hem was in handen gekomen — onder welke omstandigheden zullen wij aanstonds zien — „het cleyn ende welbekent Latijns boecsken *Catonis Disticha de Moribus* genoemt, dwelck ouermits zijn goede leeringhe ende suyuerheit der Latijnscher spraken met rechte der Ioncheyt om van buyten te leerene in de Latijnsche Scholen veurghehouden wort." En in die uitgave — d. w. z. in de Cato-uitgave van Erasmus — vond hij o. a. [1]) „aengehangen dese vermaninghe Isocratis tot Demonicum int Griecsche gheschreuen, maer van Rudolpho Agricola int Latijn seer curieuselijcken ouerghesedt, ende synen broeder toegeschreuen, ouermits dat hij niet bequamers en wiste (so hy selue betuycht) om hem die noch ionck was tot wysheit ende deucht te verweckene." Hij verwonderde zich er over „tselue boecsken noch in onser spraken niet ouergesedt te syne, na dyen wij nu ter tijt so wel van geleerden lieden (God hebbe lof) veursien ende begaeft

1) Vgl. Tijdschr. XXXIII, p. 89. Tusschen Cato en Isocrates bevinden zich de Dicta sapientum, de sententies van Publilius Syrus, een aantal losse sententies van beroemde mannen en Erasmus' Christiani hominis institutum. De Erasmus-edities worden opgesomd Bibl. Erasmiana II, p. 14—18.

Digitized by Google

zijn." [1]) En daarom besloot hij — maar laat mij liever wederom zijn eigen woorden aanhalen, zij verdienen het wegens de frissche en treffende beeldspraak: „Maer denckende dattet nu metten Letteren te wercke gaet, gelijck als in eenen ouervloedighen oogst mettet maeyen: waerinne al ist dat de gheordineerde mayers, die met grooter vlijt nacht ende dach arbeyden, veel ende groote menichte van coren in der schueren brenghen, nochtans ondertusschen wel sommige arenen, die hun ontryben, achterlaten, die niet ergher en zijn dan dandere die sij inveuren ende opdoen, waeromme die selue oock van andere schamele aerme menschen vergaert ende nerstelyck bewaert worden: So hebbe ick lieuer desen hier inne willen ghelijck sijn (na dyen ick vanden eersten niet en can gesyn) dan dat dese aerne langer onbekent, ende daer deure oock onprofytelyck veur ons volck soude blyuen ligghen."

Is het nu niet belangwekkend, dat Gillis den aandrang tot het overbrengen van Grieksche zedenkundige schrijvers in zijn moedertaal ontving van een Cato-boekje? Evenzeer als wij den invloed van Gillis' vertalingen konden vervolgen in later tijd, zoo kunnen wij de verbindingslijnen ook naar boven doorteekenen en Gillis' werkzaamheid betrekken binnen de sfeer der Cato-literatuur.

8. Hoe hem nu het Cato-boekje en wel in het zgn. Erasmustype in handen gekomen is, vertelt hij ons eveneens in de voorrede tot de Demonicea, en daarmede stelt hij ons in staat ten deele de sluier op te lichten, waarin zijn overigens onbekende persoon gehuld is. „Onder vele ende diuersche schriften", zegt hij dan in zijn voorrede tot „den eersamen ende welghemanierden Iaques van Wissenborch" [2]), „daer ick dagelycx soo

1) Coornherts vert. van Cicero de officiis (1561) vermeldt Gillis reeds in dezelfde voorrede tot de Demonicea (1562).

2) Blijkbaar nog een jongmensch; aan het slot der voorrede spreekt Gillis van diens „lieve ouders". Het is fijn gevoeld, dat Gillis zijn vert. der Demonicea, gelijk Cato, „weert om van allen Iongers van buyten geleert te wordene" aan een jongen vriend opdraagt.

Digitized by Google

van mijnder officien wegen, al wt liefden der Letteren, mede besich ben, — soo is onlancx gheleden ons te drucken ghecomen (gelyck ons dagelycx diuersche dinghen te voren comen) het cleyn ende welbekent Latyns boecsken *Catonis Disticha de Moribus* genoemt etc.[1]) Hieruit volgt dus dat Gillis aan het boekdrukkersbedrijf verbonden was. Als boekdrukker? Onmogelijk is het niet. Maar bij Fr. Olthoff, de Antwerpsche drukkers 1891, is een boekdrukker van dien naam geheel onbekend. Of men moest — met het oog op 's mans humanistisch klinkende voornamen — aan een pseudoniem denken voor den drukker van het boekje Gillis van Diest, over wien natuurlijk wel de noodige gegevens bij Olthoff te vinden zijn. Maar Gillis' eigenaardige eruditie, zijn verklaring „gelyck ons dagelycx diuersche dinghen te voren comen" (bov. p. 300) en zijn vermelding van de „sekere uren die ic van mynen dagelycschen wercke neme, ende soo te segghene stele (bov. p. 288) wijzen er veeleer op, dat het Catoboekje hem — of liever „ons", gelijk hij zegt — in een andere qualiteit „te drucken ghecomen" is: Gillis — ik dank deze oplossing aan Dr. W. F. Tiemeyer — was aan de drukkerij verbonden als *Corrector*.

Ook een dergelijk arbeider in den wijngaard der letteren heeft, beschouwd te midden zijner omgeving en in verband met de behoeften, die hij trachtte te bevredigen, zelfs ondanks zijn talrijke feilen en misgrepen, wel aanspraak op een vleugje waardeering. Ook voor iemand bedeeld met forscher krachten en ruimer kennis dan Gillis zou de verdietsching van het Enchiridion naar de gebrekkige, droge en den gedachtengang meermalen verduisterende versie van Naogeorgus, een werk van belang zijn geweest. De — gemaklijkere — Demonicea en Tabula, waarvoor buitendien hem dadelijk vloeiende vertalingen ten dienste stonden, stelden lagere eischen.

In een tijd, waarin „Heydensche philosophen boecken... dagelycx meer in onser talen ouergheset worden, ende van

1) Ten onrechte zei ik Het Boek V, p. 281, dat Gillis zelf Cato vertaald had.

Digitized by Google

vele seer groot geacht worden" [1]), ontveinsde Gillis zich de nederigheid van zijn werk niet; slechts „op dat ick daer deur noch meer [2]) lieden dienst doen soude" besloot hij zijn vertalingen te doen drukken. Deze gedachte ligt, gelijk wij zagen, reeds ten grondslag aan zijn sierlijke vergelijking der arenlezers; van hetzelfde bewustzijn legt M. A. G. verder getuigenis af in de regelen, waarmede hij zijn „onconstiche" vertaling der eerste Oratie van Isocrates bij den „goetwilligen Leser" rechtvaardigt:

Segdy, waerom en hebdy dan sulcx niet gespaert
Veur eenen anderen bequamer in desen,
Die alsulcx gedaen mocht hebben onveruaert
Soo dat hyer deur soude worden ghepresen?
Dats, om dat sy my so vol vruchten docht wesen,
Dat al waerse van woorden slecht en ongeciert,
Nochtans weert soude sijn veur elcken gelesen,
Om deuchdelyck te worden en wel ghemaniert.
Neemt danckelyc dan dat ic v scenck ongeviert,
Al ist cort, denct dat cort is ons memorie,
Ende leuen: corts moesten wij sijn gestiert
Tot Deuchden, willen wij comen tot glorie,
want int volbrengen der Deucht leyt de victorie.

Amsterdam, Febr. 1918. M. BOAS.

1) Uit de voorrede tot de vert. van het Handboekje, p. III.

2) Nl. dan de persoon, die zijn vert. van het Handb. in manuscript gelezen had en wien het is opgedragen. T. a. p. p. II.

Digitized by Google

GEUSE-VESPER[1]).

Toen ik indertijd in een Inhoudsopgave van Tijdschriften — ik meen in de Nieuwe Taalgids — zag, dat men zich bezig hield met dezen titel van Vondels schitterend gedicht, raakte ook ik daarover, voor het eerst, aan het denken. Mijn eerste inval was: „Zou er geen innerlijk verband bestaan tusschen den indruk, dien dit vers wil maken en dien, welken de Roomsch-Katholieke vesper maakt?" Ik ben ervan overtuigd, dat dit idee bij mij opkwam door de herinnering aan zoovele vesperdiensten, die ik als R.-Katholiek vroeger had bijgewoond. Pas, toen ik dezen inval wilde gebruiken als doctorale stelling, ging ik het onderwerp bestudeeren.

Daar was in de eerste plaats het artikel van J. W. Muller in het Tijdschr. v. Ndl. Taal en Letterkunde, N. R. XXVI p. 23 sqq., waarin ik de meeningen van oudere deskundigen besproken vond. Natuurlijk interesseerde mij, evenals den auteur, vooral wat Alberdingk Thijm hierover zou zeggen. „Alberdingk Thijm", vond ik loc. cit. p. 26 „die toch zeker ook in zijn [scil. Weustink's] oogen voor de bepaling van wat een *vesper* eigenlijk is meer gezag heeft dan Van Lennep".

1) Tot mijn grooten spijt mocht ik eerst op dit oogenblik, nu ik, totaal ontbloot van boeken, bij 't Château de Chillon leef, door de beminnelijke hulpvaardigheid der Tijdschrift-redactie kennis nemen van A. Greebe's brochure „Vondels Geusevesper" van Aug. 1916, vooral goed gedocumenteerd voor den liturgischen kant van de kwestie. Al gebruikt Greebe soms bewijsmateriaal, dat niet veel verschilt van het mijne, zoo meen ik toch, dat mijn inval naast en na zijn betoog nog recht van bestaan heeft, omdat hij b.v. zegt (p. 5): „Vondel kwam tot dezen naam Geusevesper door de oppervlakkige overeenkomst tusschen Roomsche Vesper en Contra-Remonstr. Sieckentroost," terwijl ik voorsla: „Vondel koos den titel Geusevesper, omdat hij, al concipiëerende of na de conceptie, verwantschap in stemming en strekking voelde tusschen zijn gedicht en de R. K. vesper, zooals hij die meende te kennen."

Digitized by Google

Later viel mij op, hoe weinig ernstig Muller zich eigenlijk zelf met deze vraag: „wat een vesper eigenlijk is" bezig houdt.

Trouwens Thijm blijkbaar ook, immers Muller gaat verder: „Eerstgenoemde, Alberdingk Thijm, erkent nl. in zijn (door Unger voltooide) uitgave (I 341) ronduit: „De uitdrukking „Geuzen-vesper of Zieketroost voor de Vier-en-twintig" weet ik niet redelijk te verklaren. De *vespers* zijn de avondpsalmen.... Misschien wil Vondel zeggen: „Dit is de uitluiding van het Calvinisme, van de Geuzen...." Dat is al heel weinig: „de vespers zijn de avondpsalmen"! Hier moet Thijm wel vergeten hebben, dat hij te doen had met een zielekreet van zijn Vondel, den diep-religieusen Vondel, wiens liefste lectuur godsdienstige werken waren, die zoo gevoelig was voor alle innerlijke en uiterlijke schoonheid van elken godsdienst. Vondel vooral, die zijn jeugdjaren sleet te midden van Keulsche Roomschheid, en die later zelf vurig Katholiek zou zijn! [1])

Muller zocht, zooals haast vanzelf spreekt, iets meer te zeggen over den aard der vespers, maar zijn bron (Stellwagen, Roomsche woorden 217) gaat niet erg diep, zeker niet zoo diep, als Vondels begrip en gevoel voor vespers moet geweest zijn.

Hoe het ook zij, Muller ziet geen verklaring in het wezen der Roomsche vespers, gaat dan ook andere mogelijkheden na, maar eindigt met een „non liquet".

Leendertz (Tijdschrift N. R. XXVII p. 11 sqq.) bespreekt dezelfde kwestie en gaat daarbij uitvoerig den inhoud van het gedicht en de beteekenis der titels na. M. i. echter kan hij het vers niet beter karakteriseeren dan Muller (loc. cit. p. 24) dat doet: „de(n) droeve(n) klaagtoon der 3 eerste strophen... de(n) toornige(n) uitval van het 4e couplet en de ernstige vermaning, van het „Besluyt". Ook Leendertz maakt het zich

---

1) Dat Vondel vóór zijn officieel overgaan tot de R. K. kerk meer echt-Roomsche termen gebruikt, blijkt b.v., om bij dezelfde soort poëzie te blijven, uit den titel: „Krachteloose Paepenblixem toegeeygent Lamotius en Wallaeus, *biechtvaders* van heer Johan van Oldenbarnevelt." (1619? bij Unger).

Digitized by Google

verder niet moeielijk over den dieperen inhoud, dien het woord vesper voor Vondel kan gehad hebben en komt daardoor tot de eenzijdige conclusie: „Zoo beantwoordt de titel Geuse-vesper volkomen aan den inhoud der laatste strofe" (loc. cit. p. 15). Eveneens uit dit oppervlakkige begrip van 't woord vesper lijkt mij voort te komen, dat Leendertz zich in den uitersten nood vastklampt aan den titel van het pamflet: „Morgenwecker, Aen de Oude ende Ghetrouwe Batavieren, Met een Remedie teghen haere slaep-zieckte. Ghedruckt in 't Jaer ons Heeren 1620", die door Muller als onbruikbaar terzijde was gelegd. Leendertz schrijft Muller's blindheid voor dit voor de hand liggende feit toe aan diens vertrouwen op de dateering van het gedicht in Unger's uitgave, nl. 1619 met een vraagteeken. Toch lijkt me deze reconstructie van Muller's vermoedelijken gedachtengang verkeerd: zou Muller werkelijk zooveel vertrouwen hebben alleen in dat 1619(?) bij Unger? Zou het niet zijn, dat hij, evenals ik en anderen [1]), zich het bijna niet anders kan voorstellen, of dit diep-gevoelde gedicht moet ontstaan zijn onder den verschen indruk van de gebeurtenis, waarop het betrekking heeft. Zeker is het, dat Leendertz dit gevoel — meer kunnen we het nauwelijks noemen — niet heeft gehad, of het heeft weggeredeneerd met zijn zeer vernuftige vondsten en combinaties, waarvan die „Morgenwecker" wel als het uitgangspunt te beschouwen is. En hoezeer ik overigens van eerbied vervuld ben voor de scherpzinnigheid, die Leendertz ten toon spreidt, als hij de details van de 5 coupletten gaat interpreteeren, zoo meen ik toch, dat juist die combinatie *Morgenwecker-Geusevesper* geforceerd

1) B. v. Kalff IV 254: „De prachtige *Geuse-vesper* schijnt mij een eerste smartkreet; in Gespreck op het Graf van wijlen den heere Joan van Oldenbarnevelt, ... schijnt de droefheid eenigermate bezonken". Vgl. echter Greebe p. 18, die weliswaar zegt: „een zoo nauwkeurige tijdsbepaling is voor ons doel niet noodig," maar wien toch vooral de dateering van 't vers na den dood van Muys van Holy — 28 Mei 1626 — heeft gebracht tot de concrete opvatting van 't woord *Sieckentroost* en tot een minutieuse vergelijking van den Contra-Remonstr. „Sieckentroost" en den R. K. vesper.

Digitized by Google

en niet karakteristiek voor Vondels gedachtensfeer zal blijken te zijn, als we iets dieper ingaan op de vraag: wat de vesper eigenlijk, voor Vondel, was.

De vesper, volgens Kirchenlexicon (Wetzer und Welte) XII p. 870: „heiszt derjenige Theil des canonischen Officiums, der das letzte Tagesviertel von der Non bis zum Anbruch der Nacht, die Abendzeit (vesper, vespera) heiligen soll". En in de Real-Encyklopädie f. Protestantische Theologie u. Kirche (XVII p. 166 sqq.) lezen we o. m.: „Zugleich steht sie (scil. de vesper) aber auch in Beziehung zu der Kreuzabnahme des Erlösers". Hierover vinden we dan ook in 't Kirchenlexicon loc. cit. weer: „In Deutschland werden denn auch die bildlichen Darstellungen dieses Momentes und besonders der seligsten Jungfrau, welche unter dem Kreuze den Leichnam ihres Sohnes hält, Vesperbilder genannt". Zou Vondel zulke voorstellingen en hun naam in Keulen b.v. niet hebben leeren kennen? En zou hij zich niet bij den dood van zijn vereerden martelaar wel eens een oogenblik gevoeld hebben als Maria bij het lijk van haar geliefden Zoon? Laten we hier even mogen wijzen op *Hierusalem Verwoest* (Januari 1620 Unger), dat bij eerste inzien, op verschillende punten en in algemeene idee, overeenkomst vertoont met Vondels beschouwing van de gebeurtenissen, waarvan Oldenbarnevelts terechtstelling het middelpunt was. (vgl. Aen de Joodsche Rabbijnen; het gesprek tusschen Titus en de Dochter Sion ± vs. 1565; „spijst den Kraeyen en de Raven", vs. 2234). Wat de zeer neutraal gehouden Opdracht aan C. P. Hooft betreft, door Leendertz (Tijdschr. N. R. XXIV 316) aangevoerd om te bewijzen, dat ook de *Jonghste Hollantsche Transformatie* van na 1625, althans niet van 1618 kan zijn, deze toon kan ook anders verklaard worden, nl. uit het feit, dat dit heele stuk voor directe publicatie bestemd was. Immers men kan toch nog altijd wel *maken* van *publiceeren* onderscheiden en aannemen dat b.v. èn *Geusevesper* èn *Hollantsche Transformatie* èn *Op de boeten betaelt door den heer Peter Schrijver* ± 1618—1619 zijn geeon-

Digitized by Google

cipiëerd, maar eerst later zijn verspreid. Gepubliceerd in 1620 is zeker *Op den Burgerkrijgh der Roomeren* en dit zinspeelt vrij duidelijk op Maurits en Oldenbarnevelt.

Wat het tijdstip van den dag aangaat, vindt men in 't Kirchenlexicon: „Seitdem die Complet, welche Anfangs als Privatgebet in Uebung kam, zunächst in den Klostern die den Tag abschlieszende öffentliche Hora geworden ist, und die klösterliche Disciplin die Vesper so früh ansetzte, dasz zur Mahlzeit, welche erst nach jener eintreten durfte, Lampen nicht mehr benötigt waren, verschob sich die Vesper von der Abendzeit in den Nachmittag bis zur Zeit der Non, und die Non auf den Ausgang des Vormittags". Zoo had dus reeds vroeg de vesper als avonddienst afgedaan voor den gewonen geloovige en zal een Roomsch-Katholiek of iemand met hun liturgie ook maar oppervlakkig vertrouwd, zooals men Vondel misschien wel mag beschouwen, deze plechtigheid niet in de allereerste plaats als einde van den dag, als tegenstelling van den morgen, gebruiken. The Catholic Encyclopedia XV p. 382 geeft nog het een en ander over de vespers o. a.: „The Vesperpsalms, as well as the hymns and antiphons are well calculated to edify the faithful". Deze psalmen zijn niet voor iederen dag dezelfde, maar in elk geval worden ze, 5 in getal, genomen uit Psalmen 109—147 (uitgezonderd 118). Over dit getal 5 (tegenover 4 in de kloosters) citeert de Real-Encyklopädie f. Protest. Theologie u. Kirche loc. cit. nog Durandus (Rationale divin. officior. V 9): „ut videlicet quod per quinque sensus corporeos commissum est, per quinque psalmorum cantationem penitus dimittatur". Wellicht is het niet geheel toeval, dat Vondels gedicht 5 coupletten telt, gezien den in dien tijd algemeenen en Vondel niet het minst beheerschenden lust in symboliek.

Waar het hier gaat om het ontstaan van iets zoo onberekenbaar individueels en vaak toevalligs als de titel van een gedicht, heb ik gemeend, dat ik ook mijn vrij subjectieven inval aan het oordeel der deskundigen mocht voorleggen in

Digitized by Google

den vorm, waarin ik hem als doctorale stelling had willen verdedigen nl.: *de verklaring van den titel van Vondels* Geuse-vesper *is te zoeken in den toon en de bedoeling der Roomsch-Katholieke vesper.* Tegenover Greebe's analyse van de Vespers zou ik hierachter willen voegen: *zooals die vesper den niet liturgisch-belezen Katholiek aandoet.* Immers om Vondels opvatting van den R. K. vesper te bepalen, zullen we, meen ik, niet te groote belezenheid en te subtiele detailkennis in liturgische zaken bij hem mogen vooronderstellen, wel echter: zijn jongensherinneringen aan „Vesper-bilder" (de kruisafneming) en enkele gehoorde(!) vesperpsalmen.

Wil men mij beschuldigen van eenzijdigheid, ik zal me niet verdedigen; maar men bedenke, dat ik misschien overdrijf, omdat ik Vondel wil naspeuren als den volop-levenden, spontanen dichtermensch, zooals Kalff (IV 254) hem voor deze periode zoo synthetisch en echt-menschelijk schildert, niet als den redeneerenden automaat, verzen makend op veilige oogenblikken over lang verdronken koeien, dien men nu en dan aan 't „werk" ziet achter de twee genoemde artikelen van Leendertz.

Delft/Veytaux. G. J. GEERS.
1917/1918.

Digitized by Google

ENKELE PLAATSEN UIT DE POËZIE VAN CONSTANTIJN HUYGENS.

I. *Batava Tempe*, vs. 8.

Daer met gaen de daeghjens crimpen
Die men langher hoopt als heyt,
Hey! wat's al de werelts glimpen
Min als tegenwoordicheyt!

Over de beteekenis van vs. 8 is, naar ik meen, het laatst geschreven door Dr. Eymael in Dl. XXXIII (Jrg. 1914) van het *Tschr. v. N. T.* en *L.* Hij verwijst daarin naar een artikel in *Taal en Letteren* IV (1894). In dit artikel kwam Dr. E. tot de volgende verklaring: „Hei! wat is al de wereldsche glans minder dan het wezen of zijn (het bestaande)". In een „naschrift" stelde Dr. Kollewijn daartegenover: „wat is de glans, de schijn (het hopen) toch minder dan de werkelijkheid, dan het bestaande". Deze twee verklaringen schijnen heelemaal niet te verschillen, maar Dr. Eymael, die zich toen bij de indertijd door E. Verwijs gegeven vertaling wilde aansluiten, had op bovenstaande omschrijving laten volgen: „of omgezet: al de glans der wereld is niets minder dan zijnd, bestaand, m. a. w. al de glans der wereld is kortstondig (of onbestendig)". De tegenstelling zit hierin, dat in Kollewijns vertaling meer gelet wordt op regel 6, dus op het verschil tusschen *hopen* en *hebben*. Nadat Dr. Stoett (*Noord* en *Zuid* XX, 246) beide opvattingen had trachten te vereenigen door *min als* te vertalen met *anders dan*, verklaarde Dr. Eymael ten slotte in 1914: „Och, wat is al de glans der wereld anders als kortstondigheid".

Dr. Leendertz (ed. Ned. klassieken, 3e druk 1914) omschrijft: „De heerlijkheid dezer wereld bezit geen eigenschap in mindere mate dan die der tegenwoordigheid".

Dr. Heinsius (ed. Kl. L. Pantheon, Korenbloemen, 3e druk):

Digitized by Google

„Wat is al de glans der wereld toch minder dan het tegenwoordige oogenblik, m. a. w. slechts zeer kortstondig".

Ik acht geen der bovenaangehaalde omschrijvingen bevredigend.

Tegen die van Dr. Leendertz zou ik willen aanvoeren, dat daarin gesproken wordt over de tegenwoordigheid als een *eigenschap* en wel in een andere beteekenis dan „aanwezigheid". Geen enkele plaats bij Huygens steunt die opvatting.

Mijn bezwaar tegen de omschrijvingen van Dr. Heinsius en Dr. Eymael is, dat het verband van regel 8 met regel 6 (waarop Dr. Kollewijn nadruk legt) uit het oog verloren wordt. Immers, die daeghjens, die men langer *hoopt* als *heyt*, zijn de zomersche dagen; de dichter bedoelt toch klaarblijkelijk dat de hoop op, het verlangen naar die zomersche dagen in den winter en het gure voorjaar *van langeren duur* is dan de werkelijkheid, dan de zomermaanden zelve. Hiermede is in strijd, dat de glans der wereld *minder zou zijn dan* het tegenwoordig oogenblik, zooals Dr. Heinsius verklaart; ook de kortstondigheid van den wereldschen *glans* (Eymael) wordt door Huygens nergens beweerd. Wil men het verband tusschen regel 5, 6 en 7, 8 niet loslaten, dan zie ik maar één oplossing en die is: ALS in vs. 8 op te vatten als VOEGWOORD VAN HOEDANIGHEID. Wij hebben dan dezen gedachtengang: „Ach, hoeveel minder is al de schoone schijn der wereld, wanneer hij werkelijkheid, tegenwoordig oogenblik, is geworden". *Tegenwoordigheit* is dan in dezelfde beteekenis gebruikt, als b. v. in *Oogentroost*, vs. 402:

> De vrolicke zijn blind; sij sien maer door het blincken
> Van tegenwoordigheit, als li'en die overdrincken.

Mocht men *langher* in regel 6 niet als adverbium, maar als adjectief opvatten: „die men hoopt langer te zijn dan men ze heeft", (een constructie die bij een latinist als Huygens niets bevreemdends zou hebben, doch waarvoor een stellig bewijs bezwaarlijk gegeven kan worden), dan zou daarmede aan de

Digitized by Google

door mij gegeven verklaring in geen enkel opzicht afbreuk worden gedaan. Het blijft dezelfde wijsgeerige ontboezeming, die door tal van dichters is vertolkt: Hoe staat de werkelijkheid, de toestand van het tegenwoordig oogenblik, ten achter bij de illusie, die men er zich van gevormd had.

Ter samenvatting: In regel 8 is *min* = *minder*, als = *qua* en *tegenwoordigheit* = het tegenwoordig oogenblik, de korte verwezenlijking van een lang gekoesterde illusie (glimp).

II. *Batava Tempe*, vs. 104.

> 101 of en soudt ghij 't niet verdragen,
> Averechte Masten-woud,
> Wonderweelde van ons' dagen,
> Veen vol steenen, *sack vol goud?*

Noch Dr. Leendertz, noch Dr. Heinsius geven in hunne edities een aanteekening bij regel 104. Toch kan „sack vol goud" hier bezwaarlijk in de gewone beteekenis worden opgevat. Het Groot Nederd. Taalk. Wdk. van Weiland vermeldt *zak* in den zin van „slop", met de aanhaling: „Toen ik aan het einde kwam, zag ik, dat het geene straat, maar een zak was, en moest ik weer terug". Prof. Verdam geeft in het *Mnl. Wdk* bij *sac* sub f, kolom 65, de beteekenis: „als benaming voor een slop of doodloopende (blinde) straat". Uit dit alles volgt, dat het woord *zak* eeuwen lang in onze taal de bedoelde beteekenis heeft gehad. Waar het Huygens, sprekende over Amsterdam, om sterke tegenstellingen te doen was, ten einde de wonderbaarlijke eigenschappen dezer stad te doen uitkomen, ligt het voor de hand *sack* hier te verklaren als: „slop, bestrate *kuil*".

III. *Scheeps-praet*, vs. 3 en 4.

> Mouringh, die de vrije Schepen
> Van de seven-landtsche buert
> Veertigh jaren, *onbegrepen*,
> *Onbekropen heeft gestuert.*

Onbekropen staat er in de ed. 1672 van Korenbloemen; in Huygens' handschrift (ed. Worp) stond *onbeknepen*.

Digitized by Google

De gewone verklaring van *onbegrepen* in regel 3 is: „onberispelijk". Zoo in de Pantheon-uitgave (Dr. Heinsius), in de Bloemlezing „Dichters van den ouden tijd" door Prof. Kalff, en bij nog anderen. *Onbekropen* wordt dan omschreven: „zonder zich te laten overrompelen" (Dr. Heinsius, Leopold en Pik in „Ned. Letterkunde" e.a.). Het is duideijk, dat door al deze commentators *onbegrepen* en *onbekropen* als praedicaten bij Mouringh worden opgevat. Ik kan mij daarmede niet vereenigen. M.i. hebben die woorden betrekking op de „vrije Schepen van de seven-landtsche buert".

Laten we beginnen met de lezing van het HS.: *onbeknepen*. Van de in het Wdk. d. Ned. Taal (Dl. II, Kolom 1611) opgesomde beteekenissen van *beknijpen* kunnen hier alleen die onder 2) en onder 4) in aanmerking komen, te weten: „iemand of iets door knijpen vasthouden of beetpakken" en „benauwen" (hierbij o. a. als voorbeeld een aanhaling uit Huygens). Mij dunkt, hoe men *onbeknepen* nu ook vertale, hetzij met „niet beetgepakt, niet vastgehouden", hetzij met „niet in het nauw gedreven", in beide gevallen past zulks toch veel eer voor de schepen dan voor Maurits. Huygens heeft later *onbekropen* laten drukken. Het begrip „overrompelen" komt mij voor, evenzeer volkomen bij de gedachte aan vaartuigen te behooren. Wat nu *onbegrepen* betreft, daarvan worden door Prof. Verdam in het Mnl. Wdk. o. a. de beteekenissen opgegeven: „onbelemmerd, niet aangetast, niet gevangen". De beteekenis „onberispelijk" wordt daar ter plaatse wel-is-waar vermeld, maar van het gebruik als *bijwoord* wordt geen enkele bewijsplaats uit Mnl. teksten aangehaald. De meest voorkomende beteekenis is stellig die van „niet aangetast". Waar nu het oorspronkelijke *onbeknepen* in Huygens' HS. haast niet anders betrekking *kan* hebben dan op de schepen; waar verder *onbegrepen* zoowel als *onbekropen* als praedicaatsnaamwoorden bij „schepen" gedacht, een m. i. veel natuurlijker verklaring opleveren dan in betrekking gebracht tot „Mouringh", verkies ik de volgende vertaling: Maurits, die de vrije schepen van de zeven vereenigde Neder-

Digitized by Google

ENKELE PLAATSEN UIT DE POËZIE VAN CONSTANTIJN HUYGENS.

I. *Batava Tempe*, vs. 8.

> Daer met gaen de daeghjens crimpen
> Die men langher hoopt als heyt,
> Hey! wat's al de werelts glimpen
> *Min als tegenwoordicheyt!*

Over de beteekenis van vs. 8 is, naar ik meen, het laatst geschreven door Dr. Eymael in Dl. XXXIII (Jrg. 1914) van het *Tschr. v. N. T.* en *L.* Hij verwijst daarin naar een artikel in *Taal en Letteren* IV (1894). In dit artikel kwam Dr. E. tot de volgende verklaring: „Hei! wat is al de wereldsche glans minder dan het wezen of zijn (het bestaande)". In een „naschrift" stelde Dr. Kollewijn daartegenover: „wat is de glans, de schijn (het hopen) toch minder dan de werkelijkheid, dan het bestaande". Deze twee verklaringen schijnen heelemaal niet te verschillen, maar Dr. Eymael, die zich toen bij de indertijd door E. Verwijs gegeven vertaling wilde aansluiten, had op bovenstaande omschrijving laten volgen: „of omgezet: al de glans der wereld is niets minder dan zijnd, bestaand, m. a. w. al de glans der wereld is kortstondig (of onbestendig)". De tegenstelling zit hierin, dat in Kollewijns vertaling meer gelet wordt op regel 6, dus op het verschil tusschen *hopen* en *hebben*. Nadat Dr. Stoett (*Noord* en *Zuid* XX, 246) beide opvattingen had trachten te vereenigen door *min als* te vertalen met *anders dan*, verklaarde Dr. Eymael ten slotte in 1914: „Och, wat is al de glans der wereld anders als kortstondigheid".

Dr. Leendertz (ed. Ned. klassieken, 3e druk 1914) omschrijft: „De heerlijkheid dezer wereld bezit geen eigenschap in mindere mate dan die der tegenwoordigheid".

Dr. Heinsius (ed. Kl. L. Pantheon, Korenbloemen, 3e druk):

Digitized by Google

„Wat is al de glans der wereld toch minder dan het tegenwoordige oogenblik, m. a. w. slechts zeer kortstondig".

Ik acht geen der bovenaangehaalde omschrijvingen bevredigend.

Tegen die van Dr. Leendertz zou ik willen aanvoeren, dat daarin gesproken wordt over de tegenwoordigheid als een *eigenschap* en wel in een andere beteekenis dan „aanwezigheid". Geen enkele plaats bij Huygens steunt die opvatting.

Mijn bezwaar tegen de omschrijvingen van Dr. Heinsius en Dr. Eymael is, dat het verband van regel 8 met regel 6 (waarop Dr. Kollewijn nadruk legt) uit het oog verloren wordt. Immers, die daeghjens, die men langer *hoopt* als *heyt*, zijn de zomersche dagen; de dichter bedoelt toch klaarblijkelijk dat de hoop op, het verlangen naar die zomersche dagen in den winter en het gure voorjaar *van langeren duur* is dan de werkelijkheid, dan de zomermaanden zelve. Hiermede is in strijd, dat de glans der wereld *minder zou zijn dan* het tegenwoordig oogenblik, zooals Dr. Heinsius verklaart; ook de kortstondigheid van den wereldschen *glans* (Eymael) wordt door Huygens nergens beweerd. Wil men het verband tusschen regel 5, 6 en 7, 8 niet loslaten, dan zie ik maar één oplossing en die is: ALS in vs. 8 op te vatten als VOEGWOORD VAN HOEDANIGHEID. Wij hebben dan dezen gedachtengang: „Ach, hoeveel minder is al de schoone schijn der wereld, wanneer hij werkelijkheid, tegenwoordig oogenblik, is geworden". *Tegenwoordigheit* is dan in dezelfde beteekenis gebruikt, als b. v. in *Oogentroost*, vs. 402:

De vrolicke zijn blind; sij sien maer door het blincken
Van tegenwoordigheit, als li'en die overdrincken.

Mocht men *langher* in regel 6 niet als adverbium, maar als adjectief opvatten: „die men hoopt langer te zijn dan men ze heeft", (een constructie die bij een latinist als Huygens niets bevreemdends zou hebben, doch waarvoor een stellig bewijs bezwaarlijk gegeven kan worden), dan zou daarmede aan de

Digitized by Google

landen veertig jaren lang gestuurd heeft zonder ze te laten aantasten of overrompelen.

Men lette er ook nog op, dat in de volgende regels eveneens van de schepen gesproken wordt:

Mouringh, die *se* door de baren
  Van soo menigh tegen-tij
Voor de wind heeft leeren varen,
  All en was 't maer wind op zij.

IV. *Scheepspraet* vs. 49.

Weeran, riepen de Matroosen,
  't Is een man oft Mouringh waer,
En de Reeërs die hem koosen:
  Weeran, 't is de jonge Vaer.

Dit *Weeran* wordt doorgaans vertaald met „goed zoo". Dit lijkt mij onjuist.

Bij Huygens treffen we het woord aan in *Hofwijck*, reg. 2425. De schipper vaart uit over de in zijn oog veel te fraaie landhuizen en hij is op het punt iets hatelijks te zeggen aan het adres van Huygens, als zijn aandacht plotseling getrokken wordt door den tragen gang vau het jagertje:

2423 »'k Wouw dat hij met sijn' poort in sneew en hagel zat,
»Die Land-heer heeten will en woonen als in Stadt;
»'k Wouw dat hij,.. Weer-aen, riep de Schipper, is dat rijen?
»Stapp wegh, jou lompen uyl". Soo raeckt' ick uyt het lijen;
Ja, lijen, ick beken 't; want waerheid, al te fell
Gepepert en gesult, gaet door en door het vell.

Het is niet mogelijk, *weeraen* hier met „goed zoo" te verklaren. De schipper wil verder; het jagertje staat maar stil of gaat althans heel traag verder. De schipper roept: *weeraen!* d. i.: „vooruit!"

Nog minder past de vertaling „goed zoo" en nog duidelijker wordt de beteekenis „vooruit, vooruit maar weer" bij de lezing van het versje, dat tot titel voert: *Weer aen.* Het is gedateerd 6 Februari 1682 (ed. Worp VIII, 279). Er was vreeselijke schade aangericht door dijkbreuken in Zeeland en Holland.

Digitized by Google

Weer aen.

Als waer het niet genoegh dat Wind en Zee als doll
Ons' dijcken over roll',
En woed' in onse Polders
Tot boven alle Solders,
Wij schreyense voort voll.
Maer wat kan schreyen helpen
Om overloop te stelpen
Of Breucken te beslaen?
Men moeter anders aen.
Verslagen Ingelanden
Wij hebben hert en handen
En een genadigh Heer;
Komt, stellenw' ons ter weer,
Als doe wij water waeren
En banden alle baeren
Met ijver en geweldt
Uyt ons bedijckte veld.
Laet ons eendrachtigh poogen
Dat veld noch eens te droogen.
Vrouw' voeten na de Kerck,
Mans handen aen het werck.
Siet niet malkandren bang aen,
Men moet dien ouden gang gaen:
God zegent moeyt en kunst,
Noyt wanhoop met sijn' gunst.

Weer aen kan hier niet anders beteekenen dan: „Vooruit maar weer, aangepakt opnieuw!" Trouwens, ook in *Scheepspraet* levert slechts deze vertaling een goeden zin: Frederik Hendrik (Moy Heyntje) neemt het roer met mannelijke taal van Mouringh over en de matrozen roepen nu: „Vooruit maar weer!" Zij voelen zich weder veilig en krachtig.

V. *Scheepspraet*, vs. 53.

Heintge *peurde strack an 't stuer*, en
Haelde 't ancker uyt de grond,
'tScheepje ginck door 't Zee-sop schueren,
Offer Mouringh noch an stond.

Peurde strack an 't stuer wordt door Prof. Kalff (Dichters

Digitized by Google

van den ouden tijd, pag. 75) verklaard: „Trad op het roer toe"; door Dr. Heinsius (Pantheon-uitgave, pag. 169): „Begaf zich dadelijk naar het stuur".

Ik zou liever willen vertalen: „*Greep met vaste hand het roer*".

Het Mnl. Wdk. geeft op *poderen* of *peuren*: „in iets roeren of wroeten". Dit is de bekende beteekenis die dit woord bij de visscherij heeft gekregen. Maar dit *peuren* kon ook later gebruikt worden in den zin van „in beweging brengen, (het roer) hanteeren". *Strack* moet hier, dunkt mij, opgevat worden in de veel voorkomende beteekenis van „stijf, met vaste hand". In verband met hetgeen voorafgaat, waarin immers moet uitkomen, dat Frederik Hendrik als „schipper" een waardig opvolger van Mouringh was, eischt de tekst van Huygens hier deze omschrijving: „Heintje hanteerde het roer met vaste hand".

Den Haag. C. G. KAAKEBEEN.

86. WEERAAN (WEERAN).

De opmerkingen van den Heer Kakebeen, hierboven op blz. 312—'13, over een drietal, eerder reeds door den Heer C. Bake, in *De Navorscher*, 1914, blz. 269—'70, besproken plaatsen bij Huygens, waar *weeraan* (*weeran*) voorkomt, geven mij aanleiding, als „Kleine mededeeling" eene verzameling te doen afdrukken van eenige, oudere en jongere, bewijsplaatsen voor *weeraan* (*weeran*) uit de literatuur, en van enkele voorbeelden van het gebruik in de hedendaagsche — zij het misschien meer gewestelijke — spreektaal. Daarbij komen eenige voorbeelden voor: *al weeraan* (of: *alweer aan*?), een plaats voor: *alweer-aan spelen*, en ook heb ik er bijgevoegd, al is de uitdrukking eenigszins anders, maar omdat ook die manier van zeggen hierbij behoort: (*Allons*), *er maar weer aan!*

Digitized by Google

Ik denk dat het hier medegedeelde de door Bake en Kakebeen behandelde plaatsen voldoende zal toelichten en ophelderen. Ik laat de voorbeelden voor zich zelf spreken, zonder eenige aanwijzing van ∸, of beschouwingen over de beteekenis van *weeraan*, *alweer aan* (enz.), in elk bijzonder geval.

'tWas moy... dat sy lieten haar ghekibbel:
Maar 't is *telckens weer-an* met een hibbel en dribbel.
Bredero, 2, 66 (*Moortje*, vers 1467).

Gave lever, goet broodt, ossen-muyl, schapen-pens (*enz.*)...:
O bloet hoe krijch ick 't op? Mijn buyck die staet al stijf!
Want ick heb schier een broot van twaelf pont in 't lijf,...
Daerom ben ick besorcht hoe ick dit best sal nutten.
Al weer-an, sey de meyt, dat gater weer na toe.
Bredero 2, 183 (*Sp. Brab.*, vers 880).

Annet. Als hy komt, ik zal zegge ik riep jou van de straat,
Om mijn wat geselschap te houwen, want ik was alleenig [vervaart.
Karel. *Al weer aan* goet, zo een kermis-vreugt is wel een bil-slag [waart.
J. Barentz, *Kl. v. Buchelioen*, 9 (1655).

Kees. 't Is hier niet wel estelt van binne, van al 't præte:
Dær moet een stickjen in, of 't scheepje sit op 't sangt.
Tryn. *Al weer an!* j'hebt schier noch 't ombyten in je tangt.
Kees. Ho, jonge mægen is en goet as jonge Vrouwe.
Huygens 1, 609 (*Tryntje Cornelis*).

Boode. Gy Kryn Jaepknollen nevens Swaen,
Celis Melis, Fobert. Kom, *weer aan*
Jy kunt te zaemen binnen treeden.
Alewijn, *Beslikte Swaantje*, 48.

Kom weer aan, gy Vrijers dat gaat'er aan 't spoelen,
En wil met uw Vrysters eens lustig krioelen.
Alewijn, *Beslikte Swaantje*, 71.

Al weer an van mijn neus, altijd over mijn neus te klagen! Van der Hoeven, *Arlequin*, *Toven. en Barbier*, blz. 28.

Digitized by Google

Men slaat elkandren, dat de lappen
By de ooren hangen, en *men speelt*
Alweer-an tot verscheide maalen.

Het Boere-Krakeel, blz. 149 (a°. 1763).

Ik ben Paul Jones,
En nog konstant,
Vyf schepen leggen klaar
Tegen Engeland,
Als 't er komt op aan
Zal ik u wederstaan,
Daarom al dat praaten,
Kan in 't minst niet baaten,
A lon' *er maar weer aan!*

Zamenspr. tussch. de Kon. v. Engel. en Paul Jones, bij Scheurleer, *Van varen en van vechten* 3, 372 (a°. 1779).

Rursus ad diversorium
Ik heb *al weêr an* dorst,
Et cibus quasi corium
Bezwaarlijk voor mijn borst.

in Van Vredenburch, *Schets v. e. Gesch. v. h. Utr. Studentenlev.* 194.

't Is maar *alle dagen weeran* kou (regen, wind enz.), in *Noord-Holland* (Heiloo en omtrek). [Dikwijls gehoord omstreeks a°. 1880. A. B.].

Dan sen werrek te twallef ier, dan sen mak frokóss, dan twee ier sen lo *werúnn* na werrek, an sen werrek te sess ier [= *dan werkten ze (de slaven) tot twaalf uur; dan maakten ze hun ontbijt klaar; dan gingen ze om twee uur* weeráán *aan 't werk, en ze werkten tot zes uur*], *Negerengelsch van St. Thomas* (a°. 1883), in *Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk.* 33, 129.

Weeraan, bijw. Zie de wdbb. — *Wie weeran*, uitroep van den afslager op de Vischmarkt te Zaandam eertijds. — Ook als znw. in de uitdr. *dat gaat op een weerantje*, dat moet nog eens gebeuren. || Dat bevalt me hoor, dat gaat op' en weerantje, Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal* 1201/1202 (a°. 1897).

Iederen morgen weer aan wantrouwde hij zijn horloge; hij meende *enz.*, G. van den Hoek, *Ontmoet. v. e. kniesoor*, in *De Gids*, 1916, I, 145.

Die beroerde Hollandsche gewoonte van *eeuwig weêraan* alles schoonmaken, Jaarsma, *Bekent. v. e. Bruidegom*, in *Elzevier's Maandschr.* LII (1916), n°. 11, blz. 386*b*.

Leiden. A. BEETS.

Digitized by Google

87. VAMDRACH.

Dit alleen in het spel *Van de V vroede ende van de V dwaeze maegden* voorkomende woord heb ik indertijd verklaard als *vaendrach* = „vaandrager, vaandrig".

Het eerste lid ziet er zeer verdacht uit. De tekst is ons trouwens zeer slecht overgeleverd, b.v. vs. 100 *Stechse* i. pl. v. *Backse*, vs. 168 *dutter* i. pl. v. *doctor*, vs. 249 *verhaeghen* i. pl. v. *verhoghen*, vs. 313 *gherepareert* i. pl. v. *ghepareert*, vs. 460 *indue* i. pl. v. *inadre*, vs. 763 *oneeren* i. pl. v. *hoveeren* enz. Het schijnt dus niet te gewaagd aan te nemen, dat *vam* voor *vaen* zou staan. Maar het blijft moeilijk te verklaren, hoe de, hetzij dan middeleeuwsche of 19e eeuwsche, afschrijver aan de *m* gekomen is. Van phonetische ontwikkeling toch kan geene sprake zijn en wij moeten dus eene verkeerde opvatting, eene valsche analogie bij den afschrijver vermoeden.

Ook het tweede lid geeft moeilijkheid, maar is toch niet onverklaarbaar. Iemand, die bezig was uit het Latijn te vertalen, zocht een woord voor *signifer*. Het eerste lid werd natuurlijk *vaen*. Voor het tweede maakte hij de vergelijking *fero: fer = dragen*: ?. Allicht kwam hij tot *drach* en behield dit, doordien hij er *verdrach* van *verdragen* mede vergeleek. Zoo kon *vaendrach* ontstaan [1]) en zelf weer aanleiding geven tot andere woorden met *-drach*.

Door deze overwegingen kwam ik tot *vamdrach* = „vaandrig". Maar het eerste lid bleef onduidelijk en ik durfde niet in *vaendrach* veranderen, omdat deze verschrijving mij nog onverklaarbaar was.

De laatste aflevering van het *Middelnederlandsch Woordenboek* brengt mij op eene andere verklaring.

Uit den *Teuth.* wordt aldaar (IX, kol. 1150) aangehaald

1) Of zou *-drach* phonetisch uit *-drig* ontstaan kunnen zijn? In Noord-Holland hoort men *weerlach* en *weerlachs* voor *weerlicht* en *weerlichtsch*. Maar het is de vraag of *vaandrig* reeds zoo oud is.

Digitized by Google

formdreger = „circulator". Het laatste woord verklaart Diefenbach als „qui famam portat", d. i. „heraut". Verdam zegt: „Het woord berust op eene vergissing". Dat zal ieder hem toestemmen. Vrij zeker moet er gelezen worden *faemdraeger*.

Mogen wij nu naast *faemdrager* ook *faemdrach* aannemen in de beteekenis van „heraut", dan is *vamdrach* als verschrijving gemakkelijk te begrijpen. De afschrijver heeft dan het woord niet verstaan, heeft er *vaendrach* in gezien en dus de beginletter z. i. verbeterd. Tegen de *m* meende hij geen bezwaar te moeten maken, doordien hij b. v. ook wel *ombekent* vond voor *onbekend* enz.

Hiermede is de vorm ons duidelijk geworden en hebben wij tevens eene beteekenis, die beter in het verband past. Hoverdie heeft hare zuster Ydel Glorie een complimentje gemaakt, dat zij zoo mooi gekleed is en zoo mooi weet te pronken. Daarop zegt deze: „Van pronken gesproken, daar ben ik de heraut van". Nu maakt Hoverdie een nieuw complimentje met „Nog meer, gij zijt er de doctor van; gij zijt geen omroeper, maar een leeraar in de kunst".

P. LEENDERTZ JR.

88. ALEXANDER, II, 272.

Reeds de eerste uitgever, Snellaert, heeft het vers *Daerna quamen hare corenen* moeilijk gevonden. Wel trachtte hij het woord *corenen* te verklaren als „muzikanten", maar vraagt toch ook, of het niet eene schrijffout zou zijn voor *torenen* = „strijdtorens", waarbij dan een onjuiste klemtoon, nl. *torénen* zou moeten worden aangenomen.

Zoowel de verklaring als de verandering worden door Verwijs in *Taal- en Letterbode* IV, 93 terecht afgekeurd. Hij haalt het Latijn van Gualtherus aan, waaruit blijkt, dat op de plaats van *corenen* een woord moet staan, dat de vertaling bevat van *quadrigas*. Dit nu meent hij met eene geringe ver-

Digitized by Google

andering te vinden in *carene*, *carrene*, een bijvorm van *carine*.

Ook deze verandering is afgekeurd, door Franck in zijne uitgave van den *Alexander*, bl. 45 en door Verdam in *Mnl. Wdb.* III, 1914. Zij wijzen er op, dat het door Verwijs bedoelde woord altijd *carine* luidt, nooit *carene* en dat de zeer bepaalde beteekenis van „bagagewagen" in dit verband niet past.

Met eene zeer geringe verandering zou men kunnen lezen *wrenen*. Gewoonlijk heeft dit woord de beteekenis „strijdros, strijdhengst" en dit is een bezwaar. Maar overwegend is het niet. Maerlant heeft het althans ook in meer algemeenen zin gebruikt, naar het schijnt, synecdochisch voor „paard en wagen".

Bij Gualtherus V, 122 lezen wij:

> Iamque propinquabat regali prodita luxu
> Ipsa acies Darii, curruque micabat ab alto
> Rex, regem innumera lapidum prodente lucerna.

Maerlant vertaalt deze regels, V, 203 vlgg.:

> Mettien quam Daris ghevaren
> Vreselike met sinen scaren,
> Bider cracht vanden stenen
> Ende bi de   vanden wrenen
> Mochtmen weten dat Daris was.

Vs. 206 bevat de vertaling van *curruque micabat ab alto*. Hier beantwoordt dus *wrenen* aan *curru*. Er kan nu ook geen bezwaar zijn het II, 272 als vertaling van *quadrigas* aan te nemen.

„Uit het latijn is onmogelijk op te maken, welk woord in het hs. vergeten is", zegt Franck, bl. 161, terecht. Men zou kunnen denken aan *glans* (vgl. *micabat*, waarvan echter *rex* het onderwerp is), of aan *macht* = „menigte", maar dit begrip is het Lat. niet te vinden, tenzij in *innumera*, dat echter bij *lucerna* behoort.

Men zou geneigd zijn te denken, dat Maerlant geschreven heeft:

Digitized by Google

Bider *macht* vanden stenen
Ende bider *cracht* vanden wrenen.

Een afschrijver kon gemakkelijk reeds in den eersten regel *cracht* schrijven en dan, gevoelende dat in den tweeden *macht* niet paste, hier het woord maar stilletjes weglaten. Met deze lezing zouden wij eene vrij nauwkeurige vertaling hebben.

P. LEENDERTZ JR.

VERBETERINGEN.

I.

In het opstel Syncope en Consonantengeminatie zijn twee drukfouten geslopen, die hierbij gecorrigeerd worden.

Blz. 197, r. 3—4 staat: **nakađaz*, lees: **naku̯ađaz.*

Blz. 212, r. 7 van onderen staat: u̯ en daaronder r. 6 *qiu̯ian* > i̯, lees: u̯i, en daaronder r. 6: *quiu̯ian* >.

II.

Blz. 237, r. 4 en 3 van onderen staat: al ware de *Dollard* genoemd naar, lees: als ware de *Dollard* (enz.).

Digitized by Google

Digitized by Google

To avoid fine, this book should be returned on
or before the date last stamped below

10M—4-39

Jun5 '40F

FA 6-10-1C

Digitized by Google

Stanford University Libraries
3 6105 012 530 924
439.305
T568
560371
Digitized by Google